

NARXOZ
UNIVERSITY

ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

CENTRAL ASIAN ECONOMIC REVIEW

**CENTRAL ASIAN
ECONOMIC REVIEW
VOLUME 2 (155)**

2024

Central Asian Economic Review

Журнал Қазақстан Республикасының
Ақпарат және коммуникация
министрлігінде тіркелген

Күәлік № 16353-Ж
23.02.2017 ж.

№2 (155) 2024
1996 жылдан бастап
шыға бастады

Негізін қалаушы
«Нархоз Университеті» КеАҚ
ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

«Нархоз Университеті» КеАҚ
Central Asian Economic Review ғылыми-редакциялық кеңесі

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Бас редактор

Святов С.А. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті

Бас редактордың орынбасары

Арыстанбаева С.С. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті

РЕДАКЦИЯ АЛҚА

- Адамбекова А. А. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
- Байтенова Л. М. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Ғұмарбек Дәукеев атындағы Алматы энергетика және байланыс университеті
- Доскеева Г. Ж. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
- Каптарбаева Ш. М. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
- Сейтказиева А. М. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан-Британ техникалық университеті (ҚБТУ)
- Симанавичене Ж. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Munksgaard Romeris Университеті
- Смагулова Ш. А. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Халықаралық Бизнес Университеті
- Умирзаков С. Ы. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
- Абенова Е. А. — педагогикалық ғылымдар кандидаты, қауымдастырылған профессор, Университет Нархоз
- Акимов А. — Ph.D., профессор, Griffith Business School
- Алиханова Р. К. — Ph.D., ассистент-профессор, Университет Нархоз
- Аргынбаева Ж. Ж. — Ph.D., Ғылыми зерттеу жұмысы бөлімінің бастығы, Нархоз Университеті
- Баймағамбетова Л. К. — экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Нархоз университеті
- Браувайлер К. — Ph.D., профессор, West Saxon University of Zwickau
- Дюсембекова Ж. М. — экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Нархоз Университеті
- Елшибаев Р. — экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Нархоз Университеті
- Ералиева Я. А. — Ph.D., профессор, Нархоз Университеті
- Исабаев М. М. — Ph.D., қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
- Ким Д. — Ph.D., профессор, Университет Нархоз
- Кожаммет С. — Ph.D., профессор, Oxford Brookes Business School
- Reazul Islam — Ph.D., Albukhary International University (AIU), Kedah, Malaysia
- Нургалиева А. М. — Ph.D., қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
- Оскенбаев Е. — қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
- Райымжанова А. Ж. — Ph.D., ассоциированный профессор Университет Нархоз
- Рузиева Э. — экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Алматинский технологический университет
- Сулеев Р. Н. — Ph.D., қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
- Сарсенбаева А. Ж. — «Издательство «Фортуна Полиграф» ЖШС бас директоры, журналдың жауапты редакторы
- Турысбек А. Қ. — Ғылыми зерттеу жұмысы бөлімінің аға координаторы, Нархоз Университеті, журналдың техникалық редакторы

Central Asian Economic Review

Журнал зарегистрирован в
Министерстве информации и
коммуникаций Республики Казахстан

Свидетельство № 16353-Ж
23.02.2017 г.

№2 (155) 2024

Издается с 1996 года

Учредитель
НАО «Университет Нархоз»
ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

Редакционный совет
Central Asian Economic Review
НАО «Университет Нархоз»

РЕДКОЛЛЕГИЯ

Главный редактор
Святов С. А. – доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз

Заместитель главного редактора
Арыстанбаева С. С. – доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Адамбекова А. А. – доктор экономических наук, профессор, Казахстанский национальный университет им. Аль Фараби

Байтенова Л. М. – доктор экономических наук, профессор Алматинский энергетический университет

Доскеева Г. Ж. – доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз

Кантарбаева Ш. М. – доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз

Сейтказиева А. М. – доктор экономических наук, профессор, Казахстанско-Британский технический университет (КБТУ)

Симанавичене Ж. – доктор экономических наук, профессор, Университет Mykolas Romeris

Смагулова Ш. А. – доктор экономических наук, профессор Университет международного бизнеса им. К.А.Сагадиева

Умирзаков С. Ы. – доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз

Абенова Е. А. – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз

Акимов А. – Ph.D., профессор, Griffith Business School

Алимханова Р. К. – Ph.D., ассистент-профессор, Университет Нархоз

Арғынбаева Ж. Ж. – Ph.D, начальник Отдела НИИР, Университет Нархоз

Баймагамбетова Л. К. – кандидат экономических наук, профессор, Университет Нархоз

Браувайлер К. – Ph.D., профессор, West Saxon University of Zwickau

Дюсембекова Ж. М. – кандидат экономических наук, профессор, Университет Нархоз

Елшибаев Р. – кандидат экономических наук, профессор, Университет Нархоз

Ералиева Я. А. – Ph.D., профессор, Университет Нархоз

Исабаев М. М. – Ph.D., ассоциированный профессор, Университет Нархоз

Ким Д. – Ph.D, профессор-исследователь, Университет Нархоз

Кожамет С. – Ph.D., профессор, Oxford Brookes Business School

Reazul Islam – Ph.D, Albukhary International University (AIU), Kedah, Malaysia

Нургалиева А. М. – Ph.D., ассоциированный профессор, Университет Нархоз

Оскенбаев Е. – ассоциированный профессор, Университет Нархоз

Райымжанова А. Ж. – Ph.D, ассоциированный профессор Университет Нархоз

Рузиева Э. – кандидат экономических наук, профессор, Алматинский технологический университет

Сулеев Р. Н. – Ph.D, ассоциированный профессор Университет Нархоз

Сарсенбаева А. Ж. – генеральный директор ТОО «Издательство «Фортуна Полиграф», ответственный редактор журнала;

Турсыбек А. Қ. – старший координатор Отдела НИИР, Университет Нархоз, технический редактор журнала

Central Asian Economic Review

This Journal is Registered in the Ministry
of Information and Communication of
The Republic of
Kazakhstan

Document №16353-Ж
23.02.2017 year

Volume 2 No. (155) 2024

*The journal has been published
since 1996*

The Founder
NP JSC «Narxoz University»

ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

Editorial Board Central Asian Economic Review NP JSC «Narxoz University»

EDITORIAL BOARD

Chief Editor Svyatov S.A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Narxoz University</i>
Deputy Chief Editor Arystanbayeva S. S.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Narxoz University</i>

EDITORIAL BOARD

Adambekova A. A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Al-Farabi Kazakh National University</i>
Baytenova L. M.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Almaty University of Power Engineering and Telecommunications</i>
Doskeyeva G. Zh.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Kantarbayeva Sh. M.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Seytkaziyeva A. M.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Kazakh-British Technical University (KBTU)</i>
Simanavicienė Ž.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Mykolas Romeris University</i>
Smagulova Sh. A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Kenzhegali Sagadiyev International University of Business</i>
Umirzakov S. Y.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Abenova E. A.	–	<i>Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Narxoz University</i>
Akimov A.	–	<i>Ph.D., Professor, Griffith Business School</i>
Alimkhanova R. K.	–	<i>Ph.D., Assistant Professor, Narxoz University</i>
Baimagambetova L. K.	–	<i>Candidate of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Brauweiler C.	–	<i>Ph.D., Professor, West Saxon University of Zwickau</i>
Dyussebekova Zh. M.	–	<i>Candidate of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Yelshibaev R.	–	<i>Candidate of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Yeraliyeva Y. A.	–	<i>Ph.D., Professor, Narxoz University</i>
Issabayev M. M.	–	<i>Ph.D., Associate Professor, Narxoz University</i>
Kim D.	–	<i>PhD, Research Professor, Narxoz University</i>
Kozhakhmet S.	–	<i>Ph.D., Professor, Oxford Brookes Business School</i>
Reazul Islam	–	<i>PhD, Albukhary International University (AIU), Kedah, Malaysia</i>
Nurgaliyeva A. M.	–	<i>Ph.D., Associate Professor, Narxoz University</i>
Oskembayev Y.	–	<i>Associate Professor, Narxoz University</i>
Raiymzhanova A. Zh.	–	<i>PhD, Associate Professor, Narxoz University</i>
Ruzieva E.	–	<i>Candidate of Economics, Professor, Almaty Technological University</i>
Suleyev R. N. –	–	<i>PhD, Associate Professor, Narxoz University</i>
Argynbayeva Zh. Zh.	–	<i>PhD, Head of the Research Department, Narxoz University</i>
Sarsenbayeva A. Zh.	–	<i>General Director of LLP "Fortuna Polygraph Publishing House," Editor of the journal;</i>
Turysbek A. K.	–	<i>Senior Coordinator of the Research Department, Narxoz University, Technical Editor of the journal</i>

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ

ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКА: ДАМУ БАҒЫТТАРЫ
НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА: ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ

ҚАЗАҚСТАН МЕН РЕСЕЙДІҢ САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҰНТЫМАҚТАСТЫҒЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ПЕРСПЕКТИВАСЫ Р. Елшибаев, А. Бақтиярова, Р. Жанғалиева	6
КҮТІМ ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК ЕҢБЕК СЕГРЕГАЦИЯСЫ: ҚАЗЕТТІЛІКТЕРДІ ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ШЕШІМДЕРДІ ТАБУ А. В. Липовка, М. С. Нугманова, Ж. С. Рахимбекова.....	20
ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ ПОДОХОДНЫЙ НАЛОГ В КОНТЕКСТЕ ДОСТИЖЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ Р. К. Берстембаева, Я. А. Ералиева	32
ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И АНАЛИЗ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Д. М. Турекулова, Г. И. Кобенова, И. Н. Рюмкина	44
АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ПРОГНОЗЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ЖИЛОЙ НЕДВИЖИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН М. Р. Сихимбаев, Г. Н. Сраилова, А. А. Флек	59
THE IMPACT OF CHINA'S DIRECT INVESTMENT ON ENERGY INDUSTRY DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN G. Tumatay, J. Gu, U. Zhantore.....	77
ҚАЗІРГІ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНДАҒЫ «ЦИФРЛЫҚ КӨШПЕНДІЛЕР» Ж. Б. Рахметулина, А. О. Сулейменова, Т. А. Абылайханова	89
МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ БИЗНЕС: БАСҚАРУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ ГОСУДАРСТВО И БИЗНЕС: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА УПРАВЛЕНИЯ	
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК СЕГРЕГАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ М. А. Мекебаева, С. Ж. Болтаева.....	102
ГЕНДЕРНЫЕ БАРЬЕРЫ КАРЬЕРНОГО РОСТА И ПРОГРАММЫ ПОДДЕРЖКИ ЖЕНЩИН РУКОВОДИТЕЛЕЙ Ж. А. Лян, Г. К. Ниеталина, Г. Ж. Таяуова	116
STRATEGIC MANAGEMENT OF ALUMNI ASSOCIATIONS: A STAKEHOLDER APPROACH FOR OPTIMAL EFFICIENCY K. Ibrashev, A. Jumasseitova, E. Smolyakova	131
ИНВЕСТИЦИЯЛАР, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ЕСЕП ИНВЕСТИЦИИ, ФИНАНСЫ И УЧЕТ	
БОНУС-МАЛУС ЖҮЙЕСІНІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ А. О. Базарбаев, Б. К. Купешова, Б. Ж. Ақпанбетова.....	147
КАПИТАЛ ҚҰРЫЛЫМЫ, ТАБЫСТЫЛЫҚ ЖӘНЕ ТӘУЕКЕЛ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӨНЕРКӘСІП СЕКТОРЫНДАҒЫ ШАҒЫН КОМПАНИЯЛАРДЫ ЗЕРТТЕУ С. Э. Кокеева, А. А. Адамбекова	159

CONTENT

NATIONAL ECONOMY: DEVELOPMENT VECTORS

TRADE AND ECONOMIC COOPERATION BETWEEN KAZAKHSTAN AND RUSSIA: MODERN STATE AND PROSPECTS A. Zh. Baktiarova, R. K. Yelshibayev, R. U. Zhangalieva	6
GENDER LABOR SEGREGATION IN THE CARE ECONOMY: NEEDS RESEARCH AND SOLUTIONS A. Lipovka, M. Nugmanova, Zh. Rakhimbekova	20
INDIVIDUAL INCOME TAX IN THE CONTEXT OF ACHIEVING SOCIAL JUSTICE R. K. Berstembayeva, Ya. A. Yeraliyeva	32
CURRENT STATE AND ANALYSIS OF THE DEMOGRAPHIC SITUATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN D. M. Turekulova, G. I. Kobenova, I. N. Ryumkina	44
ANALYSIS OF THE CURRENT STATE AND FORECASTS OF THE DEVELOPMENT OF THE RESIDENTIAL REAL ESTATE MARKET OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN M. R. Sikhimbayev, G. N. Srailova, A. A. Flek	59
THE IMPACT OF CHINA'S DIRECT INVESTMENT ON ENERGY INDUSTRY DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN G. Tumatay, J. Gu, U. Zhantore.....	77
«DIGITAL NOMADS» IN THE MODERN LABOR MARKET Zh. B. Rakhmetulina, A. O. Suleimenova, T. A. Abylaikhanova	89

STATE AND BUSINESS:
THEORY AND PRACTICE OF MANAGEMENT

GENDER SEGREGATION IN THE LABOR MARKET IN KAZAKHSTAN M. Mekebayeva, S. Boltayeva	102
GENDER BARRIERS TO CAREER GROWTH AND SUPPORT PROGRAMS FOR WOMEN MANAGERS Zh. A. Lyan, G. K. Nietalina, G. J. Tayauova	116
STRATEGIC MANAGEMENT OF ALUMNI ASSOCIATIONS: A STAKEHOLDER APPROACH FOR OPTIMAL EFFICIENCY K. Ibrashev, A. Jumasseitova, E. Smolyakova	131

INVESTMENT, FINANCE AND ACCOUNTING

INTERNATIONAL PRACTICE OF THE BONUS-MALUS SYSTEM A. O. Bazarbayev, B. K. Kupeshova, B. J. Akpanbetova	147
CAPITAL STRUCTURE, PROFITABILITY AND RISK: A STUDY OF SMALL COMPANIES IN THE INDUSTRIAL SECTOR OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN S. E. Kokeyeva, A. A. Adambekova	159

MPHTI 06.52.43

JEL Classification: F16

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2024-2-6-19>

ҚАЗАҚСТАН МЕН РЕСЕЙДІҢ САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҰНТЫМАҚТАСТЫҒЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ПЕРСПЕКТИВАСЫ

А. Ж. Бақтиярова¹, Р. Қ. Елшібаев^{1*}, Р. У. Жанғалиева²

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Орал, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты: Қазақстан және Ресей мемлекеттерінің сауда-экономикалық байланыстарының маңызын айқындау, ағымдағы жағдайын бағалау және даму перспективасын анықтау.

Әдіснамасы: зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізін жүйелік бағалау, талдау мен синтездің жалпы ғылыми әдістері, экономикалық-статистикалық және салыстырмалы талдау, сондай-ақ екі елдің сауда-экономикалық ынтымақтастығының стратегиялық маңыздылығын анықтайтын SWOT-талдау әдістері құрайды.

Зерттеудің бірегейлігі/құндылығы: геосаяси және интеграциялық үдерістер жағдайында Қазақстан мен Ресей мемлекеттерінің сауда-экономикалық байланыстарының маңызы, қазіргі жағдайы мен болашағы бойынша зерттеулер жүргізілді. Соның негізінде екі елдің ынтымақтастығының күшті және әлсіз тұстары, мүмкіндіктері мен қауіп-қатерлері сараланып, стратегиялық даму бағыттар анықталды. Сонымен қатар сауда экономикалық ынтымақтастықты дамыту резервтері мен тиімділігін арттыру бағыттары ұсынылды.

Зерттеу нәтижелері: Қазақстан мен Ресейдің сауда-экономикалық байланыстарына кешенді талдау нәтижесінде қазіргі жағдайына объективті баға беріліп, даму болашағы айқындалды. Жоғары технологиялар салаларында екі ел арасындағы ынтымақтастықты дамыту жолдары анықталды. Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде сауда байланысын дамыту, өткізу нарығының әлеуетін ұтымды пайдалану мәселелері нақтыланды.

Түйін сөздер: сауда-экономикалық ынтымақтастық, импорт, экспорт, сыртқы сауда, инвестиция, интеграция, еркін экономикалық аймақ.

КІРІСПЕ

Ресей мен Қазақстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығының ұзақ тарихы бар. Елдер арасындағы тығыз экономикалық байланыстар негізінен Кеңестік кезеңде қалыптасқан халық шаруашылығының бірыңғай жүйесінің арқасында дамыды. Кеңестік Социалистік Республикалар Одағында (КСРО) Қазақстанда кәсіпорындардың 90 %-дан астамы одақтас бағыну мәртебесіне ие болды. Бұл екі елдің Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін де екіжақты экономикалық қатынастарды дамытуға мүдделілігін білдіреді. Ресей мен Қазақстанның экономикалық ынтымақтастығының негізгі факторы болып қазіргі уақытта жаңартуды қажет ететін жалпы өндірістік инфрақұрылым табылады [1].

Қазақстан мен Ресей ортақ шекарасы жеті мың шақырымнан асатын көршілес мемлекеттер. Сондықтан экономикалық саладағы ынтымақтастық елдердің стратегиялық әріптестігінің маңызды бөлігі және қарқынды дамып, сауда-экономикалық интеграцияны, көлік, энергетиканы, логистиканы, байланыс пен коммуникацияларды, ғылыми-техникалық өзара іс-қимылды, білім беруді, туризмді және т.б. дамытуға ықпал етеді [2].

Сауда-экономикалық қатынастардың қалыптасу және даму тарихы тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында басталып, қазіргі кезге дейін үздіксіз дамып келеді. Соның нәтижесінде екі мемлекеттің арасында сындарлы және өзара тиімді қарым-қатынас қалыптасты [3].

Әдебиетке шолу. Ресей мен Қазақстанның экономикалық ынтымақтастығын жан-жақты зерттеу ресейлік және қазақстандық ғалымдардың еңбектерінде айтарлықтай қызығушылық тудырады. Көптеген ғалымдар өз жұмыстарында Ресей-Қазақстан қатынастары посткеңестік кеңістіктегі тұрақтылықтың басты факторларының бірі болып табылатынын атап көрсетеді. Екі елдің сауда-экономикалық ынтымақтастығының әртүрлі аспектілерін талдауда А. В. Литвинов «Дәстүр бойынша тығыз сауда – экономикалық байланыстар Ресей мен Қазақстанды біріктерді. Ресей Қазақстан Республикасының сауда серіктестері арасында бірінші орында. Ресей Федерациясы субъектілерінің басым бөлігі, атап айтқанда 76 субъектісінің Қазақстан Республикасымен сауда-экономикалық байланысы бар» екендігін атап өтсе, Ю. А. Давыдова мен Е. В. Каргаполова «Қазақстан АҚШ пен ЕО үшін Ресей мен Қытайға қарсы іс-қимыл алаңы ретінде ыңғайлы. Республикада американдық-еуропалық ықпалдың күшеюі Ресей үшін әлеуетті қауіп төндіреді, сондай-ақ, одан әрі интеграциялау мүмкіндіктерін қысқарта отырып, «Еуразиялық жобаға» қауіп төндіретіндігін» айтады.

Қазақстанның шекара маңындағы өңірлерінің сыртқы сауда айналымы құндық мәнде оң серпінге ие, Ресейде осыған ұқсас көрсеткіш төмендеу үрдісіне ие, бірақ ол физикалық тұрғыда есептелген өсуді көрсетеді.

И. Н. Абанина мен Е. В. Оглоблина өз мақалаларында Қазақстанның шекара маңындағы өңірлерінің сыртқы сауда айналымы құндық мәнде оң серпінге ие, Ресейде осыған ұқсас көрсеткіш төмендеу үрдісіне ие, бірақ физикалық тұрғыда есептелген ол өсуді көрсетеді. Бұл конъюнктуралық факторлардың әсеріне қарамастан, Ресей мен Қазақстанның шекаралас аймақтарындағы сауда қатынастарының қарқындылығы әлсіремейтінін көрсетеді.

Ресейдің Қазақстанға тауар экспорты әртараптандырылған құрылымға ие екендігін, ал Ресейдің Қазақстаннан тауар импортында минералды өнімдер, металлургия (негізінен отын-энергетикалық тауарлар) және химия өнеркәсібі өнімдері басым екендігін, ал Қазақстанға ресейлік тауар экспортының құрылымындағы ең елеулі өзгеріс минералдық өнім (негізінен отын-энергетикалық тауарлар) үлесінің айтарлықтай қысқарғандығын А. В. Точин, Н. С. Пыжиков, Е. С. Чимирисс, К. Е. Качуровский, В. Н. Живалов өз еңбектерінде атап өткен. Ю. К. Харакоз, бүгінгі таңда Ресей мен Қазақстанның қарым-қатынасы экономикалық және саяси салада теңдестірілген және сауатты болып көрінетіндігін, көзқарас әлемдік кеңістікте бір мақсатқа ұмтылатын екі елдің тиімді жұмысының мысалы болып табылатындығын және Ресей мен Қазақстан арасындағы табысты сауда – экономикалық ынтымақтастық негізінен кеңестік кезеңдегі халық шаруашылығының бірыңғай жүйесінің арқасында қалыптасқандығын өз мақаласында атап көрсеткен.

Отандық авторлар А. М. Мырзахметова, Д. У. Алшимбаева, К. А. Туркеева, А. Т. Еримпашеваның еңбектерінде көршілес екі елдің арасындағы сауда, қаржы-экономика, инвестиция бойынша ынтымақтастықты дамыту мәселелеріне зерттеулер жүргізілген. Дәлірек айтсақ, авторлар қазіргі уақытта екі елдің ортақ мүдделер саласы – бұл мұнай-газ, энергетика, тау-кен өндіру кешендеріне арналған жабдықтар өндіру, медициналық сала, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық, ғылымды қажетсінетін, жоғары технологиялық салаларда бірлескен өндірістер құру. Айта кету керек, мақаланы дайындау кезінде авторлар негізінен интернет көздері мен статистика деректерін пайдаланды.

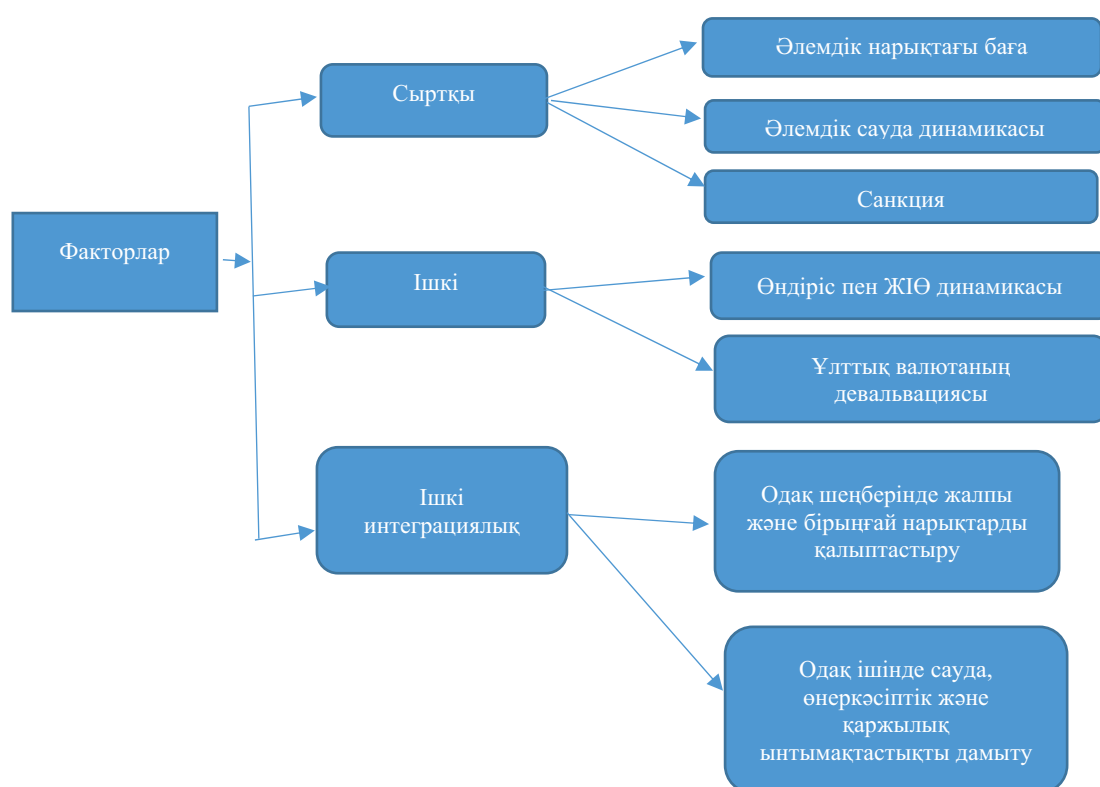
КСРО ыдыраған сәттен бастап екі ел арасындағы қатынастар халықаралық сипатқа ие болды, ал екі мемлекет арасындағы бұрынғы әкімшілік аумақтық шекара мемлекеттік мәртебеге ие болды [4].

Бүгінгі таңда Ресей мен Қазақстанның қарым-қатынасы экономикалық және саяси салада сауатты жүргізіліп отыр. Бұл әлемдік кеңістікте бір мақсатқа ұмтылатын екі елдің тиімді жұмысының мысалы бола алады. Бұл мемлекеттердің табысты әріптестік байланысы негізінен кеңестік кезеңдегі халық шаруашылығының бірыңғай жүйесінің арқасында қалыптасты. Сауда-экономикалық қатынастар мемлекетаралық, аймақаралық және үкіметаралық деңгейде дамып отыр [5].

Қазір көршілес екі мемлекет арасында төрт жүзге жуық түрлі келісімшарттар жасалған. Елдер арасындағы өзара байланыстар өнеркәсіптік кооперацияға, энергетика, ғарыш саласындағы әріптестік пен ынтымақтастыққа негізделген [6]. Бүгінгі таңда Қазақстан мен Ресей арасындағы ынтымақтастықтың барлық салаларындағы қатынастар серпінді және қарқынды сипатқа ие, көпжақты өзара іс-қимылдың айтарлықтай деңгейімен ерекшеленеді. Қазақстанның Ресеймен сауда-экономикалық қатынастарын

дамытудың проблемалары мен перспективалары әлемдік экономика мен Қазақстан экономикасының жаһандануын реформалау жағдайында үлкен маңызға ие. Себебі, бүгінде әлемдік экономиканың жаһандануы қазіргі әлемдегі ұлттық экономикалардың өзара әрекеттестігі мен өзара тәуелділігінің артуын талап етеді. Қазақстанның Ресеймен сыртқы экономикалық және сыртқы сауда байланыстарының қазіргі жай-күйін талдау ұлттық сыртқы экономикалық доктринаны дамытудың базалық негізі болып табылады.

2015 жылы бұрын құрылған Кеден Одағы негізінде құрылған Еуразиялық экономикалық одақтың арқасында бүгінде екі ел экономикалық интеграцияның жаңа деңгейіне шықты. Айта кету керек, Ресей мен Қазақстан Республикасының сыртқы экономикалық ынтымақтастығының динамикасы сауда, өнеркәсіптік және қаржылық ынтымақтастықты нығайту жөніндегі ЕАЭО-қа мүше мемлекеттердің шараларымен байланысты ішкі, сыртқы, сондай-ақ ішкі интеграциялық факторлармен анықталады [7].

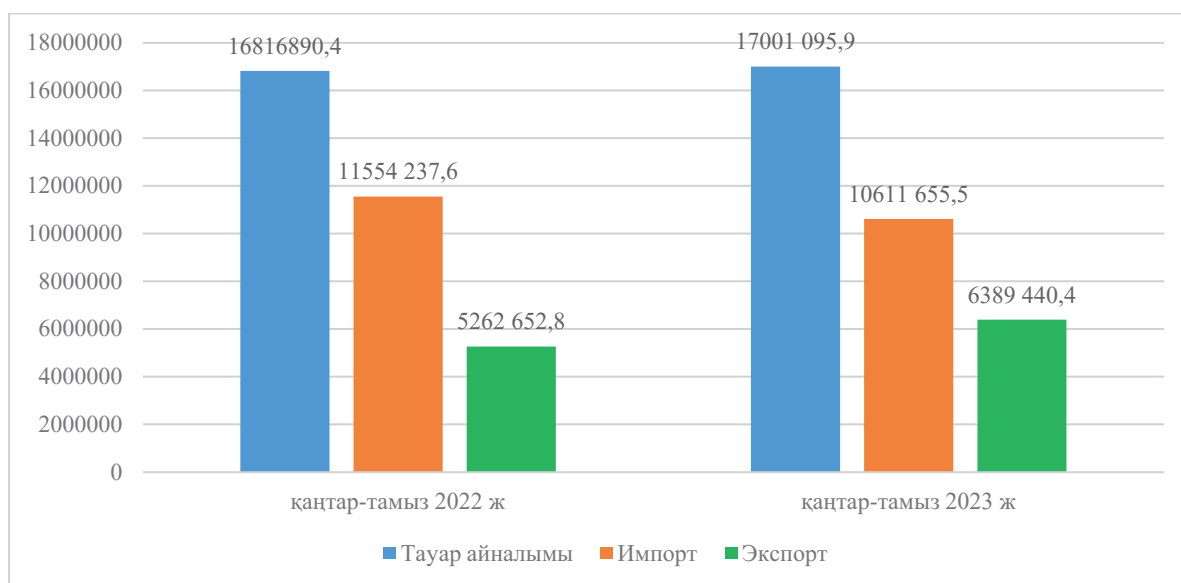
Сурет 1 – Қазақстан мен Ресейдің сауда ынтымақтастығын дамытудың факторлары

Ескерту – [7] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі сыртқы саясат тұжырымдамасында Ресей мемлекетімен стратегиялық серіктестікті дамыту өңірлік және көпжақты дипломатияны жандандырудың негізгі бағыттарының бірі ретінде анықталған. Ресей- Қазақстанның негізгі сауда серіктесі ретінде 2022 жылы 26,1 млрд. долларға сауда жасады, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 6 %-ға артық. 2022 жылы ірі тауар топтары бойынша Ресейден Қазақстанға экспорт келесі тауарлар топтары бойынша жүзеге асырылды: көлік құралдарын қоса алғанда, машиналар мен жабдықтар импортының құны 3,4 млрд. АҚШ доллары болса, азық-түлік 3,2 млрд., металдар мен металл бұйымдары – 3,1 млрд., химия өнеркәсібі тауарлары – 2,9 млрд., кен мен отын минералды өнімдері – 2,1 млрд., бидай 2 260,3 млн., бағалы металл концентраттары 2 253,9 млн., өңделмеген алтын 2 248,9 млн. және көмір коксы 2 245,8 млн. АҚШ долларын құраған.

Ресей – Қазақстан үшін әртараптандырылған экспорттық нарықтардың бірі. Қазақстаннан Ресейге экспорт 2022 жылы 25 %-ға өсіп, 8,8 млрд. долларды құрады. Импорт 1,5 %-ға төмендеп, 17,3 млрд. долларды құрады (Сурет 2). Ресейге экспорттың ең үлкен үлесі уранға тиесілі. 2022 жылы Қазақстан Ресейге уранды 946,6 млн. АҚШ долларына, қалыңдығы 10 мм – ден асатын жалпақ прокатты – 364,7 млн. АҚШ долларына, қымбат металл концентраттарын – 339,1 млн. АҚШ долларына, алюминий оксидін – 326,5 млн. АҚШ долларына, лом мен черметтерді – 235,9 млн. АҚШ долларына жөнелтті. Ірі тауар топтары бойынша Ресейге машиналар мен жабдықтар 2,1 млрд. АҚШ долларына, металдар мен металл бұйымдары 2 млрд. АҚШ долларынан, химия өнімдері 1,9 млрд. АҚШ долларынан астам сомаға және минералды өнімдер 1,8 млрд. АҚШ долларына, азық-түлік өнімдері 544 млн. АҚШ долларына жеткізілді [8].

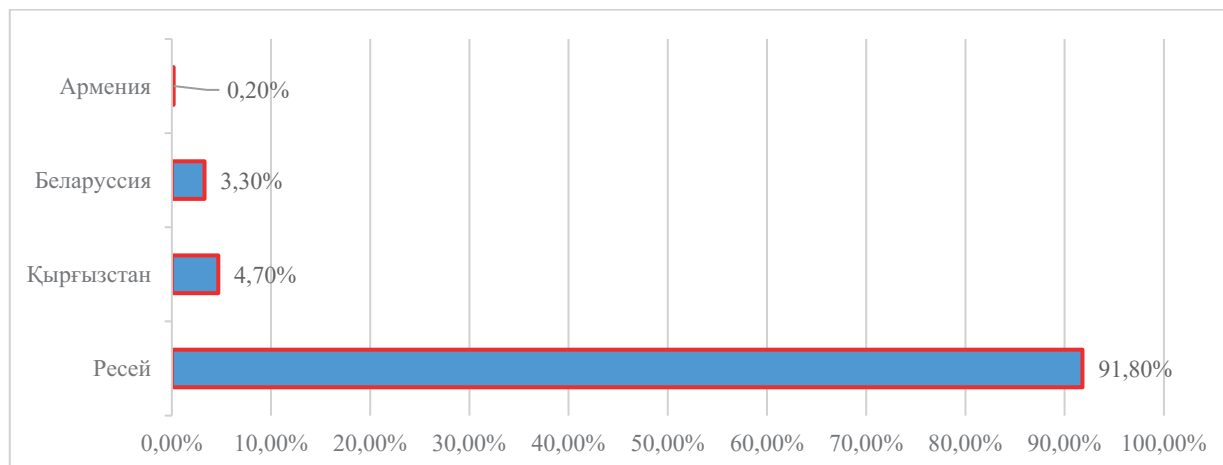

Сурет 2 – Қазақстан Республикасының Ресей Федерациясымен сауда айналымының негізгі көрсеткіштері, мың АҚШ доллары
Ескерту – [8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Экспорт табиғи уран, алюминий оксиді, мырыш жеткізілімдерінің өсуіне байланысты. Бұл ретте металл прокатын және темір кендерін жеткізудің төмендеуі байқалады. Ресей Қазақстанға экспорттайтын тауарлардың ішінде машиналар мен жабдықтар, көлік құралдары, металдар мен олардан жасалған бұйымдар, химия өнеркәсібі өнімдері, азық-түлік тауарлары, ауыл шаруашылығы шикізаты, минералды өнімдер басым болып табылады. Өз кезегінде Ресей Қазақстаннан минералды өнімдерді, металдарды және олардан жасалған бұйымдарды, химия өнеркәсібінің өнімдерін, азық-түлік тауарлары мен ауыл шаруашылық шикізатын импорттайды. Айта кететін жайт, Ресей Федерациясына жеткізілетін өнім ассортименті артқан. [8]. Өңірлер бойынша Алматы қаласынан экспорт 2,7 есеге (379,1 млн. АҚШ долларынан 1014 млн. АҚШ долларына), Астана қаласынан 5 есеге (150,4 млн. АҚШ долларынан 778,2 млн. АҚШ долларына), Павлодар облысының Ресейге экспорты 36 %-ға өсті, Ақтөбе облысының экспорты 48 %-ға және Түркістан облысының экспорты 19 %-ға ұлғайды [9] Ресей Федерациясынан импортқа келетін болсақ, болаттан жартылай фабрикаттарды сатып алу 22 %-ға, мұнай өнімдерінің импорты 35 %-ға, бағалы металдар кендері 20 %-ға және бидай импорты 2 есе өсті. Бұл ретте ресейлік автомобильдерді сатып алу 3,6 есе және алтынды сатып алу 30 %-ға төмендеді.

2023 жылдың алғашқы сегіз айында Қазақстанның Еуразиялық экономикалық одақ шеңберіндегі елдермен тауар айналымы өткен жылдың дәл осы кезеңімен салыстырғанда 1,2 %-ға артып, 18 518,7 млн. АҚШ долларын құрады (Сурет 3).

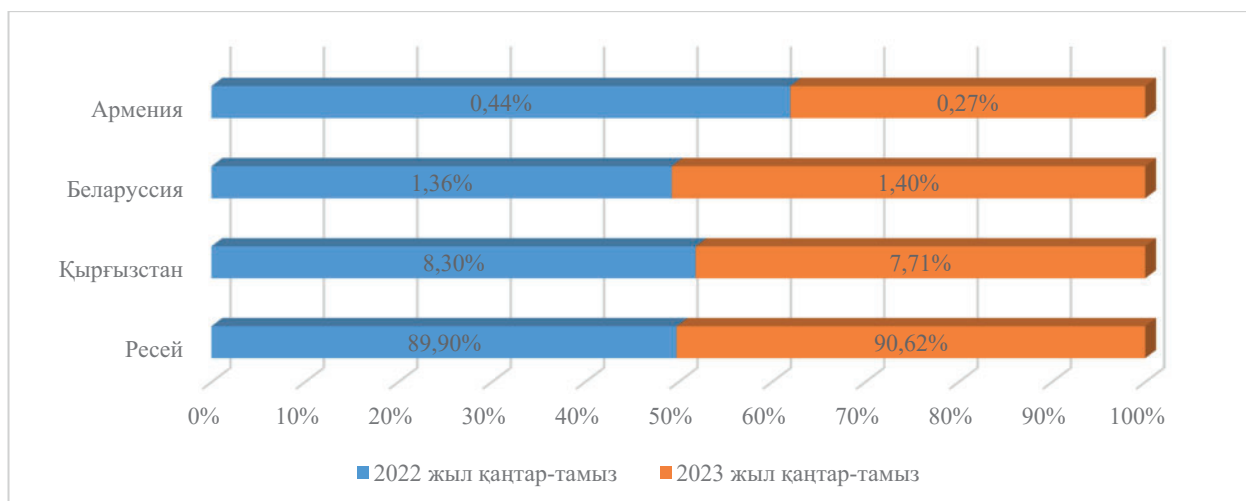
2023 жылғы қаңтар-тамызында тауарлар экспорты 7 050,4 млн. долларын құраса, тауарларды импорттау – 11 468,2 млн. долларға жетті. Ресей Қазақстанның Еуразиялық экономикалық елдерімен сыртқы сауда айналымы бойынша бірінші орында тұр. Оның үлесі – 91,8 %, Қырғыз Республикасы – 4,7 %, Беларусь Республикасы – 3,3 % және Армения Республикасы – 0,2 % үлеске ие.

Сурет 3 – Қазақстан Республикасының ЕАЭО елдерімен өзара саудасы (2023ж. қаңтар-тамыз)

Ескерту – [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Қазақстанның ЕАЭО елдерімен экспортына тоқталатын болсақ, Қазақстанның Ресеймен экспорты 2023 жылдың 9 айының қорытындысы бойынша 90,62 %-ды құрап отыр, өткен жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда 0,72 %-ға артқан, одан кейінгі орында Қырғызстан 7,71 %-ды құрады, өткен кезеңге қарағанда 0,59 %-ға азайған, Беларусь Республикасына экспорт өткен жылға қарағанда 0,04 %-ға артса, Армениямен экспорт 0,17 %-ға қысқарған (Сурет 4).

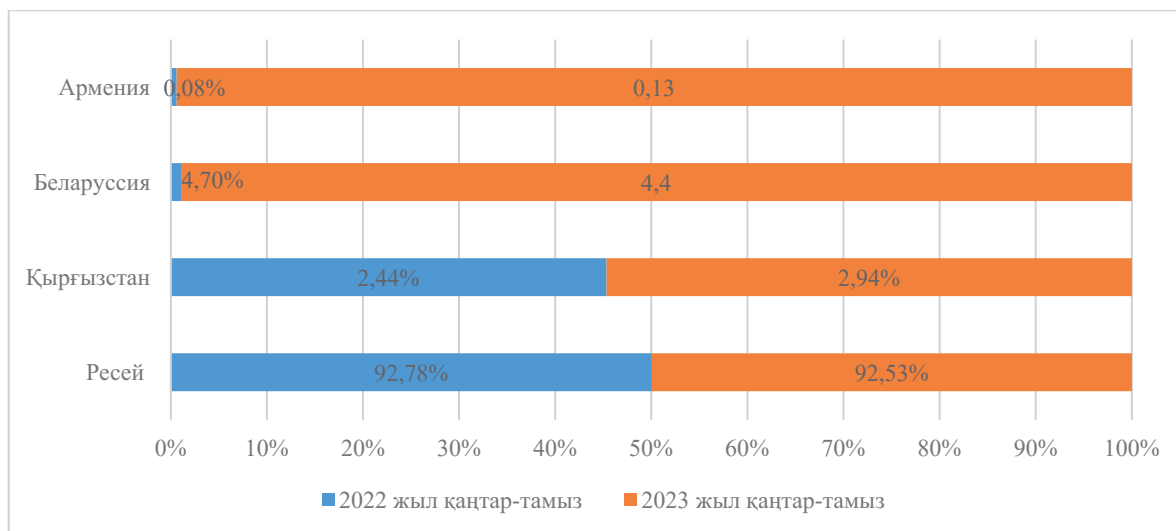

Сурет 4 – ЕАЭО елдері шеңберінде Қазақстан экспорты

Ескерту – [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Қазақстанның Еуразиялық экономикалық одақ импортында да ең үлкен үлеске Ресей ие болып отыр (Сурет 5). 2023 жылдың қаңтар-тамыз айларының қорытындысы бойынша Ресеймен импорт

92,53 %-ды құраған, яғни өткен жылдың дәл осындай кезеңімен салыстырсақ 0,25 %-ға азайған, Қырғызстаннан әкелінетін тауарлар саны 0,5 %-ға артқан болса, сондай ақ, Беларусь пен Армениядан да импорттың көбейгендігін көреміз.

Сурет 5 – ЕАЭО елдері шеңберінде Қазақстан импорты

Ескерту – [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

2021 жылы мемлекеттер арасында сауда айналымы 25 620 992 659 доллар құрады. 2020 жылмен салыстырғанда өсім 34,39 % көрсетіп отыр. 2021 жылы Қазақстанға экспорт 18 477 728 206 АҚШ долларды құрап, алдыңғы жылмен салыстырғанда өсім 31,69 %-ға жеткен. Ал импорт 2021 жылы 7 143 264 453 АҚШ долларын құрады, 2020 жылмен салыстырғанда 41,90 %-ға өсті.

Қазақстанның Ресейдің сыртқы сауда айналымындағы үлесі 2021 жылы 3,3 % құрады, ал 2020 жылы 3,4 % құраған. Ресей тауар айналымындағы үлесі бойынша 2021 жылы Қазақстан 10-орынға ие. Қазақстанның Ресей экспортындағы үлесі 2021 жылы 3,8 %-ды, ал 2020 жылы 4,2 %-ды құрады. Қазақстанның Ресей мемлекетімен экспортындағы үлесі 2021 жылы сегізінші орынға, ал, импортының үлесі 2020 жылға қарағанда 2021 жылы 2,4 % құрап тоғызыншы орынға тұрақтады [10].

Ресейдің Қазақстанға 2021 жылы шығарылымы құрылымындағы тауарларының негізгі үлесін 6-суреттен көре аламыз. Ресейдің Қазақстанға экспортының құрамында 2021 жылы ең көп үлесті машиналар мен жабдықтар алып отыр, оның үлесі 26,32 % бұл өткен жылмен салыстырғанда 0,88 %-ға өскен. Одан кейінгі орында металл және металл бұйымдары өткен жылмен салыстырғанда 2,42 %-ға артқан. Химия өнеркәсібі өнімдері 0,16 %-ға өсіп, 2021 жылы 15,41 % құраған. Ресейдің Қазақстанға экспорт құрамында ең аз үлеске ие болып отырған тауарлар категориясы тоқыма және аяқ киім бұйымдары 2,70 % құраған болса, (өткен жылмен салыстырғанда 0,48 %-ға азайған), бағалы металдар мен тастар 2,41 %, алдыңғы жылға қарағанда 0,99 %-ға қысқарған.

6-суреттен көріп отырғанымыздай, Қазақстанға Ресейден келесі тауарлардың экспорты маңызды үлесте өскен: қазандықтар, механикалық құрылғылар мен жабдықтар, ядролық реакторлар, трамвай жылжымалы құрамынан басқа құрылғылар, жерүсті көлік құралдары және олардың бөліктері мен керек-жарақтары, пластмассалар мен олардан жасалған бұйымдар, қара металдардан жасалған бұйымдар, электр машиналары мен жабдықтары, олардың бөліктері; дыбыс жазатын және дыбыстық аппаратура, телевизиялық бейнені және дыбысты жазуға және жаңғыртуға арналған аппаратура, минералды отын, мұнай, мұнай өнімдері, битуминоз заттары; минералды балауыздар, ағаш бұйымдары; көмір, дәнді дақылдар, теміржол локомотивтері немесе трамвай моторлы вагондары.

Сурет 6 – 2021 жылғы Ресейдің Қазақстанға экспорты
Ескерту – [10] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

2021 жылғы Ресейдің Қазақстаннан импорт құрылымындағы тауарлардың негізгі үлесі (Сурет 7). Ресейдің Қазақстаннан импортының құрамында 2021 жылы ең көп минералды өнімдер алып отыр, оның үлесі 37,55 % бұл өткен жылмен салыстырғанда 4,48 %-ға өскен. Одан кейінгі орында металл және металл бұйымдар 33,32 %, өткен жылмен салыстырғанда 8,07 %-ға артқан. Химия өнеркәсібі өнімдері 2,5 %-ға азайған, 2021 жылы бұл көрсеткіш 15,82 % құраған. Ресейдің Қазақстаннан импорт құрамында ең аз үлеске ие болып отырған азық-түлік өнімдері мен ауыл шаруашылығы шикізаты 7,03 % құраған, өткен жылмен салыстырғанда 0,62 %-ға азайған, машиналар мен жабдықтар, көлік құралдары 6,90 %, алдыңғы жылға қарағанда 0,26 %-ға қысқарған. 2021 жылы Ресейге Қазақстаннан көбінесе мұнай, мұнай айдау өнімдері; битуминозды заттар; минералды балауыздар, бейорганикалық химия өнімдері; бағалы металдар, сирек жер металдары, радиоактивті элементтердің немесе изотоптардың бейорганикалық, органикалық қосылыстары, тұз, күкірт, тас, сылақ материалдары, цемент, мырыш бұйымдары, пластикалық бұйымдар сияқты тауарлар импортталды.

Сурет 7 – 2021 жылғы Ресейдің Қазақстаннан импорты
Ескерту – [10] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

2021 жылы екі әріптес елдің арасындағы сауда көлемі жаңа рекордтық мәнге – 24,5 млрд. долларға жеткен, бұл 2020 жылмен салыстырғанда 30 %-ға артық. Соңғы жылдары жалпыға белгілі қиындықтарға қарамастан екі ел арасындағы тауар айналымы 25 млрд. долларды құрап отыр немесе 34 % өскен. 2023 жылдың тоғыз айының қорытындысы бойынша елдер арасындағы сауда 18,4 млрд. долларды құрады, бұл 2022 жылмен салыстырғанда іс жүзінде 1 млрд. долларға жоғары [9].

Кедендік статистика деректері бойынша 2022 жылғы қаңтарда Ресейдің сыртқы сауда айналымы 69,2 млрд. АҚШ долларын құрады және 2021 жылдың қаңтарымен салыстырғанда 57,9 %-ға өсті. Сауда балансының сальдосы 22,5 млрд. АҚШ доллары, бұл 2021 жылдың қаңтарына қарағанда 12,4 млрд. АҚШ долларына көбірек [11].

Ресейдің экспорты 2022 жылдың қаңтарында 45,8 млрд. АҚШ долларын құрады және 2021 жылдың қаңтарымен салыстырғанда 69,9 %-ға өсті. Алыс шет елдердің үлесіне 90,2 %, ТМД елдеріне – 9,8 % тиесілі болды. 2022 жылғы қаңтарда Ресей экспортының негізін отын-энергетикалық тауарлар құрады, олардың экспорттық тауарлар құрылымындағы үлес салмағы 63,5 % құрады, ал 2021 жылғы қаңтарда – 57,2 % құраған болатын.

Ресей импорты 2022 жыл қаңтарында 38,6 %-ға өсіп, 23,3 млрд. АҚШ долларын құрады. 91,0 % алыс шетелдердің, 9,0 % ТМД елдерінің үлесіне тиесілі болды. Импорттың тауарлық құрылымында ең көп үлесті машиналар мен жабдықтар импорты алып отыр 48,6 %, ал 2021 жылғы қаңтарда – 47,3 % құраған болатын.

Ресейдің сыртқы саудасының елдік құрылымында Еуропалық Одақтың үлесіне 2022 жылғы қаңтарда Ресей тауар айналымының 38,9 % (2021 жылғы қаңтарда – 34,6 %), АТЭС елдеріне – 33,6 % (35,5 %), ТМД елдеріне – 9,7 % (12,2 %), ЕАЭО елдеріне – 6,5 % (9,2 %) тиесілі болды.

2022 жылдың қаңтарында алыс шет елдер арасында Ресейдің негізгі сауда серіктестері: Қытай – сауда айналымы 13,0 млрд. АҚШ доллары, Германия – 5,1 млрд. АҚШ доллары, Нидерланды – 5,0 млрд. АҚШ доллары, Түркия – 4,9 млрд. АҚШ доллары, Корея Республикасы – 3,2 млрд. АҚШ доллары, Италия – 3,0 млрд. АҚШ доллары, АҚШ – 2,3 млрд. АҚШ доллары, Польша – 2,0 млрд. АҚШ доллары, Франция – 1,8 млрд. АҚШ доллары, Жапония – 1,6 млрд. АҚШ доллары [12].

Ресейдің 2021-2022 жылғы қаңтарда ЕАЭО елдерімен сауда көлемі 1-кестеде көрсетілген.

Кесте 1 – Ресейдің ЕАЭО елдерімен сауда айналымы, млн. АҚШ доллары

Елдер	Экспорт		Импорт	
	2021 жыл	2022 жыл	2021 жыл	2022 жыл
Қазақстан	1007,4	1180,8	413,8	536,3
Беларусь	1407,1	1425,3	933,2	885,0
Қырғызстан	116,8	210,0	19,2	18,0
Армения	105,4	153,9	33,8	54,3

Ескерту [11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігінің статистика Бюросының деректеріне сәйкес 2022 жылы Қазақстанның Еуразиялық экономикалық елдерімен сауда айналымының көлемі 28 311,2 млн. долларды құрап, алдыңғы жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 6,5 %-ға артқан (Кесте 2). 2022 жылы экспорт 9 709,8 млн. долларды құрап, яғни 24,3 %-ға артып, импорт 18 601,4 млн. долларды құрап 0,9 %-ға азайды. Қазақстанның Одақ елдерімен сыртқы сауда айналымында Ресейдің үлесі – 92,3 %, Қырғызстан – 4 %, Беларусь Республикасы – 3,6 %, Армения Республикасы – 0,1 % құрады [9].

ЕАЭО елдерімен саудада экспорттың ең көп бөлігін химиялық элементтер құрайды және өткен жылмен салыстырғанда 2 есеге ұлғайған. Кен және темір концентраты бойынша керісінше төмендеу байқалады. Импорт бойынша ең үлкен өсім қара металдан жасалған құбырлар мен түтіктер есебінен болған және 2,5 есеге өскен. Ал жеңіл автокөліктер мен өзге де моторлы көлік құралдары бойынша төмендеген және өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 77 %-ға аз.

Кесте 2 – Қазақстанның ЕАЭО елдерімен сауда айналымы, млн. АҚШ доллары

Елдер	Экспорт		Импорт	
	2021жыл	2022 жыл	2021жыл	2022жыл
Ресей	7 018,7	8 780,7	17 605,5	17 342,7
Беларусь	110,3	156,8	780,7	860,1
Кыргызстан	674,8	745,3	375,8	383,9
Армения	10,3	26,9	10,5	14,7
Ескерту [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған				

Өзара сауда және импорт көлемі бойынша Ресей бірінші орында. Сондай-ақ, Ресей нарығы қазақстандық экспорт үшін алдыңғы орында. Екінші орында Қытай (24,1 млрд. АҚШ доллары), үшінші орында Италия (шамамен 13,9 млрд. АҚШ доллары). Қазақстанның импорттық тауарларға жұмсалатын шығындарының үштен бірі ресейлік өнімдерге тиесілі. Сонымен бірге, Ресейден импорт 1,4 %-ға төмендеп, 17,3 млрд. АҚШ долларын құрады.

Ал инвестицияларға келетін болсақ, Ресей Қазақстан экономикасына құйылатын инвестиция көлемі бойынша бес елдің қатарына кіреді. Қазақстанда жинақталған ресейлік тікелей инвестициялар 20 млрд. АҚШ долларын, ал Ресейдегі қазақстандық инвестициялар шамамен 6,6 млрд. долларды құрайды. Бүгінде өнеркәсіп саласында жалпы құны 22 млрд. АҚШ долларынан астам соманы құрайтын 100-ге жуық инвестициялық жобалар жүзеге асырылуда. Қазақстан Республикасының СІМ деректері бойынша 2022 жылы Ресейден Қазақстанға ТШИ ағыны төмендеген және 1,5 млрд. АҚШ долларын құраған, сәйкесінше өткен жылға қарағанда 20 %-ға азайған. Ресейден инвестициялардың азаюына қарамастан, Қазақстанда бизнестің барлық саласында ресейлік кәсіпорындардың саны артты [12]. Соңғы жылдарда Қазақстан аймағындағы ресейлік кәсіпорындардың саны 35 %-ға өсті. Тұтастай алғанда, Ресейден ТШИ ағыны 2005 жылдан бастап шамамен 18,7 млрд. АҚШ долларын құрайды, бұл Нидерланды (108,2 млрд. АҚШ доллары), АҚШ (50,1 млрд. АҚШ доллары) және Қытай (22,4 млрд. АҚШ доллары) кейінгі көрсеткіш [13].

Бүгінде Қазақстанда отын-энергетика кешені, мұнай химиясы, жеңіл өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, автомобиль және темір жол машина жасау, көлік, логистика және т.б. салаларда табысты жүздеген бірлескен жобалар жүзеге асырылуда [14].

Қазақстанға Ресейден инвестиция тартылатын сала – отын-энергетика кешені. Ең алдымен инвестициялар шикі мұнай және табиғи газ өндіру саласына, екінші кезекте түсті металлургия, одан кейін алтын өндіру салаларына құйылып отыр. Ресей мен Қазақстан арасындағы ең маңызды инвестициялық жобалар өңіраралық және шекара маңы бағдарламаларын іске асыру жоспарларына енгізілген, олардың негізгі бөлігі тікелей инвесторларды тарту арқылы жүзеге асырылады.

Факторларды кешенді бағалау әдісін қолдана отырып, Ресей мен Қазақстанның сыртқы сауда қатынастарының жай-күйіне SWOT-талдау жүргізейік (Кесте 3). Бұл әдіс стратегиялық әріптестікті дамытудың алғышарттарын, екі ел арасындағы ынтымақтастықтың қазіргі жай-күйін бағалауға, оны жетілдірудің қорытындылары мен ұсынымдарын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу барысында анықталғандай Қазақстанның Ресей Федерациясымен сауда, экономика саласындағы халықаралық қарым-қатынастар серіктестіктің жоғары деңгейде екендігін көрсетіп отыр. Елдер арасындағы серіктестік келесі салалар бойынша басымдыққа ие болып отыр: тау-кен саласы, аграрлық сала, көлік және байланыс, машина өңдеу мен жасау, химиялық, аэроғарыш өнеркәсібі.

Осылайша, Ресей мен Қазақстан серіктестігінің стратегиялық сипаты, ең алдымен, экономикалық негізге ие. Ең жоғары деңгейде қол жеткізілген уағдаластықтарды іске асыру, елдер арасындағы стратегиялық әріптестік қатынастарды практикалық экономикалық мазмұнмен толықтыру Ресейден Қазіргі әлемдегі ЕАЭО елдерінің саяси, экономикалық және қаржылық маңыздылығын ескеретін салмақты және дәйекті саясатты талап етеді.

Кесте 3 – Ресей мен Қазақстанның экономикалық ынтымақтастығының жай-күйі мен даму перспективаларын SWOT-талдау

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
Экономикалық қатынастардың ұзақмерзімді тарихы Аймақтық және геосаяси келіспеушіліктердің болмауы Табиғи ресурстардың мол қоры Ауыл шаруашылық өнімдерін өсіруге мүмкіндік беретін аумақтардың кеңдігі мен климаттың әртүрлілігі	Шикізатқа басымдықтың болуы Ресейге қатысты санкциялар Дамыған елдерден технологияларды экспорттауға тәуелділік ЕАЭО шеңберіндегі өзара саудадан сыртқы сауданың басым болуы Жаһандық нарықтық жағдайларға қатты тәуелділік
Мүмкіндіктер	Қауіптер
Сауда кедергілері мен шектеулерін жою Импорт алмасу Өндірілетін өнімдердің бәсекегеабілеттігін арттыру ЕАЭО елдерімен ынтымақтастықтың жаңа мүмкіндіктері	Әлем бойынша инвестициялық белсенділіктің төмендеуі Ресейдің сауда серіктестеріне қарсы жаңа және қайталама санкциялар пакеті Экономиканың шикізаттық бағытының сақталуы Елдердің экономикалық дамуындағы әлеуметтік-экономикалық проблемалар
Ескерту – [15; 16] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған	

ҚОРЫТЫНДЫ

Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының экономикалық ынтымақтастығының ағымдағы жағдайын талдау қарқынды даму мен жағымды динамикаға қарамастан екіжақты қатынастардың әлі толық қолданылмаған потенциалы бар екенін көрсетеді.

Қазақстан-Ресей сауда-экономикалық ынтымақтастықтығының тиімділігін арттыру үшін келесі негізгі бағыттарға назар аудару қажет:

- екі елдің сыртқы сауда саласы тауар құрылымы жағынан диверсификациялауды және түбегейлі құрылымдық реформаларды талап етеді, сондықтан елдер экспорттың шикізат бағытынан және әлемдік энергетикалық және шикізат нарықтарының конъюнктурасына жоғары тәуелділіктен біртіндеп бас тартуы керек.

- Ресей мен Қазақстан көптеген салаларда, соның ішінде жоғары технологиялық салаларда, энергетикалық инфрақұрылымды дамыту, көмірсутектерді барлау және өндіру, мұнай, газ және электр энергетикасы салаларында, соның ішінде мұнай, газ және электр энергиясын өзара жеткізу мен транзиттеуде ынтымақтастықты дамыту қажет. Ол үшін тиімді, жұмыс істейтін бірлескен кәсіпорындар мен жобалар құру. Бұл шараларға екі елдің өңірлері белсенді қатысуы тиіс.

- мемлекеттердің көлік жүйелерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және транзиттік әлеуетін нығайту бойынша үйлестірілген қадамдар жасалынуы қажет. Көлік инфрақұрылымын дамытуға бірлескен инвестициялар құю, елдер арасындағы сауда айналымын айтарлықтай жақсарты алады, бұл өз кезегінде экспорт пен импорт көлемнің ұлғаюына әкеледі.

- ЕАЭО шеңберіндегі интеграциялық процестерді тереңдету, ол үшін сыртқы экономикалық қызметті үйлестіруді күшейту және ауқымды инфрақұрылымдық жобаларды іске қосу қажет. Макроэкономикалық саясаттың бірыңғай бағдарлары және экономиканың әртүрлі секторларын үйлестіру интеграциялық тетіктерді қалыптастыруға ықпал ететін болады. Бұл ретте АҚШ, ЕО тарапынан Ресейге қарсы жасалынып жатқан қысымдарды да ескеру қажет.

- ынтымақтастықтың басым бағыттары болып болашақта экономиканың жаңа салаларының дамуына және екі елдің бәсекеге қабілеттілігінің артуына әкелуі мүмкін ғылым мен технологиялар саласындағы ынтымақтастық, туризмді дамыту, бірлескен энергия көздерін пайдалану және экологиялық қауіпсіздік саласындағы жобалар, өзара инвестициялар, сақтандыру және банк қызметтерін дамытуға қолайлы жағдайлар туғызатын қаржы мен инвестициялар саласындағы ынтымақтастық табылуы мүмкін.

- қазіргі жағдайды сақтау. Ресейге салынып жатқан санкциялық қысым жағдайында қазақстандық бизнеске тартымдылықты күшейту. Санкциялық шектеулерді отандық бизнес өкілдері үшін қауіп-қатер ғана емес мүмкіндік ретінде де қарастыруы қажет. Қазақстанның импорттық өнімдерге тәуелділігі

жағдайында, соның ішінде ресейлік тауарлардың үлесі 40 %-ға жуығын құрайтынын ескерсек инфляциялық қысым қарапайым халықтың сатып алу қабілеті мен өмір сүру деңгейінің төмендеуіне алып келеді. Сонымен қатар Ресейдің негізгі сауда әріптесі ретінде ресей валютасының шектен тыс қымбаттауы немесе арзандауы үлкен тәуекел туғызады. Ресейлік тауар өндірушілердің сыртқы нарықтарға шыға алмауы көршілес елдердегі, соның ішінде Қазақстандық нарықтағы үлесін ұлғайтуға ұмтылуы, демпингтік бағаларды қолдануы қазақстандық бизнестің бәсекеге төтеп бере алмауына алып келуі мүмкін. Дегенмен дұрыс экономикалық саясатты қалыптастыру арқылы санкциялық шектеулерді мүмкіндікке айналдыруға қол жеткізуге болады деп есептейміз. Бірінші кезекте отандық өнімдердің бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату, экспортқа бағдарланған өнімдерді өндіру бойынша нақты экономикалық тетіктер қолданылуы тиіс.

Қазақстан үшін үлкен мүмкіндік Еуразиялық экономикалық одақ пен Орталық Азияның ортақ нарығына кіруді қалайтын халықаралық компаниялар үшін жаңа орналасу нүктесі бола алады. Сонымен қатар Ресейдің Еуропалық нарықтан ығыстырылып шығуына байланысты босаған тауашаны Қазақстан баса алатындығын да ескеруіміз қажет.

Осылайша, Қазақстан мен Ресей арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастықты талдау елдердің геоэкономикалық мүдделерінің ағымдағы жай-күйі мен даму перспективаларын жүйелі бағалауға мүмкіндік береді. Осы тұрғыда Қазақстан мен Ресейдің теңдестірілген тәсіл негізінде экономикалық өзара іс-қимылы екі ел арасындағы ынтымақтастықты дамыту үшін маңызды фактор болып табылады, ал туындайтын барлық проблемалар ынтымақтастық пен өзара қолдау арқылы шешілуі мүмкін. Машина жасау, энергетика, химия өнеркәсібі, ауыл шаруашылығы және агроөнеркәсіп кешені, жоғары технологиялар, инновациялар және цифрландыру саласында екіжақты байланыстарды арттыру үшін жақсы алғышарттар бар. Өнеркәсіптік кооперация саласында, соның ішінде еркін экономикалық аймақтарда бірлесіп жұмыс істеудің үлкен мүмкіндіктері бар.

Әдебиеттер тізімі

1. Литвинов А. И. Торгово-экономическое сотрудничество России и Казахстана // Российский внешнеэкономический вестник. – 2019. – № 11. – С. 101-111.
2. Мырзахметова А. М., Алшимбаева Д. У., Туркеева К. А., Еримпашева А. Т. Торгово-экономическое сотрудничество Казахстана и России: особенности и приоритеты развития // Экономика: стратегия и практика. – 2020Ю – № 3(15). – С. 127-139.
3. Договор дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Российской Федерацией и Республикой Казахстан от 25 мая 1992 года (ратифицирован Постановлением Верховного Совета Республики Казахстан от 02.07.1992 г., Постановлением Верховного Совета РФ от 16.07.1992 № 3319-1, вступил в силу 9 октября 1992 года) [Электронды ресурс] // «Техэксперт» [web-сайт]. – 1992. – URL: <https://docs.cntd.ru/document/901764295>. (Қарау уақыты: 01.11.2023)
4. Кожирова С.Б., Нечаева Е.Л. Казахстанско-Российское приграничье: векторы сотрудничества. // Материалы XIII Международной научно-практической конференции «Развитие политических институтов и процессов: зарубежный и отечественный опыт». -2022. -141-145б.
5. Харакоз Ю. К. Эволюция торгово-экономических отношений между Российской Федерацией и Республики Казахстан // Собрник конференции «Структурные преобразования экономики территорий: в поиске социального и экономического равновесия». – 2022. – С. 80-84.
6. Додонов В. Ю. Внешняя торговля Казахстана с партнерами ЕАЭС: предварительные итоги // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. – 2021. – № 4(15).– С. 21-32.
7. Петросьян А. Р., Перебоев В. С., Кузнецов А. В. и др. Евразийская экономическая интеграция. – М.: ЦИИ ЕАБР, 2019. – 140 с.
8. Как развивалась торговля с Россией в 2022 году [Электронды ресурс] // Курсив [web-сайт]. – 2023. – URL: <https://kz.kursiv.media/2023-05-12/nbbv-trade/> (Қарау уақыты: 01.11.2023).
9. Статистика внешней, взаимной торговли и товарных рынков [Электронды ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахс-

тан [web-сайт]. – 2023. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/foreign-market/> (Қарау уақыты: 01.11.2023).

10. Статистика внешней торговли России [Электронды ресурс] // Внешняя торговля России [web-сайт]. – 2023. – URL: <https://russian-trade.com/> (Қарау уақыты: 01.11.2023).

11. ФТС России: данные об экспорте-импорте России за 2022 год [Электронды ресурс] // Федеральная таможенная служба [web-сайт]. – 2022. – URL: <https://customs.gov.ru/press/federal/document/329649> (Қарау уақыты: 01.11.2023).

12. Аскаров А. Объем инвестиций из России в Казахстан сократился на 20% - МИД [Электронды ресурс] // Kapital.kz [web-сайт]. – 2023. – URL: <https://kapital.kz/economic/117557/ob-yem-investitsiy-iz-rossii-v-kazakhstan-sokratilsya-na-20-mid.html> (Қарау уақыты: 01.11.2023).

13. Мишустин: торговый оборот России и Казахстана растет, несмотря на санкции [Электронды ресурс] // Коммерсантъ [web-сайт]. – 2023. – URL: <https://www.kommersant.ru/doc/6030379> (Қарау уақыты: 01.11.2023).

14. Российско-казахстанские торговоэкономические связи [Электронды ресурс] // Посольство Российской Федерации в Республике Казахстан [web-сайт]. – 2023. – URL: https://rfembassy.ru/lm/dvustoronnie_otnosheniya/torgovo-ekonomicheskie_svyazi/ (Қарау уақыты: 01.11.2023)

15. Подкина К. Ю. ЕАЭС: анализ текущего состояния и перспективные векторы сотрудничества // Вестник ЧелГУ. – 2019. – № 9(431). – С. 217-224.

16. Храмова А. В. Стратегическое развитие Евразийского экономического союза в эпоху коронакризиса // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. – 2021. – №. 1 (35). – С. 125-132.

References

1. Litvinov, A. I. (2019). Torgovo-ekonomicheskoe sotrudnichestvo Rossii i Kazakhstana. Russian Foreign Economic Bulletin, 11, 101-111 (In Russian).

2. Myrzahmetova, A. M., Alshimbaeva, D. U., Turkeeva, K. A., & Erimpasheva, A. T. (2020). Torgovo-ekonomicheskoe sotrudnichestvo Kazakhstana i Rossii: osobennosti i priority razvitiya. Ekonomika: strategiya i praktika, 3(15), 127-139 (In Russian).

3. Dogovor o druzhbe, sotrudnichestve i vzaimnoj pomoshchi mezhdu Rossijskoj Federaciej i Respublikoj Kazahstan [Treaty on Friendship, Cooperation, and Mutual Assistance between the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan]. (n.d.). «Techexpert». Retrieved November 1, 2023, from <https://docs.cntd.ru/document/901764295> (In Russian).

4. Kozhirova, S. B., & Nechaeva, E. L. (2022). Kazhastansko-Rossijskoe prigranich'e: vektory sotrudnichestva. In Proceedings of the XIII International Scientific and Practical Conference "Development of Political Institutions and Processes: Foreign and Domestic Experience". 141-145 (In Russian).

5. Harakoz, YU. K. (2022). Evolyuciya torgovo-ekonomicheskikh otnoshenij mezhdu Rossijskoj Federaciej i Respubliki Kazahstan. In Conference Proceedings «Structural Transformations of the Economy of Territories: In Search of Social and Economic Balance». 80-84 (In Russian).

6. Dodonov, V. YU. (2021). Vneshnyaya trgovlya Kazakhstana s partnerami EAES: predvaritel'nye itogi. Evrazijskaya integraciya: ekonomika, pravo, politika, 4(15), 21-32 (In Russian).

7. Petros'yan, A. R., Pereboev, V. S., Kuznecov, A. V. & et. al. (2019). Evrazijskaya ekonomicheskaya integraciya. Moscow: CII EABR. 140 p. (In Russian)

8. Kursiv.kz. (2023). Kak razvivalas' trgovlya s Rossiej v 2022 godu. Retrieved November 1, 2023, from <https://kz.kursiv.media/2023-05-12/nbbv-trade/> (In Russian).

9. Statistika vneshnej, vzaimnoj trgovli i tovarnyh rynkov [Statistics of Foreign, Mutual Trade and Commodity Markets]. (2023). Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved November 1, 2023, from <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/foreign-market/> (In Russian).

10. Statistika vneshnej trgovli Rossii [Statistics of Russia's Foreign Trade]. (2023). Foreign trade of Russia. Retrieved November 1, 2023, from <https://russian-trade.com/> (In Russian).

11. FTS Rossii: dannye ob eksporte-importe Rossii za 2022 god. (2022). Federal Customs Service of the Russian Federation. Retrieved November 1, 2023, from <https://customs.gov.ru/press/federal/document/329649> (In Russian).
12. Askarov, A. (2023). Ob"em investitsiy iz Rossii v Kazakhstan sokratilsya na 20% – MID. Kapital.kz. Retrieved November 1, 2023, from <https://kapital.kz/economic/117557/ob-yem-investitsiy-iz-rossii-v-kazakhstan-sokratilsya-na-20-mid.html> (In Russian).
13. Mishustin: togovyj oborot Rossii i Kazahstana rastet, nesmotrya na sankcii. (2023). Kommersant'. Retrieved November 1, 2023, from <https://www.kommersant.ru/doc/6030379> (In Russian).
14. Rossijsko-kazahstanskije togoekonomicheskie svyazi. (2023). Embassy of the Russian Federation in the Republic of Kazakhstan. Retrieved November 1, 2023, from https://rfembassy.ru/lm/dvustoronnie_otnosheniya/torgovo-ekonomicheskie_svyazi/ (In Russian).
15. Podkina, K. YU. (2019). EAES: analiz tekushchego sostoyaniya i perspektivnye vektory sotrudnichestva. Vestnik CHelGU, 9(431), 217-224 (In Russian).
16. Hramova, A. V. (2021). Strategicheskoe razvitiye Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza v epohu koronakrizisa. Evrazijskaya integraciya: ekonomika, pravo, politika, 1(35), 125-132. (In Russian)

TRADE AND ECONOMIC COOPERATION BETWEEN KAZAKHSTAN AND RUSSIA: MODERN STATE AND PROSPECTS

A. Zh. Baktiarova¹, R. K. Yelshibayev^{1*}, R. U. Zhangalieva²

¹Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Makhambet Utemisov West Kazakhstan University, Oral, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – determination of the significance, assessment of the current state and prospects for the development of trade and economic relations between the states of Kazakhstan and Russia.

Methodology – the theoretical and methodological basis of the study are system assessments, general scientific methods of analysis and synthesis, economic-statistical and comparative analysis, as well as SWOT analysis methods that determine the strategic importance of trade and economic cooperation between the two countries.

Originality / value – research has been conducted on the significance, current state and prospects of trade and economic relations between Kazakhstan and Russia in the context of geopolitical and integration processes. The strengths and weaknesses, opportunities and threats of cooperation between the two countries are analyzed, and the strategic direction of development is determined. Reserves and directions for increasing the efficiency of development of trade and economic cooperation were also presented.

Findings – as a result of a comprehensive analysis of trade and economic relations between the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation, an objective assessment of the current situation was given and development prospects were determined. Directions for the development of cooperation between the two countries in the areas of technology improvement have been identified. The issues of expanding trade relations within the Eurasian Economic Union, rational use of the potential of the import and export market were specified.

Keywords: trade and economic cooperation, imports, exports, foreign trade, investment, integration, consolidation, free economic zone.

ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КАЗАХСТАНА И РОССИИ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

А. Ж. Бактиярова¹, Р. Қ. Елшібаев^{1*}, Р.У. Жангалиева²

¹Университе Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

²Западно-Казахстанский государственный университет имени М. Утемисова,
Орал, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – определение значения, оценка текущего состояние и перспективы развития торгово-экономических связей между государствами Казахстана и России.

Методология: теоретико – методологической основой исследования являются системные оценки, общенаучные методы анализа и синтеза, экономико-статистический и сравнительный анализ, а также методы SWOT анализа, определяющие стратегическое значение торгово-экономического сотрудничества двух стран.

Оригинальность/ценность исследования – проведены исследования по значению, современному состоянию и перспективам торгово-экономических связей Казахстана и России в условиях геополитических и интеграционных процессов. Проанализированы сильные и слабые стороны, возможности и угрозы сотрудничества двух стран, определены стратегические направление развития. Также были представлены резервы и направления повышения эффективности развития торгово-экономического сотрудничества.

Результаты исследования – в результате комплексного анализа торгово-экономических связей Казахстана и России была дана объективная оценка современному состоянию и определены перспективы развития. Выявлены пути развития сотрудничества между двумя странами в высокотехнологичных сферах. Конкретизированы вопросы развития торговых связей в рамках Евразийского экономического союза, рационального использования потенциала рынка сбыта.

Ключевые слова: торгово-экономическое сотрудничество, импорт, экспорт, внешняя торговля, инвестиция, интеграция, свободная экономическая зона.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Бактиярова Альфия Жалелқызы – экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: alfiya.baktiyarova@narхоз.kz

Елшібаев Рақымжан Қамытбекұлы – экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: rakymzhan.elshibaev@narхоз.kz*

Жангалиева Рая Уалиуллиевна – қаржы магистрі, аға оқытушы, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Орал, Қазақстан Республикасы, e-mail: raya_1972@mail.ru

MPHTI 06.77.02; 06.77.97

JEL Classification: J14; J16; I38

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2024-2-20-31>

КҮТІМ ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК ЕҢБЕК СЕГРЕГАЦИЯСЫ: ҚАЖЕТТІЛІКТЕРДІ ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ШЕШІМДЕРДІ ТАБУ

А. В. Липовка^{1*}, М. С. Нугманова², Ж. С. Рахимбекова¹

¹Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Нархоз Университеті Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты – үй жағдайында өзінің қарт туыстарына тегін күтім жасайтын адамдардың қажеттіліктері мен жұмыс жүктемесін анықтау.

Әдістемесі – Қазақстанның қалалық және ауылдық жерлерінің 201 тұрғындары арасында ашық және жабық сұрақтармен электрондық жеке сауалнаманы қамтитын аралас әдіс қолданылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – қарт туыстарына күтім жасау бойынша ақы төленбейтін еңбекпен айналысатын адамдардың қажеттіліктерін анықтауға және уақытын пайдалануға бағытталған Қазақстандағы алғашқы зерттеу.

Зерттеу нәтижелері – сауалнама үйде қарт адамға күтім жасайтын адамның әлеуметтік-демографиялық портретін жасауға, үй шаруашылықтарындағы институционалдық, ақылы және тегін күтімнің үлесін анықтауға, ерлі-зайыптылар арасындағы үй жүктемесін бөлуге және отбасылардағы гендерлік теңдікті қабылдауға мүмкіндік берді. Зерттеу көрсеткендей, жақын адамдарына үйде күтім жасайтын адамдардың негізгі қажеттіліктеріне мыналар жатады: жәрдемақылар, төлемдер мен жеңілдіктер, мемлекеттің әлеуметтік қызметкерінің қызметтері /күтім бойынша көмекшінің қызметтерінің құнын өтеу, қомақты зейнетақы, қамқоршының қоғамдық мәртебесін көтеру, тегін дәрі-дәрмектер және медициналық қызмет көрсету. Қазақстанда қарттарға күтім жасау бойынша институционалдық қызметтердің тапшылығы анықталды және ұлттық күтім жүйесін дамыту бойынша ұсыныстар жасалды.

Түйін сөздер: күтім экономикасы, ақысыз еңбек, гендер, қарттар, қартаю.

КІРІСПЕ

Біздің планетамыздағы халықтың жалпы үлесіндегі егде жастағы адамдардың өсу қарқыны әлемдік тренд болып табылады, әсіресе ол тренд он жыл бұрын демографиялық өсу баяулаған Еуропа елдеріне қатысты. 2020 жылдардың басында 60 жастан асқан адамдардың пайызы 5 жасқа дейінгі балалардың санын басып озды. Дүниежүзілік Денсаулық сақтау Ұйымы (ДДҰ) 2015-2050 жылдар аралығында 60 жастан асқан адамдардың санының екі есе өсуін, яғни 12 %-дан 22 %-ға өсетінін дейін болжайды [1].

Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) Бас Ассамблеясы ДДҰ қолдауымен мемлекеттер, азаматтық сектор өкілдері, халықаралық ұйымдар, оқу орындары мен бизнес арасындағы жаһандық деңгейде өзара іс-қимыл кезеңі ретінде 2021-2030 жылдарға арналған салауатты қартаю онкүндігін бастады [1]. Аталған бағдарламаның мәні теңсіздікті азайту және қарттардың өмір сүру деңгейін арттыру, оның ішінде атаулы жүйелік күтім және алғашқы медициналық-санитарлық қызмет, сондай-ақ қарттардың сапалы ұзақ мерзімді күтімге қол жетімділігі болып табылады.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі әлеуметтік даму Тұжырымдамасы және аға буын азаматтарының «Белсенді ұзақ өмір сүру» жағдайын жақсарту жөніндегі 2025 жылға дейінгі іс-шаралар жоспары шеңберінде қарт адамдардың өмір сүруіне қолайлы жағдайларды қамтамасыз ету мақсатында бірқатар стратегиялық іс-шараларды жүзеге асырады [2].

БҰҰ жіктеуіне сәйкес, 65 жастан асқан азаматтар үлесі 7 %-дан асқан кезде елде демографиялық қартаю пайда болады. Қазақстан халқы айтарлықтай демографиялық өсіммен қатар, 2020 жылы

аталған шекті деңгейге жетіп, ұлттың қартаю үрдісін көрсетуде [3]. Қазақстан ұлтының қартаю үрдісіне қарамастан, қарттарға күтім жасаудың институционалдық жүйесі айтарлықтай дамымаған және жасына байланысты зейнеткерлердің жалпы санының 1 %-дан азын қамтиды [4]. Керісінше, үй шаруашылығында негізінен әйелдер жүргізетін ақылы емес қарт адамдарға күтім жасау шамамен 95 % құрайды [5].

Әсіресе, егде жастағы адамдарға күтім жасауда ақысыз еңбек саласындағы зерттеулердің тапшылығы мәселесі өткір тұр. Төменде келтірілген ҚР-дағы қарт адамдардың әл-ауқаты мен мәселелері бойынша алдыңғы зерттеулерге шолу үйде қарт туыстарына күтім жасайтын адамдардың қажеттіліктері «аз зерттелген аумақ» болып қалғанын көрсетеді.

Бұл ғылыми жұмыс үй шаруашылықтары жағдайында қарттарға ақысыз негізде қарайтын адамдардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларын анықтауға, олардың күтіміне кететін уақытты, сондай-ақ жүргізілген далалық зерттеу арқылы қажеттіліктерді анықтауға бағытталған.

Әдебиетке шолу. Халықаралық еңбек ұйымының (ХЕҰ) мәліметтері бойынша, күтім жұмысы екі қиылысатын қызмет бағытын қамтиды: тікелей (басқа адамдарға күтім жасау бойынша жеке жұмыс) - балаларды қарау немесе науқас немесе қарт туыстарына күтім жасау және жанама қызмет - тамақ дайындау, тазалау және т.б. [6]. Күтім жұмысы ақылы болып бөлінеді, ол көбінесе арнайы жалданған адамның ақшалай сыйақысымен жүзеге асырылады және күтушінің уақытша және физикалық шығындарын қаржылық өтемей төленбейді.

Қазақстанда қарттарға күтім жасау жауапкершілігі жақын туыстарына заң жүзінде бекітілген. ҚР «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексіне сәйкес «еңбекке қабілетті кәмелетке толған балалар өздерінің еңбекке жарамсыз көмекке мұқтаж ата-аналарын асырауға және оларға қамқорлық жасауға міндетті», сондай-ақ ерлі-зайыптылар «еңбекке жарамсыз көмекке мұқтаж жұбайын (зайыбын)» асырауға міндетті [7].

М. Meurs және оның әріптестері қазақстандық үй шаруашылықтарындағы күтім экономикасын зерттеуде 2000-шы жылдардан бастап кішкентай балалары бар отбасыларға әлеуметтік қолдаудың кеңеюіне қарамастан, оң байланыстың жоқтығын және тіпті әйелдердің жұмысқа тартылуының төмендегенін атап өтті.

Оң корреляцияның болмауының ықтимал себептерінің бірі авторлар Қазақстандықтардың туыстарына күтім жасауды қоса алғанда, гендерлік рөлдерді дәстүрлі түрде бөлуге бейілділігімен байланыстырды, бұл оларға бір мезгілде күтім мен ақылы жұмысқа қосарланған жүктеме жүктейді [8]. АҚШ, Канада, Бразилия және Аргентинадағы зерттеулер әйелдердің күтім міндеттерінің артуы нәтижесінде жұмыспен қамту деңгейінің төмендегенін көрсетеді [9]. Е. Silva және оның әріптестері Бразилиядағы егде жастағы ерлі-зайыптылар арасындағы үйде күтім жасау мәселелерін зерттеуде қарт ерлі-зайыптыларға қамқорлық, психологиялық қолдау, эмоционалды байланыс және келісімнің маңыздылығын анықтады және институционалдық күтім үшін осы аспектілерді есепке алу қажеттілігін анықтады [10]. Канаданың әлеуметтік қызметкерлерінің жалақысы негізінде М. Hollander және оның әріптестері қарттарға күтім жасау бойынша тегін жұмыс істейтін адамдардың мемлекет экономикасына жыл сайынғы үлесі 25 миллиард долларды құрайды деп есептеді [11].

Қазақстандағы қарттарға күтім жасау жүйесін зерттеу негізінен қарттардың жағдайына бағытталған және гранттық қаржыландыру негізінде халықаралық және үкіметтік емес ұйымдар жүргізетін жалғыз зерттеулер болып табылады. Жеке зерттеушілер бұл мәселеге сирек назар аударады. Соңғы екі онжылдық-та егде жастағы адамдардың жағдайы туралы бірнеше аналитикалық жұмыстар шығарылды, олардың шолуы төменде келтірілген.

2009 жылы «Аман-саулық» қоғамдық қоры егде жастағы адамдардың жағдайын анықтауға бағытталған екі зерттеу жүргізді. Алғашқы зерттеу Алматы қаласының зейнеткерлік жастағы тұрғындарын әлеуметтік қамсыздандыру мен медициналық қызмет көрсетудегі елеулі олқылықтарды анықтады. Респонденттердің шамамен 37 %-ы тек зейнеткерлікке шыққанын атап өтті, сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі балаларынан қаржылық қолдау алып қана қоймай, оларға үнемі көмек көрсетіп отырды [12].

«Аман-саулық» қоғамының екінші зерттеулеріне сәйкес Қазақстанның 12 аймағынан 1500 адам арасындағы респонденттердің 37 %-ы қамқорлыққа мұқтаж болды, оны көбінесе туыстары қанағаттандырды, сауалнамаға қатысқандардың тек 4,3 %-ы әлеуметтік қызметкерлерден көмек алды [12].

«Қазақстанның егде жастағы тұлғаларының белсенді ұзақ өмір сүруін қамтамасыз етуде қартаюға қарсы модель әзірлеу» (2011-2013 жж.) бағдарламасы шеңберіндегі С. Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медициналық университеті мен Қазақстан-Ресей медициналық университеттерінің зерттеуі Қазақстандағы орта есеппен ерлер мен әйелдер ерте қартаю мәселелеріне тап болғанын көрсетті, бұл әсіресе ауыл әйелдерінде жиі байқалады [13].

2020 жылы қоғамдық пікірді зерттеу орталығы «Қазақстандағы қарттардың әлеуметтік-экономикалық жағдайы мен қажеттіліктерін бағалау» кешенді ұлттық зерттеуін жүргізді. 2008 жылы осы зерттеудің бірінші толқыны жүзеге асырылды. Әр жылдардағы нәтижелерді салыстырмалы талдау балаларының қарттарды қолдауының 29 %-дан 13 %-ға дейін төмендеуінің теріс тенденциясын көрсетті [14].

2020 жылғы зерттеу көрсеткендей, қарттар балаларынан көмектің басым бөлігін алады (63 %), әлеуметтік қызметкерлердің қолдауы минималды (1 %), азаматтық сектор мен еріктілер ұйымдары зейнеткерлерге сирек жағдайларда (0,1 %) көмектеседі. Әлеуметтік қызметтер мен мемлекет сауалнамаға қатысқан 1489 респонденттің тек 2 %-ы киім, азық түлік, ақша түрінде материалдық көмек көрсетті, еріктілер мен үкіметтік емес ұйымдар – 0,3 %, балалар – 57 %-ды құрайды. Зерттеуге қатысушылардың тек 16,4 %-ы егде жастағы адамдарды әлеуметтік қолдау жүйесі мен мемлекеттік бағдарламалар туралы біледі және тек 2,1% - ы әлеуметтік қызметкерлерді институционалдық жүйенің элементі ретінде атап өтті [14, 36 б., 55 б.].

Алдыңғы зерттеулердің нәтижелері аға буын өкілдеріне күтім жасаудың ең маңызды жүктемесі олардың балалары мен басқа жақын туыстарының мойнында екенін көрсетеді, бірақ бұл ретте мемлекет тарапынан қарт адамдармен отбасыларды қолдау тиімсіз [3], [14]. Қарт адамдардың жағдайы туралы қарастырылған зерттеулерді талдау күтім жасайтын адамдардың қажеттіліктерін зерттеу осы уақытқа дейін ғалымдардың назарынан тыс қалғанын көрсетеді. Сонымен қатар, жаһандық ғылым тегін күтім жасаушылардың қажеттіліктерін зерттеу және «ақысыз күтім жұмысы» ұғымын қарттарды қолдаудың жеке аспектісі ретінде мемлекеттің әлеуметтік саясатына енгізу қажеттілігін жариялайды [15].

Күтім экономикасы жалпы экономикалық ғылымның маңызды бөлімі болып табылады, бірақ Қазақстанда жеткілікті зерттелмеген сала болып қала береді. Өз кезегінде, әйелдердің тегін күтімге қосқан үлесі туралы білімнің жетіспеушілігі олардың мемлекет экономикасына қосқан үлесін бағаламауға, осы фактордың жұмыспен қамтуға әсерін талдай алмауға және қарттарға күтім жасаудың институционалдық жүйесі одан әрі дамыған жағдайда елдің шығындарын есептеуге әкеледі [9].

Күтім экономикасы, ең алдымен, әйелдердің әл-ауқатына әсер етеді, өйткені егде жастағы адамдар арасында әйелдер жалпы халықта басым болады, ал тегін күтім жұмысы негізінен әйелдердің психологиялық және физикалық жағдайына, соның ішінде ерте қартаюға, сондай-ақ жұмысқа орналасуға, табысқа және өмір сүру деңгейіне әсер етеді.

Білім алшақтығы мен күтім мәселесінің жоғары өзектілігін назарға ала отырып, осы ғылыми ізденістің мақсаты қарттарға күтім жасау бойынша тегін жұмысты жүзеге асыратын адамдардың қажеттіліктерін анықтау және Қазақстанда күтім экономикасын дамыту бойынша ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Мәселенің мәнмәтінін және ерте зерттеу нәтижелерін талдау негізінде келесі зерттеу сұрақтары қойылды:

1. Қазақстандық үй шаруашылықтарында қарттарға күтім жасайтын негізгі тұлға кім болып табылады?
2. Институционалдық, ақылы және ақысыз күтім бойынша қарттарға күтім жасау аптасына орташа сағат қанша?
3. Қамқоршылар өз отбасыларында қарт туыстарына күтім жасау міндеттерін бөлуге қалай қарайды?
4. Үйде қарттарға күтім жасау бойынша ақысыз жұмыс жасайтын адамдардың қажеттіліктері қандай?

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІГІ

Зерттеу әдістері. Зерттеу парадигмасы ретінде прагматизмді таңдау негізінде жауаптардың жабық мультивариативті нұсқаларымен, сондай-ақ ашық сұрақтармен жеке сауалнама жүргізу арқылы жүзеге асырылған аралас әдіс негізгі тәсіл болды. Сауалнама Дүниежүзілік Банктің, Еуропалық Қайта Құру

және Даму Банкінің және Transparency International компаниясының «Өтпелі кезеңдегі өмір» [16] зерттеуінде қолданылған сауалнамаға негізделген, осы зерттеудің жергілікті мазмұнына және мақсаттарына аздап бейімделген.

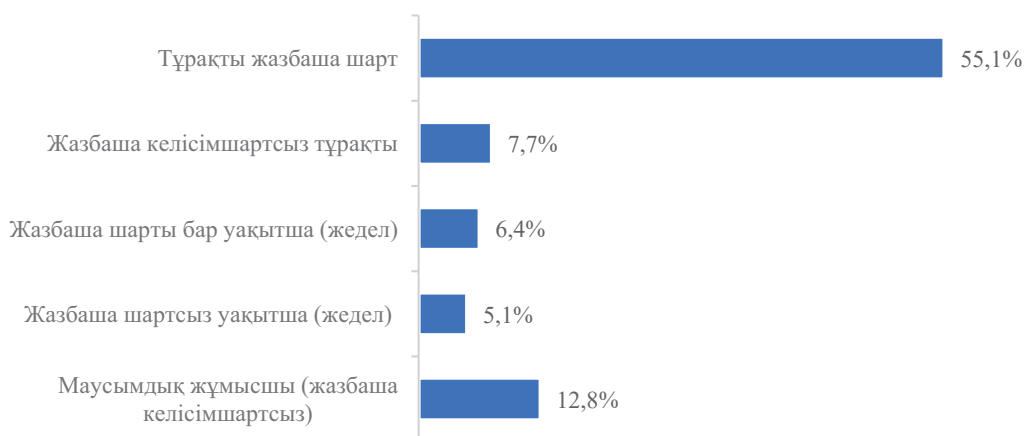
Мақсатты респонденттер 70 жастан асқан туыстарына, соның ішінде ерлер мен әйелдерге үйде тегін күтім жасайтын адамдар болды. Сауалнама 2022 жылдың шілде-тамыз айларында жүргізіліп, Алматы, Астана, Қарағанды және Павлодар қалаларының және оларға іргелес ауылдық аудандардың тұрғындарын қамтыды. Осы ғылыми зерттеуде қарлы кесек әдісімен іріктеу қолданылды. Өр жерде зерттеушілер сауалнаманың алғашқы қатысушыларының байланыс ақпаратын алу үшін әкімдікке/әлеуметтік қамсыздандыру басқармасына жүгінді, содан кейін респонденттерден кейінгі әлеуетті қатысушыларды ұсынуды сұрады.

Сауалнамаға жүргізу және басқару үшін бағдарламалық қамтамасыз ету ретінде GoogleForms платформасы пайдаланылды, жауаптарды талдау Excel және Statistical Package for Social Sciences (SPSS) көмегімен жүргізілді. Зерттеуге қатысушылардың ашық сұрақтарға жауаптары мен түсініктемелерін сапалы мазмұнды талдау алынған сандық деректерді тереңдетуге мүмкіндік берді.

Зерттеу мақсатына жету және қойылған міндеттерді шешу. Сауалнамаға 201 респондент қатысты (әйелдер 82 % және ерлер 18 %), оның 66,5 %-ы қала тұрғындары, 33,5 %-ы қала маңында тұратын ауыл тұрғындары және 11,5 %-ы қаладан алыс жерде тұрады. Қатысушылардың негізгі қарым-қатынас тілі қазақ (42,4 %), орыс (56,1 %) және басқа тілдермен (1,5 %) ұсынылған. Респонденттердің едәуір бөлігі ресми некеде (66 %), 12,5 % – бойдақ, 9 % – ажырасқан, 7 % – жесір және 5,5 % – азаматтық некеде.

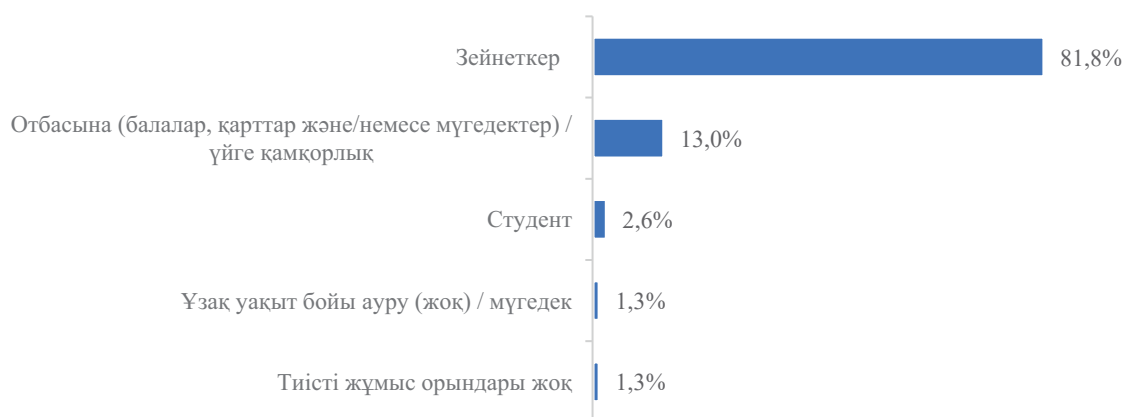
Сауалнамаға қатысушылар арасында білім деңгейі бойынша 28,5 % бастауыш және орта білімі, 46,5 % кәсіптік-техникалық және 25 % жоғары білімі бар. Респонденттердің жұбайының (зайыбының) білім деңгейі олардың серіктестерінің білім дәрежесімен бірдей: мәселен, бастауыш және орта білім респонденттердің серіктестерінің 27 %-да, кәсіптік-техникалық – 48,5 %-да және жоғары – 24,5 %-да.

Жұмыспен қамтуға қатысты сауалнамаға қатысқандардың 60 %-ы жұмыс істейді, 40 %-ы жұмысқа орналастырылмаған; жұмыспен қамтылғандар арасында – 61,3 %-ы жалдамалы қызметкерлер, 38,7 %-ы өз бетінше жұмыспен қамтылғандар. Жұмыс істейтін сауалнамаға қатысушылардың тек 4 %-ы толық емес жұмыс күнінің нәтижесі ретінде қосымша табыс көзіне ие. Респонденттердің орташа айлық жалақысы 181 410 теңгені, ал аптасына жұмыс сағаттарының саны – 35,5 теңгені құрады. Респонденттердің еңбек келісімшарттарының түрлері 1-суретте көрсетілген.

Сурет 1 – Респонденттің жұмыс берушімен еңбек шартының түрі
Ескерту – жүргізілген зерттеу негізінде авторлар құрастырған

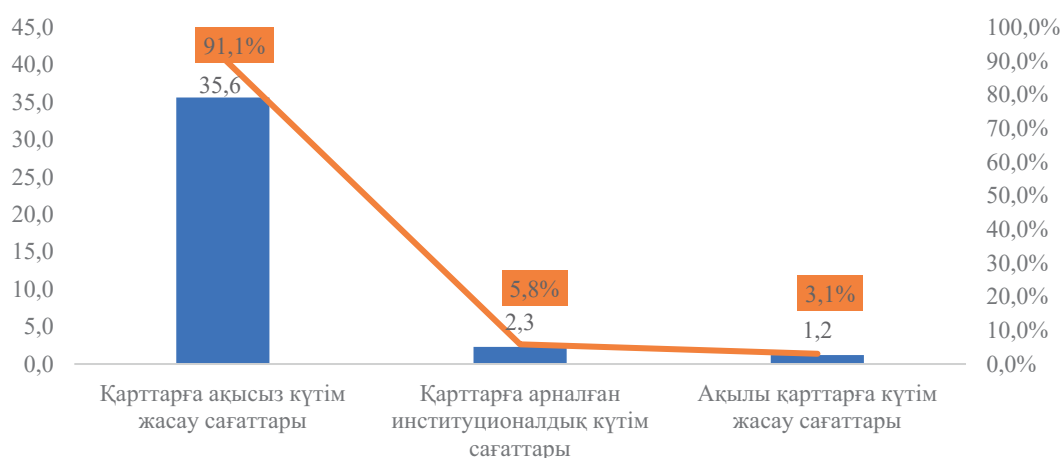
Сауалнамаға қатысушылардың төрттен бірінен астамы (25,6 %) жұмыс берушімен жазбаша шарт болмаған кезде жұмыс істейді, 11,5 % – уақытша жұмысқа орналастырылған, 12,8 % – маусымдық жұмысшылар. Жалпы, респонденттердің тек 55,1 %-ның тұрақты табыс, зейнетақы және әлеуметтік аударымдары бар. Сауалнамаға қатысқандардың жұмысқа орналаспау себептері 2-суретте келтірілген.

Сурет 2 – Жұмыс іздеудегі әрекетсіздіктің себептері
Ескерту – жүргізілген зерттеу негізінде авторлар құрастырған

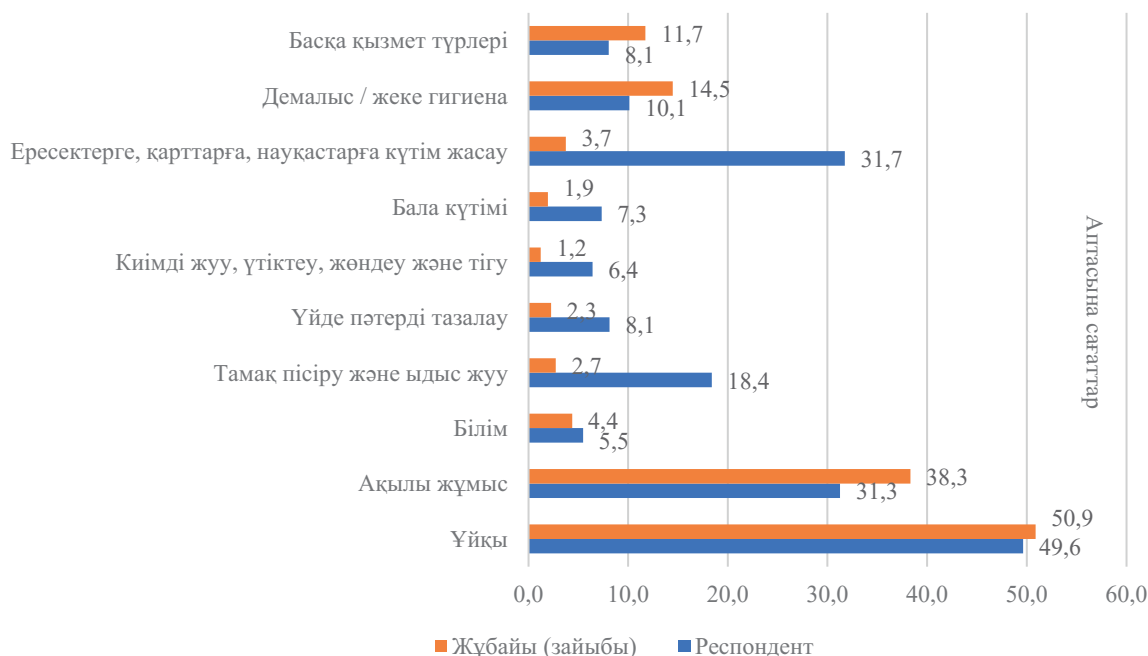
2-суретке сәйкес, сауалнамаға қатысушылардың көпшілігі зейнеткер мәртебесін атап өтті (81,8 %). Отбасына қамқорлық, атап айтқанда, балаларға, қарттарға және мүгедектігі бар адамдарға күтім жасау сияқты жауаптар 13 %-ды, ЖОО/колледжде білім алушы – 2,6 %-ды, ұзақ уақыт ауырғандар (мүгедек адам) және қолайлы орындар жоқтары 1,3 %-ды құрады. Отбасындағы негізгі асыраушы кім деген сұрағы бар сауалнамаға қатысқандардың 54 %-ы өздері, 30 %-ы жұбайы, 11 %-ы балалары, 1 %-ы зайыбы және 0,5 %-ы басқа туысы деп жауап берді.

Үй шаруашылығы мүшелерінің, мемлекеттік мекемелердің және жеке ұйымдардың жұмсаған уақыты бойынша қарттарға күтім жасауға қатысты бірқатар мәселелер институционалдық, ақысыз және ақылы күтім сияқты санаттар бойынша қарттарға күтім жасау аптасына орташа сағаттарды анықтауға мүмкіндік берді.

Сурет 3 – Аптасына жұмсалатын сағаттарды күтім түрлері бойынша бөлу
Ескерту – жүргізілген зерттеу негізінде авторлар құрастырған

3-суретке сәйкес, қарттарға ақысыз күтім жасау сағаттары аптасына 35,6, институционалды – 2,3 сағат және ақылы – 1,2 сағатты құрайды. Пайыздық тұрғыдан алғанда, үйде күтім жасау үлесі (ақысыз) 91,1 %, институционалдық күтім – 5,8 % және ақылы – 3,1 % құрайды.

Сурет 4 – Респондент пен оның жұбайының (зайыбының) уақытын қызмет түрлері бойынша бөлу
Ескерту – жүргізілген зерттеу негізінде авторлар құрастырған

4-суретке сәйкес, төленбейтін үй жұмыстарының ішінде респонденттер мен олардың жұбайлары үшін ең көп уақыт қажет: ыдыс-аяқ дайындау және жуу – 18,4 және 2,7 сағат, пәтерді тазалау – 8,1 және 2,3 сағат, жуу, үтіктеу, киімді жөндеу және тігу – 6,4 және 1,2 сағат және бала күтімі – 7,3 және 1,9 сағат қажет. Өз кезегінде, демалыс/жеке гигиена уақытының шығындары 10,1 және 14,5 сағатты, басқа да қызмет түрлері 8,1 және 11,7 сағатты және сауалнамаға қатысқандар мен олардың жұбайларында сәйкесінше 5,5 және 4,4 сағатты құрады. Сауалнамаға қатысқандардың жауаптарына сәйкес, мемлекет олардың тек 15,9 %-ы қарттарға күтім жасауда көмек көрсетеді, оның 50 %-ы қол жетімді дәрі-дәрмектер мен тегін медициналық көмекті, 38,9 %-ы әлеуметтік көмекті және 11,1 %-ы әлеуметтік қызметкерлердің қолдауын атап өтті.

Қоғамдағы әлеуметтік рөлдерді қабылдауды талдау және гендерлік стереотиптердің деңгейін анықтау мақсатында респонденттерге ұсынылған тұжырымдармен келісім дәрежесін бағалау ұсынылды (5-сурет). Бағалау үшін 1-ден 4-ке дейінгі Р. Лайкерт шкаласы қолданылды, мұнда 1 – мен мүлдем келіспеймін және 4 – мен мүлдем келісемін дегенді білдіреді.

5-суретке сәйкес, респонденттер келісімнің ең жоғары деңгейін ерлі-зайыптылар балаларды, қарттарды және еңбекке жарамсыз отбасы мүшелерін күту бойынша жауапкершілікті тең бөлуі керек деген пікірмен білдірді (3,9). Келісімнің жоғары деңгейі респонденттердің отбасындағы үй шаруасы отбасы мүшелері арасында әділ бөлінгендігімен (3,6), жұбайымен (3,6) тең жұмыс істеуге және үлес қосуға басымдық беруімен және әйелдердің мансап құру мен жақсы жұбайдың рөлі арасындағы таңдау қажеттілігі туралы мәлімдемемен (3,6) анықталды. Келісімнің ең төменгі деңгейі жұмыс істеуге, асыраушы болуға және жұбайына барлық үй және күтім жұмыстарын орындауға мүмкіндік беру арқылы байқалады (2,0).

Сауалнамаға қатысқан отбасылардың көпшілігінде шешімдерді жұбайы қабылдайды – 52,7 %, үй шаруашылықтарының 45,5 %-ы бірлесіп шешімдер қабылдайды және респонденттердің тек 1,8 %-ы жеке шешімдер қабылдайды.

Сурет 5 – Респонденттердің гендерлік рөлдерді қабылдауы
Ескерту - жүргізілген зерттеу негізінде авторлар құрастырған

Сауалнаманың бір бөлімінде қарттарға күтім жасайтын адамдардың қажеттіліктерін анықтауға бағытталған бірқатар ашық сұрақтар болды. Ашық сұрақтарға жауаптар мазмұнды талдаудан өтті және 6-суретте келтірілген.

Сурет 6 – Қарттарға күтім жасау үшін қажетті көмек
Ескерту – жүргізілген зерттеу негізінде авторлар құрастырған

6-суретке сәйкес, қарт адамдарға күтім жасаушылар көбінесе жәрдемақыларға, төлемдер мен жеңілдіктерге мұқтаж (36,2 %), 19,4 % әлеуметтік қызметкерге/күтім көмекшісінің қызметтеріне ақы төлеу қажеттілігін атап өтті, материалдық көмек пен қомақты зейнетақы 13,9 %, қарттарға күтім жасаушылардың қоғамдық мәртебесінің жоғарылауы 11,1 %, сол респонденттердің пайызы дәрі-дәрмектерге және тегін медициналық көмекке мұқтаж.

Қарттарға күтім жасау жүйесіндегі мемлекеттің рөлі туралы ашық сұрақтарға қатысушылар көбінесе «жеткіліксіз», «зейнетақыға, жәрдемақыға лайықты жеңілдіктерді қамтамасыз ету», «зейнетақы төлемдерін индексстеу» сияқты анықтама берді. Өз кезегінде, респонденттер отбасының рөлін «басты», «маңызды», «қамқорлық», «бәрі отбасының мойнына алынды», «отбасы бәрін жасайды», «отбасындағы барлық нәрсе - барлық шығындар мен қамқорлық», «құнды отбасылық қарым-қатынастардың болуы, тәрбие», «біз тек отбасы ғана сенеміз» деп атап көрсетті.

АЛЫНҒАН НӘТИЖЕЛЕР (ҚОРЫТЫНДЫЛАР)

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасындағы күтім жүйесіндегі негізгі тұлғаларды және олардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларын анықтауға, олардың күтім жүктемесінің деңгейін уақытша түрде анықтауға, үй шаруашылығында күтім жасау жөніндегі міндеттерді бөлуге және отбасының қарт мүшелеріне күтім жасау бойынша тегін қызметтер көрсетуге байланысты туындайтын қажеттіліктерді анықтауға бағытталған.

Зерттеу нәтижесінде қамқоршы тұлғаның әлеуметтік-демографиялық портреті анықталды. Зерттеуге қатысушылардың 82 %-ы әйелдер, ал сауалнамаға қатысқандардың 81,8 % – зейнеткерлік жасқа байланысты жұмыс істемейтінін ескере отырып, негізгі қамқоршы егде жастағы әйел болып табылады. Қарт туыстарына күтім жасайтын адамдар көп жағдайда отбасындағы басты асыраушы болып табылады. Осылайша, ақысы төленбейтін және ақылы еңбек сауалнамаға қатысқан қазақстандық үй шаруашылықтарындағы әйелдердің иығында жатыр.

Сауалнамаға қатысқандардың 38,8 %-ы өзін-өзі жұмыспен қамтығандар және 24,3 % – уақытша және маусымдық жұмыскерлер, 25,6 %-ы жұмыс келісімшарттарының болмауы, сондай-ақ республика бойынша орташа көрсеткіштен едәуір төмен айлық табыс алу нәтижесінде заңды еңбек құқықтарын қорғау кепілдігінсіз жұмыс істейтіндер қарттарға қарайтын адамдарды қолайсыз әлеуметтік-экономикалық жағдайдағы адамдар ретінде сипаттауға мүмкіндік береді.

Апта ішінде әр түрлі қызмет түрлеріне уақытты бөлу туралы сауалнамаға қатысушылардың бағалауы негізінде айтарлықтай уақыт шығындары сәйкесінше респонденттер мен олардың жұбайларында ақылы еңбекпен – 31,3 және 38,3 сағат және ересектерге, қарттарға, науқас адамдарға күтім жасаумен – 31,7 және 3,7 сағат байланысты екені анықталды. Демек, респонденттер қарттарға күтім жасауға жұбайларымен салыстырғанда 8,5 есе көп уақыт бөледі, ал олардың серіктестері ақылы еңбекпен 1,2 есе ғана айналысады. Сонымен қатар, респонденттердің жұбайлары, негізінен ер адамдар - демалуға және жеке гигиенаға серіктестеріне қарағанда 1,5 есе көп уақыт жұмсайды. Сонымен қатар, қарттарға күтім жасаушылардың көпшілігі бір уақытта кішкентай балаларға (немерелеріне) күтім жасайды. Қатысушылардың гендерлік құрамын ескере отырып, анықталған күтім жүктемесі жалпы елдегі алдыңғы зерттеулерге байланысты [8].

Сауалнамаға қатысқан үй шаруашылықтарында гендерлік теңдікті қабылдау туралы қызықты нәтижелер табылды. Респонденттердің отбасыларындағы үй істері отбасы мүшелері арасында әділ бөлінгенімен келісімнің жоғары деңгейі өздерінің бағалаулары негізінде анықталған ерлі-зайыптылармен салыстырғанда әйелдердің өте жоғары жүктемесі бойынша нақты жағдайға қайшы келеді. Аталған факт респонденттердің гендерлік стереотиптерінің айтарлықтай деңгейін көрсетеді. Әйелдердің көпшілігі өздерін үй шаруашылығының басшысы ретінде атап өткеніне қарамастан, олардың серіктестері көбінесе өз отбасыларында шешім қабылдайды. Ерлі-зайыптылар арасында шешім қабылдау билігін бөлу отбасылардағы гендерлік теңдік деңгейін анықтайды. Алынған жауаптарды талдау көрсеткендей, гендерлік теңдік сауалнамаға қатысқан отбасылардың көпшілігінде патриархалдық көзқарастардың басым болуының нәтижесінде декларативті болып табылады, бұл бұрынғы зерттеулерге сәйкес келеді [17].

Күтімді түрлер бойынша бөлуге қатысты төленбеген күтімнің үлесі 91,1 %, институционалдық – 5,8 % және ақылы – 3,1 % құрайтыны анықталды, бұл жалпы Қазақстан Республикасындағы соңғы жаппай зерттеулерге сәйкес келеді [3], [14]. Сапалы жауаптарды талдау мемлекеттің қарттарға күтім жасаудағы рөлін жеткіліксіз деп санауға мүмкіндік береді, ал отбасының рөлі үй шаруашылықтарына қамқорлық пен үлкен жүктемеге байланысты орталық болып саналады. Тегін күтім қызметтерін орындауға байланысты оны жүзеге асыратын отбасы мүшелері арнайы төлемдер мен жеңілдіктерге, мемлекеттен әлеуметтік қызметкерге немесе көмекшінің қызметтеріне ақы төлеуге, зейнетақыға, жоғары қоғамдық мәртебеге, қол жетімді дәрі-дәрмектерге және медициналық көмекке мұқтаж.

Бұл зерттеу кейбір шектеулерге байланысты: Қазақстанның бірнеше өңірлері ғана қамтылған, өңірлердің көбірек санын тарту қарастырылып отырған мәселенің кеңірек ретроспективасын қамтамасыз ете алады. Осы зерттеудің нәтижелері медицина, экономика және әлеуметтану саласындағы болашақ пәнаралық жұмыстардың қызықты саласы бола алатын медициналық ЖОО ғалымдарының [13] жұмысында белгіленген Қазақстандағы әйелдердің ерте қартаюын ішінара түсіндіреді.

Ұлттық күтім жүйесінің анықталған мәселелеріне байланысты оны жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді:

1. Мемлекеттің қарттарды қолдау жөніндегі күш-жігері қарттарға күтім жасайтын отбасыларға көмек көрсетуге бағытталуы керек.

2. Отбасылардағы ақысыз күтім жұмысының құндылығы заңнамалық актілерде, мемлекеттік саясатта және халықты әлеуметтік қолдау тәжірибесінде көрсетілуі керек.

3. Қарт туыстарына күтім жасау бойынша жүктеме мен демалысты тең бөлетін ерлі-зайыптыларға жоғары жәрдемақы төлеу арқылы отбасыларға атаулы қолдау көрсету арқылы үйде күтім жасау жүйесін қолдау.

4. Мамандар санының өсуі, олардың даярлық деңгейін жақсарту және жалақыны арттыру арқылы әлеуметтік қызметкерлерді қарт қызметтермен қамтуды ұдайы ұлғайту.

5. Қарт адамдарға күтім жасайтын адамдардың оң имиджін қалыптастырудағы мемлекеттің рөлін күшейту, оны теледидарда және электрондық медиада көрсету.

Жүргізілген ғылыми ізденістің теориялық құндылығы бұрын зерттеушілердің назарынан тыс қалған үйде тегін күтім жасайтын адамдардың сипаттамаларын, көзқарастары мен қажеттіліктерін анықтауға бағытталған. Уәкілетті мемлекеттік органдар қолдануы мүмкін Қазақстан Республикасының Ұлттық күтім жүйесін жақсарту мақсатында әзірленген ұсыныстар практикалық маңыздылығын білдіреді.

Әдебиеттер тізімі

1. Ageing and health [Электронный ресурс] // World Health Organization [web-портал]. – 2022. – URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health> (Дата обращения: 01.12.2023).

2. Активное долголетие [Электронный ресурс] // Общественное объединение «Ассоциация Молодых Медиков Алматы». – 2022. - URL: <http://100let.kz> (Дата обращения: 01.12.2023).

3. Основные результаты анализа данных первой волны обследования «Поколения и гендер» в Республике Казахстан. Краткий отчет. – Нур-Султан: Министерство национальной экономики РК, ЮНФ-ПА, 2019. – 43 с.

4. Специальные услуги по уходу [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики. Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-портал]. – 2023. - URL: <https://stat.gov.kz> (Дата обращения: 01.12.2023 г.)

5. Социальная поддержка пожилых граждан [Электронный ресурс] // Информационно-аналитическая система «Талдау» [web-портал]. – б.д. – URL: <https://taldau.stat.gov.kz/ru> (Дата обращения: 01.12.2023 г.)

6. Care work and care jobs for the future of decent work. Executive summary. International Labour Organization. – Geneva: ILO, 2018. – 21 p.

7. О браке (супружестве) и семье. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV [Электронный ресурс] // Әділет [web-портал]. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518> (Дата обращения: 01.12.2023 г.)

8. Meurs M., Nugmanova M., Salimzhanova A., Marvin S. Gender Regime and Women's Employment in Kazakhstan // *Comparative Economic Studies*. -2021 -. №63. – P. 603–622. - DOI:10.1057/s41294-021-00173-0.
9. Abdelsalam A., Mahfouz E., Maged S. The Correlation Between Time Spent on Unpaid Care Work by Females and Female Labor Force Participation. Comparative Study Between Developed & Developing Countries. Term paper, Professional Master of Gender and Development. – Cairo: Cairo University, 2021 –102 p.
10. Silva E.P., Nogueira I.S., Labegalini C.M.G., Carreira L., Baldissera V.D.A. Perceptions of care among elderly couples // *Revista Brasileira de Geriatria e Gerontologia*. - 2019. - №22(1). – DOI:10.1590/1981-22562019022.180136
11. Hollander M., Liu G., Chappell N. Who Cares and How Much? The Imputed Economic Contribution to the Canadian Healthcare System of Middle-Aged and Older Unpaid Caregivers Providing Care to The Elderly // *Healthcare Quarterly*. - 2009. - №12(2). P. 42–49. - DOI:10.12927/hcq.2009.20660
12. Деятельность Аман-саулык [Электронный ресурс] // Официальный веб сайт ОФ "Аман-саулык" [web-сайт]. – б.д. – URL: <http://www.amansauylk.kz/ru/dejanelnost> (Дата обращения: 01.12.2023 г.)
13. Джайнакбаев Н., Третьякова С., Маншарипова А., Шокарева Г., Ким З., Игесенова А., Жуланова А. Некоторые вопросы комплексного исследования активного долголетия в Казахстане // *Актуальные проблемы теоретической и клинической медицины*. – 2016. – № 3-4. – С. 7-13.
14. Оценка социально-экономического положения и потребностей пожилых людей в Казахстане (результаты комплексного национального социологического исследования). – Алматы: ЦИОМ, 2020. – 106 с.
15. Rao N. Global Agendas, Local Norms: Mobilizing around Unpaid Care and Domestic Work in Asia // *Development and Change*. – 2018. – № 49(3). – P. 735–758. – DOI: 10.1111/dech.12390(2018).
16. Life in Transition Survey III [Электронный ресурс] // European Bank for Reconstruction and Development [web-портал]. – URL: <https://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/data/lits.html> (Дата обращения: 01.12.2023 г.)
17. Yanovskaya O., Lipovka A. Gender stereotypes and family decision-making: Comparative study of Central Europe and Central Asia // *Central European Management Journal*. – 2022. – № 3. – P. 61-84. – DOI: 10.7206/cemj.2658-0845.82

References

1. Ageing and health (2022). World Health Organization. Retrieved December 1, 2023, from available at: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health> (In Russian).
2. Aktivnoe dolgoletie (2022). Public association “Association of Young Doctors of Almaty”. Retrieved December 1, 2023, from <http://100let.kz> (In Russian).
3. Committee on Statistics and UNFPA. (2019). Osnovnye rezul'taty analiza dannyh pervoj volny obsledovaniya «Pokoleniya i gender» v Respublike Kazakhstan. A brief report. Nur-Sultan, Committee on Statistics and UNFPA, 43 p. (In Russian).
4. Special'nye uslugi po uhodu. (2023). Bureau of National Statistics. Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved December 1, 2023, from <https://stat.gov.kz> (In Russian).
5. Social'naya podderzhka pozhilyh grazhdan. (n.d.). «Taldau». Retrieved December 1, 2023, from <https://taldau.stat.gov.kz/ru> (In Russian).
6. International Labour Organization. (2018). Care work and care jobs for the future of decent work. Executive summary. Geneva: ILO. 21 p.
7. O brake (supruzhestve) i sem'e. Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 26 dekabrya 2011 goda № 518-IV. Adilet. Retrieved December 1, 2023, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518> (In Russian).
8. Meurs, M., Nugmanova, M., Salimzhanova, A., & Marvin, S. (2021). Gender Regime and Women's Employment in Kazakhstan. *Comparative Economic Studies*, 63, 603-622. DOI: 10.1057/s41294-021-00173-0 (In Russian).

9. Abdelsalam, A., Mahfouz, E., & Maged, S. (2021). The Correlation Between Time Spent on Unpaid Care Work by Females and Female Labor Force Participation. Comparative Study Between Developed & Developing Countries. Term paper, Professional Master of Gender and Development. Cairo: Cairo University. 120 p.
10. Silva, E. P., Nogueira, I. S., Labegalini, C. M. G., Carreira, L., & Baldissera, V. D. A. (2019). Perceptions of care among elderly couples. *Revista Brasileira de Geriatria e Gerontologia*, 22(1). DOI:10.1590/1981-22562019022.180136
11. Hollander, M., Liu, G., & Chappell, N. (2009). Who Cares and How Much? The Imputed Economic Contribution to the Canadian Healthcare System of Middle-Aged and Older Unpaid Caregivers Providing Care to The Elderly. *Healthcare Quarterly*, 12(2), 42-49. DOI:10.12927/hcq.2009.20660
12. Deyatel'nost' Aman-saulyk. (n.d.). PP "Aman-saulyk". Retrieved December 1, 2023, from <http://www.amansaulyk.kz/ru/deyatelnost> (In Russian).
13. Dzhajnakbaev, N., Tret'yakova, S., Mansharipova, A., Shokareva, G., Kim, Z., Igesenova, A., & Zhulanova, A. (2016). Nekotorye voprosy kompleksnogo issledovaniya aktivnogo dolgoletiya v Kazahstane. Aktual'nye problemy teorii i klinicheskoy mediciny, 3(4), 7-13 (In Russian).
14. CIOM. (2020). Ocenka social'no-ekonomicheskogo polozheniya i potrebnostej pozhilyh lyudej v Kazahstane (rezul'taty kompleksnogo nacional'nogo sociologicheskogo issledovaniya). Almaty: CIOM. 106 p. (In Russian).
15. Rao, N. (2018). Global Agendas, Local Norms: Mobilizing around Unpaid Care and Domestic Work in Asia. *Development and Change*, 49(3), 735-758. DOI: 10.1111/dech.12390.
16. European Bank for Reconstruction and Development. (n. d.). Life in Transition Survey III. Retrieved December 1, 2023, from <https://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/data/lits.html>.
17. Yanovskaya, O., & Lipovka, A. (2022). Gender stereotypes and family decision-making: Comparative study of Central Europe and Central Asia. *Central European Management Journal*, 3, 61-84. DOI: 10.7206/cemj.2658-0845.82.

GENDER LABOR SEGREGATION IN THE CARE ECONOMY: NEEDS RESEARCH AND SOLUTIONS

A. Lipovka^{1*}, M. Nugmanova², Zh. Rakhimbekova³

¹Almaty Management University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research to determine the needs and workload of people who provide free care for their elderly relatives at home.

Methodology – a mixed method was applied, which included an electronic individual questionnaire with open and closed questions among 201 residents of Kazakhstani urban and rural areas.

Originality / value of the research - the first study in Kazakhstan aimed at identifying the needs and the time use of people engaged in unpaid care for their elderly relatives.

Findings: A social and demographic portrait of a caregiver for an older adult at home was composed, the share of institutional, paid and unpaid care in households and the distribution of household workload between spouses were estimated, and the perception of gender equality in families was defined. The study showed that the basic needs of people caring for their older relatives at home included benefits and payments, services of a public social worker /compensation for care assistant services, a solid pension, an increase in the caregiver's social status, free medicines and medical care. A shortage of institutional care services for older people in Kazakhstan has been identified, and recommendations for developing a national care system have been proposed.

Keywords: care economy, unpaid work, gender, elderly people, aging.

ГЕНДЕРНАЯ СЕГРЕГАЦИЯ ТРУДА В ЭКОНОМИКЕ УХОДА: ИССЛЕДОВАНИЕ ПОТРЕБНОСТЕЙ И ПОИСК РЕШЕНИЙ

А. В. Липовка^{1*}, М. С. Нугманова², Ж. С. Рахимбекова¹

¹Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Республика Казахстан

²Университет Нархоз, Алматы, Республикасы Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – определение потребностей и рабочей нагрузки лиц, осуществляющих бесплатный уход за своими пожилыми родственниками в домашних условиях.

Методология – применен смешанный метод, включивший электронное индивидуальное анкетирование с открытыми и закрытыми вопросами среди 201 жителя городской и сельской местности Казахстана.

Оригинальность / ценность исследования – первое исследование в Казахстане, направленное на выявление нужд и использование времени людей, занятых неоплачиваемым трудом по уходу за престарелыми родными.

Результаты исследования – Анкетирование позволило составить социально-демографический портрет лица, осуществляющего уход за пожилым человеком на дому, выявить долю институционального, платного и бесплатного ухода в домохозяйствах, распределение домашней нагрузки между супругами и восприятие гендерного равенства в семьях. Исследование показало, что основные потребности людей, ухаживающих на дому за близкими, включают: пособия, выплаты и льготы, услуги социального работника от государства /компенсацию стоимости услуг помощника по уходу, солидную пенсию, повышение общественного статуса ухаживающего лица, бесплатные лекарственные препараты и медицинское обслуживание. Выявлен дефицит институциональных услуг по уходу за пожилыми людьми в Казахстане и предложены рекомендации по развитию национальной системы ухода.

Ключевые слова: экономика ухода, неоплачиваемый труд, гендер, пожилые люди, старение.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Липовка Анастасия Владимировна – Ph.D., қауымдастырылған профессор, Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: a.lipovka@almau.edu.kz, ORCID ID: 0000-0003-0471-2040*

Нугманова Майгуль Саиновна – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: maigul.nugmanova@narhoz.kz, ORCID ID: 0000-0002-1911-3166.

Рахимбекова Жанар Сапаровна – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: zh.rahimbekova@almau.edu.kz, ORCID ID: 0000-0002-5726-1426.

MPHTI 06.73.15

JEL Classification: H21

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2024-2-32-44>

ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ ПОДОХОДНЫЙ НАЛОГ В КОНТЕКСТЕ ДОСТИЖЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ

Р. К. Берстембаева¹, Я. А. Ералиева^{2*}

¹Учреждение «ESIL University», Астана, Республика Казахстан

²Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – дать оценку действующей практики индивидуального подоходного налога, обосновать необходимость замены пропорциональной ставки на прогрессивную шкалу.

Методология – теоретико-методологическая основа исследования базируется на принципах системного подхода и методах сравнительного, количественного и качественного анализа и экономико-статистической обработки данных.

Оригинальность / ценность исследования – особенностью исследования является научное обоснование целесообразности введения прогрессивной шкалы по индивидуальному подоходному налогу, разработка авторской шкалы ставок на основе экономико-математических расчётов.

Результаты исследования – действующая практика исчисления индивидуального подоходного налога в республике не способствует достижению социальной справедливости, требует корректировки и введения прогрессивной шкалы, заменяющей действующую единую ставку 10 %. Введение прогрессивной шкалы будет способствовать снижению социальных рисков, нивелированию социального неравенства и повышению налоговых поступлений в бюджет.

Ключевые слова: прогрессивная шкала, индивидуальный подоходный налог, социальное неравенство, необлагаемый минимум, налоговая нагрузка

Благодарность: Статья подготовлена в рамках научного проекта AP19678553 по грантовому финансированию по научным и / или научно-техническим проектам на 2023-2025 годы Министерства Науки и Высшего Образования Республики Казахстан «Налоговые инструменты нивелирования социального неравенства в Республике Казахстан».

ВВЕДЕНИЕ

Основная цель цивилизованного государства – обеспечение достаточного уровня жизни населения – во многом обеспечивается посредством налоговых изъятий, которые являются основой государственного бюджета. Между тем, каждое государство в той или иной мере сталкивается с проблемами бедности, вызванными несовершенством рыночных механизмов.

Социальные проблемы, включая неравенство и бедность, актуальны для большинства стран. В этой связи неслучайно снижение неравенства является одной из 17 целей устойчивого развития, закрепленных Генеральной Ассамблеей ООН [1]. Между тем Казахстан в 2023 году снизил свой рейтинг по достижению этих целей устойчивого развития, оказавшись на 66 месте из 166 стран мира. При этом именно социальное неравенство, наряду с обеспечением чистой питьевой водой, явились наиболее сложными проблемами, негативно сказались на рейтинге республики [2].

Проблемы социального неравенства в разных странах решаются преимущественно на основе применения налогово-бюджетных рычагов. Энтони Аткинс, исследуя проблемы социального неравенства, выделяет 5 инструментов – технологии, систему социальной защиты, обеспечение занятости и совместное использование капитала. При этом в качестве основного он отмечает налогообложение как комплекс рычагов достижения социальной справедливости [3].

Аналогичные суждения высказывает О. И. Шкаратан, исследуя социальное неравенство в разных странах. Он убедительно доказывает, что действенная система налогообложения (включая ренту) может способствовать формированию ресурсов государства для решения социально-экономических задач [4; 31 с.].

А. А. Пугачев отмечает, что в России потенциал налогового регулирования социального неравенства не реализован в полной мере. Решением проблем он предлагает введение сложной прогрессивной шкалы по НДФЛ, необлагаемого минимума, возврат налога с наследств и дарений, реформирование налога на имущество [5; 18 с.].

Казахстанские учёные А. А. Нурумов, С. Ж. Интыкбаева, М. К. Кожаметова и ряд других в исследованиях, посвященных вопросам налогообложения, большое внимание уделили проблемам налогового администрирования и контроля, роли налогов в формировании доходов государственного бюджета и их распределения между уровнями бюджетной системы, а также современным тенденциям развития налоговых реформ в республике. При этом учёные справедливо отмечают, что инструменты налогового механизма являются динамичными, они призваны решать актуальные социально-экономические проблемы в республике.

Таким образом, проблемы нивелирования социального неравенства посредством применения налоговых рычагов являются актуальными в условиях Казахстана. Современные исследования отечественных и зарубежных учёных в области индивидуального подоходного налогообложения отражают специфику социально-экономических и исторических условий каждого государства. Достижение социальной справедливости посредством применения налоговых рычагов в исследованиях ученых и практиков является второстепенной задачей, поскольку в большинстве стран поддержка социально уязвимых слоев населения осуществляется за счёт системы социальной защиты. Между тем, корректировка налогово-бюджетных регуляторов должна осуществляться динамично в соответствии с объективной необходимостью. Их использование должно коррелировать с особенностями социально-экономического развития каждой страны с учётом действия внутренних и внешних факторов.

Обзор литературы. В научной литературе вопросам нивелирования социального неравенства с помощью налогообложения доходов и собственности посвящено большое количество исследований. При этом следует отметить, что сам термин «неравенство» используется крайне редко. В целом следует подчеркнуть, что налоги рассматриваются прежде всего с точки зрения выполнения их фискальной функции, а не как средство решения социальных проблем. В развитых странах в системе государственного регулирования вопросы социального неравенства решаются преимущественно за счёт систем социального обеспечения на фоне достаточно высоких налогов.

В публикациях зарубежных учёных, наиболее цитируемых в базе Scopus, проблемы налогообложения с точки зрения социальной справедливости исследуются достаточно активно, но при этом в разных странах учёные приходят к зачастую диаметрально противоположным выводам. В большинстве исследований налоговыми регуляторами социального неравенства являются использование прогрессивной шкалы по индивидуальному подоходному налогу и необлагаемого минимума.

В наиболее цитируемом исследовании Н. Л. Паеса и М. Н. Бугарина сделан вывод о том, что использование пропорциональной ставки в Бразилии усиливает социальное неравенство, что снижает эффективность налоговой системы страны [6; 51 с.].

В статье Кима рассматриваются вопросы моделирования прогрессивной шкалы [7; 824 с.]. На наш взгляд, научное обоснование ставок и уровней доходных диапазонов, облагаемых соответствующими ставками, является наиболее острым и принципиальным моментом. В отдельных статьях проведен сравнительный страновой анализ уровня ставок, шкалы, необлагаемого минимума по подоходному налогу с населения [8; 302 с.]. Данный аспект представляет интерес в связи с тем, что в большинстве развитых стран этот налог лидирует по объёму поступлений в бюджет, даже опережая налоговые поступления от корпораций. Отдельные учёные проводят анализ по конкретным странам – Италии [9; 7 с], Испании [10; 412 с.].

В исследованиях Стефенсона на основе проведенных расчётов сделан вывод, что в Болгарии введение потолка подоходного налога, который бы соответствовал среднему размеру доходов, позволит снизить неравенство примерно на 4 % [11; 412 с.].

При этом проведенный в исследованиях анализ приводит учёных к разным выводам. В большинстве исследований отмечается высокая роль прогрессивной шкалы в снижении социального неравенства. Так, отмечено, что в США за последние 100 лет рост бедности коррелирует со снижением прогрессии шкалы подоходного налога с граждан [12; 588 с.].

Социальное неравенство в Словакии также снизилось после перехода страны к прогрессивной шкале по подоходному налогу [13; 17 с.]. Функционирование в Румынии пропорциональной ставки подоходного налога также характеризуется значительным уровнем неравенства в стране [14; 23 с.].

Наряду с данным выводом в отдельных публикациях отмечено диаметрально противоположное мнение о том, что введение прогрессивной шкалы по подоходному налогу с населения в государствах Азиатско-Тихоокеанского региона не привело к снижению социальной поляризации и уровня бедности [15].

Отметим, что в Российской Федерации довольно длительное время используется единая ставка налога на доходы физических лиц 13 %. Целый ряд учёных высказывают суждение о необходимости перехода к прогрессивной шкале, в исследованиях приводятся расчёты по обоснованию шкалы ставок по налогу [16; 17; 18].

Таким образом, большое количество исследований и разброс мнений в научных публикациях подчеркивает актуальность и неравнозначность данной проблемы. В исследованиях отечественных и зарубежных учёных проведен анализ именно действующей практики, в них отсутствует обоснование предлагаемой разработанной авторами шкалы индивидуального подоходного налога. Исключением являются названные выше исследования российских учёных, предлагающих разные шкалы налога на доходы физических лиц. Особенностью данного исследования является научное обоснование предлагаемой шкалы по индивидуальному подоходному налогу.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ.

Действующая практика налогообложения физических лиц в Казахстане сформировалась в ходе длительных реформ в процессе становления рыночных отношений. Сегодня в республике действует пропорциональная система индивидуального подоходного налога при ставке 10 %. Между тем, в Казахстане имелся опыт функционирования и прогрессивной шкалы (Рисунок 1).

В последнее время в экономических кругах всё активнее обсуждается вопрос о необходимости возврата к прогрессивной шкале по индивидуальному подоходному налогу.

Как было отмечено выше, прогрессивная шкала по подоходному налогу с населения функционирует в большинстве стран. Помимо ставок, дифференцированных в зависимости от уровня доходов, для регулирования государством социальной поляризации доходов используются такие инструменты налога, как необлагаемый минимум, вычеты, льготы, налоговый кредит.

Следует отметить, что, устанавливая величину необлагаемого минимума, государство выводит из-под налоговых обязательств определенную группу налогоплательщиков, относящихся к категории наименее обеспеченных. В развитых странах установление величины необлагаемого минимума, как правило, привязывают к прожиточному минимуму или иным социальным стандартам. Кроме того, в законодательной практике отдельных стран его величина может включать не только расходы на содержание самого налогоплательщика, но и членов его семьи. Так, в США при заполнении налоговой декларации налогоплательщик указывает свой статус (одиноким, женатым и имеющим то или иное количество детей; супруги могут заполнять совместную декларацию). В стране величина необлагаемого минимума варьирует 9075 до 18150 долларов США в год (в зависимости от штата и перечисленных выше факторов). В Великобритании в пересчёте на доллары необлагаемый минимум составляет 15400 долларов в год (в соответствии с рисунком 2).

В этой связи величина необлагаемого минимума и подходы к его определению имеют большое значение в социальной политике государства в части нивелирования социального неравенства.

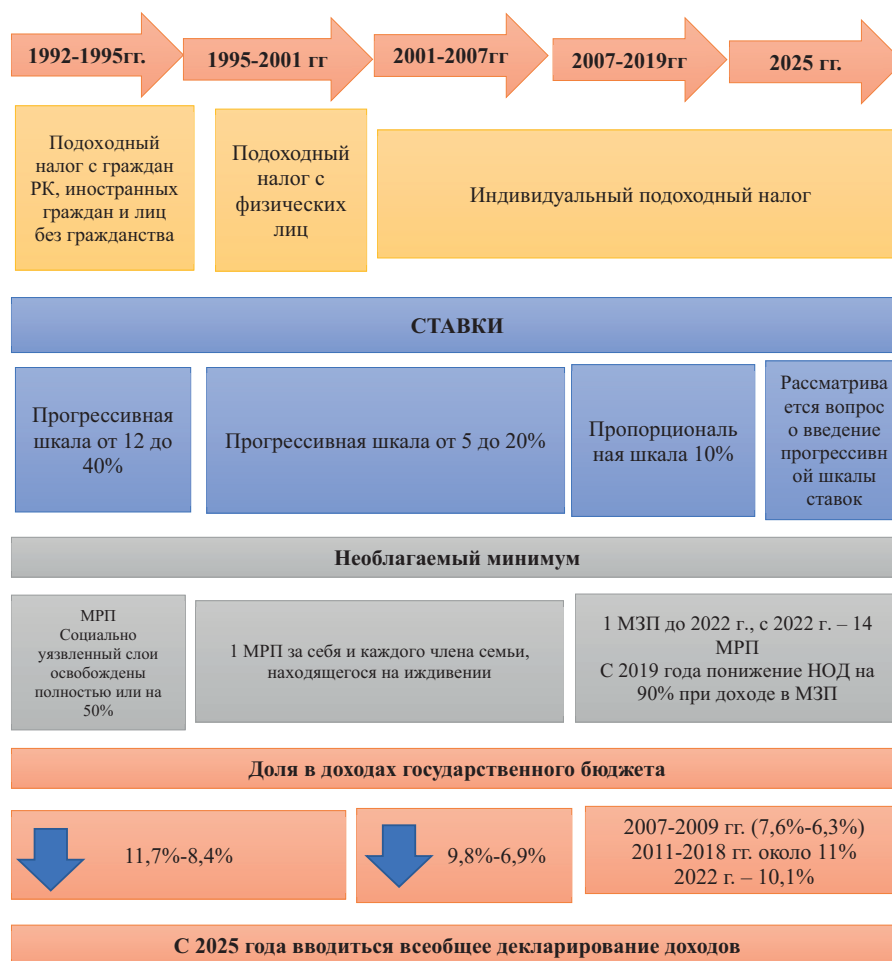

Рисунок 1 – Реформы индивидуального подоходного налога в Республике Казахстан

Примечание – составлено авторами

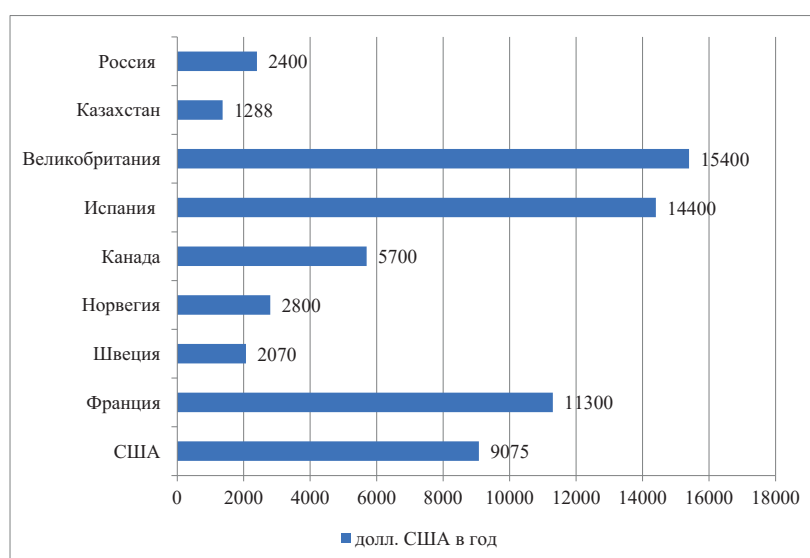

Рисунок 2 – Необлагаемый минимум по странам

Примечание – составлено авторами [19]

Посредством предоставления налоговых вычетов и льгот, также можно снизить налоговое бремя. Налоговые льготы устанавливаются, как правило, для престарелых членов семей, несовершеннолетних детей, других социально незащищённых категорий граждан. Так, в период экономического кризиса в целях стимулирования повышения квалификации в США были предоставлены дополнительные налоговые льготы работникам, получающим дополнительное образование. Стоимость обучения вычиталась из налогооблагаемого дохода [20].

В период пандемии коронавируса правительства ряда стран разработали специальные налоговые льготы в целях поддержки граждан своих стран. В Ирландии были введены дополнительные налоговые льготы опекунам, в Люксембурге были предоставлены налоговые кредиты для одиноких родителей. В Австралии предусмотрены новые вычеты супружеским парам при пополнении пенсионных фондов [21].

Правительства ряда стран – Италии, Финляндии, Португалии – с целью активизации предпринимательства разработали систему налоговых льгот на расширение частного бизнеса и развития инноваций [22].

Интересен опыт Италии в виде освобождения на 4 года 90 % сумм вознаграждения научным работникам, вернувшимся в Италию после работы за её пределами более 2 лет. Аналогичная льгота в виде освобождения 50 % доходов также предоставлена менеджерам, вернувшимся в страну после работы за рубежом [23].

В некоторых странах с целью оказания помощи гражданам в приобретении жилья и улучшения жилищных условий предоставляются налоговые льготы в виде налоговых вычетов процентов по ипотечным кредитам. Следует отметить, что в Казахстане аналогичная налоговая льгота предоставляется по ипотечным кредитам, предоставленным Отбасы банком.

Для оценки влияния налоговых инструментов индивидуального подоходного налога на поляризацию доходов, нивелирование неравенства и снижения бедности рассмотрим практику применения отдельных налоговых рычагов в странах ОЭСР, сравнив их с индексом Джини, который традиционно используется для оценки социального неравенства (Таблица 1).

Таблица 1 – Отдельные налоговые инструменты нивелирования неравенства посредством индивидуального подоходного налогообложения в некоторых странах ОЭСР (по состоянию на 2021 год)

Страна	Необлагаемый минимум	Налоговый кредит	Количество уровней доходов*	Максимальная ставка	Индекс Джини
Австралия	-	-	5	45	34,4
Австрия	-	-	7	55	29,7
Бельгия	+	-	5	50	27,4
Венгрия	-	-	1	15	30,6
Великобритания	-	-	3	45	34,8
Дания	-	+	2	27	28,7
Германия	+	-	5	45	31,9
Греция	-	-	4	45	34,4
Израиль	-	+	7	50	39
Италия	-	+	5	45	35,9
Испания	+	-	5	54	34,7
Корея	+	-	7	42	31,6
Латвия	+	-	7	31,4	35,6
Люксембург	+	+	19	45,8	34,9
Нидерланды	-	+	4	51,75	28,5
Норвегия	+	-	4	39,5	27
Польша	+	+	2	36	29,7
Россия	+	-	1	13**	37,2
США	+	+	7	37	41,4
Эстония	+	-	1	20	30,4

Швеция	+	-	3	56,9	28,8
Швейцария	-	-	11	44,8	32,7
Финляндия	-	-	5	31,5	27,4
Франция	-	-	5	75	31,6
Чехия	-	+	1	15	25
Чили	-	-	7	35	44,4
Япония	+	-	7	45	32,9

Примечание – составлено авторами на основе [25]

*1 – единая ставка индивидуального подоходного налога

** в РФ с 2024 года установлены ставки НДФЛ – 9, 13, 15, 30, 35 %. Но они зависят не от уровня доходов физических лиц, а от статуса получателя (резидент или нерезидент) и видов доходов (по заработной плате, дивиденды по акциям, выигрыши, призы и т.д.)

Как видно из представленных данных, пропорциональная ставка используется только в 4 странах, в остальных действует прогрессивная шкала. При этом в странах, где применяется прогрессивная шкала по подоходному налогу и необлагаемый минимум, зафиксирован и достаточно низкий уровень социального неравенства, характеризуемого коэффициентом Джини.

Аргументом противников прогрессивной шкалы налогообложения доходов является нагрузка на заработную плату. Однако практика стран, применяющих прогрессивную шкалу демонстрирует достаточно приемлемый уровень нагрузки на заработную плату даже при высоких верхних ставках (в соответствии с рисунком 3).

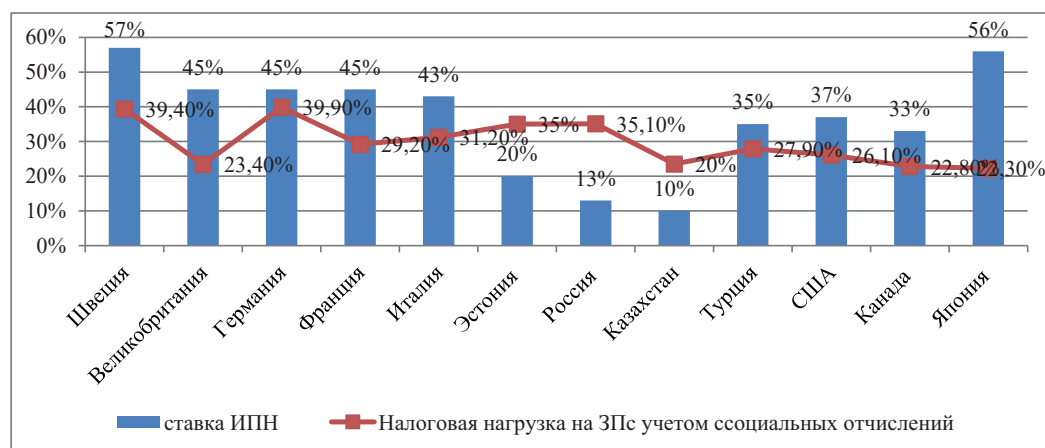

Рисунок 3 – Ставка подоходного налога и налоговая нагрузка на заработную плату по странам

Примечание – составлено авторами [19]

Так в Великобритании при верхней ставке подоходного налога 45 %, в целом по стране налоговая нагрузка на заработную плату с учётом социальных отчислений составляет 23,4 %. В то же время в Эстонии, Российской Федерации и Казахстане, применяющих пропорциональные ставки, зафиксирована достаточно высокая налоговая нагрузка на заработную плату [23].

В научной литературе представлен широкий диапазон мнений относительно целесообразности введения прогрессивной шкалы, а также научного обоснования определения ставок. В частности, для расчёта ставок используется метод линейной / нелинейной трансформации [26; 11]. Данный подход позволил автору рассчитать социальный эффект от обоснования ставок прогрессивной шкалы как разницу между наименьшей и наивысшей ставками по шкале.

В исследованиях группы учёных [26; 27] проведен сравнительный анализ использования, помимо названных выше методов линей и нелинейной трансформации, еще метода «предельной» линейной трансформации. Это позволила авторам разработать прогрессивную шкалу для индивидуального подоходного налога в Казахстане и аналогичную шкалу по налогу на доходы физических лиц в Российской

Федерации. На основе проведенных расчётов авторы полагают, что введение прогрессивной шкалы будет способствовать нивелированию социального неравенства в этих странах.

Принципиальным моментом является именно формирование ставок шкалы и определение доходных диапазонов налогоплательщиков, которые будут облагаться соответствующими ставками.

С целью формирования шкалы прогрессивных ставок индивидуального подоходного налога необходимо разбить всех налогоплательщиков на группы в зависимости от величины их дохода.

Для этих целей воспользуемся данными Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Все население Республики Казахстан разбито на 5 градаций по 20-процентным группам распределения доходов, где 1 группа – с наименьшими доходами, а 5 группа – с наибольшими (Таблица 2).

Таблица 2 – Распределение доходов по 20-процентным группам населения

Границы интервалов по доходу населения, тенге	Доля доходного диапазона в общем объеме доходов
0-70095	0,0977
70096-86450	0,1298
86451-111429	0,1631
111430-153613	0,2171
153614-1768255	0,3923
Примечание – составлено авторами на основе [28]	

Рассмотрим прогрессивную линейную шкалу подоходного налога, которая представляется в виде уравнения вида:

$$[T(x) = a + bx] \quad (1)$$

где: $T(x)$ – налоговая ставка,
 x – доход налогоплательщика,
 a – базовая ставка,
 b – коэффициент прогрессии.

Это уравнение позволяет определять, сколько налога нужно уплатить в зависимости от дохода с учетом базовой ставки и коэффициента прогрессии.

Коэффициент прогрессии в прогрессивной линейной шкале подоходного налога определяет, насколько быстро растет ставка налога с увеличением дохода налогоплательщика. Более конкретно, этот коэффициент показывает, насколько быстро увеличивается налоговая ставка по сравнению с ростом дохода. Чем выше значение коэффициента прогрессии, тем быстрее растет налоговая ставка с увеличением дохода. Таким образом, коэффициент прогрессии позволяет достичь более справедливого налогообложения, при котором лица с более высоким доходом будут платить налоги по более высокой ставке, что способствует уменьшению разрыва в доходах между различными социальными группами.

Для нахождения коэффициента прогрессии (b) в прогрессивной линейной шкале подоходного налога воспользуемся следующей формулой:

$$b = (T_n - T_1) / (M_n - M_1) \quad (2)$$

где: b – коэффициент прогрессии;
 T_n – налоговая ставка при доходе M_n (последний диапазон доходов);
 T_1 – налоговая ставка при доходе M_1 (первый диапазон доходов);
 M_n – верхний предел дохода в последнем диапазоне;
 M_1 – нижний предел дохода в первом диапазоне.

Данный расчет позволяет определить, насколько быстро растет налоговая ставка с увеличением дохода, что позволяет оценить уровень прогрессивности налоговой системы.

Расчет коэффициента прогрессии помогает оценить справедливость и эффективность налоговой политики в отношении налогообложения различных социальных групп. Для расчета налоговых ставок в качестве базовой ставки нами были взяты налоговые ставки 10 %, 15 % и 20 % (Таблица 3).

Таблица 3 – Результаты расчета налоговых ставок

i	1	2	3	4	5
n, %	0,0977	0,1298	0,1631	0,2171	0,3923
20	0,20	0,20	0,21	0,21	0,26
15	0,15	0,15	0,16	0,16	0,21
10	0,10	0,10	0,11	0,11	0,16
Примечание – рассчитано авторами					

При сохранении базовой налоговой ставки 10 % прогрессивная шкала налоговых ставок по индивидуальному подоходному налогу будет выглядеть следующим образом (Таблица 4):

Таблица 4 – Предлагаемая шкала налоговых ставок по индивидуальному подоходному налогу в Республике Казахстан

Границы интервалов по доходу населения, тенге	Налоговая ставка, в %
0-70095	10 %
70096-86450	10 %
86451-111429	11 %
111430-153613	11 %
153614-1768255	16 %
Примечание – составлено авторами	

Проведенные расчёты позволяют сделать следующие выводы. Минимальная ставка и последующие доходные диапазоны, облагаемые чуть более высокими ставками, существенно не отличаются. Однако по всех трёх вариантах расчётов максимальная ставка отличается уже более значительно. Это связано с исходными данными (таблица 2) Бюро национальной статистики, согласно которым более 60 % населения (1-4 доходный диапазоны) получают доходы до 153 614 тенге. Последний диапазон 39,4 % населения республики получают доходы от 153 614 до 1 768 255 тенге. Таким образом, нами предлагается введение прогрессивной шкалы с тремя ставками: для налогоплательщиков, получающих доходы до 153 614 – 10 %, для доходов от 153 614 до 1 768 255 тенге – 15 %, для плательщиков с ежемесячными доходами свыше 1 768 255 тенге – 20 %. Тем самым, для 60 % населения республики ставка индивидуального подоходного налога останется неизменной. Введение прогрессивной шкалы, наряду с проработкой системы налоговых льгот и вычетов, включая необлагаемый минимум, будет способствовать нивелированию неравенства и достижению принципа справедливости. Вопросы обоснования величины необлагаемого минимума требуют отдельного анализа, что будет отражено в наших последующих исследованиях.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Социальное неравенство и бедность являются неотъемлемым следствием рыночной экономики, которое происходит в силу недостатков первичного распределения доходов в стране. В этой связи государство посредством экономических рычагов должно нивелировать чрезмерное неравенство во избежание социальных рисков, что угрожает экономической безопасности.

Во всех странах данные проблемы решаются посредством применения различных рычагов, основными из которых являются системы социальной защиты и налогообложение. По мнению авторов, в современных условиях приоритет следует отдавать именно косвенным инструментам, прежде всего, налогообложению доходов и собственности.

Проведенный анализ показал, что в подавляющем большинстве стран для регулирования доходов населения используется прогрессивная шкала подоходного налога. В странах, использующих прогрессивную шкалу с достаточно высоким уровнем верхней ставки подоходного налога, развита система социальной защиты населения, обеспеченная соответствующими налоговыми поступлениями.

В Казахстане с 2006 года применяется единая ставка 10 %, что в современных условиях не решает ни проблем регулирования доходов, ни снижения бедности, ни пополнения доходов бюджета в должной мере. В этой связи считаем целесообразным переходе к введению дифференцированного налогообложения доходов граждан Республики Казахстан.

На основе использования экономико-математического моделирования нами представлены расчеты, на основе которых обосновано введение прогрессивной шкалы индивидуального подоходного налога с 3 ставками – 10, 15, 20 %. Введение данных рекомендаций будет способствовать нивелированию социального неравенства и росту доходов бюджета.

Дальнейшие направления исследования будут связаны с проработкой системы налоговых льгот и вычетов, включая необлагаемый минимум, а также исследование вопросов налогообложения собственности.

Список источников

1. Цели в области устойчивого развития [Электронный ресурс] // – Официальный сайт ООН. [web-портал]. – 2022. – URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/> (дата обращения 01.03.2022)
2. Уранкаева Ж. Казахстан ухудшил свой рейтинг развития и откатился к уровню 2020 года [Электронный ресурс] // Аналитические издания Курсивъ [web-портал]. – 2023. – <https://kz.kursiv.media/2023-06-23/zhn-r-ashimbaev-2/> (дата обращения: 20.08.2023).
3. Atkinson A. B. Inequality: What can be done? – Harvard university Press, 2015. – 400 p. – DOI: 10.1017/S0266267116000067.
4. Шкаратан О. И. Социально-экономическое неравенство в современном мире и становление новых форм социального расслоения в России // Мир России. – 2018. – № 2(27). – С. 6–35.
5. Пугачев А. А. Налоговые инструменты в системе факторов воздействия государства на неравенство // Налоги и налогообложение. – 2022. – № 3. – С. 16-31. – DOI: 10.7256/2454-065X.2022.3.37827.
6. Paes N. L., Bugarin M. N. S. Reforma tributaria: Impactos distributivos, sobre o bem-estar e a progressividade // Revista Brasileira de Economia. – 2006. – № 1(60). – P. 33–56. – DOI: <https://doi.org/10.1590/S0034-71402006000100003>.
7. Kim H.-J. Some models for progressive taxation // Communications of the Korean Mathematical Society. – 2018. – № 3(33). – P. 823–831. – DOI: 10.4134/CKMS.c170272.
8. Wagstaff A., Doorslaer E. What makes the personal income tax progressive? A comparative analysis for fifteen OECD countries // International Tax and Public Finance. – 2001. – № 3(8). – P. 299–316. – DOI: 10.1023/A:1011268209860.
9. Larcinese V. Personal and household income taxation in a progressive tax system: Evidence from Italy // Economics Bulletin. – 2005. – № 1(3). – P. 1–9.
10. Serrano-Puente D. Optimal progressivity of personal income tax: A general equilibrium evaluation for Spain // SERIES. – 2020. – № 11. – P. 407–455. – <https://doi.org/10.1007/s13209-020-00226-0>.
11. Stephenson A. V. The impact of personal income tax structure on income inequality for Belgium, Bulgaria, Germany, Lithuania, and Poland: A comparison of flat and graduated income tax structures // Atlantic Economic Journal. – 2018. – № 46. – P. 405–417. – <https://doi.org/10.1007/s11293-018-9601-y>.

12. Picetty T., Saez E., Zucman G. Distributive national accounts method and estimates for United States // The Quarterly Journal of Economics. – 2020. – № 133(2). – P. 586-587.
13. Mozdierz A. Tax Police and Inequality in the Visegrad Countries. Nase gospodarstvo // Our Economy. – 2015. – № 61(6). – P. 12-18
14. Mihaescu F., Voinea L. The impact of the Flat Tax Reform on Inequality: The case of Romania // Wiiw Balkan Observatory Working Papers. – 2009. – № 81. – P. 23
15. Belozyorov S. A., Sokolovska O.V. Personal income taxation and income inequality in Asia-Pacific: A cross-country analysis // Journal of Tax Reform. – 2018. – 3(4). – P. 236-249. – <https://doi.org/10.15826/jtr.2018.4.3.054>
16. Balatsky E. V., Ekimova N. A. Evaluating scenarios of personal income tax reform in Russia // Journal of Tax Reform. – 2019. – № 1(5). – P. 6-22. – <https://doi.org/10.15826/jtr.2019.5.1.057>.
17. Муравлева Т. В., Орловская Д. Д. Опасные рифы и триумфы введения прогрессивной шкалы по НДФЛ в России // Экономическая безопасность и качество. – 2019. – № 3(1). – С. 50-54.
18. Лапов Д. Е., Майбуrows И. А. Возможности учета реальной налоговой нагрузки при моделировании шкалы подоходного налогообложения // Journal of Applied Economic Research. – 2020. – № 2(19). – С. 129-148. – DOI: 10.15826/vestnik.2020.19.2.007.
19. Налоги в странах мира [Электронный ресурс] // Правовые вопросы [web-сайт]. – б.д. – URL: <https://pravq.ru/nalogi/nalogi-v-stranah-mira> (Дата обращения: 20.01.2024).
20. Берстембаева Р. К. Финансовые системы зарубежных государств. Учебное пособие. – Алматы: Самара-Принт, 2009. – 296 с.
21. Викторова Н. Г., Аитова Л. К. Подоходный налог в странах БРИКС: аналитический аспект // Актуальные проблемы науки и практики. – 2016. – № 1(002). – С. 22-26.
22. Троянская М. А., Ермакова Е. А. Мониторинг мирового опыта налогового регулирования // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2014. – № 3(52). – С. 91-95.
23. Нигматулина И. Ф. Налоговая политика государства и развитие ее социальной направленности // Инновационное развитие экономики. – 2018. – № 5. – С. 21-26.
24. Адамбекова А., Кульжабаева М., Ералиева Я. Шкала справедливости // «КУРСИВ». – 11 февраля 2021. – №5(873). – С. 6.
25. Ставка подоходного налога – Список стран [Электронный ресурс] // Trading Economics [web-сайт]. – 2023. – URL: <https://ru.tradingeconomics.com/country-list/personal-income-tax-rate> (Дата обращения: 20.01.2024).
26. Калинина О. В. Методологические инновационные аспекты перехода на прогрессивное подоходное налогообложение граждан // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2018. – № 8. – С. 10-22
27. Ищук Т. Л., Баймухаметова А. С. Прогрессивное подоходное налогообложение физических лиц и расчёт шкалы прогресс на основе программного продукта // Налоги и налогообложение. – 2021. – № 2. – С. 1-27. – DOI: 10.7256/2454-065X.2021.2.34060.
28. Основные показатели дифференциации доходов населения РК за 2022 год [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-сайт]. – 2022. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/publications/6448/> (Дата обращения: 15.01.2024).

References

1. Celi v oblasti ustojchivogo razvitiya. (2022). UN Official website. Retrieved March 1, 2022, from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/> (In Russian).
2. Urankaeva, ZH. (2023). Kazakhstan uhudshil svoj rejting razvitiya i otkatilsya k urovnyu 2020 goda. Kursiv.kz. Retrieved August 20, 2023, from <https://kz.kursiv.media/2023-06-23/zhn-r-ashimbaev-2/> (In Russian).

3. Atkinson, A. B. (2015). *Inequality: What can be done?* Harvard University Press. 400 p. DOI: 10.1017/S0266267116000067.
4. Shkaratan, O. I. (2018). Social'no-ekonomicheskoe neravenstvo v sovremennom mire i stanovlenie novykh form social'nogo rassloeniya v Rossii. *Mir Rossii*, 2(27), 6–35 (In Russian).
5. Pugachev, A. A. (2022). Nalogovye instrumenty v sisteme faktorov vozdejstviya gosudarstva na neravenstvo. *Nalogi i nalogoblozhenie*, 3, 16–31. DOI: 10.7256/2454-065X.2022.3.37827 (In Russian).
6. Paes, N. L., & Bugarin, M. N. S. (2006). Reforma tributaria: Impactos distributivos, sobre o bem-estar e a progressividade. *Revista Brasileira de Economia*, 1(60), 33–56. DOI: <https://doi.org/10.1590/S0034-71402006000100003>.
7. Kim, H.-J. (2018). Some models for progressive taxation. *Communications of the Korean Mathematical Society*, 3(33), 823–831. DOI: 10.4134/CKMS.c170272.
8. Wagstaff, A., & Doorslaer, E. (2001). What makes the personal income tax progressive? A comparative analysis for fifteen OECD countries. *International Tax and Public Finance*, 3(8), 299–316. DOI: 10.1023/A:1011268209860.
9. Larcinese, V. (2005). Personal and household income taxation in a progressive tax system: Evidence from Italy. *Economics Bulletin*, 1(3), 1–9.
10. Serrano-Puente, D. (2020). Optimal progressivity of personal income tax: A general equilibrium evaluation for Spain. *SERIEs*, 11, 407–455. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13209-020-00226-0>.
11. Stephenson, A. V. (2018). The impact of personal income tax structure on income inequality for Belgium, Bulgaria, Germany, Lithuania, and Poland: A comparison of flat and graduated income tax structures. *Atlantic Economic Journal*, 46, 405–417. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11293-018-9601-y>.
12. Picetty, T., Saez, E., & Zucman, G. (2020). Distributive national accounts method and estimates for United States. *The Quarterly Journal of Economics*, 133(2), 586–587.
13. Mozdierz, A. (2015). Tax Police and Inequality in the Visegrad Countries. *Nase gospodarstvo // Our Economy*, 61(6), 12–18.
14. Mihaescu, F., & Voinea, L. (2009). The impact of the Flat Tax Reform on Inequality: The case of Romania. *Wiiw Balkan Observatory Working Papers*, 81, 23.
15. Belozyorov, S. A., & Sokolovska, O. V. (2018). Personal income taxation and income inequality in Asia-Pacific: A cross-country analysis. *Journal of Tax Reform*, 3(4), 236–249. DOI: <https://doi.org/10.15826/jtr.2018.4.3.054>.
16. Balatsky, E. V., & Ekimova, N. A. (2019). Evaluating scenarios of personal income tax reform in Russia. *Journal of Tax Reform*, 1(5), 6–22. DOI: <https://doi.org/10.15826/jtr.2019.5.1.057>.
17. Muravleva, T. V., & Orlovskaya, D. D. (2019). Opasnye rify i triumfy vvedeniya progressivnoj shkaly po NDFL v Rossii. *Ekonomicheskaya bezopasnost' i kachestvo*, 3(1), 50–54 (In Russian).
18. Lapov, D. E., & Majburov, I. A. (2020). Vozmozhnosti ucheta real'noj nalogovoj nagruzki pri modelirovanii shkaly podohodnogo nalogoblozheniya. *Journal of Applied Economic Research*, 2(19), 129–148. DOI: 10.15826/vestnik.2020.19.2.007 (In Russian).
19. Nalogi v stranah mira. (n.d.). *Pravovye voprosy*. Retrieved January 20, 2024, from <https://pravq.ru/nalogi/nalogi-v-stranah-mira> (In Russian).
20. Berstembayeva, R. K. (2009). *Finansovye sistemy zarubezhnyh gosudarstv*. Textbook. Almaty: Samara-Print. 296 p. (In Russian).
21. Viktorova, N. G., & Aitova, L. K. (2016). Podohodnyj nalog v stranah BRIKS: analiticheskij aspekt. *Aktual'nye problemy nauki i praktiki*, 1(002), 22–26 (In Russian).
22. Troyanskaya, M. A., & Ermakova, E. A. (2014). Monitoring mirovogo opyta nalogovogo regulirovaniya. *Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo social'no-ekonomicheskogo universiteta*, 3(52), 91–95 (In Russian).
23. Nigmatulina, I. F. (2018). Nalogovaya politika gosudarstva i razvitie ee social'noj napravlenosti. *Innovacionnoe razvitie ekonomiki*, 5, 21–26 (In Russian).
24. Adambekova, A., Kul'zhabayeva, M., & Eralieva, YA. (2021). Shkala spravedlivosti. *KURSIV*, 5(873), 6 (In Russian).
25. Stavka podohodnogo naloga – Spisok stran. (2023). *Trading Economics*. Retrieved January 20, 2024, from <https://ru.tradingeconomics.com/country-list/personal-income-tax-rate>

26. Kalinina, O. V. (2018). Metodologicheskie innovacionnye aspekty perekhoda na progressivnoe podohodnoe nalogooblozhenie grazhdan. Buhgalterskij uchët v byudzhethnyh i nekommercheskih organizatsiyah, 8, 10-22 (In Russian).

27. Ishchuk, T. L., & Bajmuhametova, A. S. (2021). Progressivnoe podohodnoe nalogooblozhenie fizicheskikh lic i raschyot shkaly progress na osnove programmnoy produkta. Nalogi i nalogooblozhenie, 2, 1-27. DOI: 10.7256/2454-065H.2021.2.34060 (In Russian).

28. Osnovnye pokazateli differenciacii dohodov naseleniya RK za 2022 god. (2022). Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved January 15, 2024, from <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/publications/6448/> (In Russian).

ЖЕКЕ ТАБЫС САЛЫҒЫ КОНТЕКСТІНДЕ ӘЛЕУМЕТТІК ӘДІЛДІК ЖЕТІСТІКТЕРІН

Р. К. Берстембаева¹, Я. А. Ералиева^{2*}

¹«ESIL University» мекемесі, Астана, Қазақстан Республикасы

²Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты – жеке табыс салығының қолданыстағы тәжірибесін бағалау, пропорционалды мөлшерлемені прогрессивті шкаламен ауыстыру қажеттілігін негіздеу.

Әдіснамасы – зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі жүйелік тәсіл принциптеріне және деректерді салыстырмалы, сандық және сапалық талдау мен экономикалық және статистикалық өңдеу әдістеріне негізделген.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – жеке табыс салығы бойынша прогрессивті шкаланы енгізудің орындылығының ғылыми негіздемесі, экономикалық-математикалық есептеулер негізінде авторлық ставкалар шкаласын әзірлеу.

Зерттеу нәтижелері – республикада жеке табыс салығын есептеудің қолданыстағы тәжірибесі қолданыстағы 10 % бірыңғай мөлшерлемені алмастыратын прогрессивті шкаланы түзетуді және енгізуді талап етеді. Прогрессивті шкаланы енгізу әлеуметтік тәуекелдерді азайтуға, әлеуметтік теңсіздікті жоюға және бюджетке салық түсімдерін арттыруға ықпал етеді.

Түйін сөздер: прогрессивті шкала, жеке табыс салығы, әлеуметтік теңсіздік, салық салынбайтын минимум, салық жүктемесі.

Алғыс: Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің 2023-2025 жылдарға арналған ғылыми және/немесе ғылыми-техникалық жобаларды гранттық қаржыландыру бойынша АР19678553 ғылыми «Салық құралдары Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік теңсіздікті теңестіру» тақырыбында жобасы аясында дайындалған.

INDIVIDUAL INCOME TAX IN THE CONTEXT OF ACHIEVING SOCIAL JUSTICE

R. K. Berstembayeva¹, Ya. A. Yeraliyeva^{2*}

¹«ESIL University», Astana, Republic of Kazakhstan

²Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research is to assess the current practice of individual income tax, to justify the need to replace the proportional rate with a progressive scale.

Methodology – the theoretical and methodological basis of the research is based on the principles of a systematic approach and methods of comparative, quantitative and qualitative analysis and economic and statistical data processing.

Originality / value of the research – a feature of the study is the scientific justification of the expediency of introducing a progressive scale for individual income tax, the development of an author's scale of rates based on economic and mathematical calculations.

The results of the research show that the current practice of calculating individual income tax in the republic requires adjustments and the introduction of a progressive scale replacing the current single rate of 10 %. The introduction of a progressive scale will contribute to reducing social risks, leveling social inequality and increasing tax revenues to the budget.

Keywords: progressive scale, individual income tax, social inequality, non-taxable minimum, tax burden.

Acknowledgment: The article was prepared within the framework of the scientific project AR19678553 on grant funding for scientific and / or scientific and technical projects for 2023-2025 of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan «Tax instruments for leveling social inequality in the Republic of Kazakhstan».

ОБ АВТОРАХ

Берстембаева Рысты Кудайбергеновна – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Учреждение «ESIL University», Астана, Республика Казахстан, e-mail: rberstembayeva@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0060-9954>.

Ералиева Яна Александровна – PhD, профессор, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: yanaeralieva@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2318-5920>*

МРНТИ 06.77.05

JEL Classification: A1; A3; C1; E2

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2024-2-44-58>

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И АНАЛИЗ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Д. М. Турекулова¹, Г. И. Кобенова², И. Н. Рюмкина^{3*}

¹Учреждение «Esil University», Астана, Республика Казахстан

²Комитет высшего и послевузовского образования Министерство науки и высшего образования
Республики Казахстан, Астана, Республика Казахстан

³Новосибирский Государственный Аграрный Университет, Новосибирск, Российская Федерация

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассмотрено текущее состояние демографической ситуации Республики Казахстан в контексте качества человеческого потенциала и повышения эффективности человеческих ресурсов.

Цель исследования – представить анализ текущей демографической ситуации в Республике Казахстан, выделить основные тенденции и вызовы, с которыми сталкивается страна, и предложить рекомендации для улучшения демографической политики и практики.

Методология. Методами исследования являются экономико-статистический и корреляционно-регрессионный анализы. Также в статье применяются общие методы познания действительности: обобщения, сравнения и описания.

Оригинальность / ценность исследования. Авторы провели анализ статистических данных населения Казахстана за период с 2012 по 2023 года в разрезе структурных изменений и географических условий. Также авторы провели сравнительный анализ естественного прироста в отдельных странах мира и Республики Казахстан.

Результаты исследования. Выявлены ключевые факторы рождаемости и естественного прироста населения. Уделено внимание изменению демографического профиля страны в связи с экономическими, социальными и политическими трансформациями. Представлен перечень нормативно-правовых актов, определяющих демографическую политику страны на сегодня. Проведен корреляционно-регрессионный анализ факторов таких, как ввп на душу населения и средней размер назначенных государственных социальных пособий. Также авторами представлена схема, формирующая окружающую среду для семейного планирования и воспроизводства населения. Данная схема состоит из элементов, которые обуславливают собой процесс естественного воспроизводства в Республике Казахстан. Представлены выводы и практические рекомендации по результатам проведенного исследования и прописаны дальнейшие направления для глубокого изучения данной темы. В статье, также авторы подчеркивают необходимость применения комплексного подхода к реализации демографической политики в стране.

Ключевые слова: демографические процессы, население, миграция, структурные изменения, образование, политико-правовые аспекты.

Благодарность: Статья подготовлена, в рамках программы BR21882352 «Разработка новой парадигмы и концепции развития государственного аудита, рекомендаций по улучшению системы оценки качества управления и эффективного использования национальных ресурсов».

ВВЕДЕНИЕ

Современная демографическая ситуация в Республике Казахстан представляет собой объект интереса для многих исследователей в области демографии, экономики, социологии и государственного управления. Анализ этой ситуации имеет важное значение для понимания и прогнозирования демографических процессов, формулирования соответствующей государственной политики и разработки стратегий устойчивого социально-экономического развития страны.

Одним из ключевых аспектов, который авторы рассматривают, является этнический состав населения Республики Казахстан, а также его влияние на изменения демографической ситуации с учетом национальных особенностей и культурных традиций.

Для более глубокого понимания воспроизводства населения, авторы также обращаются к результатам исследований отечественных и зарубежных ученых, что в свою очередь, позволяет сопоставить данные и тенденции, выявленные в республике казахстан, с мировыми стандартами и практикой.

Цель настоящего исследования состоит в том, чтобы представить всесторонний анализ текущей демографической ситуации в казахстане, выделить основные тенденции и вызовы, с которыми сталкивается страна, и предложить рекомендации для улучшения демографической политики и практики.

В дальнейшем, авторы представляют подробный обзор демографических показателей, таких как рождаемость, смертность, а также структуру населения по возрасту и полу. Авторы анализируют факторы, влияющие на демографические процессы, включая экономические, социокультурные и политические аспекты.

Обзор литературы. В современном мире изучение демографической ситуации является одним из приоритетных направлений научных исследований. Республика казахстан, как многонациональное государство с разнообразным этническим составом и специфическими демографическими тенденциями, привлекает внимание исследователей как внутри страны, так и за ее пределами.

Отечественные исследователи активно занимаются анализом демографической ситуации в республике казахстан. В своих работах они обращают внимание на такие аспекты, как рождаемость, смертность, миграция и структура населения. Исследования К. Искакова, Н.П. Калашникова [1] подчеркивают важность учета этнического состава населения при анализе демографической динамики.

Одним из ключевых вопросов, затрагиваемых в зарубежных исследованиях, является влияние экономических и социокультурных факторов на демографические процессы. Работы исследователей из Европы и Северной Америки, таких как Николетта Бальбо, Франческо К. Биллари, Мелинда Миллс [2] предлагают глубокий анализ взаимосвязи между уровнем жизни, образованием и демографическими показателями.

У. Н. Насирова [3] рассматривала в своем исследовании концептуальные основы уровня жизни населения и системы потребностей; определяли механизмы связи доходов и уровня жизни населения через ряд факторов и их изменения. Безусловно, личные доходы населения коррелируют с качеством жизни, и демографическим потенциалом страны. Хотя отдельные страны Азии и Африки, демонстрируют совершенно иное положение.

Авторы Д. Кангалакова, и другие [4] провели анализ демографического прогноза на примере Казахстана. Целью их исследования был анализ численности населения казахстана в период с 2000 по 2020 годы, выявление особенностей и прогноз численности населения до 2050 года. Авторы показали, что в 2050 году численность населения составит 26,5 миллионов человек. Кроме того, исследователи представили рекомендации по улучшению демографической ситуации в стране.

Также автор Е. Ю. Садовская [5] отмечает, что «Казахстан принял концепцию миграционной политики РК на 2017–2021 гг. и план ее реализации, но отсутствует концепция демографической политики, которая должна была быть разработана до 2025 г. или 2030 г. или более дальновидная до 2050 г». И здесь нельзя не согласиться с автором, поскольку причин и факторов, влияющих на развитие демографического процесса множество. Такие проблемы включают себя вопросы систем здравоохранения, образования и социальной защиты, и решения по ним должны быть прописаны в стратегических долгосрочных документах. Другие авторы К. Ш. Гасанова и Ж. Ж. Евенеева [6] также подчёркивают необходимость разработки и реализации долгосрочных стратегий для решения демографических проблем Казахстана. И в целях гарантии устойчивости прогресса страны и благополучия ее граждан, необходимо сотрудничество между правительством, гражданскими организациями и гражданами.

Относительно миграционных процессов, то авторы В. С. Рыбалкин и А. О. Варнавина [7] представляют в своей работе «две основные тенденции, связанные с целями внутренней политики Казахстана:

1) возвращение этнических казахов, выехавших из казахстана в разные моменты; и 2) отток граждан других стран, в частности русских» [7], что в свою очередь, способствует изменению структуры населения Казахстана, поскольку численность казахов постепенно будет увеличиваться, а численность большинства нетитульных наций сокращаться.

Также автор А. К. Сейтенов [8] утверждает, что «достижение демографической устойчивости является необходимым условием экономического развития современного Казахстана» и дальнейшее его развитие должно базироваться на аспектах, которые, безусловно, оказывают влияние на прирост населения, таких как, «снижение уровня безработицы; увеличение вовлеченности численности молодежи и женщин на рынок труда, в том числе, с маленькими детьми; повышения объема инвестиций в человеческий капитал и отдачу от них через системы образования и здравоохранения; разработка эффективной миграционной политики по привлечению талантливых мигрантов» [8].

Кроме того, казахстанские исследователи Г. С. Ильясова и Т. С. Садыков [9] рассмотрели демографический процесс в разрезе возрастных изменений, и его влияния на социально-экономическое развитие страны.

В зарубежных исследованиях, авторы R. Mahmudov и O. Galfinger [10] рассмотрели демографическое и социальное развитие в странах Центральной Азии. Авторы акцентировали свое внимание на сравнительных характеристиках стран и факторах, оказывающих влияние на воспроизводство населения.

Также автор Vu Linh [11] изучил схожие и отличительные признаки отдельных развивающихся стран путем сравнения демографических показателей таких как уровень урбанизации, уровень рождаемости, уровень смертности и коэффициент иждивенцев на экономический рост с точки зрения валового внутреннего продукта на душу населения при этом применяя модель эконометрической регрессии. Эмпирические результаты автора показывают, что уровень валового внутреннего продукта на душу населения имеет положительную корреляцию с уровнем урбанизации и снижением уровня смертно-

сти, а также отрицательную корреляцию с уровнем рождаемости.

Авторы В. Bahriev и Sh. Rizoyn [12] в своей статье рассмотрели «интеллектуальную миграцию» как одну из главных причин, влияющих на развитие стран центральной азии, выводы показывают, что отток кадров может трансформироваться из «социально-экономического феномена в политикообразующий фактор», что в свою очередь, представляет собой значительный вызов для социальной стабильности и безопасности макрорегиона.

Также некоторые авторы акцентируют своё внимание на такой демографической проблеме в мире, как старение населения. Авторы Bokkelen и другие [13] отмечают, прямую корреляцию между увеличением численности старшего поколения и распространённостью заболеваний и состояний, связанных с их возрастом в отдельных странах мира. Тем самым авторы доказывают, что сегодня медицина не готова к таким заболеваниям, более того ресурсы систем здравоохранения может не хватить на воспроизводство новых поколений. В продолжении темы старения населения, автор Л. Капица [14] демонстрирует, что индустриально развитые страны европы используют миграционную политику, является нейтрализатором негативных последствий старения населения и поддержания устойчивости экономического роста.

Однако, несмотря на активные исследования в этой области, существует ряд вызовов и проблем, требующих дальнейшего изучения. Например, вопросы дифференциации демографических показателей по регионам, их особенностей, факторов влияния на структуру населения остаются актуальными для демографов и социологов.

Материалами исследования являются данные бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам республики казахстан с его официального сайта. Также материалами является информация, собранная с министерств национальной экономики рк, просвещения, науки и высшего образования, здравоохранения рк.

Методами исследования являются экономико-статистический анализы и обзор понятийно-категориального аппарата. Также в статье применяются общие методы познания действительности: обобщения, сравнения и описания.

Ожидается, что данное исследование отразит сложные взаимосвязи между социально-экономическими условиями и демографическими показателями республики казахстан. Результаты исследования представляют собой выявление тенденции в изменении численности населения, структуры миграционных потоков, а также, а также динамику рождаемости и смертности. Также важной стороной данного исследования является влияние государственной политики на демографическую ситуацию, включая меры по улучшению условий качества жизни и здравоохранения. Исследование направлено на формулирование рекомендаций для оптимизации демографической политики казахстана в ближайшем будущем.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Любое значительное изменение численности населения может иметь существенные последствия для экономики. Так, например, продолжительность среднего возраста, коэффициент иждивенчества, ожидаемой продолжительности жизни или уровня рождаемости оказывают влияние на уровень жизни, нормы потребления, ставки по сбережениям и инвестициям, что в свою очередь, также влияет на базовые темпы роста экономики, структурные изменения на рынке труда, уровень и качество жизни. Кроме того, численность населения влияет на долгосрочный уровень безработицы и равновесную ставку процентных, тенденции на рынке жилья и спрос на финансовые активы.

Страны с быстрой растущей и активной численностью населения (25-54 лет) пользуются преимуществами увеличения потенциального роста валового внутреннего продукта (ВВП), но также сталкиваются с проблемой создания достаточного количества рабочих мест для удовлетворения потребностей и возможностей этого населения. Напротив, в странах с преобладающим соотношением стареющего населения обычно приходится бороться с сокращением своей рабочей силы и диверсифицировать свою экономику так, чтобы направлять гораздо большую долю национального дохода на социальную помощь и здравоохранение (независимо от того, финансируется ли она государством или частным образом).

В основном проблемы и задачи науки о народонаселении зависят от динамики и характеристики демографического состояния страны. Во многих случаях, вопросы носят как абсолютный, так и дифференцированный характер.

Ряд крупнейших экономик мира переживают самые быстрые демографические изменения со времен второй мировой войны, которые меняли и меняют как макроэкономические, так инвестиционные климат на десятилетия вперед. В США снижение уровня рождаемости и старение населения не является такой серьезной проблемой, как в других странах, однако уровень активной рабочей силы находится на минимуме. Данное положение является долговременной тенденцией, катализируемая экзогенным шоком миграционного потока и пандемией COVID-19, созданного на рынке труда. Напротив, Китай стал кивается с другим поворотным моментом, поскольку избыток рабочей силы исчезает, а стареющее население растет – комбинация, которая может фундаментально перераспределить контуры второй экономики мира с потенциальными глобальными последствиями.

Сегодня не только Китай, но и другие члены Европейского Союза, такие как Германия, Австрия, Италия и т.д., также столкнулись с данными вызовами демографической ситуации. Основная трудность заключается в ограниченности ресурсов и конкуренции за них с нынешним и будущими поколениями.

И напротив, численность народонаселения в развивающихся странах заметно увеличивается. Так, например, Индия обогнала Китай два года назад, как самую густонаселенную страну в мире, и ее молодой актив теперь будет приносить демографические дивиденды еще несколько десятилетий вперед. Согласно данным ООН, численность Китая уменьшилась в 2022 году на 850 тысяч человек по сравнению с 2021 годом [15] (Таблица 1).

Таблица 1 – Динамика численности населения отдельных стран за период с 2012 по 2023 гг., млн. человек

№ п/п	Страны	Года							Темп прироста, 2023 г. к 2012 г., в %
		2012	2014	2016	2018	2020	2022	2023	
1	Индия	1274,48	1307,24	1338,63	1369,00	1396,38	1423,33	1428,62	12,09
2	Китай	1359,22	1376,46	1392,32	1405,41	1412,12	1412,54	1425,67	4,88
3	США	314,167	318,619	323,221	327,023	331,257	333,530	339,996	8,22
4	Россия	143,347	146,267	146,804	146,781	146,171	143,442	144,444	0,76
5	Великобритания	63,705	64,597	65,648	66,436	67,081	67,791	67,736	6,32
6	ЕС (27 стран)	439,419	440,542	442,527	443,813	445,325	445,505	448,367	2,03
7	Япония	127,552	127,120	126,960	126,495	125,849	125,171	123,294	-3,33
8	Канада	34,665	35,392	36,052	37,003	37,977	38,846	38,781	11,87
9	Австралия	22,928	23,640	24,386	25,151	25,639	25,973	26,439	15,31
10	Казахстан	16,910	17,416	17,918	18,396	18,877	19,737	19,606	15,94
11	ОАЭ	8,526	8,799	9,121	9,367	9,282	9,892	9,516	11,61
12	Турция	75,627	77,696	79,815	82,004	83,614	85,280	85,816	13,47

Примечание – составлено авторами на основе источника [15]

Согласно данным таблицы 1, движение численности населения имеет две тенденции. Одна тенденция имеет положительный прирост. Данный прирост также характеризуется двумя темпами: медленным (от 0,76 % до 10 %), и быстрым (свыше 10 %). Вторая тенденция – это отрицательный темп. Единственная страна, которая демонстрирует вторую тенденцию из представленных государств, т.е. естественную убыль – Япония, что связано со значительной численностью пожилого населения в мире. Согласно исследованиям ООН, «больше всего пожилых людей (старше 65 лет) проживает в Японии — 27 % от общего числа населения этой страны. На втором месте Италия — 23 %, третье — в целом Евросоюз — 19,7 %. США расположились на четвертой строчке — 15,4 %. Замыкает пятёрку стран Россия — 14,1 %» [16].

Что касается Республики Казахстан, то страна за последнюю декаду демонстрирует расширенное воспроизводство. «Суммарный коэффициент рождаемости (СКР) – число детей, рожденных в среднем

одной женщиной на протяжении всего репродуктивного периода (15-49 лет) – в 2022 году по республике составил 3,05 (2021 г. – 3,32), В городской местности – 2,76 (2021 г. – 3,08), В сельской – 3,59 (2021 г. – 3,75)» [17].

Таблица 2 демонстрирует отрицательный прирост в областях Республики Казахстан (Акмолинская, Алматинская, Жамбылская, Карагандинская, Костанайская, Павлодарская, Северо-Казахстанская, Туркестанская, Восточно-Казахстанская), кроме двух городов республиканского значения Астана и Алматы.

Таблица 2 – Естественный прирост населения Республики Казахстан за период с 2012 по 2023 г., человек [18]

№ п/п	Регионы Республики Казахстан	Года							Темп прироста, 2023 г. к 2012 г., в %
		2012	2014	2016	2018	2020	2022	2023	
1	Республика Казахстан	237 742	267 022	269 463	267 351	265 491	270 370	257 742	8,41
2	Абай	-	-	-	-	-	5 373	4 532	-
3	Акмолинская	4 799	5 300	5 168	5 066	3 986	4 390	4 019	-16,25
4	Актюбинская	12 246	14 064	14 122	14 045	14 329	13 657	13 404	9,45
5	Алматинская	31 656	36 362	37 417	37 123	38 218	25 491	24 277	-23,3
6	Атырауская	11 715	12 832	12 979	13 486	13 274	13 592	13 051	11,4
7	Западно-Казахстанская	6 506	7 485	7 517	7 552	7 023	7 007	6 578	1,1
8	Жамбылская	20 353	22 076	20 815	19 923	20 032	19 464	18 629	-8,4
9	Жетісу	-	-	-	-	-	9 155	8 360	-
10	Карагандинская	8 945	11 325	10 339	9 594	7 945	5 337	5 629	-37,07
11	Костанайская	2 868	3 363	3 050	2 764	1 075	1 471	1 303	-54,56
12	Кызылординская	15 455	15 812	14 756	14 896	15 792	16 252	15 459	0,02
13	Мангистауская	14 121	16 305	17 008	16 868	17 529	18 514	17 507	23,97
14	Павлодарская	4 791	5 510	5 297	4 496	3 067	3 139	2 906	-39,34
15	Северо-Казахстанская	831	1 268	950	630	-633	-366	-359	-143,2
16	Туркестанская	64 752	67 047	66 794	44 207	48 378	48 468	45 705	-29,4
17	Ұлытау	-	-	-	-	-	2 616	2 534	-
18	Восточно-Казахстанская	7 138	9 146	8 547	7 652	6 029	1 011	679	-90,48
19	г. Астана	15 958	20 504	23 794	25 008	23 390	25 008	24 022	50,53
20	г. Алматы	15 608	18 623	20 910	21 581	21 086	23 889	23 565	50,98
21	г. Шымкент	-	-	-	22 460	24 971	26 902	25 942	-

Примечание – составлено авторами на основе источника [18]

Данное положение по естественному приросту населения, в частности отрицательный прирост, обусловлен несколькими факторами, такими, как:

- Экономическая депривация, области сталкиваются с экономическими трудностями, отсутствием инвестиций и население мигрирует в более развитые регионы и города;

- Демографические изменения, связанные со старением и снижением рождаемости в некоторых областях республики, и также с оттоком молодого населения в города республиканского значения в поисках образования и более значительных доходов;

- Слабая социальная инфраструктура и доступность услуг в здравоохранении, образовании в некоторых областях Казахстана, также является мотивацией для миграции из них.

И наоборот, значительный прирост населения в двух городах республиканского значения представлен рядом факторов:

- Экономическим ростом, связанных с инвестицией, предпринимательством и возможностями для трудоустройства и ведения бизнеса, что также является привлекательным не только для внутренней миграции, но и приездом мигрантов из-за рубежа;

- Доступность набора качественных социальных услуг в образовании, здравоохранении, культуры, спорте. Данные услуги привлекают новоиспеченных абитуриентов, ученых, артистов и туристов, что

в свою очередь, создает дополнительный спрос на рынке недвижимости, и обеспечение инфраструктуры, способствуя большему росту населения в таких центрах;

- Политическая и административная близость в крупных городах к бизнесу, возможностей для карьерного роста, также является центром притяжения многих предпринимателей и управленцев.

В целом положительный прирост населения в городах республиканского значения свидетельствует о их привлекательности и роли в экономическом и социальном, культурном развитии Республики Казахстан.

Факторы, влияющие на демографические процессы, могут быть самыми разнообразными от социально-экономических, политических, до культурно-этнических.

Вообще политико-правовой аспект имеет значительное влияние на рост демографии, поскольку законодательство и государственная политика определяют качественные условия жизни, доступ к основным социальным гарантиям, которые, безусловно, оказывают влияние на рождение детей.

Так, к политико-правовым аспектам, способствующим росту населения страны, можно отнести следующие нормативно-правовые акты (Таблица 3):

Таблица 3 – Перечень НПА Республики Казахстан, определяющих рост населения в стране [19].

№ п/п	Политический уровень управления	Административный уровень управления
1	Конституция РК	План мероприятий по реализации Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года (второй этап: 2020 – 2022 годы)
2	Кодекс РК о браке (супружестве) и семье	Правила назначения и выплаты государственных пособий семьям, имеющим детей
3	Социальный кодекс РК от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗРК	Стандарты оказания специальных социальных услуг
4	Нормативное постановление Верховного суда РК «О применении судами законодательства при рассмотрении дел о расторжении брака (супружества)	
5	Закон РК о государственных пособиях семьям, имеющим детей	
6	Закон РК о государственной адресной социальной помощи	
7	Закон РК о специальных социальных услугах	
8	Закон РК о профилактике бытового насилия	
9	Закон РК о правах ребенка в Республике Казахстан	
10	Закон об образовании. Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III	
11	Стратегия «Казахстан – 2050»	
12	Концепция семейной и гендерной политики в РК до 2030 года	
Примечание – составлено авторами на основе источника [19]		

Таблица 3 демонстрирует, что политический уровень нормотворчества гораздо более развит, чем административный. Но в целом политико-правовой аспект оказывает множественное влияние на рост демографии в стране через регулирование доступа к медицинской помощи, поддержку семей и детей, обеспечение экономической стабильности и культурное формирование общественных ценностей.

Однако, по-нашему мнению, на численность народонаселения в Республике Казахстан, в первую очередь, влияет условия для деторождения. Так схема, формирующая окружающую среду для семейного планирования и воспроизводства населения следующая (Рисунок 1):

Эти условия взаимосвязаны и в совокупности оказывают влияние на деторождение в Республике Казахстан. Развитие и поддержка социальной и экономической инфраструктуры, образования и здравоохранения, а также продвижение семейных ценностей и культуры способствуют росту рождаемости и обеспечение устойчивого развития населения.

Рисунок 1 – схема, формирующая окружающую среду для семейного планирования и воспроизводства населения.

Примечание – составлено авторами.

Экономическую стабильность и благосостояние страны можно отразить на демографических процессах через показатель ВВП на душу населения по годам и коэффициент рождаемости в Республике. Корреляционная зависимость покажет тесноту связи между переменными.

Так, ВВП на душу населения Казахстана в 2022 году незначительно увеличился и составил \$11 243,67 в текущих ценах. В 2021 году этот показатель вырос на \$869,88 или 8,34 процента по сравнению с предыдущим годом. Девять лет назад ВВП на душу населения Казахстана составлял \$13 890,63. В 1999 году ВВП на душу населения Казахстана составлял \$1 130,12. ВВП на душу населения Казахстана достиг своего максимума за последние десять лет в 2013 году, когда он составлял \$13 890,63, а своего минимума в 2016 году, когда он составлял \$7 714,84.

Данные, представленные в таблице 4, отражают динамику ВВП на душу населения и рождаемость населения Республики Казахстан с 2011 по 2023 годы.

Таблица 4 – Динамика изменения ВВП на душу населения и её численности в Республике Казахстан за период с 2011 по 2023 года.

Годы	ВВП на душу населения	Абсолютное изменение	Рождаемость	Абсолютное изменение
2023	13 301,00	+2057,33	387 991	-15 902
2022	11 243,67	+869,88	403 893	-42 598
2021	10 373,79	+1252,15	446 491	+19 666
2020	9 121,64	- 690,96	426 824	+24 514
2019	9 812,6	- 0,03	402 310	+4 511
2018	9 812,63	+ 565,04	397 799	+7 537
2017	9 247,58	+ 1 532,74	390 262	-10 432
2016	7 714,84	- 2795,93	400 694	+2 236
2015	10 510,77	- 2296,49	398 458	-1 493

2014	12 807,26	- 1083,37	399 951	+ 12 724
2013	13 890,63	+ 1503,93	387 227	+6 279
2012	12 386,7	+ 752,7	380 948	+205 663
2011	11 634	+ 2563,51	175 285	+249

Примечание – составлено авторами на основе источника [18, 20]:

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,219939984
R-квадрат	0,048373597
Нормированный R-квадрат	-0,038137895
Стандартная ошибка	1861,232128
Наблюдения	13

Дисперсионный анализ					
	df	SS	MS	F	Значимость F
Регрессия	1	1937026,942	1937026,942	0,559158048	0,470284154
Остаток	11	38106035,39	3464185,036		
Итого	12	40043062,33			

	Коэффициенты	Стандартная ошибка	t-статистика	P-Значение
Y-пересечение	13280,68	3209,34	4,13	0,001
Переменная X 1	-0,006	0,008	-0,747	0,470

Ниже представлена интерпретация результатов:

- Коэффициент корреляции r (0,21) очень мал (*оценка силы корреляционной связи по значениям чеддока: менее 0.3 – Слабая; от 0.3 До 0.5 – Умеренная; от 0.5 До 0.7 – Заметная; от 0.7 До 0.9 – Высокая, более 0.9 - Весьма высокая*), что указывает на очень слабую связь между ввп на душу населения и рождаемостью;

- R – квадрат (0,048) также крайне низкий, что говорит о том, что модель объясняет всего лишь около 0,48% изменчивости рождаемости, основываясь на ввп на душу населения;

- Нормированный r -квадрат (-0,038) не только положительный, но даже и отрицательный, что свидетельствует о том, что модель возможна переусложнена и не подходит для анализа данных;

- Стандартная ошибка регрессии высока, что свидетельствует о большой ошибке прогнозов модели;

- Значимость f (0,47) выше обычного порога 0,05, что означает, что мы не можем отвергнуть нулевую гипотезу о том, что ввп на душу населения не оказывает статистически значимого влияния на рождаемость.

Модель не показывает статистически значимой связи между ввп на душу населения и рождаемостью, что может быть связано с тем, что демографические изменения зависят от множества факторов, и одной экономической переменной недостаточно для объяснения сложных демографически процессов.

Соответственно, фактор экономического благосостояния, выраженный через ввп, не отражает демографические процессы в стране, хотя логический подход подсказывает, что высокий уровень развития любой страны прямо проявляется на росте численности населения. Но как показывает история последнего десятилетия в странах европы, ситуация полярно другая. Чем выше социально-экономический уровень страны ЕС, тем ниже рождаемость. Соответственно, причинами такого положения, могут быть образованное население, развитие технологий и социокультурные и психологические аспекты.

Кроме того, по мнению авторов, экономическая стабильность и благосостояние должны быть выражены через показатели личных доходов населения и социальную политику государства, в том числе через социальные пособия на единовременные роды и по уходу за детьми.

Согласно таблице 5, темп роста среднего размера назначенных государственных социальных пособий по областям Республики Казахстан за предыдущие 5 лет является фактически одинаковым, в пределах от 130% до 134%.

Таблица 5 – Динамика изменений среднего размера назначенных государственных социальных пособий по областям Республики Казахстан за период с 2019 по 2023 гг., тенге

№ п/п	Регионы Республики Казахстан	Года					Темп роста, 2023 г. к 2019 г., в %
		2019	2020	2021	2022	2023	
1	Республика Казахстан	38 011	39 907	43 937	46 535	50 419	132,64
2	Абай	-	-	-	-	51 895	-
3	Акмолинская	36 877	38 815	42 694	45 182	49 100	133,38
4	Актюбинская	37 712	39 689	43 740	46 418	50 448	133,76
5	Алматинская	37 898	39 759	43 827	46 431	50 379	132,93
6	Атырауская	37 861	39 746	43 791	46 509	50 009	132,08
7	Западно Казахстанская	37 818	39 761	43 767	46 254	49 851	131,81
8	Жамбылская	38 503	40 308	44 308	46 800	50 604	130,02
9	Жетісу	-	-	-	-	50 549	-
10	Карагандинская	37 326	39 121	43 038	45 397	49 469	132,53
11	Костанайская	36 756	38 744	42 658	45 199	49 153	133,73
12	Кызылординская	38 202	40 012	44 036	46 594	50 204	131,41
13	Мангистауская	38 943	40 878	44 923	47 594	51 516	133,83
14	Павлодарская	37 514	39 426	43 511	46 051	49 880	132,96
15	Северо Казахстанская	36 815	38 704	42 600	45 096	49 065	133,27
16	Туркестанская	38 519	40 463	44 547	47 183	50 987	132,36
17	Ұлытау	-	-	-	-	48 408	-
18	Восточно -Казахстан-ская	38 572	40 476	44 549	47 126	50 171	130,07
19	г. Астана	37 844	39 759	43 844	46 787	50 795	134,22
20	г. Алматы	38 406	40 242	44 260	46 945	50 783	132,22
21	г. Шымкент	39 000	40 893	45 007	47 684	51 904	133,08

Примечание – составлено авторами на основе источника [21]

Ввиду того, что такие области, как Абай, Жетісу, Ұлытау, стали отдельными административно-территориальными единицами Республики Казахстан только в 2022 году, то данные по ним не представлены и, соответственно, нет значений по темпам роста.

Также проведя корреляцию пирсона, взаимосвязь между средним размером государственных социальных пособий и рождаемостью в республике казахстан показала значение - 0,38469, что демонстрирует умеренную тесноту связи (*оценка силы корреляционной связи по значениям чеддока: менее 0.3 – Слабая; от 0.3 До 0.5 – Умеренная; от 0.5 До 0.7 – Заметная; от 0.7 До 0.9 – Высокая, более 0.9 - Весьма высокая*). Также данное значение подтверждает гипотезу, что личные доходы и достаточно существенная государственная помощь в виде социальных пособий может являться критическими факторами для деторождения в республике казахстан.

ВЫВОДЫ

Исходя из исследования по текущему состоянию демографии в Республике Казахстан, можно заключить, что необходим комплексный подход решения проблем. Решение их в будущем имеет важное значение для разработки и реализации соответствующих политик и стратегий национального развития.

В ходе исследования, были отражены

- Демографические тенденции в Казахстане в сравнении с другими отдельными странами, что позволяет оценить уникальность тренд ан прост населения Республики Казахстан;

- Анализ дифференциации естественного прироста по регионам Республики Казахстан, свидетельствует об особенностях и факторах, влияющих на структуру населения;

- Анализ связи ВВП на душу населения и рождаемостью, демонстрирует понимание о влиянии экономических условий на демографические показатели.

В качестве предложений, авторы представляют следующие меры:

1. Стимулирование экономического развития отдаленных и малонаселённых регионов через развитие инфраструктуры, субсидирование местных предприятий, поддержка МСБ (малого и среднего бизнеса), привлечение инвестиций. Как одна из идей – разработка проекта нового СЭЗ с фокусом на логистический хаб на трансграничной территории Республики Казахстан и Российской Федерации (Павлодарской, Северо-Казахстанской и Новосибирской) областей.

2. Регулирование внутренней миграции с применением налоговых льгот, субсидий на жильё и другие стимулирующие акценты в целях привлечения населения в менее развитые регионы и снижения оттока в них.

3. Поддержка отдаленных регионов через улучшение транспортной, цифровой, медицинской и образовательной инфраструктуры.

4. Содействие устойчивого развития в регионах с низкой экологической обстановкой в поддержку развития «зеленых» технологий и рационального использования природных ресурсов.

В заключение, можно отметить, что изучение демографической ситуации Республики Казахстан является важным направлением как для отечественных, так и для зарубежных исследователей. Наряду с проведенным исследованием, также необходимо изучить текущее состояние предоставления медицинской помощи для населения, сферу образования и культуры в рамках изучения демографической политики страны. Основываясь на собранной информации и проведенном анализе, можно разрабатывать рекомендации для формирования соответствующих государственных политик в области демографии.

Список источников

1. Исакова Ж., Калашникова Н. П. Фактор этничности в репродуктивном поведении граждан казахстана // Россия в глобальном мире. – 2023. – № 3(26). – С. 149-168.

2. Бальбо Н., Франческо К., Миллс М. Рождаемость в развитых странах: обзор исследований // Демографическое обозрение. – 2017. – № 2(4). – С. 133-195.

3. Насирова У. Н. Концептуальные основы понятия «уровень жизни населения» в переходной экономике // Вестник ТГУПБП. – 2013. – № 2(54). – С. 124-131.

4. Kangelakova D., Abzhan Zh., Ibraimova S., Spankulova L. Analysis and forecast of the demographic situation in kazakhstan // economics: the strategy and practice. – 2022. – № 17. – P. 98-110. – DOI: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-2-98-110>.

5. Садовская е. Ю. Демографические и миграционные реалии казахстана, политика и программы – 1991-2019 гг. // Национальные демографические приоритеты: новые подходы, тенденции / под редакцией рязанцева С.В., Ростовской Т.К. – Москва: общество с ограниченной ответственностью "издательство "экон-информ", 2019. – С. 497-501.

6. Гасанова К. Ш., Евенеева Ж. Ж. Демографическая ситуация в казахстане: исследование населения, рождаемости, смертности, миграции // молодой ученый. – 2023. – № 48(495). – С. 244-251.

7. Рыбалкин В. С., Варнавина А. О. Миграционные процессы в Республике Казахстан в конце XX- начале XXI века // Постсоветский материк. – 2017. – № 2(14). – С. 48-58.

8. Сейтенов А. К. Достижение демографической устойчивости как необходимое условие экономического развития современного Казахстана // Общество: социология, психология, педагогика. – 2021. – № 11(91). – С. 64-71.

9. Садыков Т. С. Об изменениях в возрастной структуре северного региона Республики Казахстан // Известия Коми нц уро РАН. – 2022. – № 1(53). – С. 98-104.

10. Mahmudov R., Galfinger O. Gis analysis of demographic and social development in Central Asia // Intercarto. Intergis. – 2016. – № 1. – P. 42-49. – DOI: 10.24057/2414-9179-2016-1-22-42-49.

11. Vu L. The impact of demographic characteristics on economic development. – 2020. – 13 P.
12. Bahriev B., Rizoyon S. Central Asia in the face of intellectual migration challenges: trends and prospects // World economy and international relations. – 2022. – № 66(7). – P. 117-126. – DOI: 10.20542/0131-2227-2022-66-7-117-126.
13. Bokkelen G., Morsy M., Kobayashi T. Demographic transition, health care challenges, and the impact of emerging international regulatory trends relevant to regenerative medicine // current stem cell reports. – 2015. – № 1. – 102-109. – Doi: 10.1007/S40778-015-0013-5.
14. Капица Л. Старение населения в индустриально развитых странах и миграционная политика (часть i) // мировое и национальное хозяйство. – 2016. – №. 1. – С. 6-6.
15. Список стран по численности населения [электронный ресурс] // организация объединенных наций [web-сайт]. – 2024. – Url: <https://www.Un.Org/ru/global-issues/population> (дата обращения: 16.03.2024).
16. Демографические изменения [электронный ресурс] // организация объединенных наций [web-сайт]. – 2024. – Url: <http://surl.Li/mqhwfm> (дата обращения: 16.03.2024).
17. О рождаемости в 2022 году [электронный ресурс] // агентство по стратегическому планированию и реформам республики казахстан бюро национальной статистики [web-сайт]. – 2023. – Url: <https://stat.Gov.Kz/ru/news/o-rozhdaemosti-v-2022-godu/> (дата обращения: 17.03.2024).
18. Социальная статистика. Демографическая статистика. [Электронный ресурс] // агентство по стратегическому планированию и реформам республики казахстан бюро национальной статистики [web-сайт]. – 2023. – Url: <https://stat.Gov.Kz/ru/industries/social-statistics/demography/> (дата обращения: 17.03.2024).
19. Рекомендации к государственной политике в сфере демографии, миграции, урбанизации [электронный ресурс] // официальный сайт проекта br10965247 «исследование факторов, особенностей и динамики демографических процессов, миграции, урбанизации в казахстане, разработка цифровых карт и прогнозов» [web-сайт]. – 2021. – Url: <https://project.Ieconom.Kz/o-programme/> (дата обращения: 18.03.2024).
20. ВВП Казахстана. Текущее значение ВВП Казахстана. [Электронный ресурс] // Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан бюро национальной статистики [web-сайт]. – 2023. – Url: <https://stat.Gov.Kz/ru/industries/economy/national-accounts/publications/4971/> (дата обращения: 18.03.2024).
21. Национальные счета. Динамические ряды. [Электронный ресурс] // агентство по стратегическому планированию и реформам республики казахстан бюро национальной статистики [web-сайт]. – 2023. – Url: <https://stat.Gov.Kz/ru/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/> (дата обращения: 18.03.2024).

References

1. Iskakova, Zh., & Kalashnikova, N. P. (2023). Faktor etnichnosti v reproduktivnom povedenii grazhdan Kazahstana. Rossiya v global'nom mire, 3(26), 149-168 (In Russian).
2. Bal'bo, n., Franchesko, k., & Mills, m. (2017). Rozhdaemost' v razvityh stranah: obzor issledovaniy. Demograficheskoeobozrenie, 2(4), 133-195 (in Russian).
3. Nasirova, U. N. (2013). Konceptual'nye osnovy ponyatiya «uroven' zhizni naseleniya» v perekhodnoj ekonomike. Vestnik tgupbp, 2(54), 124-131 (in Russian).
4. Kangalakova, D., Abzhan, Zh., Ibraimova, S., & Spankulova, L. (2022). Analysis and forecast of the demographic situation in kazakhstan. Economics: the strategy and practice, 17, 98-110. DOI: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-2-98-110>.
5. Sadovskaya, E. Yu. (2019). Demograficheskieimigracionnyerealiiikazahstana,politikaiprogrammy–1991-2019 gg. In s. V. Ryazanceva & t. K. Rostovskoj (eds.), Nacional'nye demogra ficheskieiprioritety: novye podhody, tendencii (pp. 497-501). Moscow: "ekon-inform" (in Russian).

6. Gasanova, K. Sh., & Evneeva, Zh. Zh. (2023). Demograficheskaya situatsiya v kazakhstane: issledovanie naseleniya, rozhdaemosti, smertnosti, migratsii. *Molodoj uchenyj*, 48(495), 244-251 (in Russian).
7. Rybalkin, V. S., & Varnavina, A. O. (2017). Migratsionnye processy v respublike kazakhstan v konce xx - nachale xxi veka. *Postsovetiskij materik*, 2(14), 48-58 (in Russian).
8. Sejtenov, A. K. (2021). Dostizhenie demograficheskoy ustojchivosti kak neobhodimoe uslovie ekonomicheskogo razvitiya sovremennogo kazakhstana. *Obshchestvo: sociologiya, psihologiya, pedagogika*, 11(91), 64-71 (in Russian).
9. Sadykov, T. S. (2022). Ob izmeneniyah v vozrastnoj strukture severnogo regiona Respubliki Kazakhstan. *Izvestiya komi ne uro ran*, 1(53), 98-104 (in Russian).
10. Mahmudov, R., & Galfinger, O. (2016). Gis analysis of demographic and social development in Central Asia. *Intercarto. Intergis*, 1, 42-49. DOI 10.24057/2414-9179-2016-1-22-42-49.
11. Vu, L. (2020). The impact of demographic characteristics on economic development (p. 13).
12. Bahriev, B., & Rizoyon, S. (2022). Central Asia in the face of intellectual migration challenges: trends and prospects. *World economy and international relations*, 66(7), 117-126. Doi: 10.20542/0131-2227-2022-66-7-117-126.
13. Bokkelen, G., Morsy, M., & Kobayashi, T. (2015). Demographic transition, health care challenges, and the impact of emerging international regulatory trends relevant to regenerative medicine. *Current stem cell reports*, 1, 102-109. Doi: 10.1007/S40778-015-0013-5.
14. Kapica, L. (2016). Starenie naseleniya v industrial'no razvityh stranah i migratsionnaya politika (part i). *Mirovye i nacional'noye hozyajstvo*, 1, 6-6 (in Russian).
15. Spisok stran po chislennosti naseleniya. (2024). Official website of the united nations. Retrieved march 16, 2024, from <https://www.Un.Org/ru/global-issues/population> (in Russian).
16. Demograficheskie izmeneniya. (2024). Official website of the united nations. Retrieved march 16, 2024, from <http://surl.li/mqhwmf> (in Russian).
17. O rozhdaemosti v 2022 godu. (2023). Agency for strategic planning and reform of the republic of kazakhstan bureau of national statistics. Retrieved march 17, 2024, from <https://stat.Gov.Kz/ru/news/o-rozhdaemosti-v-2022-godu/> (in Russian).
18. Social'naya statistika. Demograficheskaya statistika. (2023). Agency for strategic planning and reform of the republic of kazakhstan bureau of national statistics. Retrieved march 17, 2024, from <https://stat.Gov.Kz/ru/industries/social-statistics/demography/> (in Russian).
19. Rekomendatsii k gosudarstvennoj politike v sfere demografii, migratsii, urbanizatsii. (2021). Official website of the project br10965247 "research of factors, features and dynamics of demographic processes, migration, urbanization in kazakhstan, development of digital maps and forecasts". Retrieved march 18, 2024, from <https://project.Ieconom.Kz/o-programme/> (in Russian).
20. VVP kazakhstana. Tekushchee znachenie vvp kazakhstana. (2023). Agency for strategic planning and reform of the republic of kazakhstan bureau of national statistics. Retrieved march 18, 2024, from <https://stat.Gov.Kz/ru/industries/economy/national-accounts/publications/4971/> (in Russian).
21. Nacional'nye scheta. Dinamicheskie ryady. (2023). Agency for strategic planning and reform of the republic of kazakhstan bureau of national statistics. Retrieved march 18, 2024, from <https://stat.Gov.Kz/ru/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/> (in Russian).

**CURRENT STATE AND ANALYSIS OF THE DEMOGRAPHIC
SITUATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

D. M. Turekulova¹, G. I. Kobenova², I. N. Ryumkina^{3*}

¹Institution "Esil University", Astana, Republic of Kazakhstan

²Committee of higher and postgraduate education of the Ministry of education and science of
Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan

³Novosibirsk State Agrarian University, Novosibirsk, Russian Federation

ABSTRACT

This article examines the current demographic situation of the Republic of Kazakhstan in the context of the quality of human potential and the increase in the efficiency of human resources.

Purpose of the research. This study aims to comprehensively analyse the current demographic situation in the Republic of Kazakhstan, highlight the country's leading trends and challenges, and offer recommendations for improving demographic policies and practices.

Methodology. The research methods are economic-statistical and correlation-regression analyses. The article also uses general methods of understanding reality: generalisations, comparisons, and descriptions.

Originality / value of the research. The authors analysed the statistical data of the population of Kazakhstan for the period from 2012 to 2023 in the context of structural changes and geographical conditions. Authors also conducted a comparative analysis of natural growth in individual countries and the Republic of Kazakhstan.

Findings. The critical factors of fertility and natural population growth have been identified. Attention is paid to the country's changing demographic profile in connection with economic, social, and political transformations. A list of legal acts determining the country's demographic policy today is presented. A correlation and regression analysis of factors such as GDP per capita and the average amount of assigned state social benefits was carried out. The authors also present a diagram that forms the environment for family planning and population reproduction. This scheme consists of elements that determine the process of natural reproduction in the Republic of Kazakhstan. Conclusions and practical recommendations based on the study results are presented, and further directions for an in-depth study of this topic are outlined. The article also emphasises the need for an integrated approach to implementing demographic policy in the country.

Keywords: demographic processes, population, migration, structural changes, education, political and legal aspects.

Acknowledgments: the article was prepared within the framework of the program BR21882352: «Development of a new paradigm and concept for the development of state audit, recommendations for improving the system for assessing the quality of management and the effective use of national resources».

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ
ЖАҒДАЙЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ТАЛДАУ**

Д. М. Турекулова¹, Г. И. Кобенова², И. Н. Рюмкина^{3*}

¹«Esil University» мекемесі, Астана, Қазақстан Республикасы

²Қазақстан білім және ғылым министрлігінің жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім
Комитеті, Астана, Қазақстан Республикасы

³Новосибирск мемлекеттік аграрлық университеті, Новосибирск, Ресей Федерациясы

АНДАТПА

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының демографиялық жағдайының қазіргі жағдайы адам әлеуетінің сапасы және адам ресурстарының тиімділігін арттыру контекстінде қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасындағы қазіргі демографиялық жағдайға талдау жасау, елдің алдында тұрған негізгі тенденциялар мен міндеттерді көрсету, демографиялық саясат пен тәжірибені жетілдіру бойынша ұсыныстар беру.

Әдістеме. Зерттеу әдістері экономикалық-статистикалық және корреляциялық-регрессиялық талдаулар болып табылады. Мақалада шындықты түсінудің жалпы әдістері де қолданылады: жалпылау, салыстыру және сипаттау.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Авторлар құрылымдық өзгерістер мен географиялық жағдайлар контекстінде 2012-2023 жылдар аралығындағы Қазақстан халқының статистикалық деректеріне талдау жасаған. Сондай-ақ авторлар әлемнің жекелеген елдері мен Қазақстан Республикасындағы табиғи өсімге салыстырмалы талдау жасады.

Зерттеу нәтижелері. Туудың және халықтың табиғи өсуінің негізгі факторлары анықталды. Экономикалық, әлеуметтік және саяси қайта құруларға байланысты елдің демографиялық профилінің өзгеруіне назар аударылады. Бүгінгі таңда Қазақстанның демографиялық саясатын айқындайтын құқықтық актілердің тізімі берілген. Жан басына шаққандағы жію және тағайындалған мемлекеттік әлеуметтік төлемдердің орташа мөлшері сияқты факторлардың корреляциялық және регрессиялық талдауы жүргізілді. Авторлар сонымен қатар отбасын жоспарлау және халықты көбейту үшін ортаны қалыптастыратын диаграмманы ұсынады. Бұл схема қазақстан республикасындағы табиғи көбею процесін анықтайтын элементтерден тұрады. Зерттеу нәтижелеріне негізделген қорытындылар мен практикалық ұсыныстар берілген және осы тақырыпты тереңдетіп зерттеудің одан әрі бағыттары көрсетілген. Мақалада авторлар Қазақстандағы демографиялық саясатты жүзеге асыруда кешенді көзқарас қажеттігін де атап көрсетеді.

Түйін сөздер: демографиялық процестер, халық саны, көші-қон, құрылымдық өзгерістер, білім, саяси-құқықтық аспектілер.

Алғыс: Мақала BR21882352 «Мемлекеттік аудитті дамытудың жаңа парадигмасы мен тұжырымдамасын әзірлеу, басқару сапасын және ұлттық ресурстарды тиімді пайдалануды бағалау жүйесін жетілдіру бойынша ұсынымдарды әзірлеу» бағдарламасы аясында дайындалған.

Об авторах

Турекулова Даметкен Медихановна – доктор экономических наук, профессор, проректор по академической деятельности и науке, учреждение «Esil University», Астана, Республика Казахстан, e-mail: dametkent.t@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3544-7238

Кобенова Гулзат Ибасаровна – кандидат исторических наук, доцент, председатель комитета высшего и послевузовского образования МНВО РК, Астана, Республика Казахстан, e-mail: gulzat_kobenova@mail.ru, ORCID ID: 0009-0008-4052-127x

Рюмкина Инга Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, Новосибирский государственный Аграрный Университет, Новосибирск, Российская Федерация, e-mail: ingaryumkina@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7410-6479*

МРНТИ 06.71.01

JEL Classification: R20; R21; R31

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2024-2-59-76>

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ПРОГНОЗЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ЖИЛОЙ НЕДВИЖИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

М. Р. Сихимбаев¹, Г. Н. Сраилова¹, А. А. Флек^{1*}

¹ Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – описать состояние казахстанского рынка жилой недвижимости, выявить особенности и тенденции его развития. Авторами исследования особое внимание уделено анализу основных показателей, характеризующих рынок жилой недвижимости, а также процессам происходящим на рынке ипотечного кредитования.

Методология исследования – исследование проводилось с применением методов экономического и статистического анализа, графического метода, метода описания и обобщения. Источниками исследования выступили официальные статистические материалы Национального Банка Казахстана, аналитические обзоры консалтинговых компаний и финансовых организаций, платформы по недвижимости «Krisha.kz» и информационного портала по недвижимости «Kn.kz», научные исследования казахстанских и зарубежных авторов, а также материалы научно-практических конференций.

Оригинальность / ценность исследования – авторами проведён подробный анализ состояния и проблем рынка жилой недвижимости Республики Казахстан за последние годы и даны прогнозы его будущего развития.

Результаты исследования. По результатам исследования и проведённого анализа современного состояния казахстанского рынка жилой недвижимости за последние годы, авторами выявлены проблемы и определены актуальные тенденции развития рынка жилья, а также даны прогнозы его будущего развития. Результаты научной статьи могут быть полезны для агентств недвижимости, экспертов отрасли, а также научному сообществу, занимающемуся вопросами изучения рынка недвижимости.

Ключевые слова: жилая недвижимость, рынок недвижимости, структура субъектов рынка, доступность жилья, инвестиции, ипотечное кредитование, инфляция.

ВВЕДЕНИЕ

Сегодня одним из приоритетных направлений общественно-экономической политики Республики Казахстан является развитие рынка жилой недвижимости. Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев обозначил жилищное строительство и развитие рынка недвижимости, как основные векторы социального развития общества.

Об актуальности исследования свидетельствуют принимаемые государством меры по поддержке рынка жилья. Государственная политика направлена на создание необходимых условий в обществе для повышения уровня доступности жилья, путём организации льготных программ ипотечного кредитования, строительства и ввода в эксплуатацию нового жилого фонда. От степени обеспечения граждан страны собственным жильём зависят такие основные социально-демографические показатели, как рождаемость, уровень и качество жизни населения.

Современный казахстанский рынок жилой недвижимости находится в динамичном развитии, где основными составляющими являются квартиры на первичном и вторичном секторах рынка, частные жилые дома, земельные участки и прочее недвижимое имущество, входящее в группы жилого сектора рынка. Строительный сектор переживает не лучшие времена из-за удорожания проектов, спровоцированного ростом цен на строительные материалы, логистическими проблемами, нестабильности курса

тенге и сокращением государственных инвестиций (по некоторым жилым объектам приостановлено строительство). Тем не менее в стране проходит активная застройка как в областных центрах, так и в городах республиканского подчинения.

Активное развитие получает сектор ипотечного кредитования, запускаются новые льготные ипотечные программы по приобретению жилой недвижимости. В мировой статистике по обеспечению жильем Республика Казахстан стоит в одном ряду с развивающимися государствами. По данным Всемирного банка на 2023 год, в развитых странах на одного человека приходится 30-70 кв.м. жилья, а в Республике Казахстан – 23,9 кв.м., что ниже международного стандарта качества недвижимости, рекомендованного ООН.

Вопрос расширения жилой площади тесно связан с уровнем доходов населения. Два ключевых фактора – медианные цены на жилье и средняя заработная плата для всех членов семьи – экономисты увязали в индексе доступности приобретения жилья [1]. В мировой практике под доступным жильем понимается любая возможность покупки жилья человеком в зависимости от факторов, влияющих на эту самую доступность [2]. На 2023 год в мировом рейтинге стран по доступности жилья Казахстан занимает 33 место из 113 стран (в 2022 году – 44 место). Коэффициент индекса доступности равен 9,58 т.е. средняя стоимость жилья в республике укладывается в десять годовых зарплат среднестатистической семьи. У лидеров рейтинга Саудовской Аравии, ОАЭ и ЮАР этот показатель равен 2,87; 2,91 и 3,25 соответственно. При этом казахстанская жилищная недвижимость является одной из самых доступных в мире (19 место с показателем 1 445 тыс. долл. США за кв.м.) и одновременно весьма доходной инвестицией [3]. Статистические показатели подтверждают основные проблемы казахстанского рынка жилья – теснота (обеспеченность жильём), низкая платежеспособность населения, сложность расширения за счёт высоких ипотечных ставок.

Ещё одной проблемой казахстанского рынка недвижимости являются вопросы регулирования данной отрасли, ввиду отсутствия большинства стандартов функционирования рынка, а также стандартов профессиональной деятельности его участников (риелторских, ипотечных и иных компаний, предоставляющих посреднические услуги). В развитых странах сектор статистики функционирует стабильно за счёт существующих лицензированных статистических бюро, обеспечивающих в свою очередь специалистов сферы жилья необходимой информацией о показателях рынка, которая применяется в их эффективной деятельности. В Республике Казахстан статистика рынка недвижимости до сих пор не имеет чёткой градации показателей, необходимых для полного отражения реальной ситуации. Неэффективную работу ведут и налоговые органы, дающие в итоге важные показатели развития рынка жилья.

Создание организаций подобных европейской, либо американской модели и использование их данных в казахстанских условиях, затруднено в первую очередь из-за информационной закрытости реальных показателей жилого и строительного рынка, недостаточно квалифицированными специалистами ведущими статистику, высокой коррумпированности и бюрократическим процессам со стороны государственных органов, высокой доли ценовых искажений за счёт завышения, либо занижения реальной стоимости жилья. Занижение чаще всего проводится с целью снижения налогообложения при процессах отчуждения, приватизации и легализации жилья, либо скрытия финансовых операций с имуществом, которое является активом организаций (в частности, юридических лиц). Завышение чаще всего делают для получения ипотечного кредита без наличия у заёмщика первоначального взноса, т.е. финансовый институт, по сути, вводит в заблуждение, получая одобрение по ипотечному кредиту, чаще всего без подтверждения дохода.

В большинстве регионов Казахстана до сих пор не создан перечень строящегося жилья, а также отсутствует информация о первичном рынке для аналитиков, а получаемая информация на основе данных от застройщиков, размещенная в открытом доступе, часто искажена и не всегда соответствует действительности. Данные по вторичному рынку также не позволяют отразить в полной мере реальную картину на рынке жилья. Официальная статистика ограничивается данными жилищного фонда, данными об уровне средних цен, их изменении по периодам (за месяц, квартал, от года к году), а также количеством сделок купли-продажи. Более подробную статистическую информацию можно получить

из публикаций аналитических отделов крупных финансовых институтов, либо зарубежных консалтинговых компаний, но они отсутствуют в официальной статистике государственных органов.

Недостаточное изучение закономерностей развития рынка недвижимости в Казахстане объясняется с одной стороны – ограниченным доступом к информации о реальной ситуации на рынке, а с другой стороны недостаточно разработанной и сформированной законодательно-правовой базы этого сектора.

Обзор литературы. Вопросам формирования рынка жилой недвижимости с государственным участием, посвящен ряд научных работ коллектива зарубежных учёных Л. Аньелло, В. Кастро, Р. Соуза [4-6]. В своих трудах авторы отмечают, что меры, направленные государственными органами на поддержку жилого сектора, не защищают от кризисных явлений на рынке жилья. По их мнению, участие государства в финансировании строительной отрасли, льготного ипотечного кредитования, должно быть спланировано и иметь прогноз, чтобы избежать резкого колебания цен на жильё. Авторами ранее проводилось исследование по изучению вопросов продолжительности жилищных бумов и спадов на рынке жилья. Согласно используемой авторами базовой модели Вейбулла, имеется возможность прогнозирования сроков и продолжительности циклов рынка жилой недвижимости на государственном уровне, чтобы вовремя применить превентивные меры для стабилизации рыночных процессов. Подчёркивая продолжительность различных фаз развития рынка жилья (циклов) набором макроэкономических переменных, авторы приходят к выводу, что при процессах улучшения экономической активности, жилищные бумы становятся более продолжительнее, а спады на рынке жилья значительно сокращаются.

Коллектив авторов Ж. Ибраев и Ч. Беккер [7], в своей работе «Эволюция рынка недвижимости и денежно-кредитная политика в Казахстане» исследуют факторы, определяющие цены на жильё, где основным результатом показывают, что на ценовую политику жилого сектора в стране, помимо местных факторов, в значительной степени влияют колебания обменного курса. Невосприимчивость рынка к инструментам государственной политики ограничивает управление спросом, создавая проблемы развития рынка недвижимости.

По мнению коллектива авторов О. Денисовой, А. Кабдулшариповой и Е. Самусенко, на государственном уровне, уже сегодня, необходимо разработать экономический механизм управления рыночной стоимостью строительного бизнеса с учетом неопределённости и рисков внешней среды, что поможет в решении ситуации, когда цена нового жилья растёт, а качество становится хуже, т.к. большая часть жилых строений не соответствует общепринятым нормам [8].

Вопросам развития рынка недвижимости в республике посвящены работы казахстанских авторов Д. Мукаева [9-10], М. Сихимбаева [11]. В данных работах рассмотрены научные и теоретические разработки о становлении рынка жилой недвижимости и этапах формирования рынка, рассмотрены факторы, влияющие на рынок жилья, динамику цен и стоимость недвижимости. Уже сегодня рынок недвижимости требует системного изучения, научного анализа, поиска качественно новых решений и разработки современной эффективной политики со стороны государства, в т.ч. на основе применения программно-целевых, организационных и экономических методов, мониторинговых процедур, совершенствования нормативно-правовой базы, индикативного управления, внедрения инноваций в управлении, развития различных диалоговых структур и партнерства с основными участниками рынка.

А. Аршкенова отмечает необходимость повышения доступности жилья для широких слоёв населения путём развития рынка арендного жилья, субсидированием государством ипотечных программ, оказания необходимой помощи социально не защищенным слоям населения с низкими доходами [12].

Также имеется ряд научных исследований, посвящённых анализу развития жилищного строительства и доступности жилья в Республике Казахстан на современном этапе, где отражена оценка доступности жилья в стране с учётом различных экономических факторов и классификационным рынкам. Результаты данных исследований показывают следующее:

– несмотря на рост жилищного строительства, доступность жилья в Казахстане остается низкой по сравнению с развитыми странами. Авторы полагают, что к доступному жилью приведут меры государственной поддержки, включающие формирование рынка арендного некоммерческого жилья, создание унитарных фондов арендного имущества, а также переход от долевого финансирования к проектному

финансированию жилищного строительства [13];

– несмотря на множество льготных жилищных программ кредитования, покупательная способность большей части граждан Казахстана остаётся на существенно недоступном уровне по главной причине - чтобы получить ипотечный кредит на приобретение жилья по гос. программе среднестатистический казахстанец должен копить 9,78 года для сбора первоначального взноса. В свою очередь обеспечение социально уязвимых слоёв населения жильём за счёт специальным льготных жилищных программ увеличивает шансы на приобретение в 3–4 раза по сравнению со стандартными ипотечными продуктами реализуемыми банками второго уровня [16].

Особое внимание научного сообщества делает тему исследования актуальной, что подтверждает необходимость дальнейших исследований, в особенности ключевых аспектов изменений рынка жилья в Казахстане.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Современный казахстанский рынок жилой недвижимости находится в динамичном развитии, где основными составляющими являются квартиры на первичном и вторичном секторах рынка, частные жилые дома, земельные участки и иное недвижимое имущество жилого сектора.

В Законе Республики Казахстан «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество», дано следующее определение «Недвижимость – земельные участки, здания, сооружения и иное имущество, прочно связанное с землей, то есть объекты, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно» [17]. В данном определении дано понятие сущности и определён перечень недвижимого имущества.

Рынок жилой недвижимости представляет собой сектор экономики, который регулируется на законодательном уровне. Сущность рынка жилья заключается в наличии объектов для проживания, а также в установлении системы экономических, правовых и маркетинговых отношений между его основными участниками.

Рынок жилой недвижимости оказывает значительное влияние на экономику страны, путём создания рабочих мест в строительной отрасли, управлении недвижимостью и других смежных отраслях. Развитие и техническое обслуживание жилой недвижимости стимулирует экономический рост за счёт получения дохода, налоговых поступлений в бюджет страны и иных потребительских расходов.

На рынок жилой недвижимости могут оказывать давление различные факторы, влияющие на решения покупателей, продавцов и инвесторов. Это экономические условия (уровень занятости, безработицы и доходов населения, процентные ставки по ипотечным займам), государственная политика, демографические изменения (рост населения, урбанизация, изменение в составе домашних хозяйств), экологические проблемы и технологические достижения и тенденции.

Рынок жилой недвижимости сопряжен со своим собственным набором рисков и проблем, включая волатильность рынка, конкуренцию, высокие требования к капиталу, а также нормативные и законодательные требования.

Главной движущей силой рынка является баланс между спросом и предложением. Когда спрос превышает предложение, цены имеют тенденцию к росту, стимулируя строительство и инвестиции. Переизбыток предложения может привести к снижению цен на недвижимость и возникновению стагнации в строительной отрасли.

На рисунке 1 приведена схема взаимоотношений основных участников рынка жилой недвижимости, образующая современную взаимосвязанную структуру функционирования рынка.

Из рисунка 1 видно, что рынок недвижимости имеет взаимосвязанную структуру экономических отношений, где на основе взаимодействия между спросом и предложением, происходит реализация имущества как самостоятельно собственником жилья, так и через профессиональных посредников.

Казахстанский рынок жилой недвижимости представлен тремя группами участников [19]:

1) главные участники, формирующие спрос и предложение (продавцы и покупатели недвижимости). В качестве продавца может выступать любое физическое или юридическое лицо, имеющее право собственности на жилой объект, в том числе государство в лице своих специализированных органов

управления собственностью. В качестве покупателя может выступать физическое или юридическое лицо, либо орган государственного управления, имеющий право осуществлять эти операции по закону.

Рисунок 1 – Структура взаимоотношения основных участников рынка жилой недвижимости

Примечание – составлено авторами на основе [18]

2) неинституциональные участники - институциональные участники, представленные государственными органами (градостроительные кадастровые центры; учреждения, регулирующие градостроительное планирование, землеустройство и землепользование, а также управления архитектурно-строительного контроля. Также к институциональным участникам относят регистрирующие органы, государственные нотариальные конторы, иные органы обслуживающие процессы, связанные с недвижимостью).

Основным субъектом рынка является покупатель недвижимости. Именно он заинтересован в приобретении недвижимого имущества для собственного использования и выбирает способ покупки, прибегая при необходимости к услугам посреднических структур.

Рынок жилой недвижимости делится на две основные категории:

- первичный сектор (ориентирован на удовлетворение потребностей определенных групп населения). На первичном рынке недвижимости чаще всего продажу осуществляет сам застройщик через собственный отдел продаж, либо прибегая к услугам риелторских компаний;
- вторичный сектор (представляет систему объектов, права на которые переходят от одного собственника к другому лично, либо через посредников).

Формирование современного казахстанского рынка недвижимости было начато в 2017-2018 гг., которое эксперты отрасли в первую очередь связывают с запуском государственных программ ипотечного жилищного кредитования [20-21]. С 2019 года на казахстанском рынке жилой недвижимости наблюдается существенное оживление и улучшение экономической ситуации.

Первая программа «7-20-25» ориентированная на приобретение первичного жилья, была утверждена 31 мая 2018 года Постановлением правления Национального банка в лице Председателя Д. Акишева и уже концу года зарекомендовала себя на рынке [22]. Программа приобрела большую популярность среди населения страны из-за низкой 7 % ставки вознаграждения и максимального срока жилищного займа до 25 лет. Впервые население страны получило возможность выгодно решить жилищный

вопрос. За 2019 год было оформлено 8 723 займов на общую сумму 99,1 млрд. тенге, что превысило показатели 2018 года почти в 2,5 раза.

В конце 2018 года Председателем правления АО «Ипотечная организация «Баспана» К. Алтынбековым была проведена презентация второго ипотечного продукта – программы «Баспана Хит» по льготной ставке 10,75 %, направленной на приобретение на вторичном рынке жилья [23]. Запуск программы спровоцировал рост недвижимости, на что моментально отреагировали продавцы жилья, повысив цены на 10-15 % несмотря на то, что доходы населения остались без изменения. На конец 2019 года было оформлено более 16 000 займов на общую сумму 125 млрд. тенге.

Третьей программой по восстановлению рынка недвижимости стал ипотечный продукт «Орда», который позволил приобретать недвижимость по ставке 12-14 % и затронул первичный и вторичный сектора рынка недвижимости. За 2019 год было оформлено 768 займов на общую сумму 9,6 млрд. тенге, что в 13 раз уступало схожему ипотечному продукту «Баспана Хит» [24].

Согласно данным статистики на конец февраля 2019 года совокупный объем выданных ипотечных займов за календарный год вырос на 22,5 % и составил 1,3 трлн тенге, что побilo все рекорды казахстанского рынка кредитования с момента обретения независимости. Несмотря на низкую долю ипотеки в объеме ВВП страны (3,5 %), рынок ипотечного кредитования в 2019 году вырос на 51 % в сравнении с показателями 2018 года.

На март 2019 года средняя стоимость квадратного метра в республике на первичном рынке составляла 278,2 тыс. тенге (к концу года достигла 293,5 тыс. тенге), а по вторичному рынку на март 2019 года – 190,6 тыс. тенге (на конец 2019 года – 200,4 тыс. тенге). Самая высокая стоимость квадратного метра оставалась без изменения в крупных мегаполисах г. Алматы и столице г. Нур-Султан [24].

По состоянию на начало 2020 года ипотечные кредиты на казахстанском рынке недвижимости предлагали 12 банков второго уровня, из них 9 банков имели собственные ипотечные продукты, а 3 банка активно участвовали в реализации государственных программ «7-20-25» и «Баспана Хит». Рынок недвижимости находился в активной фазе до объявления локдауна в связи с пандемией Covid-19. В период «особого» карантина, выпавшего на апрель, количество сделок с недвижимостью сократилось на 76 %, в мае ослабло до 37 %. Восстановление рынка произошло в конце июля, а к концу 2020 года рынок укрепился с высоким показателем более 308 тысяч сделок с жилой недвижимостью, что всего на 4 % ниже показателя 2019 года. Основным драйвером такого роста послужила государственная поддержка, благодаря которой рынок ипотечного кредитования вырос на 12 % [25–27].

За 2020 год было оформлено 10 207 займов на общую сумму 120,8 млрд. тенге по программе «7-20-25», а сумма займов по программе «Баспана Хит» превысила цифру в 229 млрд. тенге. Несмотря на наличие новых ипотечных программ и количество банков второго уровня, лидерство на рынке удерживал Жилстройсбербанк Казахстана (официально переименованный в конце 2020 года в государственный специализированный финансовый институт развития АО «Отбасы банк») функционирующий с 2006 года и реализующий на протяжении 18 лет систему жилищных строительных сбережений. Данная финансовая организация в 2020 году продолжала занимать максимальную долю рынка (выше 63 %) и лидирует по количеству выданных ипотечных займов.

Окончание локдауна ознаменовалось снижением цен на недвижимость во многих крупных городах страны, что было вызвано неработоспособностью рынка. Однако к концу года произошло резкое повышение цен на первичном (на 5 %) и вторичном (13,2 %) рынках, вызванное тремя факторами: обесценивание национальной валюты; сложности в логистике строительной отрасли; снятие пенсионных отчислений, суммы которых превышают порог достаточности.

На фоне усиления общего инфляционного давления в условиях продолжения действия ипотечных жилищных программ и государственной поддержке сектора недвижимости, приток пенсионных накоплений вызвал существенное ускорение роста цен, которые на первичном рынке повысились с начала года на 10,0 %, а на вторичном рынке на 17,2 %. Повышение цен было сформировано спекулятивно со стороны собственников недвижимого имущества и застройщиков в ожидании притока покупателей имеющих излишки пенсионных накоплений [28].

На улучшение жилищных условий за счет пенсионных накоплений на конец июня 2021 года населением уже было использовано 1,4 трлн тенге. Из них по целевому назначению порядка 1 трлн тенге (73 %) было направлено на полный выкуп недвижимости без использования ипотеки (более 150 000 человек), 229,6 млрд. (17 %) на погашение ипотечных займов (около 29 000 человек), 130 млрд. (10 %) на ипотечные займы и иные жилищные нужды. Большая часть пенсионных накоплений была использована для покупки жилья на вторичном рынке, что отразилось на его оживлении. На рынке происходила активная продажа жилой недвижимости ранее не отличающейся своей ликвидностью, что помогло рынку жилья обновить свою товарную полку. По итогам 2021 года АО «Единый накопительный пенсионный фонд» опубликовал данные об использовании более 2,1 трлн тенге на улучшение жилищных условий [29].

На конец 2021 года по государственной ипотечной жилищной программе «Баспана Хит» было предоставлено ипотечных кредитов на сумму 366 млрд. тенге, что является самым высоким показателем банковского сектора страны. После достижения рекордного показателя программа была закрыта, тем самым рынок потерял важный элемент развития.

Количество сделок с объектами жилой недвижимости за 6 месяцев 2021 года превысило общий показатель 2020 года. В декабре 2021 года Бюро национальной статистики зафиксировало кратный рост активности на жилищном рынке, когда ЕНПФ объявил о повышении порога достаточности для единовременной выплаты пенсионных накоплений.

За декабрь месяц в Казахстане было зарегистрировано 94 988 сделок купли-продажи жилья, что в 2,1 раза больше показателя ноября. На рисунке 2 можно увидеть, что данный показатель является самым высоким за последние три года.

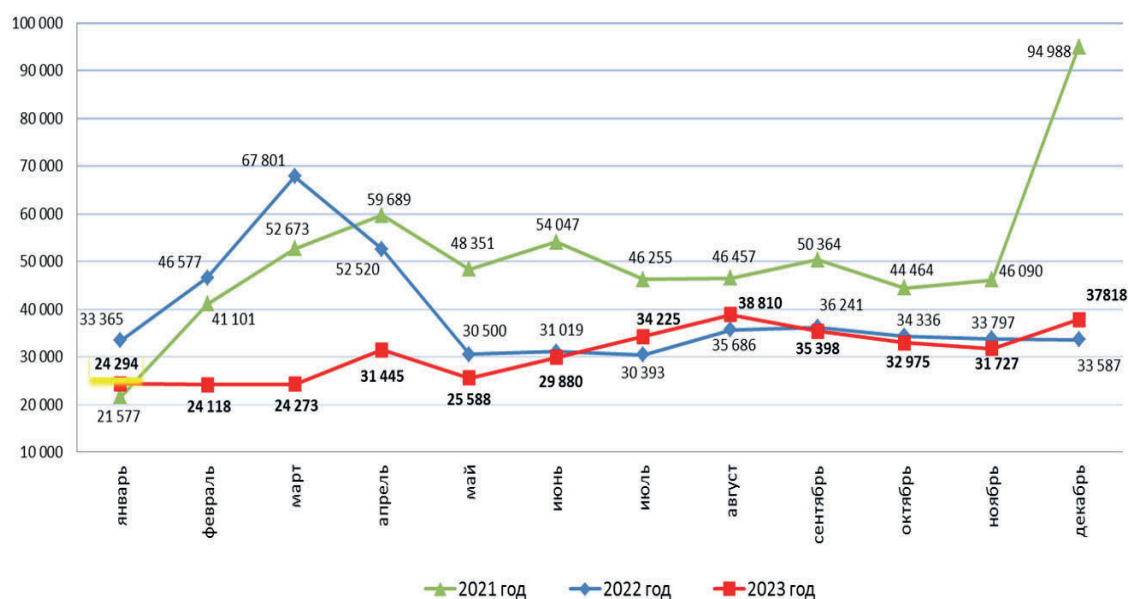

Рисунок 2 – Динамика количества сделок купли-продажи за 2021-2023 гг.

Примечание – составлено авторами на основе [30]

Годовой рост цен на жилую недвижимость также превысил исторические значения – вторичное жилье подорожало на 24,3 % – до 290 тыс. тенге за кв.м., на первичном рынке на 16,6 % до 361,3 тыс. тенге. за кв.м. По итогам 2021 года количество сделок купли-продажи достигло новых исторических рекордов – 606 056 тенге, что почти вдвое превысило показатель «благополучного» 2020 года.

На рисунке 3 этот показатель обозначен как «приток пенсионных сбережений», что говорит о проведении государством масштабной кампании по использованию части пенсионных накоплений для улучшения жилищных условий многих казахстанцев.

Рисунок 3 – Количество сделок с жилой недвижимостью
Примечание – Составлено авторами на основе [31]

В начале 2022 года активность сделок продолжила расти из-за ажиотажного изъятия пенсионных сбережений до повышения порога достаточности (было изъято дополнительно порядка 0,5 трлн тенге). Начало военного конфликта между Россией и Украиной в феврале и ввод санкций против России резко остановили рост рынка. В это же время Национальный банк Казахстана несколько раз поднимал базовую ставку с 10,25 % до 14 %, а к концу года принял решение о повышении ставки до 16 % [32].

Застройщики и собственники недвижимости на фоне происходящих событий и большого миграционного потока россиян, приехавших в Казахстан, резко начали поднимать цены на жильё. Значительно вырос рынок аренды. Однако падение покупательской способности заставило их снизить часть прироста в ценах. К маю 2022 года показатель ежемесячных сделок купли-продажи упал более чем в 2 раза, рынок жилой недвижимости начал остывать, а рост цен на нём стал отставать от темпов потребительской инфляции.

За 2022 год республиканский жилищный фонд увеличился на 4,5 % по отношению к 2021 году (с 387,7 млн. кв.м. до 405,2 млн. кв.м.). При этом обеспеченность жильём составила 23,4 кв.м. на человека и изменилась всего на 0,2 единицы к предыдущему году. 2022 год завершил цикл, длившийся целых 4 года, когда цены на жилую недвижимость непрерывно росли. К концу года рынок вошёл в фазу стагнации, цены на жильё коррелировали с количеством сделок и двигались в боковом тренде.

На рисунке 4 представлены областные и республиканские центры страны в разрезе соотношения многоквартирные жилые дома (МЖД) и индивидуальные жилые дома (ИЖД).

Согласно данным статистики на начало 2023 года в Республике Казахстан количество жилых строений составляло 2 493 685 единицы, из них значительная доля приходила на частный сектор – 2 182 144 (более 87,5 %), и 311 541 (около 12,5 %) на многоквартирные постройки.

Исходя из данных рисунка 4, наибольшее количество объектов недвижимости по двум категориям насчитывается в г. Алматы – 168,3 тыс. единиц (140,8 тыс. ИЖД – 15,9 % и 27,5 тыс. МЖД – 21 %). Второе место занимает г. Шымкент – 213 тыс. единиц (137,1 тыс. ИЖД – 15,4 % и 4,8 тыс. МЖД – 4,4 %) и Туркестанская область – 78,9 тыс. домов (8,5 %), по числу многоквартирных домов лидируют Карагандинская и Акмолинская области – 17,4 (13,3 %) и 7,8 тыс. единиц (6 %) соответственно. За год количество жилых строений выросло на 1,3 % (34 124) и составило на начало 2024 года – 2 527 809 единицы. Около 30 % жилого фонда введено в эксплуатацию до 1970 года, что говорит о высоком физическом износе 1/3 доли рынка жилой недвижимости.

В начале 2023 года еще один фактор сыграл в пользу замедления рынка. Национальный банк Республики Казахстан ввел годовой лимит на программу «7-20-25» в размере 100 млрд. тенге в год (25 млрд. в квартал), а процентные ставки на денежном рынке сохранялись на повышенном уровне [32].

Это событие вызвало ажиотаж и поставило некоторых покупателей первичного жилья в непростое положение: если покупатель вносил первичный взнос в строительство на уровне котлована и намеревался взять ипотеку на остальную сумму после сдачи жилого объекта, то подать онлайн-заявку на программу становилось крайне сложно из-за огромного количества желающих. Поскольку застройщик давал лишь ограниченное время на оплату остальной части стоимости жилья, покупатели начали выбирать между продажей своего первоначального взноса (через переуступку прав) и получением обычной ипотеки у банка второго уровня, который предлагал ставку в три раза выше той, которая была у программы «7-20-25». Как результат на рынке увеличилось число предложений о покупке доли в жилых комплексах, сдача которых была намечена до конца 2023 года. Одновременно темпы роста ипотечных кредитов упали примерно вдвое по сравнению с предыдущим периодом [33].

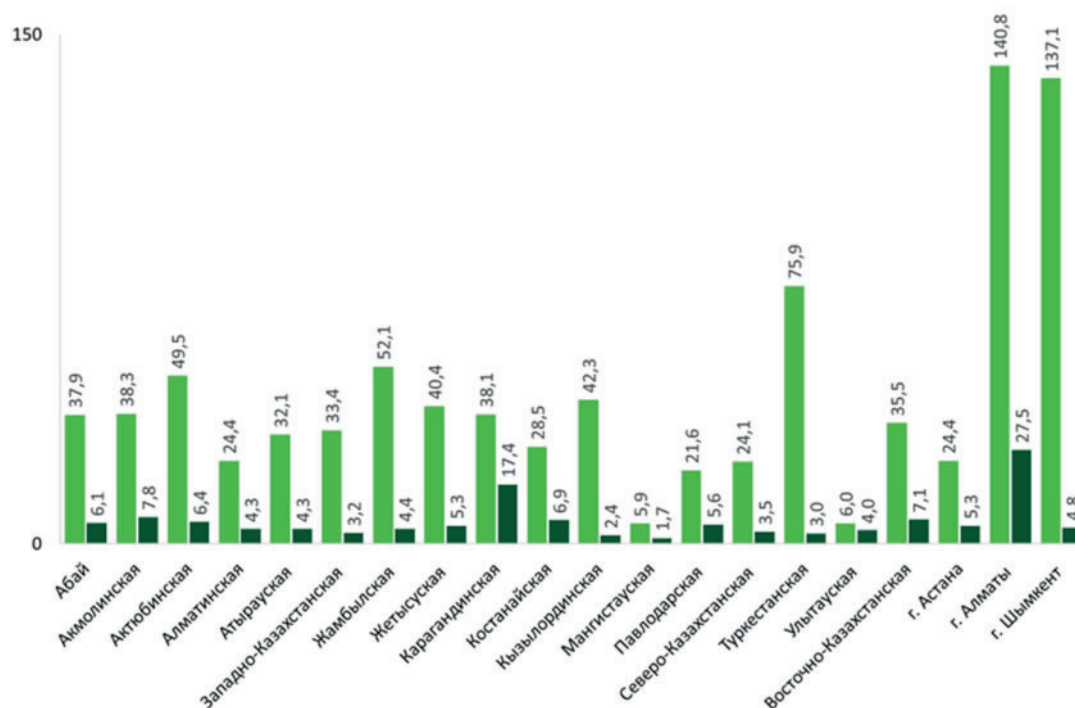

Рисунок 4 – Количество индивидуальных и многоквартирных жилых домов в городских населённых пунктах Казахстана, тыс. единиц
Примечание – Составлено авторами на основе [32]

В Казахстане на сегодня функционирует 20 банков второго уровня, но ипотечный кредит предлагают только половина ведущих коммерческих банков. Условия оформления ипотечного займа в банках Республики Казахстан, представлены в таблице 1.

Таблица 1 -Условия ипотечного кредитования в банках Казахстана на 2024 год

Банк	Первоначальный взнос*	Номинальная ставка (ГЭСВ) с обязательным подтверждением дохода	Сумма займа / Срок займа
без учёта индивидуальных банковских продуктов в разрезе региона			
Otbasy Bank	от 10%	от 5%	до 100 млн / до 25 лет
Altyn Bank	от 20%	от 14% (19,4%)	до 175 млн / до 20 лет
BCC	от 20% от 70%	от 18% (20,4%) от 14% (15%)	до 100 млн / до 15 лет
Forte Bank	от 15%	от 20% (22,3%)	до 50+ млн / до 20 лет

RBK Bank	от 30%	от 20,5% (23,7%)	до 75+ млн / до 15 лет
Freedom Bank	от 20%	от 16% (17,2%)	до 75+ млн / до 20 лет
Halyk Bank	от 10%	от 18% (20,4%)	до 75 млн / до 20 лет
Nur Bank	от 30%	от 19,5% (21,3%)	до 50+ млн / до 20 лет
с учётом индивидуальных банковских продуктов в разрезе региона			
Шинхан Банк Казахстан	40%	от 20% (20,9%)	до 100 млн / до 20 лет
KZI Банк (Казахстан Зираат Интернешнл)	-	от 21% (24,8%)	до 200 млн / до 5 лет
Банк Китая в Казахстане	50%	от 23% (26,5%)	до 200 млн / до 7 лет
Примечание -			

Из таблицы 1 можно увидеть, что номинальная процентная ставка на рынке ипотечного кредитования Казахстана достаточно высокая, и переплата чаще всего превышает цифру в более 100 % от стоимости ипотечного займа. Сумма ежемесячного платежа зависит от первоначального взноса, срока кредитования, номинальной процентной ставки (годовой эффективной ставки вознаграждения) по кредиту, а также дохода заёмщика. Во многом параметры кредита определяют финансовые риски, возникающие на разных этапах предоставляемого ипотечного кредитования: риск ликвидности, кредитный риск, риск по процентной ставке и конечно же имущественные риски.

В некоторых банках имеются ипотечные продукты с привязкой к зарплатным проектам, либо собственные программы для вкладчиков. В «Halyk Bank» и «Банк ЦентрКредит» существуют также ипотечные займы под 0 % первоначального взноса при осуществлении дополнительного залога.

АО «Отбасы банк» уверенно занимает максимальную долю рынка (выше 70 %) и лидирует по количеству выданных ипотечных займов. Банк предлагает три вида займов – промежуточный, предварительный и жилищный. Сумма первоначального взноса от 10 % и до 50 % с государственным вознаграждением от 2 % годовых. АО «Отбасы банк» реализует следующие государственные программы: «7-20-25» (на приобретение первичного жилья); «Нұрлы Жер» (по обеспечению населения доступным жильём); «Шанырақ» (для очередников акимата на жильё); «Бакытты Отбасы» (по кредитованию семей с невысоким доходом); «Жаңа баспана» (по предоставлению военнослужащим льготных кредитов с использованием жилищных выплат); «Отау» и «Наурыз» (для граждан, нуждающихся в жильё); «Свой дом» (по приобретению жилья в новостройках); «Жас Отбасы» (для тех, кто недавно вступил в брак); «Умай» (женская ипотека); «Зелёная ипотека» (по приобретению жилья со стандартом «EMIP», ГОСТ Р, «BREAM», «LEED», а также региональные государственные программы для молодёжи.

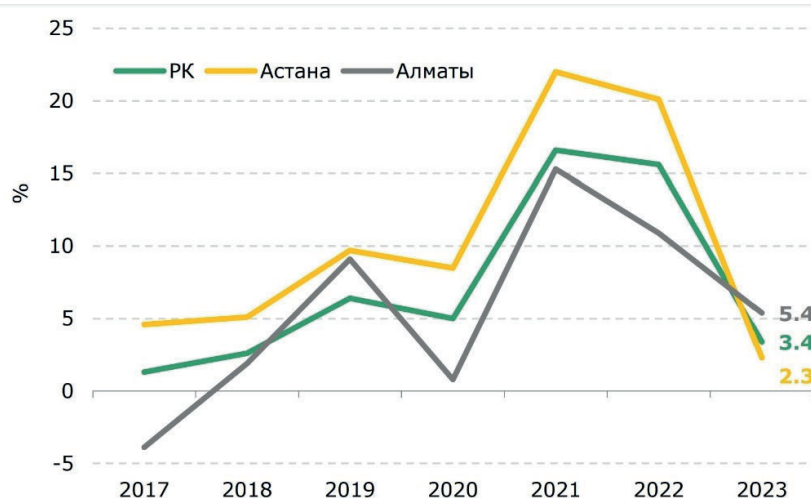

Рисунок 5 – Изменение цен на первичном рынке жилья

Примечание – Составлено авторами на основе [35]

В августе 2023 года АО «Отбасы банк» объявил о запрете продажи депозитов для клиентов. Отказ от функции перепродажи углубило стагнацию рынка [34]. Покупка готового депозита на аукционах значительно снижала время достижения условий для получения довольно низких ставок по кредиту. Теперь клиентам предстояло идти по классическому пути и откладывать средства до накопления соответствующего оценочного показателя.

Согласно графику на рисунке 5, рост цен на первичном рынке в 2023 году резко затормозился. По Казахстану цены поднялись на 3,4 %, в г. Астана – на 2,3 %, в г. Алматы – на 5,4 %.

Замедление роста цен на первичном рынке можно связать с существенным охлаждением спроса, что было заметно по спаду количества сделок с недвижимостью примерно на 20 % в 2023 году и 23 % в 2022 году. Также наблюдается резкое снижение объемов сделок до менее 10 %.

На вторичном рынке жилья, где ранее отмечался значительный рост с высокими показателями, произошло постепенное снижение цен в среднем в пределах 4 % по республике. Снижение ценовых показателей в крупных городах, представленных на рисунке 6, можно напрямую связать с отсутствием выгодных ипотечных программ, которые ранее оказывали большое влияние на рынок.

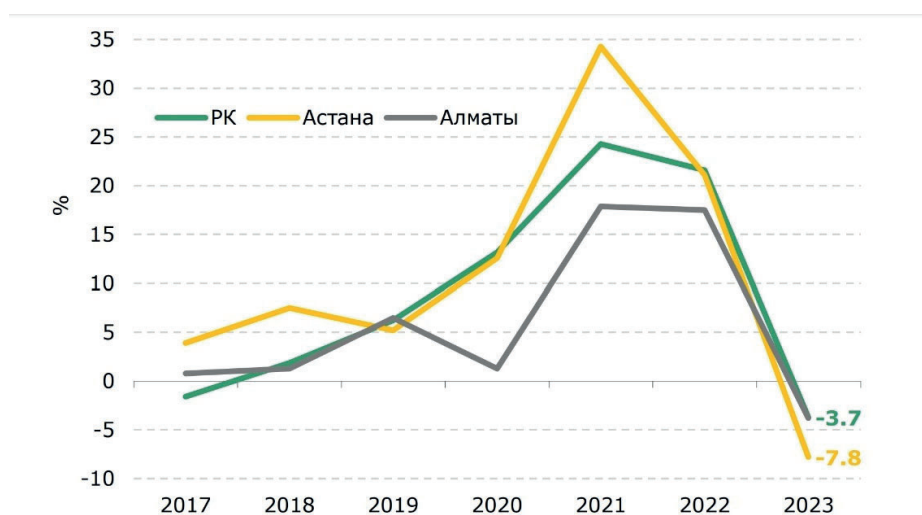

Рисунок 6 – Изменение цен на вторичном рынке жилья

Примечание – Составлено авторами на основе [35]

Вопреки тому, что средние цены во многих городах оказались ниже, в половине из них цены на жилье немного повысились. В результате стоимость квадратного метра на первичном и вторичном рынках почти сравнялась и составила около 494-495 тыс. тенге за квадратный метр по всей стране.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ):

1. Рынок жилой недвижимости играет ключевую роль в структуре национальной экономики, выполняет важные финансово-экономические и социальные функции, определяет перспективы роста региональной экономики, стимулирует активность субъектов предпринимательства, является индикатором социально-экономического развития страны.

2. Современный казахстанский рынок жилья характеризуется низким спросом и высоким предложением, что приводит к падению цен на жильё и созданию конкурентной среды для продажи. Профессионалы отрасли и инвесторы внимательно следят за текущим состоянием рынка, пытаются предсказать, когда предложение и спрос сбалансируются. Текущий рынок представляет как возможности, так и проблемы в зависимости от положения человека на рынке, т.к. понимание текущего состояния рынка имеет важное значение для принятия обоснованных решений при покупке, продаже или инвестировании в жилую недвижимость.

3. Развитие рынка жилой недвижимости в Казахстане с 2019 по 2023 гг. связано с действием целого ряда негативных тенденций. Среди них низкий уровень обеспеченности жильём (в среднем на одного человека в сравнении с зарубежными странами – 39 кв.м. в Германии и 70 кв.м. в Великобритании и США, против – 23,9 кв.м. в Казахстане); рост средней стоимости жилой недвижимости (цены на жильё во всех регионах страны не соответствуют доходу граждан); низкая платежеспособность и закредитованность населения; высокие проценты по ипотечным ставкам и большая площадь старого жилого фонда жилья с высоким физическим износом близким к аварийному.

4. В период с 2019 по 2022 годы развитию рынка жилой недвижимости способствовали государственные меры, направленные на обеспечение населения жильём, через государственное финансирование льготной ипотеки (государственные программы «7-20-25», «Баспана-Хит», выкуп ипотечных кредитов у банков) и возможность досрочного снятия излишек пенсионных накоплений. Эти меры активно простимулировали рынок, привели количество сделок купли-продажи к рекордным показателям. Повышение порога достаточности при изъятии пенсионных накоплений и завершение ипотечных госпрограмм незамедлительно сказалось на ценообразовании и спросе в сторону уменьшения. Высокий уровень инфляции послужил ещё одним фактором снижения покупательской способности на рынке жилья.

5. Обеспечение доступности ипотеки – многосторонняя задача. С макроэкономической точки зрения государству необходимо создать все возможные условия для увеличения доходов трудоспособного населения. Уже сегодня требуется проведение планомерной работы по снижению инфляции и безработицы в стране. Одним из главных инструментов государственной политики доступного жилья являются льготные ипотечные кредиты, имеющие низкую процентную ставку и ориентированные на вкладчиков АО «Отбасы банк».

На наш взгляд, льготная государственная ипотека мешает развитию здоровой конкуренции на рынке недвижимости. Когда государство выдаёт ипотечные кредиты по ставкам ниже рыночных, то оно автоматически выступает прямым конкурентом для банков второго уровня и не даёт развивать рынок ипотеки на рыночных условиях. Монополизация АО «Отбасы банк» в развитии государственной жилищной политики не приемлема и нарушает рыночный подход, может привести к конкуренции на рынке банковских услуг, а также ущемить интересы финансовых институтов и частных финансовых организаций.

6. За 5 лет объем ипотечных кредитов вырос в 3,8 раза – в 2018 году показатель был равен 525 млрд. тенге. По данным исследования «Freedom Finance Global» за два года этот показатель увеличился более чем в два раза (с 967,7 млрд. тенге), а за год – на 14 % (с 1,74 трлн. тенге). Наиболее значительный скачок произошел с 2021 по 2022 годы – на 80 %. Количество выданных в 2021 году ипотечных займов составило почти 160 000, из общего показателя 606 тысяч сделок купли-продажи (около 26 %).

За 2022 год объём выданных ипотечных кредитов банками второго уровня на приобретение жилья и строительство составил 1,99 трлн тенге. На конец 2023 года общий объём портфеля ипотечного кредитования составил 5,8 трлн тенге.

В первом квартале 2024 года ситуация на казахстанском рынке жилой недвижимости продолжает показывать стагнацию. Рынок перенасыщен жилыми объектами, цены на которые постепенно снижаются. Несмотря на это, покупательская способность населения остаётся крайне низкой, всё большей популярностью начинают пользоваться кредиты под залог недвижимости.

Оживление рынка на наш взгляд может наступить во втором полугодии 2024 года после запуска второй программы новой ипотеки «Наурыз» с льготной ставкой 7 %, которая будет работать по условиям долгосрочной государственной жилищной программы «Отау». Ставка к текущему моменту может составить 13–14 %. Доходность краткосрочных депозитов (3-6 месяцев) будет выгоднее, чем арендный доход. Цены за кв. м. вырастут на 4–6 %. На первичном рынке цены могут особо не измениться в течение всего 2024 года.

7. Также для развития рынка жилой недвижимости необходимы эффективные рычаги развития ипотечного кредитования, посредством запуска новых ипотечных продуктов по вторичному сектору жилья. Создание полноценного и сбалансированного рынка ипотечного кредитования, запуск программ

льготного кредитования, а также государственная поддержка и меры, направленные на совершенствование существующего рынка жилой недвижимости. Несмотря на то, что рынок жилой недвижимости сопряжен со своим собственным набором рисков и проблем, включая колебания рынка, экономические спады, конкуренцию, высокие требования к капиталу, а также нормативные и законодательные требования, его можно использовать для успешного инвестирования в долгосрочной перспективе. Для этой цели подходят объекты с высоким потенциалом роста. Минимизировать риски и получить высокий экономический эффект можно за счёт вложения капитала в новостройки сегмента комфорт, бизнес и элит класса от надежных застройщиков, которые построены в районах с развитой социальной инфраструктурой. Спрос на данную категорию недвижимости довольно высокий, а приобретённый жилой объект является выгодной инвестицией в будущее. Инвестиции в жилую недвижимость потенциально могут обеспечить финансовую безопасность и способствовать достижению долгосрочных финансовых целей.

8. Рынок жилой недвижимости служит барометром социальных тенденций, экономических условий и политических вмешательств, отражая меняющиеся потребности и предпочтения отдельных людей и сообществ. Несмотря на присущие ему сложности и вызовы, этот рынок остаётся фундаментальным компонентом мировой экономики, обеспечивая не только жильё, но и возможности для инвестиций, накопления богатства и социальной мобильности. Поскольку заинтересованные стороны ориентируются в постоянно меняющемся ландшафте рынка жилой недвижимости, адаптивность. Инновации и приверженность ценовой доступности и устойчивому развитию будут иметь первостепенное значение для обеспечения его жизнеспособности и актуальности в предстоящие годы.

Список источников

1. Chernyshevskaya I. Property Market of Kazakhstan: Limited Space and Expansion Problems [Электронный ресурс] // Central Asian Bureau for Analytical Reporting [web-портал]. – 2022. – URL: <https://cabar.asia/en/property-market-of-kazakhstan-limited-space-and-expansion-problems> (Дата обращения: 10.02.2024)
2. Шалболова У. Ж., Мукаев Д. Т., Айдаргалиева Н. Г. Доступность жилья на мировых рынках недвижимости // Экономическая серия Вестника ЕНУ имени Л. Н. Гумилева. – 2023. – № 1 – С. 46-58. – DOI: 10.32523/2789-4320-2023-1-46-58.
3. Prices by Country of Price per Square Meter to Buy Apartment in City Centre [Электронный ресурс] // «Numbeo» [web-портал]. – 2024 – URL: https://www.numbeo.com/cost-of-living/prices_by_country.jsp?displayCurrency=USD&itemId=100 (Дата обращения: 24.03.2024).
4. Agnello L., Castro V., Sousa R. M. The Housing Cycle: What Role for Mortgage Market Development and Housing Finance? // The Journal of Real Estate Finance & Economics. – 2020. – Vol. 61 (3). – P. 607–670. – DOI: 10.1007/s11146-019-09705-z.
5. Agnello L., Castro V., Sousa R. M. Booms, busts and normal times in the housing market // Journal of Business & Economic Statistics. – 2015 – № 33 (1). – P. 25-45. – DOI:10.1080/07350015.2014.918545.
6. Agnello L., Castro V., Sousa R. M. Economic activity, credit market conditions, and the housing market // Macroeconomic Dynamics. – 2018 – № 22 (7). – P. 1769-1789. – DOI: 10.1017/S1365100516000869.
7. Ybrayev Zh., Becker C. Real Estate Market Evolution and Monetary Policy in Kazakhstan // University of Central Asia – Institute of Public Policy and Administration (IPPA) Working Paper. – 2019. – № 54. – 38 p. – DOI: 10.2139/ssrn.3409328.
8. Denissova O. K., Kabdulsharipova A. M., Samussenko Y. A. Statistical assessment of the development prospects of the primary residential real estate market in Kazakhstan // Bulletin of the Karaganda University. «Economy» series. – 2023. – № 1 (109). – P. 43-50. – DOI: 10.31489/2023Ec1/43-50.
9. Мукаев Д. Т. Оценка состояния рынка недвижимости в Республике Казахстан // Международная научно-практическая конференция «Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства». Сборник научных трудов. – Симферополь: ИТ «Ариал». – 2021. – С. 474-749.

10. Мукаев Д. Т. Специфические факторы, влияющие на формирование рынка недвижимости в Республике Казахстан // Сборник трудов международной научно-практической конференции «Модернизация экономики: предпосылки, состояние, пути развития в условиях глобальных вызовов и трендов индустрии» - Нур-Султан: ЕНУ имени Л. Н. Гумилева. – 2020. – С. 171-176.
11. Сихимбаев М. Р., Шацкая А. А. Практика использования методик прогнозирования динамики цен на рынке недвижимости в Казахстане // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 8-2. – С. 240-243.
12. Аршкенова А. М. Современное состояние рынка недвижимости в крупных городах Республики Казахстан // Электронный научный журнал «Век качества». – 2020. – №1. – С. 96-106.
13. Auyezkhanuly A., Manap A., Akpanov A. The Study of the Residential Real Estate Market in the Republic of Kazakhstan // Journal of Real Estate Literature. – 2019. – № 27-1. – P. 117–133. – DOI: 10.1080/10835547.2019.12090495.
14. Мукаев Д. Т., Шалболова У. Ж., Салыков А. М. Современное состояние жилищного строительства и доступности жилья в Казахстане // Научный журнал «Вестник университета «Туран». – 2023. – № 1 (97) – С. 279-196 – DOI: 10.46914/1562-2959-2023-1-1-279-296.
15. Мукаев Д. Т., Шалболова У. Ж. Оценка доступности жилья в Республике Казахстан // Экономическая серия Вестника ЕНУ имени Л. Н. Гумилева. – 2022. – № 4 – С. 172-184. – DOI: 32523/2789-4320-2022-4-172-184.
16. Тазабеков К. А., Жамкеева М. К., Конырбеков М. Ж. Анализ и оценка доступности жилья в Республике Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 2. – С. 33-42. – DOI: 10.46914/1562-2959-2021-1-3-33-42.
17. Закон Республики Казахстан от 26 июля 2007 года № 310 «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество [Электронный ресурс] // ИПС «Әділет» [web-портал]. – 2007. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000310> (Дата обращения: 18.03.2024).
18. Жарков А. А. Субъектная структура рынка жилой недвижимости // Молодой ученый. – 2013. – № 10 (57). – С. 305–308.
19. Пупенцова С. В. Организация и технологии операций с недвижимостью: учебное пособие. – СПб.: ФГАОУ ВО «Санкт-Петербургский политехнический университет Петра Великого», 2011. – 290 с.
20. Тетин Л. Рынок недвижимости в 2018 году: самые важные события [Электронный ресурс] // Журнал «Forbes Kazakhstan» [web-портал]. – 2018. – URL: https://forbes.kz/process/property/ryinok_nedvizhimosti_v_2018_godu_samyie_vajnyie_sobyitiya (Дата обращения: 23.03.2024).
21. Национальный обзор жилищного хозяйства РК [Электронный ресурс] // Организация Объединенных Наций [web-портал]. – 2018. – URL: https://unece.org/DAM/hlm/documents/Publications/CP_Kazakhstan_web.RUS.pdf (дата обращения: 18.03.2024).
22. Программа ипотечного жилищного кредитования «7-20-25. Новые возможности приобретения жилья для каждой семьи» № 107 от 31 мая 2018 года [Электронный ресурс] // Национальный Банк Казахстана [web-портал]. – 2018. – URL: <https://nationalbank.kz/file/download/17428> (дата обращения: 18.03.2024).
23. Апенцова К. Ипотека «Баспана Хит»: условия и расчеты [Электронный ресурс] // Информационный портал «kn.kz» [web-портал]. – 2018. – <https://www.kn.kz/article/8428> (Дата обращения: 18.03.2024).
24. Повышение доступности жилья гражданам Казахстана (Годовой отчет АО «Ипотечная организация «Казахстанская Ипотечная Компания») – [Электронный ресурс] // KASE [web-портал]. – 2019. – https://kase.kz/files/emitters/KZIK/kzikp_2019_rus.pdf (Дата обращения: 18.03.2024).
25. Курманбеков А. Рынок недвижимости 2019 г. [Электронный ресурс] // Halyk Finance Research [web-портал]. – 2019. – <https://halykfinance.kz/analiticheskiy-centr/rynok-nedvizhimosti-2019-g.html?lang=ru> (Дата обращения: 19.03.2024).
26. Обзор рынка недвижимости Казахстана [Электронный ресурс] // Halyk Finance Research [web-портал]. – 2020. – <https://halykfinance.kz/analiticheskiy-centr/obzor-rynka-nedvizhimosti-kazahstana.html?lang=ru> (Дата обращения: 19.03.2024).

27. Рынок жилой недвижимости в 2020 году [Электронный ресурс] // Halyk Finance Research [web-портал]. – 2021. – https://halykfinance.kz/download/files/analytics/re_2020.pdf (Дата обращения: 19.03.2024).
28. Рынок жилой недвижимости в 1 полугодии 2021 г. [Электронный ресурс] // Halyk Finance Research [web-портал]. – 2021. https://halykfinance.kz/download/files/analytics/re_1h2021.pdf (Дата обращения: 19.03.2024).
29. Шаблина М. Рынок ипотеки в Казахстане: анализ и перспективы развития // Экономическое обозрение Национального Банка Республики Казахстан. – 2021. – № 1. – С. 22–28.
30. Изменение цен на рынке и купля-продажа жилья в декабре 2023 года [Электронный ресурс] // Бюро Национальной статистики «QazStat» [web-портал]. – 2023. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/news/izmenenie-tsen-na-rynke-i-kuplya-prodazha-zhilya-v-dekabre-2023-goda/> (Дата обращения: 19.03.2024).
31. Рынок жилой недвижимости [Электронный ресурс] // Halyk Finance Research [web-портал]. – 2023. <https://halykfinance.kz/download/files/analytics/re07032023.pdf> (Дата обращения: 19.03.2024).
32. Абуев А. Исследование Freedom Finance Global: аналитика рынка недвижимости Казахстана [Электронный ресурс] // Freedom Broker [web-портал]. – 2023. – URL: <https://ffin.kz/research/4-issledovanie-freedom-finance-global-analitika-rynka-nedvizhimosti-kazakhstana> (Дата обращения: 12.02.2024).
33. Кабжальялова М. Ипотечное кредитование – государство практически вытеснило рынок [Электронный ресурс] // Halyk Finance Research [web-портал]. – 2023. – URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_mortgage.pdf (Дата обращения: 19.03.2024).
34. Пресс-релиз АО «Отбасы банк» [Электронный ресурс] // АО «Отбасы банк» [web-портал]. – 2023. – URL: <https://hcsbk.kz/ru/news/publications/v-otbasy-banke-ustupka-depozitov-stanet-dostupna-tolko-rodstvennikam/> (Дата обращения: 16.02.2024).
35. Курманбеков А. Догонит ли рост цен на жильё инфляцию [Электронный ресурс] // Halyk Finance Research [web-портал]. – 2024. – https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_RE.pdf (Дата обращения: 22.03.2024).

References

1. Chernyshevskaya, I. (2022). Property market of Kazakhstan: Limited space and expansion problems. Central Asian Bureau for Analytical Reporting. Retrieved February 10, 2024, from <https://cabar.asia/en/property-market-of-kazakhstan-limited-space-and-expansion-problems>.
2. Shalbolova, U. Zh., Mukaev, D. T., & Aidargalieva, N. G. (2023). Dostupnost' zhil'ya na mirovykh rynkakh nedvizhimosti. Ekonomicheskaya seriya Vestnika ENU imeni L. N. Gumileva, 1, 46-58. DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-1-46-58> (In Russian).
3. Prices by country of price per square meter to buy apartment in city center. (2024). "Numbeo". Retrieved March 24, 2024, from https://www.numbeo.com/cost-of-living/prices_by_country.jsp?displayCurrency=USD&itemId=100.
4. Agnello, L., Castro, V., & Sousa, R. M. (2020). The housing cycle: What role for mortgage market development and housing finance? The Journal of Real Estate Finance & Economics, 61(3), 607-670. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11146-019-09705-z>.
5. Agnello, L., Castro, V., & Sousa, R. M. (2015). Booms, busts and normal times in the housing market. Journal of Business & Economic Statistics, 33(1), 25-45. <https://doi.org/10.1080/07350015.2014.918545>
6. Agnello, L., Castro, V., & Sousa, R. M. (2018). Economic activity, credit market conditions, and the housing market. Macroeconomic Dynamics, 22(7), 1769-1789. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1365100516000869>.
7. Ybrayev, Zh., & Becker, C. (2019). Real estate market evolution and monetary policy in Kazakhstan. University of Central Asia – Institute of Public Policy and Administration (IPPA). Working Paper, 54, 38. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3409328>.
8. Denissova, O. K., Kabdulsharipova, A. M., & Samussenko, Y. A. (2023). Statistical assessment of the development prospects of the primary residential real estate market in Kazakhstan. Bulletin of the Karaganda University. "Economy" Series, 1(109), 43-50. DOI: <https://doi.org/10.31489/2023Ec1/43-50>.

9. Mukaev, D. T. (2021). Otsenka sostoyaniya rynka nedvizhimosti v Respublike Kazakhstan. In Sbornik trudov mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii "Natsional'nye ekonomicheskie sistemy v kontekste formirovaniya global'nogo ekonomicheskogo prostranstva". Simferopol: IT "Arial", 474-749 (In Russian).
10. Mukaev, D. T. (2020). Spetsificheskie faktory, vliyayushchie na formirovanie rynka nedvizhimosti v Respublike Kazakhstan. In Sbornik trudov mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii "Modernizatsiya ekonomiki: predposylki, sostoyanie, puti razvitiya v usloviyakh global'nykh vyzovov i trendov industrii". Nur-Sultan: L. N. Gumilev ENU, 171-176 (In Russian).
11. Sikhimbaev, M. R., & Shatskaya, A. A. (2016). Praktika ispol'zovaniya metodik prognozirovaniya dinamiki tsen na rynke nedvizhimosti v Kazakhstane. Mezhdunarodnyy zhurnal prikladnykh i fundamental'nykh issledovaniy, 8-2, 240-243 (In Russian).
12. Arshkenova, A. M. (2020). Sovremennoe sostoyanie rynka nedvizhimosti v krupnykh gorodakh Respubliki Kazakhstan. Elektronnyy nauchnyy zhurnal "Vek kachestva", 1, 96-106 (In Russian).
13. Auyezkhanuly, A., Manap, A., & Akpanov, A. (2019). The study of the residential real estate market in the Republic of Kazakhstan. Journal of Real Estate Literature, 27(1), 117-133. DOI: <https://doi.org/10.1080/10835547.2019.12090495>.
14. Mukaev, D. T., Shalbolova, U. Zh., & Salykova, A. M. (2023). Sovremennoe sostoyanie zhilishchnogo stroitel'stva i dostupnosti zhil'ya v Kazakhstane. Vestnik universiteta "Turan", 1(97), 279-296. DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-279-296> (In Russian).
15. Mukaev, D. T., & Shalbolova, U. Zh. (2022). Otsenka dostupnosti zhil'ya v Respublike Kazakhstan. Ekonomicheskaya seriya Vestnika ENU imeni L. N. Gumileva, 4, 172-184. DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2022-4-172-184> (In Russian).
16. Tazabekov, K. A., Zhamkeeva, M. K., & Konybekov, M. Zh. (2021). Analiz i otsenka dostupnosti zhil'ya v Respublike Kazakhstan. Vestnik universiteta "Turan", 2, 33-42. DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-3-33-42> (In Russian).
17. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 26 iyulya 2007 goda № 310 "O gosudarstvennoy registratsii prav na nedvizhimoe imushchestvo". IPS "Adilet". Retrieved March 18, 2024, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000310> (In Russian).
18. Zharkov, A. A. (2013). Sub"ektnaya struktura rynka zhiloy nedvizhimosti. Molodoy uchenyy, 10(57), 305-308 (In Russian).
19. Pupentsova, S. V. (2011). Organizatsiya i tekhnologii operatsiy s nedvizhimost'yu: uchebnoe posobie. Sankt-Peterburg: FGAOU VO "Sankt-Peterburgskiy politekhnicheskii universitet Petra Velikogo". (In Russian).
20. Tetin, L. (2018). Rynok nedvizhimosti v 2018 godu: samye vazhnye sobytiya. "Forbes Kazakhstan". Retrieved March 23, 2024, from https://forbes.kz/process/property/ryinok_nedvijimosti_v_2018_godu_samye_vajnyie_sobyitiya (In Russian).
21. Natsional'nyy obzor zhilishchnogo khozyaystva RK. (2018). Official website of the United Nations. Retrieved March 18, 2024, from https://unece.org/DAM/hlm/documents/Publications/CP_Kazakhstan_web.RUS.pdf (In Russian).
22. Programma ipotechnogo zhilishchnogo kreditovaniya "7-20-25. Novye vozmozhnosti priobreteniya zhil'ya dlya kazhdoy sem'i" № 107 ot 31 maya 2018 goda. National Bank of the Republic of Kazakhstan website. Retrieved March 18, 2024, from <https://nationalbank.kz/file/download/17428> (In Russian).
23. Apenova, K. (2018). Ipoteka "Baspana Hit": usloviya i raschety. Information portal "kn.kz". Retrieved March 18, 2024, from <https://www.kn.kz/article/8428> (In Russian).
24. Povyshenie dostupnosti zhil'ya grazhdanam Kazakhstana (Godovoy otchet AO "Ipotecnaya organizatsiya "Kazakhstanskaya Ipotecnaya Kompaniya"). KASE. Retrieved March 18, 2024, from https://kase.kz/files/emitters/KZIK/kzikip_2019_rus.pdf (In Russian).
25. Kurmanbekov, A. (2019). Rynok nedvizhimosti 2019 g. Halyk Finance Research. Retrieved March 19, 2024, from <https://halykfinance.kz/analiticheskiy-centr/ryinok-nedvizhimosti-2019-g.html?lang=ru> (In Russian).

26. Obzor rynka nedvizhimosti Kazakhstana. (2020). Halyk Finance Research. Retrieved March 19, 2024, from <https://halykfinance.kz/analiticheskiy-centr/obzor-rynka-nedvizhimosti-kazakhstana.html?lang=ru> (In Russian).
27. Rynok zhiloy nedvizhimosti v 2020 godu. (2021). Halyk Finance Research. Retrieved March 19, 2024, from https://halykfinance.kz/download/files/analytics/re_2020.pdf (In Russian).
28. Rynok zhiloy nedvizhimosti v 1 polugodii 2021 g. (2021). Halyk Finance Research. Retrieved March 19, 2024, from https://halykfinance.kz/download/files/analytics/re_1h2021.pdf (In Russian).
29. Shablina, M. (2021). Rynok ipoteki v Kazakhstane: analiz i perspektivy razvitiya. Ekonomicheskoe obozrenie Natsional'nogo Banka Respubliki Kazakhstan, 1, 22-28 (In Russian).
30. Izmenenie tsen na rynke i kuplia-prodazha zhil'ya v dekabre 2023 goda. (2023). Bureau of National Statistics "QazStat". Retrieved March 19, 2024, from <https://stat.gov.kz/ru/news/izmenenie-tsen-na-rynke-i-kuplya-prodazha-zhilya-v-dekabre-2023-goda/> (In Russian).
31. Rynok zhiloy nedvizhimosti. (2023). Halyk Finance Research. Retrieved March 19, 2024, from <https://halykfinance.kz/download/files/analytics/re07032023.pdf> (In Russian).
32. Abuev, A. (2023). Issledovanie Freedom Finance Global: Analitika rynka nedvizhimosti Kazakhstana. Freedom Broker. Retrieved February 12, 2024, from <https://ffin.kz/research/4-issledovanie-freedom-finance-global-analitika-rynka-nedvizhimosti-kazakhstana> (In Russian).
33. Kabzhalyalova, M. (2023). Ipotecnoe kreditovanie – gosudarstvo prakticheski vytesnilo rynek. Halyk Finance Research. Retrieved March 19, 2024, from https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_mortgage.pdf (In Russian).
34. Press-reliz AO "Otbasy bank". (2023). AO "Otbasy bank". Retrieved February 16, 2024, from <https://hcsbk.kz/ru/news/publications/v-otbasy-banke-ustupka-depozitov-stanet-dostupna-tolko-rodstvennikam/> (In Russian).
35. Kurmanbekov, A. (2024). Dogonit li rost tsen na zhil'yo inflyatsiyu. Halyk Finance Research. Retrieved March 22, 2024, from https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_RE.pdf (In Russian).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТҰРҒЫН ҮЙ ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІК НАРЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАЙ-КҮЙІН ТАЛДАУ ЖӘНЕ ДАМУ БОЛЖАМДАРЫ

М. Р. Сихимбаев¹, Г. Н. Сраилова¹, А. А. Флек^{1*}

¹ Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

АННОТАЦИЯ

Зерттеудің мақсаты – Қазақстандық тұрғын үй жылжымайтын мүлік нарығының жай-күйін сипаттау, оның даму ерекшеліктері мен үрдістерін анықтау. Зерттеу авторлары тұрғын үй жылжымайтын мүлік нарығын сипаттайтын негізгі көрсеткіштерді, сондай-ақ ипотекалық несие нарығында болып жатқан процестерді талдауға ерекше назар аударады.

Зерттеу әдістемесі – зерттеу экономикалық және статистикалық талдау әдістерін, графикалық әдісті, сипаттау және жалпылау әдісін қолдана отырып жүргізілді. Зерттеу көздері Қазақстан Ұлттық Банкінің ресми статистикалық материалдары, консалтингтік компаниялар мен қаржы ұйымдарының талдамалық шолулары, «Krisha.kz» жылжымайтын мүлік жөніндегі платформалар және жылжымайтын мүлік бойынша ақпараттық портал «Кп.kz», қазақстандық және шетелдік авторлардың ғылыми зерттеулері, сондай-ақ ғылыми-практикалық конференциялардың материалдары болды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – авторлар соңғы жылдары Қазақстан Республикасының тұрғын үй жылжымайтын мүлік нарығының жағдайы мен мәселелеріне толық талдау жүргізіп, оның болашақ дамуы туралы болжамдар берді.

Зерттеу нәтижелері. Соңғы жылдардағы қазақстандық тұрғын үй жылжымайтын мүлік нарығының қазіргі жай-күйін зерттеу және талдау нәтижелері бойынша авторлар тұрғын үй нарығын дамытудың

проблемаларын анықтап, өзекті тенденцияларын анықтады, сондай-ақ оның болашақ дамуы туралы болжамдар берді. Ғылыми мақаланың нәтижелері жылжымайтын мүлік агенттіктері, сала мамандары, сондай-ақ жылжымайтын мүлік нарығын зерттеу мәселелерімен айналысатын ғылыми қауымдастық үшін пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: тұрғын үй, жылжымайтын мүлік нарығы, нарық субъектілерінің құрылымы, тұрғын үйдің қолжетімділігі, инвестициялар, ипотекалық несиелеу, инфляция.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE AND FORECASTS OF THE DEVELOPMENT OF THE RESIDENTIAL REAL ESTATE MARKET OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

M. R. Sikhimbayev¹, G. N. Srailova¹, A. A. Flek^{1*}

¹Karaganda University of Kazpotreboysouz, Karaganda, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the study – describe the state of the Kazakhstan residential real estate market, identify the features and trends of its development. The authors of the study pay special attention to the analysis of the main indicators characterizing the residential real estate market, as well as the processes taking place in the mortgage lending market.

Methodology – the study was conducted using methods of economic and statistical analysis, graphic method, method of description and generalization. The research sources were official statistical materials of the National Bank of Kazakhstan, analytical reviews of consulting companies and financial organizations, the «Krisha.kz» real estate platform and the «Kn.kz» real estate information portal, scientific research by Kazakh and foreign authors, as well as materials of scientific and practical conferences.

Originality / value of the study – the authors carried out a detailed analysis of the state and problems of the residential real estate market of the Republic of Kazakhstan in recent years and gave forecasts for its future development.

Findings. According to the results of research and analysis of the current state of the Kazakh residential real estate market in recent years, the authors identified problems and identified current trends in the development of the housing market, as well as forecasts of its future development. The results of the scientific article can be useful for real estate agencies, industry experts, as well as the scientific community involved in studying the real estate market.

Keywords: residential real estate, real estate market, structure of market entities, housing affordability, investments, mortgage lending, inflation.

ОБ АВТОРАХ

Сихимбаев Муратбай Рыздикбаевич – доктор экономических наук, профессор, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан, e-mail: smurat@yandex.ru.

Сраилова Гульнара Налтаевна – кандидат экономических наук, доцент, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан, e-mail: gulnara.srailova@mail.ru.

Флек Анатолий Анатольевич – магистрант, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан, e-mail: flek_anatoliy@mail.ru*

МРПТИ 06.81.12

JEL Classification: F23

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2024-2-77-89>

THE IMPACT OF CHINA'S DIRECT INVESTMENT ON ENERGY INDUSTRY DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN

G. Tumatay¹, J. Gu^{1*}, U. Zhantore²

¹Hohai University, Department of sociology Nanjing, China

²Astana International University, Institute of pedagogy, Astana, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research is to study the impact of China's direct investment on Kazakhstan's Energy industry, it enables them to figure out what type of Energy sources need more investment, and the demand level on the Energy services, which require for investigating the feasibility behind investing in Energy industry in Kazakhstan.

Research methodology - a regression model of the impact of China's direct investment on Kazakhstan's Energy industry is established to study the impact of Chinese direct investment on Kazakhstan's Energy industry from four variables: net foreign direct investment in Kazakhstan, Kazakhstan's GDP, China's direct investment in Kazakhstan, and China's direct investment in Kazakhstan's Energy industry.

Original / value of the research – China's direct investment in Kazakhstan's Energy industry, compared with other factors, can have a more important impact on Kazakhstan's Energy industry, so Kazakhstan can through cooperation with foreign capital, especially China's capital, the establishment of joint ventures, to improve the current situation in Kazakhstan's Energy industry bad development.

Findings. The results show that the impact of net FDI in Kazakhstan, Kazakhstan's GDP, China's direct investment in Kazakhstan, and China's direct investment in Kazakhstan's Energy industry on Kazakhstan's Energy development is significant and positively related.

Keywords: China's direct investment, energy industry, Kazakhstan, China.

INTRODUCTION

The Chinese-Kazakhstan relationship has strengthened over the last decade, it covers several areas of co-operation, in economic, political, and social aspects. The Chinese investment in Kazakhstan has declined dramatically over the last five years, specifically from 2015-2019, which motivates this study to investigate further what the situation of foreign direct investment in Kazakhstan, as there is an opportunity for the both countries in energy industry, this is due to the high demand of china to the energy, besides the availability of energy sources in Kazakhstan.

Kazakhstan has rich Energy resources but unfortunately, due to the lack of sufficient investment in the Energy industry, the volume of productivity is very small, as well as the equipment used for production. Kazakhstan can create joint ventures through cooperation with foreign capital, especially Chinese capital, in order to improve the current situation in Kazakhstan's Energy sector and improve its development. This study provides an analysis of the FDI from China's investors and will benefit decision-makers in both countries in terms of bilateral trade, policy relationship improvement, and social development. Thus, this study has great importance because it aids to clarify the overall impact of China's direct investment on Energy industry that may help policy makers to set correct policy to increase the growth effect of FDI in Kazakhstan. The other significance of this thesis is to enrich the literature reviews about the relationships between China's direct investment on Energy industry in Kazakhstan.

MAIN BODY

Literature review. A. Keeley and Y. Ikeda investigated the impact of FDI on Energy industry development in developing countries; they found that foreign investment works to boost the Energy industry development [1]. Specific motivations within the Energy industry that attract foreign investors, these motivations such as tax exemptions, especially for renewable Energy.

S. Sarkodie and V. Strezov test the effect of FDI on Energy industry development in China over the period 1982 to 2016 [2]. The study found a significant impact of FDI on developing the Energy industry and Energy emissions over the tested period.

S. Behera, D. Dash, and S. Reviews examine the impact of FDI on economic growth and Energy industry; [3] the result confirmed a significant impact of FDI on the Energy industry, this impact confirmed through improving the economic development, as the technology transfer from overseas through the FDI. At the present stage of economic development, the development of information and communication technologies (ICTs) gives a significant acceleration to globalization. They play an important role in the internationalization of companies' activities. FDI in the ICT sector has a direct impact on the structure of the economy and the country's economic growth.

E. V. Voronina studied the features of the economy in the Energy sector: Energy has a number of technological features that distinguish it from other industries, for example, the coincidence of processes and Energy consumption in time [4]. The consequence of technological features is the specific content of the Energy economy as a branch of economic science. Industrial enterprises in various industries such as machine-building, metallurgy, chemical industry, food industry, and many others-interact and depend directly on Energy associations. Each side is interested in its own profitable activities. The main task set by Energy enterprises and industrial enterprises is to ensure continuous, trouble-free operation of technological equipment for production in the planned volume, in the established time frame, and with the lowest Energy costs of competitive products. Economic knowledge and a systematic approach to solving economic issues are particularly necessary in the Energy sector, which is the most capital-intensive industry complex and is linked to all industries. FDI is one of the most important indicators of globalization. These are investments made to participate in the profits of an enterprise operating in a foreign territory, with the direct participation of the investor in the management of the enterprise. They can help to restructure the national economy and strengthen the international competitiveness of local companies.

To sum up, the existing domestic and foreign research on the Energy industry demonstrate that the level of direct investment in Kazakhstan's Energy development has achieved rich results, the relevant theory and empirical methods have been more improved. In terms of a review of studies on the impact of FDI on host countries' economies, there is a wide scope of concentrates that address the connections among FDI and economic growth or the effect of FDI on the host countries' economy. This study depends on the neoclassical hypothesis, as indicated by which FDI has just influenced capital amassing, without changing long haul growth, which has just been conceivable gratitude to exogenous factors, for example, innovative advancement and populace growth. Present-day models of endogenous growth investigate the indirect impacts of FDI, for example, innovation move, efficiency expands, showcase extension and different focal points for the beneficiary country.

In terms of a review of studies on Kazakhstan's Energy Industry, after defining it, most of it is experiencing slow and growing economic progress, which is also accompanied by some demographic growth, which generates more and more Energy demand to supply the population. In turn, this is compounded by the problem of intensive use of Energy from non-renewable sources such as oil, which, in the long term, will be one of the most important problems for governments in meeting high demand Energy. So, it is important to study Kazakhstan's Energy industry. In terms of the review of studies on the impact of FDI on Energy is obvious. From the literature of recent years, it can be seen that in the period of economic transition investment motivation of enterprises is diverse and irregular. Inflows of FDI in Kazakhstan are carried out through joint ventures, subsidiaries, privatization of state enterprises with participation of foreign capital the transfer of the management of foreign firms to large industrial enterprises and investment banking sector. The main form of direct investments into the country is joint ventures, to a lesser extent - with 100 % foreign capital - subsidiaries. Although there are many achievements in the field of China's direct investment in Kazakhstan, there are still few studies

in the field of Energy industry in Kazakhstan, so this paper studies the Energy industry of Kazakhstan to enrich the research of China's direct investment in the field of Energy industry in Kazakhstan.

Research methodology. According to the specific research purpose, this paper obtains the required information by combing a large number of literates and can systematically and comprehensively understand the problems to be analyzed. Based on the existing domestic and foreign literature collation and summarization, the relevant theories on the impact of China's direct investment on Kazakhstan's Energy industry are combined, and the latest developments in the relevant theories are monitored in real-time, and the data are updated.

Quantitative analysis methods. This paper mainly uses the method of empirical analysis within this approach the secondary data is specified for the period from 1992 to 2018 to test the impact of FDI from China on the Energy industry development in Kazakhstan. For the present study, the non-experimental, descriptive and correlated design was applied.

Modelling. The proportion of China's FDI in Kazakhstan's Energy industry is steadily increasing. This chapter conducts empirical analysis on how China's direct investment effects on Energy industry in Kazakhstan. This study is done to determine whether these variables maintain a relationship in the long term and of what type, and investigating the direct impact of economic growth on the Energy industry development. Similarly, it seeks to respond if China's FDI can explain Kazakhstan Energy industry development. With this finding, it will be possible to know if FDI is a source of growth of Energy industry.

The starting point of this study model is output value Energy function in which the level of output value Energy of a country is estimated using four predictors, which are net foreign direct investment (FDI) input into the country, the gross domestic product of Kazakhstan (GDP), Net FDI sourced from China (FDICH), and China's direct investment into Energy industry (FDENE) to conceptually capture the fraction of each estimator toward reducing the output value Energy. Investigating the impact of FDI on the energy industry development has received attention from several previous studies such as Keeley and Matsumoto [5], which examine the impact of FDI on the energy development in ten developing countries, where the energy output used as a proxy for the energy development. Also, the study of M. A. Destek and S. A. Sarkodie that used the net foreign direct investment directed into the energy industry, besides the output of energy industry as a measurement of development in five countries [6].

This study model is rooted in the theory of endogenous growth formulated by E. Borensztein, J. De Gregorio, and J. Lee, according to which FDI contributes to growth thanks to technological advances and improvements in human capital, institutions and infrastructure [7]. To empirically assess the estimation of four variables that FDI, net FDI sourced from China, FDI into Energy industry, and economic growth on the total output value of Kazakhstan's national Energy industry, the model is specified as follow:

$$\ln IMEN_t = \beta_1 \ln FDI_t + \beta_2 \ln GDP_t + \beta_3 \ln FDICH_t + \beta_4 \ln FDENE_t + e \quad (4.1)$$

Where,

IMEN = Total output value of Kazakhstan's national Energy industry

FDI = FDI into Energy industry

GDP = Gross domestic production of Kazakhstan

FDICH = Net FDI sourced from China

FDENE = China's direct investment into Energy industry

e = Standard error

Variables description. The primary purpose of data analysis is to study the phenomena and relationships between variables of the research subject. For the purpose of the analysis of China's FDI toward the Energy industry development in Kazakhstan, five variables are used that total output value of Kazakhstan's national Energy industry (IMEN), net FDI (FDI), net FDI sourced from China (FDICH), and the FDI into Energy industry (FDENE). These five variables are structured into a regression model to interpret how China's FDI contributes to the Energy industry development in Kazakhstan over the period 1992-2018 [8].

1) Total output value of Kazakhstan's national Energy industry (IMEN)

This study uses the total output value of Kazakhstan's national Energy Industry's Energy percentage over the period 1992-2018 as an indicator of Energy development in Kazakhstan.

2) FDI into Energy industry (FDI)

This variable refers to the net FDI input into the Energy industry. According to W. Liu et. al. [9] there are three types of FDI into the Energy industry, which are establishing new Energy projects, maintaining current Energy project, and FDI input into research and development the Energy industry.

3) FDI sourced from China (FDICH)

Refers to the net FDI sources from China, it calculated by (input FDI from China minus output FDI toward China)

4) China's direct investment into Energy industry (FDENE)

Refers to the net FDI sources from China and invest it in Energy industry.

5) The gross domestic production of Kazakhstan (GDP)

According to Y. Ouyang and P. Li, there is a bidirectional relationship between economic growth and energy industry [10]. The much-developed energy industry leads to exploit the natural resources and improve the public infrastructure; both integrate together and work to boost the economic growth. As a bidirectional relationship reported by the previous studies, GDP as one of the main indicators of the economic growth are included into the model to control the estimation of FDI on the Energy industry development.

Data source. This study is based on 27 annual observations over the period 1992 to 2018. For the purpose of estimating the impact of three economic factors that FDI, gross domestic production, net FDI sourced from China, and net FDI into Energy industry in Kazakhstan toward the total output value of Kazakhstan's national Energy industry.

The data of this study retrieved from the World Bank data base for three variables that FDI; economic growth, and the total output value of Kazakhstan's national Energy industry, while the data for the net FDI sourced from China and FDI into Energy industry were retrieved from Kazakhstan statistics committee. The data is made up of a time series of the entries five variables that FDI; net FDI sourced from China, FDI into Energy industry, economic growth, and total output value of Kazakhstan's Energy industry. The time line of this study is identified based on two suggestions, first, A. Weigend recommended a time series of data over 24 observations, which helps more accurate estimation within Ordinary Least Square (OLS) model [11]. Second, this time series is tied to the data availability for the model construction as reported by the data sources mentioned above.

Descriptive statistics. Descriptive statistics is a statistical method of expressing the characteristics and the summary of the collected data. Means, variances, and standard deviations are among descriptive statistics. Inferential statistics are statistical techniques that infer the characteristics of a population-based on the statistics of a sample population. Descriptive research is mainly based on the analysis of the previous theories, summarizing the relationship between the two and building a new theory. For exploratory research, quantitative research support is obtained by collecting secondary data. The purpose of explanatory research is to establish the causal relationship between variables. Researchers use it to test the causal relationship behind the problem. Using this method, when there are theoretical insights, through quantitative research and preliminary data collection, the hypothesis is elaborated and tested.

In order to make inference statistics, descriptive statistics must be preceded. This is because sampling surveys obtain statistics (characteristic statistics) that characterize the population (descriptive statistics), and then infer the characteristics of the population, or parameters (inference statistics).

For the present study, the use of descriptive statistics was conducted for the reason of finding out several important factors such as the mean, standard deviation, Skewness, Kurtosis, and other important factors related to the study variables as appear in table 1. The following table 1 shows the results of the descriptive statistics test followed by some explanations.

The minimum value for the variable FDI into the Energy industry was 13.00000, while the maximum was 4649.660. The mean score for the variable FDI into the Energy industry was 1297.322, this result means that the Energy industry in Kazakhstan is being developed and the FDI is decreasing. In the same line, the Skew-

ness value for this variable was 0.916930, while the Kurtosis value was 2.654964. These results reveal that the FDI into the Energy industry variable has an acceptable normal distribution. Furthermore, the standard deviation for this variable was 1360.771.

Table 1 – Descriptive Statistics

	FDENE	FDI	FDICH	GDP	IMEN
Mean	1297.322	5822.240	3668.011	91758.44	-96.59707
Median	507.0280	2816.823	1774.599	57123.67	108.1550
Maximum	4649.660	17220.96	10849.21	236634.6	13.53500
Minimum	13.00000	100.0000	63.00000	16870.82	-143.2040
Std. Dev.	1360.771	5512.898	3473.126	76640.68	40.23473
Skewness	0.916930	0.797536	0.797536	0.510766	0.983654
Kurtosis	2.654964	2.264447	2.264447	1.714163	2.596903
Jarque-Bera	3.917354	3.470953	3.470952	3.034018	4.536887
Probability	0.141045	0.176316	0.176316	0.219367	0.103473
Observations	27	27	27	27	27

Note – FDI = net FDI; GDP = gross domestic production; FDICH = net FDI sourced from China; FDENE = FDI into Energy industry; IMEN = Total output value of Kazakhstan's national Energy industry

The minimum value for the variable FDI was 100.0000, while the maximum was 17220.96. The mean score for the variable FDI was 5822.240, this result means that the FDI in Kazakhstan is performing very well and it's at its best situations. In the same line, the Skewness value for this variable was 0.797536, while the Kurtosis value was 2.264447. These results reveal that the FDI variable has an acceptable normal distribution. Furthermore, the standard deviation for this variable was 5512.898.

The minimum value for the variable net FDI sourced from China was 63.00000, while the maximum was 10849.21. The mean score for the variable net FDI sourced from China was 3668.011, this result means that FDI sourced from China in Kazakhstan is playing an important role in the economy of the country, where it shows a significant position for the FDI sourced from China. In the same line, the Skewness value for this variable was 0.797536, while the Kurtosis value was 2.264447. These results reveal that the net FDI sourced from China variable has acceptable normal distribution. Furthermore, the standard deviation for this variable was 3473.126.

The minimum value for the variable gross domestic production was 16870.82, while the maximum was 236634.6. The mean score for the variable gross domestic production was 91758.44, this result means that the gross domestic production in Kazakhstan is growing rapidly, and it shows that Kazakhstan economy is maintain a good level. In the same line, the Skewness value for this variable was 0.510766, while the Kurtosis value was 1.714163. These results reveal that the gross domestic production variable has acceptable normal distribution. Furthermore, the standard deviation for this variable was 76640.68.

The minimum value for the variable total output value of Kazakhstan's national Energy industry was 143.2040, while the maximum was 13.53500. The mean score for the variable total output value of Kazakhstan's national Energy industry was 96.59707, this result means that the imported Energy in Kazakhstan is declining and the country is limiting its total output value of Kazakhstan's national Energy industry. In the same line, the Skewness value for this variable was 0.983654, while the Kurtosis value was 2.596903. These results reveal that the total output value of Kazakhstan's national Energy industry variable has an acceptable normal distribution. Furthermore, the standard deviation for this variable was 40.23473.

Research results. Stability test. It is a non-functional type of test and it is usually performed during performance testing. The main focus is to determine the stability of the software when exposed to heavy loads, stress and different environments. It does not verify normal behavior and is the critical point of validation software crash, system crash that is the point. The load is applied to the system under test for a long time, which helps to determine the stability of the software.

According to the following figure 1, the test results show that the study model was in a stable level between the + 4 and – 4 values. The CUSUM is represented in the blue line in figure 1 shows that it is in the acceptable range between the two red lines.

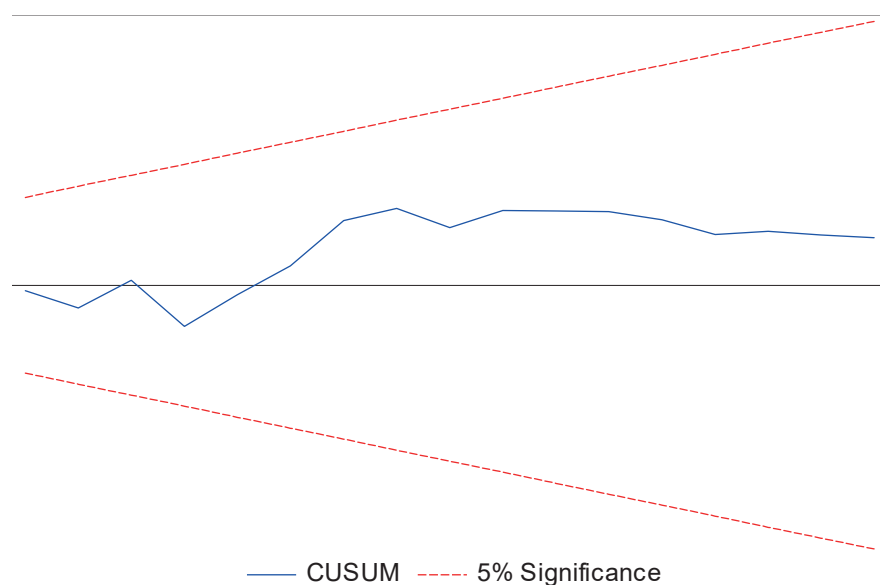

Figure 1 – The Stability Test

Note – complied by the authors

Correlation test. Statistical pair data, often called ordered pairs, refers to two variables of individuals in a population that are linked together to determine correlations between them. In order for a data set to be considered, the data should not be considered separately, where a pair of data values are all attached or linked together.

Quantitative data statistics contrasted with the general relationship of one number for each data point from another, where the idea of paired data provides a graph to observe the relationship between these variables, where each data point is associated with two numbers set population.

This method of pairing data is used when the study hopes to compare two variables in individuals of the population that draw some kind of conclusions about the observed correlations. When observing these data points, the order of pairing is important because the first number is a measure of one, while the second is a measure of something completely different.

For the current study, a correlation test was used to find out the relationship type between four independent variables and one dependent variable. The correlation test was used to figure out whether (net FDI, gross domestic production, net FDI sourced from China, and FDI into the Energy industry) correlate with the total output value of Kazakhstan's national Energy industry or not. The following table 2 shows the results of the correlation test, followed by some conclusions drawn based on these results.

Table 2 – Correlations

		FDI	GDP	FDICH	FDENE	IMEN
FDI	Pearson Correlation	1				
	Sig. (2-tailed)					
	N	27				

GDP	Pearson Correlation	.647**	1			
	Sig. (2-tailed)	.000				
	N	27	27			
FDICH	Pearson Correlation	1.000**	.647**	1		
	Sig. (2-tailed)	.000	.000			
	N	27	27	27		
FDENE	Pearson Correlation	.978**	.714**	.978**	1	
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000		
	N	27	27	27	27	
IMEN	Pearson Correlation	.446*	.436*	.446*	.437*	1
	Sig. (2-tailed)	.020	.023	.020	.023	
	N	27	27	27	27	27

Note – FDI = net FDI; GDP = gross domestic production; FDICH = net FDI sourced from China; FDENE = FDI into Energy industry; IMEN = Total output value of Kazakhstan's national Energy industry.

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

According to table 2, the following statements were developed:

- There is a positive correlation between FDI and total output value of Kazakhstan's national Energy industry in Kazakhstan, where ($r = 0.446$) and the significant level of 0.020.
- There is a positive relationship between gross domestic production and a total output value of Kazakhstan's national Energy industry, where ($r = 0.436$) and the significant level of 0.023.
- There is a positive relationship between FDI sourced from China and total output value of Kazakhstan's national Energy industry, where ($r = 0.446$) and the significant level of 0.020.
- There is a positive correlation between FDI into the Energy industry and total output value of Kazakhstan's national Energy industry, where ($r = 0.437$) and the significant level of 0.023.

Regression test. Regression testing is often done by rerunning the previous run test and checking to see if any errors that were fixed before could be reproduced.

As a rule of thumb, this error reproduction method is quite effective. This is because poor versioning often loses previous bug fixes and often causes bugs to recur. Also, a frequent fix is only a temporary solution that makes the program messy and not a fundamental solution. Temporary fixes are often useless if the user changes other parts of the program. In other words, when redesigning some features through refactoring, the same problem often reoccurs in the previous fix.

Therefore, it's a good idea to write a test case where a researcher finds a bug when he/she fixes it, and then run the test again whenever it makes a change to the program. The researcher can do it manually, but he/she usually use test automation tools. Typically, test suites provide a test environment that automatically handles regression test cases. Some test suites also provide the ability to automatically run a full regression test on time and report the results. Typically, when a compilation is done (for a small project), run a full test every night or weekly (for a small project).

Regression testing is an important part of extreme programming. According to this methodology, design documents are updated at every stage of the software development cycle, even after they are first written. Such updates are made through extensive and repeated automated testing of the entire software package.

The regression test was used in the present study to predict the future contribution of the study's model. The current model reveals that the R square is equal to 0.446 which means that this model explains the total output value of Kazakhstan's national Energy industry with 0.436, while the rest can be explained by some other

variable. According to E. De Bodt, lower adjusted R-square refers to potential other estimators toward the dependent variable in the regression test [12]. M. Sarstedt and E. Mooi (2014) stated that in regression analysis, adjusted R-square less than 0.25 indicates to weak longitudinal estimation, while a value above 0.5 and less than 0.75 indicates to moderate estimation from the model, and substantial if the value higher than 0.75 [13].

Based on table 3, the regression equation was found where gross domestic product has a significant and positive influence on the total output value of Kazakhstan's national Energy industry ($\beta = .204$, $t = 3.231$, $p = 0.020$). Also, a regression equation was found where FDI sourced from China has a significant and positive influence on the total output value of Kazakhstan's national Energy industry ($\beta = 1.390$, $t = 2.320$, $p = 0.007$). As well as a regression equation was found where FDI has a significant and positive influence on the total output value of Kazakhstan's national Energy industry ($\beta = 1.324$, $t = 2.711$, $p = 0.006$). And finally, a regression equation was found where FDI into the Energy industry has a significant and positive influence on the total output value of Kazakhstan's national Energy industry ($\beta = 1.943$, $t = 3.210$, $p = 0.003$).

Table 3 – Regression Coefficients

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	2.304	3.497	.1824	4.432	.002
	GDP	.204	.241	.876	3.231	.020
	FDICH	1.390	.803	-3.432	2.320	.007
	FDI	1.324	.462	-.598	2.711	.006
	FDENE	1.943	.793	-2.876	3.210	.003
	Adjusted R ²	.9413				
a. Dependent Variable: IMEN						
Note – FDI = net FDI; GDP = gross domestic production; FDICH = net FDI sourced from China; FDENE = FDI into Energy industry; IMEN = Total output value of Kazakhstan's national Energy industry.						

Results Discussion. This study aims to analyze the Impact of China's direct investment on Energy Industry in Kazakhstan over the period 1992-2018. The study utilized multiple regression test to determine the impact of China's direct investment on Energy Industry in Kazakhstan. This study followed the quantitative approach because it uses data collection to test hypotheses, based on the numerical measurement and statistical analysis, to establish patterns of behavior and test theories. It is of a descriptive correlational and linear regression type since it seeks to know the relationship or the degree of association that exists between two or more concepts, categories or variables in a particular context (FDI, net FDI sourced from China, FDI into Energy industry, economic growth, total output value of Kazakhstan's national Energy industry) and is based submitted to tests; It takes a longitudinal approach because it analyzes the changes that the study variables have undergone over time within some population in general.

For the current study, the correlation test was performed and the results showed that there is a significant and positive relationship between FDI and total output value of Kazakhstan's national Energy industry, where ($r = 0.446$) and a significant level of 0.020. There is a positive relationship between gross domestic production and total output value of Kazakhstan's national Energy industry, where ($r = .436$) and a significant level of 0.023. There is a positive relationship between FDI sourced from China and total output value of Kazakhstan's national Energy industry, where ($r = 0.446$) and a significant level of 0.020. There is a positive correlation between FDI into the Energy industry and total output value of Kazakhstan's national Energy industry, where ($r = 0.437$) and a significant level of 0.023. Also, the regression test was applied and the results showed that the regression equation was found where gross domestic product has positive influence on the total output value of Kazakhstan's national Energy industry ($\beta = .204$, $t = 3.231$, $p = 0.020$). Also, a regression equation was found where FDI sourced from China has positive impact on the total output value of Kazakhstan's national Energy industry ($\beta = 1.390$, $t = 2.320$, $p = 0.007$). As well as a regression equation was found where FDI has positive influence on the total output value of Kazakhstan's national Energy industry ($\beta = 1.324$, $t = 2.711$, $p = 0.006$).

And finally, a regression equation was found where FDI into the Energy industry has positive influence on the total output value of Kazakhstan's national Energy industry ($\beta = 1.943$, $t = 3.210$, $p = 0.003$).

CONCLUSION

Kazakhstan is one of the few countries around the globe that has many natural resources, which helps in producing renewable Energy. Energy industry in Kazakhstan, have five main scales of Energy comprises the Energy industry represented by natural gas 10.6 %, oil 14.6 %, coal 70 %, electricity 5 %, and other types 10 % of Energy. The highest consumption of coal attributes to the high domestic consumption, as coal is considered as the cheapest source of Energy in Kazakhstan.

Kazakhstan over the years of independence has attracted about 350 billion US dollars of FDI. At the same time, over the past 10 years, the national economy has received 231.6 billion us dollars. The leaders in attracting investment to Kazakhstan are investors from the Netherlands – 7.3 billion US dollars (with a share of 30.2 %), the United States – 5.5 billion US dollars (23.0 %), Switzerland – 2.2 billion US dollars (9.3 %) (see Table 1). It is worth noting that in 2019, China's investors took the 4th place, pushing investors from the Russian Federation to the fifth position. In Kazakhstan, the total of FDI flows registered in the period from 2014 to 2018 reach the total sum of 99,439 million dollars (mUSD) of which, 20,847 million have been invested in the Energy industry, which absorbed 21 % of the total foreign investment flows that entered the country in the aforementioned period. Disaggregating the figures for the Energy industry, about 18,649 mUSD (89 %) were invested in renewable Energy, while 1,967 mUSD (9 %) were used for fossil Energy.

China's investment in Kazakhstan is mainly in the Energy sector, where the volume of proven oil reserves according to BP is 39.6 billion barrels or 6.5 billion tons, which is 3.2 % of the total world reserves in the period from 2014 to 2018 the solar Energy was the most benefited, going from a share of 8 to 32% of FDI flows compared to the previous period, while the other renewable Energy means went from a share from 17% to 21%, respectively. China's investments in Kazakhstan are mainly direct investments. The number of China's companies in Kazakhstan is constantly growing. China today is one of the three largest investors in Kazakhstan's Energy industry. Regarding the commodity circulation, then over the 8 months of this year, countries traded nearly 680 million US dollars. China's investment in Kazakhstan is becoming more extensive, and the investment structure is becoming more complex.

According to V. Sumer, Z. Zhanaltay, and L. Parkhomchik, the Energy in Kazakhstan is a promising industry [14], but it lacks to the enough financing, either from the foreign or domestic investment. L. Ke highlights the lack of the government of Kazakhstan in promoting the FDI toward developing the Energy industry, as this industry projects required huge capital investment, which can be provided only by the FDI [15]. In this context, China is one of the main investors target to Kazakhstan, as Chinese foreign investment increased rapidly over the last decade [16]. Hence, Kazakhstan looks forward toward getting significance portion of this investment to be directed to improving the economic growth and Energy sector development.

This paper empirically analyzed the current situation and characteristics of China's direct investment in Kazakhstan's Energy industry and empirically tested the impact of China's FDI on it through the establishment of the linear regression model. The data used in this study is a secondary data source of the time series of data over the period 1992 to 2018 is constructed, which accounts for a total of 27 observations. The data of this study retrieved from the World Bank database for three variables are FDI; economic growth, and imported Energy, while the data for the net FDI sourced from China and FDI into the Energy industry were retrieved from Kazakhstan statistics committee. The results show that the impact of net FDI in Kazakhstan, Kazakhstan's GDP, China's direct investment in Kazakhstan, and China's direct investment in Kazakhstan's Energy industry on Kazakhstan's Energy development is significant and positively related. Among them, China's direct investment in Kazakhstan's Energy industry, compared with other factors, can have a more important impact on Kazakhstan's Energy industry, so Kazakhstan can through cooperation with foreign capital, especially China's capital, the establishment of joint ventures, in order to improve the current situation in Kazakhstan's Energy industry bad development.

Reference

1. Keeley A. R., Ikeda Y. Determinants of foreign direct investment in wind energy in developing countries // *Journal of Cleaner Production*. – 2017. – № 161. – P. 1451-1458.
2. Sarkodie S. A., Strezov V. Effect of foreign direct investments, economic development and energy consumption on greenhouse gas emissions in developing countries // *Science of the total environment*. – 2019. – № 646. – P. 862-871.
3. Behera S. R., Dash D. P. The effect of urbanization, energy consumption, and foreign direct investment on the carbon dioxide emission in the SSEA (South and Southeast Asian) region // *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. – 2017. – № 70. – P. 96-106.
4. Voronina E. V. Economics and management in power Engineering // *Экономика и парадигма нового времени*. – 2017. – № 2. – P. 5-7.
5. Keeley A. R., Matsumoto K. Investors' perspective on determinants of foreign direct investment in wind and solar energy in developing economies—Review and expert opinions // *Journal of cleaner production*. – 2018. – Т. 179. – С. 132-142.
6. Destek M. A., Sarkodie S. A. Investigation of environmental Kuznets curve for ecological footprint: the role of energy and financial development // *Science of the total environment*. – 2019. – № 650. – P. 2483-2489.
7. Borensztein E., De Gregorio J., & Lee J. W. How does foreign direct investment affect economic growth? // *Journal of international Economics*. – 1998. – № 45(1). – P. 115-135.
8. Ayala D. Kazakhstan Grain and Feed Update Report [Electronic resource] // The Foreign Agricultural Service (FAS) USDA [website]. – 2019. – URL: https://gain.fas.usda.gov/Recent%20GAIN%20Publications/Grain%20and%20Feed%20Update_Astana_Kazakhstan%20-%20Republic%20of_2-20-2019.pdf (Accessed: 15.02.2024).
9. Liu W., Xu X., Yang Z., Zhao J., Xing J. Impacts of FDI renewable energy technology spillover on China's energy industry performance // *Sustainability*. – 2016. – № 8(9). – Article 846.
10. Ouyang Y., Li P. On the nexus of financial development, economic growth, and energy consumption in China: New perspective from a GMM panel VAR approach // *Energy economics*. – 2018. – № 71. – P. 238-252.
11. Weigend A. S. Time series prediction: forecasting the future and understanding the past. – Routledge, 2018. – 663 p.
12. De Bodt E., Cousin J. G., & Roll R. Improved method for detecting acquirer fixed effects // *Journal of Empirical Finance*. – 2019. – № 50. – P. 20-42
13. Sarstedt, M., Mooi, E. A Concise Guide to Market Research. – Springer Berlin, Heidelberg, 2014. – 347 p.
14. Sumer V. Zhanaltay Z., Parkhomchik L. Renewable Energy in Kazakhstan: Potential and Challenges // In book: *Renewable Energy*. – Springer, 2019. – P. 211-229.
15. Ke L. Chemical Energy Security in China and Kazakhstan Based on Central Asian Cooperation // 2019 International Conference on Management, Education Technology and Economics (ICMETE 2019). – Atlantis Press, 2019. – P. 590-593.
16. Bekmukhametova A., Zhong C. Economic Belt of the Silk Way: opportunities and prospects for Kazakhstan // *International Relations and International Law Journal*. – 2019. – № 84(4). – P. 106-114.

Reference

1. Keeley, A. R., & Ikeda, Y. (2017). Determinants of foreign direct investment in wind energy in developing countries. *Journal of Cleaner Production*, 161, 1451-1458.
2. Sarkodie, S. A., & Strezov, V. (2019). Effect of foreign direct investments, economic development and energy consumption on greenhouse gas emissions in developing countries. *Science of the Total Environment*, 646, 862-871.

3. Behera, S. R., & Dash, D. P. (2017). The effect of urbanization, energy consumption, and foreign direct investment on the carbon dioxide emission in the SSEA (South and Southeast Asian) region. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 70, 96-106.
4. Vladimirovna, V. E. (2017). Economics and management in power engineering. *Ekonomika i paradigma novogo vremeni*, 2, 5-7.
5. Keeley A. R., Matsumoto K. (2018). Investors' perspective on determinants of foreign direct investment in wind and solar energy in developing economies – Review and expert opinions. *Journal of cleaner production*, 179, 132-142.
6. Destek, M. A., & Sarkodie, S. A. (2019). Investigation of environmental Kuznets curve for ecological footprint: the role of energy and financial development. *Science of the Total Environment*, 650, 2483-2489.
7. Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth? *Journal of International Economics*, 45(1), 115-135.
8. Ayala, D. (2019). Kazakhstan grain and feed update report. The Foreign Agricultural Service (FAS) USDA. Retrieved February 15, 2024, from https://gain.fas.usda.gov/Recent%20GAIN%20Publications/Grain%20and%20Feed%20Update_Astana_Kazakhstan%20-%20Republic%20of_2-20-2019.pdf
9. Liu, W., Xu, X., Yang, Z., Zhao, J., & Xing, J. (2016). Impacts of FDI renewable energy technology spillover on China's energy industry performance. *Sustainability*, 8(9), Article 846.
10. Ouyang, Y., & Li, P. (2018). On the nexus of financial development, economic growth, and energy consumption in China: New perspective from a GMM panel VAR approach. *Energy Economics*, 71, 238-252.
11. Weigend, A. S. (2018). Time series prediction: forecasting the future and understanding the past. Routledge. 663 p.
12. De Bodt, E., Cousin, J. G., & Roll, R. (2019). Improved method for detecting acquirer fixed effects. *Journal of Empirical Finance*, 50, 20-42.
13. Ali, F., Dissanayake, D., Bell, M., & Farrow, M. (2018). Investigating car users' attitudes to climate change using multiple correspondence analysis. *Journal of Transport Geography*, 72, 237-247.
14. Sumer, V., Zhanaltay, Z., & Parkhomchik, L. (2019). Renewable energy in Kazakhstan: Potential and challenges. In *Renewable Energy* (pp. 211-229). Springer.
15. Ke, L. (2019). Chemical energy security in China and Kazakhstan based on Central Asian cooperation. In *2019 International Conference on Management, Education Technology and Economics (ICMETE 2019)* (pp. 590-593). Atlantis Press.
16. Bekmukhametova, A., & Zhong, C. (2019). Economic belt of the Silk Way: opportunities and prospects for Kazakhstan. *International Relations and International Law Journal*, 84(4), 106-114.

ҚЫТАЙДЫҢ ТІКЕЛЕЙ ИНВЕСТИЦИЯСЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭНЕРГЕТИКА САЛАСЫНЫҢ ДАМУЫНА ӘСЕРІ

Г. Туматай¹, Дж. Гу^{1*}, У. Жанторе²

¹Хохай Университеті, Нанкин, Қытай

² Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты – Қытайдың тікелей инвестициясының Қазақстанның энергетика саласына әсерін бағалауға бағытталған, қандай энергия көздері қосымша инвестицияны қажет ететінін анықтауға мүмкіндік береді, сондай-ақ Қазақстанның энергетика саласында инвестициялаудың орындылығын зерттеу үшін қажетті энергетикалық қызметтерге сұраныс деңгейін анықтауға мүмкіндік береді.

Әдістемесі – Қытайдың тікелей инвестициясының Қазақстанның энергетика саласына ықпалының регрессиялық моделі құрылды. Қытайдың тікелей инвестициясының Қазақстанның энергетика саласына

әсері төрт шама бойынша зерттеледі: Қазақстанға таза тікелей шетелдік инвестиция, Қазақстанның ЖІӨ (жалпы ішкі өнім), Қытайдың Қазақстанға тікелей инвестициясы және Қытайдың Қазақстанның энергетика саласына тікелей инвестициясы.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Қытайдың Қазақстанның энергетикалық саласына тікелей инвестиция салуы басқа факторлармен салыстырғанда Қазақстанның энергетикалық саласына маңыздырақ әсер етуі мүмкін, бұл Қазақстанға шетелдік, әсіресе қытайлық капиталмен ынтымақтасуға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері. Қазақстандағы таза тікелей шетелдік инвестициялардың, Қазақстанның ЖІӨ-нің, Қытайдың Қазақстанға тікелей инвестициясының және Қытайдың Қазақстанның энергетикалық саласына тікелей инвестициясының Қазақстандағы энергетиканың дамуына әсері айтарлықтай және оң байланыста екенін көрсетеді.

Түйін сөздер: Қытайдың тікелей инвестициясы, энергетика саласы, Қазақстан, Қытай.

ВЛИЯНИЕ ПРЯМЫХ ИНВЕСТИЦИЙ КИТАЯ НА РАЗВИТИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ В КАЗАХСТАНЕ

Г. Туматай¹, Дж. Гу^{1*}, У. Жанторе²

¹Университет Хохай, Нанкин, Китай

²Международный университет «Астана», Астана, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования заключается на оценке влияния прямых инвестиций Китая на энергетическую индустрию Казахстана, что позволяет определить, какие источники энергии требуют дополнительных инвестиций, а также уровень спроса на энергетические услуги, что необходимо для изучения целесообразности вложений в энергетическую индустрию в Казахстане.

Методология исследования – на основе проведенного анализа создана регрессионная модель влияния прямых инвестиций Китая на энергетическую индустрию Казахстана. Исследовано воздействие китайских прямых инвестиций на энергетическую индустрию Казахстана по четырем переменным: чистые прямые иностранные инвестиции в Казахстане, ВВП Казахстана, прямые инвестиции Китая в Казахстан и прямые инвестиции Китая в энергетическую индустрию Казахстана.

Оригинальность / ценность исследования. Полученные данные были проанализированы для уточнения соответствующих выводов о влиянии китайских прямых инвестиций на энергетическую индустрию Казахстана. Среди них прямые инвестиции Китая в энергетическую индустрию Казахстана, по сравнению с другими факторами, могут оказать более важное воздействие на энергетическую индустрию Казахстана, что позволяет Казахстану сотрудничать с иностранным капиталом, особенно с китайским, создавая совместные предприятия, для улучшения сложившейся ситуации в энергетической индустрии Казахстана.

Результаты исследования. Результаты показывают, что воздействие чистых прямых иностранных инвестиций в Казахстан, ВВП Казахстана, прямых инвестиций Китая в Казахстан и прямых инвестиций Китая в энергетическую индустрию Казахстана на развитие энергетики в Казахстане значительное и положительную связь.

Ключевые слова: прямые инвестиции Китая, энергетическая индустрия, Казахстан, Китай.

ABOUT THE AUTHORS

Tumatay Gulsim – PhD student, researcher, Hohai University, Department of sociology, Nanjing, China, e-mail: 13921445141@163.com

Gu Jintu – PhD in social science, Professor, Hohai University Department of sociology, Nanjing, China, e-mail: gujintu@126.com *

Ulsara Zhantore Nematullakzy - PhD in management science, Senior lecture of the Institute of pedagogy, Astana International University, Astana, Kazakhstan, e-mail: sarakurmanbay2019@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9206-1799>.

МРНТИ 06.77.61

JEL Classification: E24; F66; J01; J21

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2024-2-89-101>

ҚАЗІРГІ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНДАҒЫ «ЦИФРЛЫҚ КӨШПЕНДІЛЕР»

Ж. Б. Рахметулина^{1*}, А. О. Сулейменова², Т. А. Абылайханова²

¹Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан Республикасы

²С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – «цифрлық көшпенділердің» географиялық ұтқырлығының серпінімен ерекшеленетінін есепке ала отырып, экономикалық ахуалына, еңбек нарығындағы ықпалына талдау жасау. Экономиканы цифрландыру жағдайында дәстүрлі емес жұмыспен қамту мәселелерін зерделеу.

Әдіснама: жұмыста цифрлық көшпенділер, фрилансерлер мен өзін-өзі жұмыспен қамтушылар арасындағы салыстырмалы талдау пайдаланылды, нәтижесінде олар қашықтан бейстандартты жұмыспен қамтылу сияқты ортақ қасиетпен қиылысушы жиындар қалыптастыратыны анықталды. Цифрлық көшпенділерді зерттеуде нетнографиялық тәсіл қолданылады, оған онлайн иммерсивті өзара әрекеттестік, сайттар, форумдар, блогтардың контент талдауы т.б. әдістер кіреді.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы: жарияланымдардың көптігіне қарамастан, цифрлық көшпенділер феноменін зерттеуге қатысты бірқатар қиындықтар орын алуда. Мақалада «цифрлық көшпенділер» дефинициясы, олардың болмыстық сипаттамалары, өзін-өзі жұмыспен қамтушылар мен фрилансерлерден айырмашылықтары қарастырылады. Ақпараттық, технологиялық, басқарушылық қолдауды қамтамасыз ететін, түрлі қызмет түрлерін көрсететін «цифрлық көшпенділердің» қазіргі еңбек нарығындағы маңызды рөлі негізделеді.

Зерттеу нәтижелері: Халықтың ұтқырлық деңгейінің көтерілуі еңбек нарығында жұмыспен қамтудың жаңа формасының пайда болуын ынталандырды. «Цифрлық көшпенділер» білім және кәсіби даярлықтың жоғары деңгейімен; өндіріс саласын және материалдық емес өндіріс саласындағы қызмет көрсетулерді таңдаудағы айтарлықтай еркіндігімен ерекшеленеді. Ковидтен кейінгі жағдайда «цифрлық көшпенділер» жоғалтылған жұмысшылардың орнын толтыруға ықпал етуі мүмкін.

Түйін сөздер: еңбек нарығы, жұмыспен қамту, фрилансинг, өзін-өзі жұмыспен қамту, цифрлық көшпенділер, еңбек трансформациясы, креативті экономика.

Алғыс: Мақаланы Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырған (грант № AP19680192).

КІРІСПЕ

Цифрлық көшпенділердің фрилансерден айырмашылығы олар ұтқырлығы жоғары және кәсіби құзыреттіліктері дамыған жоғары кәсіби еңбек ресурстары болып табылатын өзін-өзі жұмыспен қамтығандар немесе келісім-шарт негізінде жұмыс жасайтындар.

Әдетте мұндай адамдардың еңбек әрекеті материалдық игіліктерді өндірумен байланысты емес. Жоғары когнитивті, әлеуметтік және эмоционалды интеллектуалдық дағдылар мұндай адамдарға еңбектің осы түрінің және өзін-өзі жұмыспен қамтуды ұйымдастырудың сенімсіздігі мен әлсіздігіне байланысты болатын тәуекелдерді өз бетінше басқаруға мүмкіндік береді.

Пандемияға дейін қызметкер қашықтан жұмыс істеуге ауыстырылса, жұмыс берушілер еңбек өнімділігі төмендейді деп қауіптенгендіктен, жаппай қашықтан жұмыс істеу тиімсіз болып көрінді. Бірақ бүгінгі таңда көптеген жұмыс берушілер кезінде жұмыс орнында тікелей жеке қатысуға мүмкіндігінсіз жүзеге асырылмайтын кейбір штаттық қызметкерлерді қашықтан жұмыс форматына ауыстыруды жалғастыруда. Экономиканың және креативті экономиканың көптеген салаларында қашықтан жұмысты кеңейтудің сәтті тәжірибесі жұмыстың бұл форматы көптеген кәсіби міндеттер үшін тіпті ковидтен кейінгі кезеңде де қолжетімді болатынын көрсетті, бұл еңбек және экономикалық шығындарды барынша азайтуға мүмкіндік береді.

Әдебиетке шолу. Қазіргі уақытта әлемдік экономикада вирустық инфекциядан болатын өлім-жітімнің жоғары болуымен, сондай-ақ жоғары интеллектуалды және озық жұмысшылардың кеңсе мен өндірістік үй-жайлардан қашықтан жұмыс істеуге ауысуымен, соның ішінде елден тыс жерлерге басқа юрисдикцияларға көшуімен байланысты адам ресурстарының тапшылығы проблемасы туындайды [1; 2]. Шетелдік ғылыми және публицистикалық әдебиеттерде мұндай жұмысшыларды «цифрлық көшпенділер» деп атайды.

Цифрлық көшпенді (Digital Nomad) – ақпараттық технологияларды қолдану арқылы қашықтан жұмыс істейтін, ара-тұра тұрғылықты мекен-жайын ауыстыратын және елдер арасында немесе бір мемлекет аумағында орын ауыстыратын маман. Цифрлық көшпенді бір тұрақты жұмыс берушіге еңбек етуі мүмкін немесе әлемнің әр түпкірінен бірнеше клиенттің тапсырыстарын орындауы ықтимал.

Публицистикалық және ғылыми әдебиеттерде мұндай жұмыспен қамтылу түрі фриланс деп аталады, ал мұндай формадағы немесе еңбекті ұйымдастыру тәсілінде жұмыс жасайтындар ресми түрде – өзін-өзі жұмыспен қамтушылар, бейресми түрде фрилансерлер деп аталады [3-5]. Сонымен бірге өзін-өзі жұмыспен қамту, фриланс және цифрлық көшпенділер арасында түбегейлі айырмашылықтар бар.

Фриланс және цифрлық көшпенділік жаһандық экономикада жұмыспен қамтудың жаңа түрі және еңбекті ұйымдастыру тәсілі ретінде 1980 жылдардан бастап белгілі [6; 7].

Жұмыспен қамтудың жаңа тиімді әдістерін қазіргі Қазақстан экономикасында пайдалануды зерттеумен Б. А. Жанкубаев, У. К. Шегенова [8], өзін-өзі жұмыспен қамту мәселелерімен – Д. Ж. Рахматуллаева [9], Г. К. Иляшова, С. К. Қондыбаева, З. Т. Сәтпаева [10], Қазақстанда фриланстың дамуын зерттеумен Д. Ж. Абдрейсова, Д. Т. Байтенизов, Д. А. Амержанова айналысты [11]. Жоғарыдағы ғалымдар сандық көшпенділердің фрилансерден айырмашылығы, олардың интеллектісі мен құзыреттілігі кезкелген еңбек нарығында сұранысқа ие, жоғары білікті еңбек ресурстарының ұтқырлығына бағытталған деп атап өтті. Тиісінше, келісім-шарт бойынша (әдетте мерзімді) жұмыс істейтін цифрлық көшпенділер де, өзін-өзі жұмыспен қамтушылар да материалдық өнім жасамайды, керісінше, ақпараттық-коммуникациялық, ғылыми-зерттеу және технологиялық әзірлемелер мен қызмет көрсетулер саласында еңбек етеді.

2000 жылдардың басында Қазақстанның жаңа нарықтық экономикасы әлемдік экономикаға енді ғана толықтай интеграциялана бастаған кезде алғаш рет икемді / белсенді жұмыспен қамту және фриланс деген атқа ие болған еңбек пен туризм элементтерін біріктіретін жаңа құбылыспен толықтай бетпе-бет келді. Алайда 2010 жылдардан бастап-ақ ғылыми және публицистикалық әдебиеттерде «...саяхат барысында жұмыс істейтін және жұмыс кезінде саяхаттайтын» жұмысшылар санатына қатысты «сандық көшпенділер» ұғымы енгізілді [7].

Мұндай жұмыспен қамту және еңбекті осылайша ұйымдастыру, бір жағынан, жұмысшылар мен жұмыс берушілердің шығындарын азайтатын әлеуметтік-еңбек келісім-шарттарының икемді және бейімді схемасы ретінде қарастырылады. Бірақ, екінші жағынан, мұндай жұмыспен қамту сенімсіз, әлеуметтік кепілдіктер бермейді және жұмысшыларды осал жағдайға қояды [12].

Сонымен, пандемия кезінде қашықтан жұмыс істеуге көшкен көптеген жұмысшылар үшін үйден шықпай-ақ жұмыс істеу мүмкіндігі кәсіби өмірінде анағұрлым үлкен рөл ойнауда.

Әдіснама. Жұмыста цифрлық көшпенділер, фрилансерлер және өзін-өзі жұмыспен қамтушы азаматтарды, олардың әлеуметтік-экономикалық тәжірибесінің ерекшеліктерін салыстырмалы талдау әдісі пайдаланылды. Мақаланың теориялық негізін тәуелсіз жұмысшыларды жұмыспен қамтудың әлеуметтік және экономикалық зерттеулері, цифрлық көшпенділіктің тұжырымдамасын құрайтын және цифрлық көшпенділіктің әртүрлі тәжірибелерін зерттейтін ғылыми еңбектер құрайды. Эмпирикалық базаны дәстүрлі емес жұмыспен қамтудың әлеуметтік зерттеулерінің жарияланған нәтижелері, сондай-ақ нетнография әдістерін қолдану арқылы алынған интернет-ресурстардың, виртуалды сауалнамалар мен сұхбаттардың қолжетімді деректері құрады.

Нәтижелер. Бүгінгі таңда статистикалық мониторингтің бірыңғай халықаралық стандарттары болмағандықтан, ұлттық еңбек нарығында және әлемде қашықтан жұмыспен қамтудың ауқымын бағалау өте қиын [13]. Сондықтан қазір халықтың түрлі әлеуметтік сауалнамаларын жинау негізінде баға беру керек.

Үш жыл бұрын Еуропалық Одақта қашықтан жұмыс режиміне көшкен барлық жұмысшылардың үлесі 12 %-ы құраса, соңғы 10 жыл ішінде үлесі 5-6 % құрайды. Финляндияда, Данияда, Нидерландыда, Португалияда, Францияда қашықтан жұмыспен қамту бойынша ең жоғары көрсеткіштер 25 %-ға дейін, ал Болгарияда, Латвияда, Хорватияда, Румынияда бұл көрсеткіш елдегі барлық жұмыспен қамтылғандардың тек 5 %-ын ғана құрайды.

Сонымен қатар, пандемия қай міндеттер мен мамандықтардың қашықтан жұмыс форматына нашар бейімделгенін, ал қайсылары оған көбірек бейімделгенін түсінуге айтарлықтай «үлес» қосты.

McKinsey жаһандық институтының есептерінде дамыған елдердегі жұмыс күшінің шамамен 25 %-ы үйден 3-5 күн шықпай-ақ өнімді жұмыс істей алатыны туралы келесі ақпарат берілген. Егер осылай жалғаса берсе, онда бұл қала экономикасына, көлікке, халықтың шығындарына қатты әсер етеді, ірі қалалардағы адамдардың шоғырлануын тоқтатуы мүмкін. АҚШ-та мұндай жұмыстың салдарынан тазалау, қауіпсіздік және техникалық қызмет көрсетуге, қонақ үйге деген сұраныстың күрт төмендеуі байқалды.

Дамыған елдерде қашықтан жұмыс істеу мүмкіндігі дамушы елдерге қарағанда әлдеқайда жоғары.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, экономика құрылымында бизнес пен қаржылық қызмет басым болғандықтан, Ұлыбританияда қашықтан жұмыс істеудің ең жоғары әлеуеті бар. Дамушы елдерде, керісінше, дене немесе қол еңбегін қажет ететін кәсіптерде, ауыл шаруашылығы және өндіріс сияқты салаларда жұмысбастылық деңгейі ең жоғары. Мұндай елдерге Үндістан кіреді, мұнда жұмыс орындарының тек 5 %-ы өнімділікті айтарлықтай жоғалтпай қашықтан орындалуы мүмкін (Сурет 1).

Америка Құрама Штаттарының мысалына сүйенсек, қаржылық қызмет, кәсіби қызметтер, IT сияқты кейбір секторлар өнімділікті айтарлықтай жоғалтпастан қашықтан жұмыс істеуде ең жоғары әлеуетке ие.

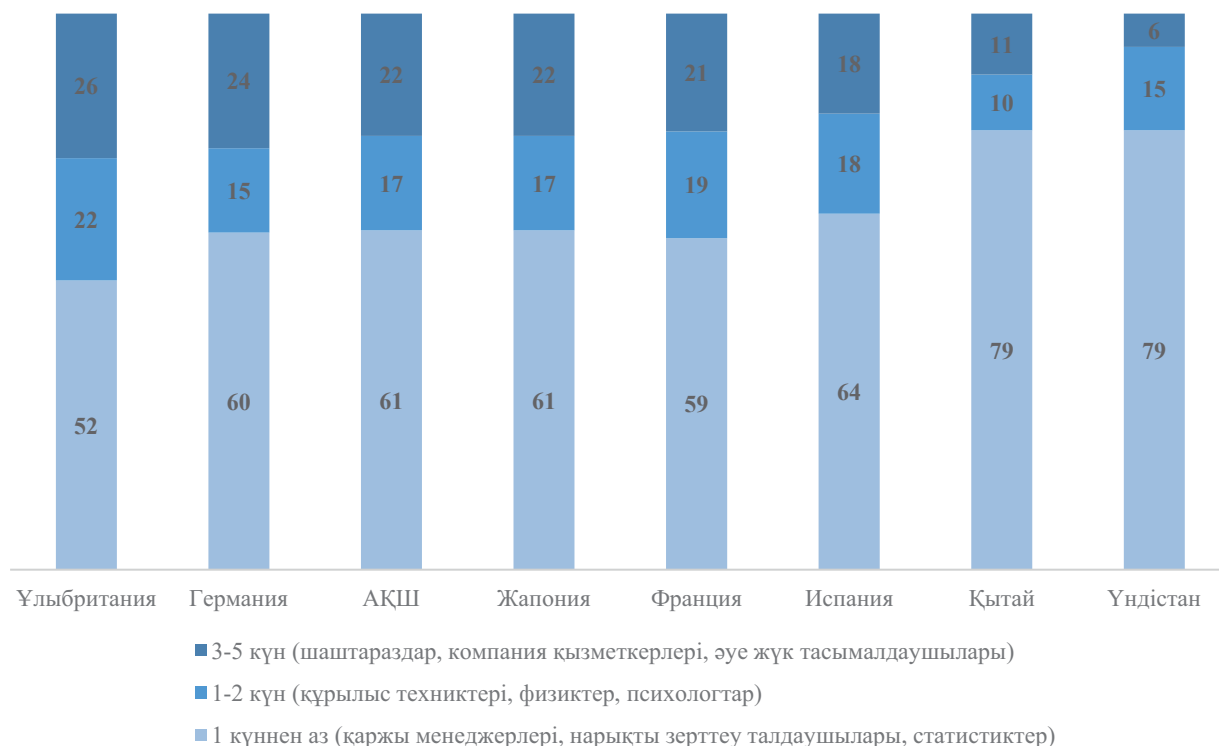
Қазақстан Республикасындағы салалар бойынша экономиканың нақты секторында қашықтан жұмыс істейтін адам аз, өйткені онда жабдықтар мен құралдармен жұмыс істеу үшін электриктердің, кеншілердің, дәнекерлеушілердің, фермерлердің және т. б. физикалық қатысуы талап етіледі (Сурет 2).

Теориялық тұрғыдан алғанда, қызметкерлердің ең басым бөлігі білім беру саласында қашықтан жұмыс істей алады (80 %), COVID-19 пандемиясы көрсеткендей онлайн оқыту мүмкіндігі бар, барлық мұғалімдер үйден жұмыс істеді, бірақ әзірге ол қажетті инфрақұрылымның, құзыреттердің және т. б. болмауына байланысты толық тиімді бола алмайды.

Бүгін біз қаржы, ғылым, кәсіби қызметтер саласындағы мамандардың жоғары үлесін байқай аламыз, мұнда онлайн-жұмыс үшін ноутбук пен телефонның болуы жеткілікті.

2021 жылы Қазақстанда қашықтан 53,8 мың адам жұмыс істеді (барлық жұмыспен қамтылған халықтың 0,6 %-ы). Өңірлер бойынша талдау көрсеткендей, Алматы облысында бұл көрсеткіш қашықтан жұмыспен қамтылғандардың 18 % және Алматы қаласында 18 % құрады. Ең төменгі көрсеткіш Шығыс Қазақстан облысында 0,3 % болды.

Ұлттық статистика бюросының (ҰСБ) деректері бойынша [16], 2023 жылдың қыркүйек айының соңында жұмыс күшінің жалпы саны 9,6 млн. адамды құрады, жыл басынан бері 1,4 %-ға өсті. Халықтағы жұмыс күшінің үлесі іс жүзінде өзгермеген, еңбекке қабілетті халықтың 69-70% деңгейін құрады. Жұмыс күшінің ішінде өзін-өзі жұмыспен қамтығандар саны өсуде, олар 2023 жылдың басынан бері 3% - ға өсті.

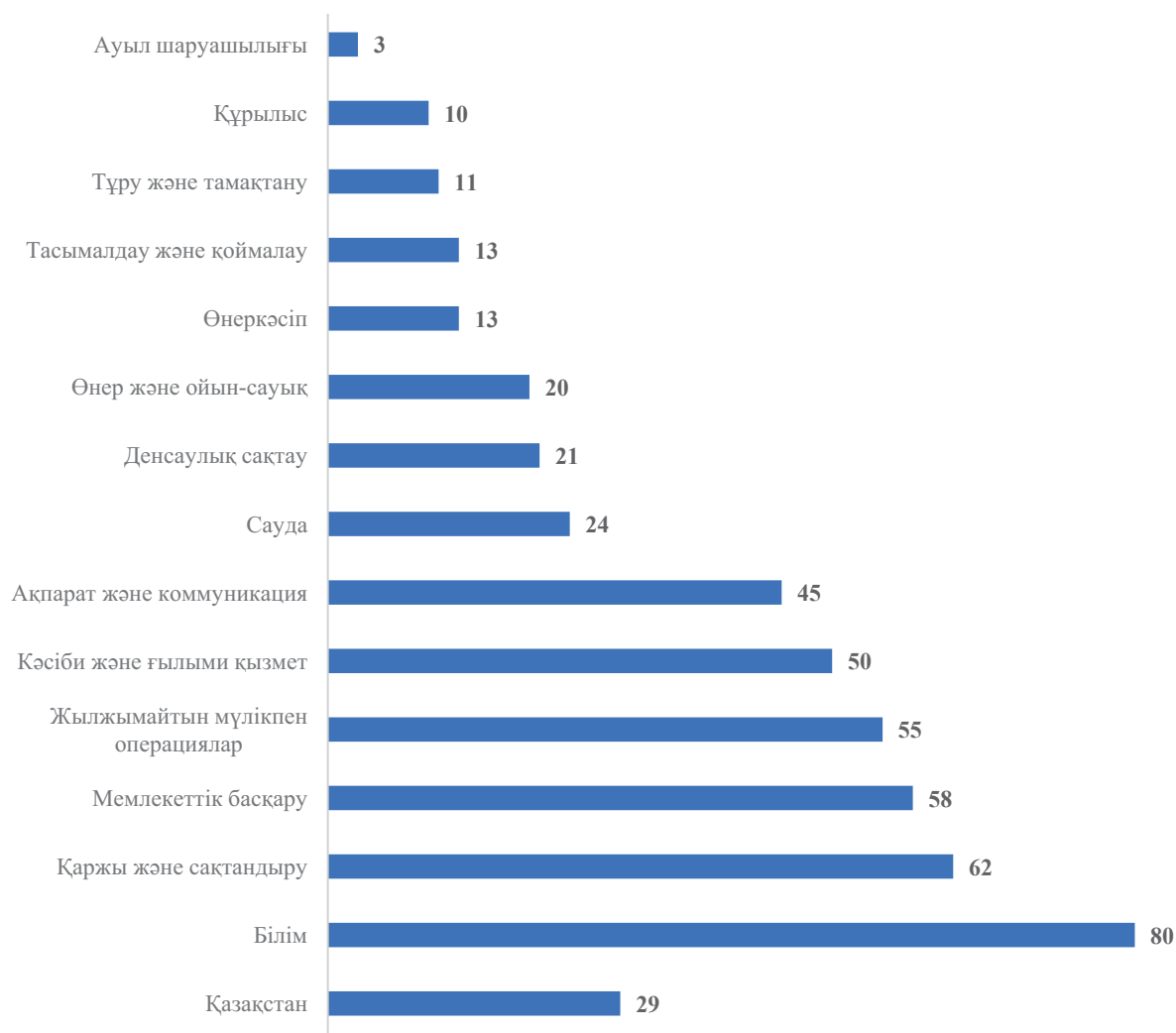

Сурет 1 – Аптасына күндер саны бойынша қашықтан жұмыс істеу мүмкіндігі бар қызметкерлер, жұмыс күшінің %

Ескертпе – [14] дереккөз негізінде

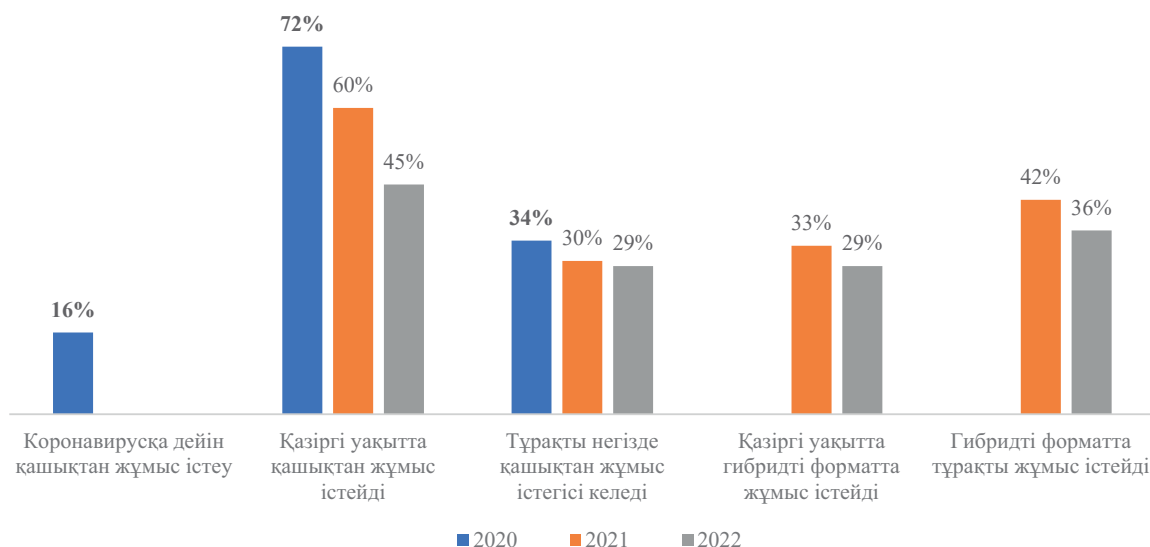
III тоқсанның қорытындысы бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың саны 2,2 млн. адамды құрады, оның ішінде 1,6 млн. – жеке кәсіпкерлер, қалғаны 0,6 млн. – тәуелсіз қызметкерлер және басқалар. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың барлығы экономиканың бірнеше секторларында – саудада (31 %), ауыл шаруашылығында (28 %), көлікте (12 %) және құрылыста (8 %) көрсетілген.

2019 жылы Қазақстан Республикасының заңнамасында «өзін-өзі жұмыспен қамтығандар» ұғымы өз қызметін мемлекеттік тіркеусіз табыс алу мақсатында тауарларды, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді өндіру (өткізу) жөніндегі қызметті дербес жүзеге асыратын тәуелсіз қызметкерлерге немесе жеке тұлғаларға ауыстырылды. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық бойынша ресми статистикаға тәуелсіз қызметкерлер мен жеке кәсіпкерлер кіре бастады.

Сурет 2 – Қазақстанда қашықтан жұмыс істеуге қабілетті қызметкерлер үлесін бағалау,
2021 ж. саладағы жұмыспен қамтылған халықтың %
Ескертпе – [15] дереккөз негізінде

АҚШ-та әрбір екінші жұмысшы гибриді форматта жұмыс істегісі келеді, пандемия кезінде қашықтан жұмыс істеген жұмысшылардың 81 %-ы қашықтан жұмыс жасағысы келеді. 2022 жылғы жаһандық сауалнамада қашықтан жұмыс гибриді жұмысқа айналады деп мәлімдеген 1000 технологиялық компания басшыларының нәтижелері көрсетілді. 400-ден астам басшылар жақын арада олардың қызметкерлері тұрақты негізде қашықтан жұмыс істеуге көшетінін айтты (Сурет 3).

Сурет 3 – Қашықтан жұмыс істеуге көшу туралы IT-директорлар арасында жаһандық сауалнама. Респонденттердің үлесі, %.
Ескертпе – Stata.com дереккөзі негізінде

Әрине, бұл жұмыс беруші мен қызметкердің жұмыс кестесіне қатысты мүдделерінің қайшылығына әкелуі мүмкін, сондықтан қазір көптеген жұмыс берушілер қызметкерлердің толық уақытты кеңседе жұмыс істеуі үшін маңызды шаралар қабылдауда.

Талқылау. Беккер-Фридман институты жүргізген зерттеулердің нәтижелеріне сүйенсек, 10 мыңға жуық қызметкерлер үйде де кеңседегі сияқты өнімді жұмыс істейді [12-17]. Бұл тұжырым көбінесе қашықтан жұмыстың кеңседегі жұмыстан артықшылықтарын айқындау үшін пайдаланылады. Осылайша, қашықтан жұмыс істейтіндер орташа есеппен алғанда кеңседе жұмыс жасайтындармен салыстырғанда бір айда 1,4 күн немесе бір жылда 16,8 күн артық жұмыс жасайды.

Сонымен, қашықтан жұмыс істеудің басты артықшылықтары: алаңдаушылықтың болмауы, кеңсеге күнделікті баруға кететін уақыт пен ақшаны үнемдеу, үлкен еркіндік [18]. Осы артықшылықтардың арқасында қашықтан жұмыс істеу еңбек өнімділігі мен жұмысқа қанағаттануды, жұмысшылардың мотивациясын арттырады, осының бәрі кадрлардың ауысу қаупін азайтуға көмектеседі.

Осының нәтижесінде компанияларда еңбекті ұйымдастыру қағидаттары мен ережелерін қайта қарау, персоналдың тұрақсыздығының жоғары деңгейі және құнды кадрлардың жоғалуы бойынша әлеуметтік-еңбек мәселелері туындауы мүмкін екенін атап өтеміз.

Бұл факторлар жұмыстың осы түрлерінің қалыпты жағдайға айналуына, ал кадрлардың тұрақсыздығы кез келген тарихи көрсеткіштермен салыстырғанда жоғары мәнге ие болуы ықтимал [19].

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігі цифрлық көшпенділер деп аталатын шетелдік IT-мамандарға виза беру үшін заңнамаға түзетулер енгізу рәсімін бастады. Ол үшін Қазақстан Республикасына шетелдіктер мен азаматтығы жоқ тұлғалардың кіруіне шақырту рәсімдеудің тиісті Қағидаларына «Сұранысқа ие мамандық өкілдері» атты жеңілдік санаты қосылады.

Тиісті санаттағы визаны алған шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарға Қазақстанда тұруға ықтиярхаттарды беру Қазақстанның халықаралық еңбек нарығымен интеграциясын қамтамасыз етеді, қазақстандық эмигранттардың, әсіресе ғылым, білім беру, денсаулық сақтау, өнеркәсіп, IT, спорт және мәдениет және басқа да салаларда Қазақстан үшін құнды дағдылары бар білікті мамандардың елге оралуын ынталандырады.

Президент Қ.-Ж. К. Тоқаев 2022 жылдың қыркүйегінде шетелдік жоғары білікті қызметкерлерге тұруға ықтиярхат алу үшін арнайы виза беруге рұқсат беру идеясын айтқан болатын. Мұндай Digital

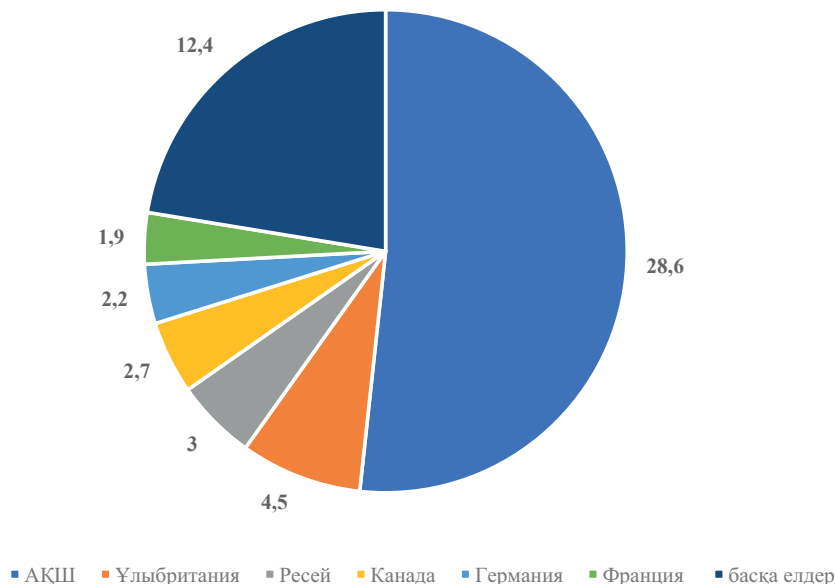
Nomad визалары Грузия, Түркия және Біріккен Араб Әмірліктері (БАӘ) сияқты 35 елде қолданыста. 2022 жылы Қырғызстанда цифрлық көшпенділердің ерекше мәртебесі шұғыл заңдастырылды. Енді Қырғыз Республикасына көшіп келген, бірақ басқа елдердің ІТ өндірісінде жұмыс істейтін шетелдіктерге арнайы жұмысқа рұқсат талап етілмейді.

Цифрлық көшпенділерге арналған Nomad List тұтынушылық ақпарат порталының беттерінде жұмысшылардың осы санаты үшін ең тартымды елдер туралы ақпарат жарияланады. Тізімде барлығы 29 мемлекет. Алғашқы бестікте АҚШ, Ұлыбритания, Таиланд, Германия және Испания бар. Қазақстан бұл рейтингте жоқ. Сайттың мәліметінше, әлемде 55,4 миллионнан астам саяхатшы ІТ мамандары бар. Олардың жартысынан көбі Америка азаматтары. Сандық қоныс аударушылар (релоканттар) саны бойынша үшінші орын ресейліктерге тиесілі. Әлемнің барлық елдерінде Ресейден 3 миллионға жуық ІТ мамандары жұмыс істеуде.

Соңғы бір жарым жыл ішінде Қазақстан екі рет Ресейден иммиграция толқынына тап болды – 2022 жылдың ақпанында Украинада арнайы әскери операция басталғаннан кейін және қыркүйекте ішінара мобилизация жариялануына орай. Көршілес елден мұндай иммиграцияның байқалатын трендтерінің бірі – ІТ мамандарының қоныс аударуы.

Қазақстан Республикасында ұзақ уақыт тұру үшін, қолданыстағы заңнамаға сәйкес, Еуразиялық Экономикалық Одақ (ЕАЭО) кез келген елінің азаматы уақытша тұруға рұқсат алуы қажет. Ол үшін қазақстандық кәсіпорынмен еңбек шартын ұсынуы тиіс. Дәл осы шарт Қазақстанға көшіп келіп, Ресей немесе басқа ел үшін қашықтан жұмыс істеуді жалғастырған цифрлық көшпенділерге кедергі болды.

Иммиграцияның екі толқынында Қазақстанға еңбек шарты бойынша немесе басқа негізде (мысалы, отбасымен қауышу үшін) уақытша тұруға ықтиярхат алған және басқа елдерге қашықтан жұмыс істейтін шетел азаматтарының саны туралы статистика жоқ. Бірақ мұндай оқиғалар өте көп, міне солардың бірі. Тыйымдарға қарамастан, Ресей Федерациясында өз компаниясында жұмысын жалғастырысы келетіндер шешу жолдарын тапқан, бұған тіпті олардың жұмыс берушілері де мұқтаж болған.

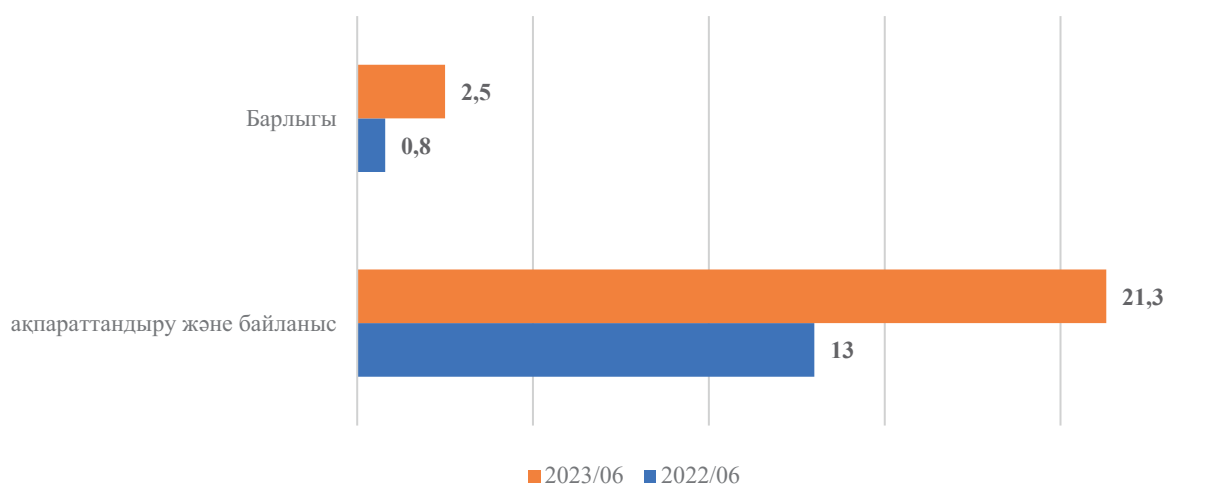

Сурет 4 – Әлемдегі цифрлық көшпенділердің саны. Елдер, азаматтық, мамандар бойынша,
2023 ж. тамыз, млн. адам
Ескертпе – [16] дереккөз негізінде

Қазақстан Республикасындағы цифрлық көшпенділер визасы бастамасының басты мақсаты – осы адамдарды «сұр» аймақтан шығарып, олардың елдегі мәртебесін заңдастыру. Басқаларға Қазақстанның ІТ мамандары үшін ашық екенін көрсету маңызды. Басқа елдерде еңбек етіп, Қазақстан

Республикасында қаржысын жұмсайтын жоғары білікті кадрлар – қазақстандық экономикаға қажетті адамдар.

Әзірге, Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросының [16] мәліметтері бойынша, санкцияларға байланысты Ресей Федерациясынан кетуге мәжбүр болған компаниялардың Қазақстанға қоныс аудару үдерісін ғана байқауға болады. Қазақстан Республикасында Ресейден шетелдік капиталдың қатысуымен тіркелген заңды тұлғалардың жалпы саны 2022 жылғы маусым мен 2023 жылғы маусым аралығындағы кезеңде 63,2 %-ға, 13 мыңнан 21,3 мың компанияға дейін өсті. Оның ішінде 2,5 мың фирманы ақпарат және коммуникация саласында жұмыс істейтін заңды тұлғалар. Өткен жылдың маусым айымен салыстырғанда олардың саны үш есеге артты (Сурет 5, 6).

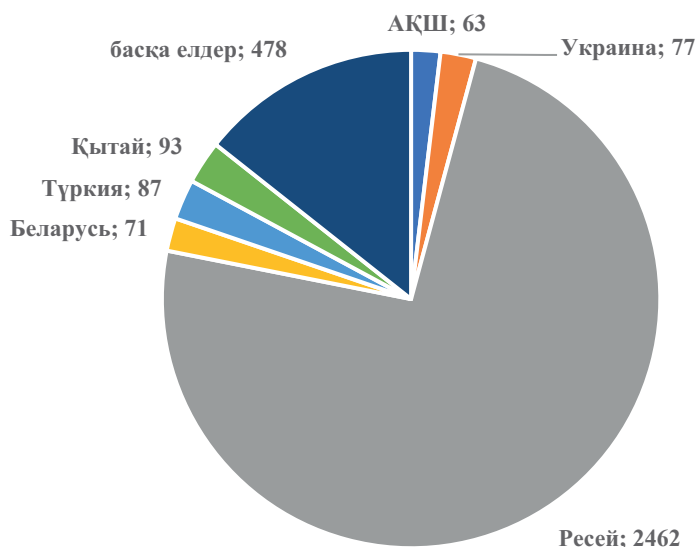
Сурет 5 – Қазақстан Республикасында Ресейден шетелдік капиталдың қатысуымен тіркелген заңды тұлғалар, 2022-2023, мың бірлік
Ескертпе – [16] дереккөз негізінде

2023 жылғы 1 маусымдағы деректерге сәйкес, ақпарат және коммуникация саласында шетелдік қатысуы бар тіркелген 3,3 мың заңды тұлғаның 2,5 мыңы Ресей Федерациясынан келген. Яғни, Қазақстандағы төрт шетелдік IT-компанияның үшеуі ресейлік компаниялардың инвестициялық капиталының көмегімен ашылған. Қалған елдердің жалпы үлесі 26,1% құрайды.

Қазақстандағы компьютерлік бағдарламалау саласындағы мамандардың номиналды жалақысы орташа экономикалық деңгейден 2,3 есе жоғары. Мысалы, ағымдағы жылдың екінші тоқсанында Қазақстан Республикасындағы орташа жалақы 365,5 мың теңге болса, IT саласында 853,1 мың теңгеге жеткен.

2023 жылдың басынан бері веб-әзірлеушілердің, бағдарламашылардың, data-инженерлерінің және басқа да IT мамандарының табыстары жақсы өсті. Ағымдағы жылдың екінші тоқсанында номиналды жалақы 2022 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 69,5%-ға, нақты жалақы 46,5%-ға өсті.

Нh.kz сайтында және басқа да рекруттік сайттарға жарияланған бос орындарға қарағанда, 853 мың теңге (немесе 1,8 мың АҚШ доллары) жалақы Қазақстанда тұратын цифрлық көшпенділер үшін ең жоғары деңгейден алыс. Жұмыстың күрделілік деңгейіне және қызметкердің мәртебесіне байланысты (жаңадан келген, орта буын, жоғары деңгей маманы) шетелдік компаниялар IT мамандарына 3-5 мың АҚШ долларына дейін (1,3-2,2 млн. теңге) жалақы ұсынады. Сонымен қатар, код жазу, бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеу және data-талдаумен айналысуды білетіндерге сақтандыру, оқыту, спорт залы, медициналық қызметтер және т.б. үшін төлеуге дайын. Хабарландыруларда жарияланған бос жұмыс орындарының шарттарына сүйене отырып, жұмыс берушілер Қазақстан Республикасында тұратын қазақстандықтармен де, ресейліктермен де ынтымақтастыққа дайын (Кесте 1).

Сурет 6 – Елдер бойынша Қазақстан Республикасында шетелдік капиталдың қатысуымен заңды тұлғалар, 2023 жылғы маусым, бірлік
Ескертпе – [16] дереккөз негізінде

Кесте 1 – Қазақстандағы цифрлық көшпенділер үшін үздік 10 бос жұмыс орны, 2023 ж.

Қызмет атауы	Компанияның қызмет ету саласы	Ұсынылатын жалақы
Аға Python әзірлеушісі	Ed-tech оқыту	5,2 мың АҚШ долларына дейін
Аға backend- әзірлеушісі	Ақпараттық жүйелер	5 мың АҚШ долларынан бастап
backend- әзірлеушісі	криптоиндустриясы	3 мыңнан 4,5 мың АҚШ долларына дейін
Бұлтты дерекқордың аға әзірлеушісі	Бұлтты ақпараттық жүйелер	4 мың АҚШ долларынан бастап
Аға frontend- әзірлеушісі	криптоиндустриясы	2,5 мыңнан 3,5 мың еуроға дейін
Аға PHP/MySQL әзірлеушісі	финтех	3,2 мың АҚШ долларынан бастап
Автоматтандыру жөніндегі жетекші инженер әзірлеушісі	финтех	3 мың АҚШ долларынан бастап
Scrum/Kanban әзірлеушісі	туристік бизнес	300 мыңнан 400 мың рубльге дейін
Аға data-инженері	Ақпараттық жүйелер	250 мың рубльге дейін
	Букмекерлік бизнес	200 мың рубльге дейін

Ескертпе – HeadHunter компаниялар тобы <https://hh.kz> дереккөз негізінде

Қашықтан жұмыспен қамту, жұмысты трансформациялау, цифрландыру, креативті экономика, еңбек құндылықтарын қайта қарау – экономиканың цифрлық қайта құруларына жауап ретіндегі еңбек нарығындағы жалғыз өзгерістер емес. Фрилансерлер санының артуы – ковидке дейінгі кезеңде де орын алған тренд, бірақ пандемияға орай үдетілген құбылыс. Зияткерлік білімді жалдаудан бастап тасымалдау мен жеткізуге дейінгі сан түрлі қызметтерді ұсынатын цифрлық платформалар барған сайын танымал бола түсуде, нәтижесінде гиг-жұмысшылардың саны артуда.

ҚОРЫТЫНДЫ

Халықтың жоғары деңгейдегі ұтқырлығы еңбек нарығында «цифрлық көшпенділер» деп аталатын жұмыспен қамтудың және еңбекті ұйымдастырудың жаңа формасының пайда болуына түрткі болды. Бұл санатқа жататын жұмысшылар материалдық емес өндіріс саласында жұмыс істейді, кәсіби және әлеуметтік құзыреттіліктері дамыған, жоғары зияткерлікке ие. COVID-19 індеті еңбек ресурстарының

саны мен сапасына теріс әсер еткен жағдайда «цифрлық көшпенділердің» еңбегін пайдалану жоғалған жұмысшылардың орнын толтыруға септігін тигізеді.

Осылайша, цифрландыру, креативті экономика жұмыс форматтары мен шарттарын өзгертетіні, бұл әсіресе дәстүрлі еңбек нарығында кедергілерге тап болған адамдар үшін жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін тудыратыны анық. Бұл, сайып келгенде, еңбек нарығында барлығына тең дәрежеде құқықтарды қамтамасыз ететін алуан түрлі және инклюзивті жұмыс ортасының дамуына әкелуі тиіс. Бірақ жұмыспен қамтудың осындай жаңа нысандары үшін мемлекет азаматтардың еңбек құқықтарын қорғау және олардың әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз ету үшін барлық жағдай жасауы тиіс.

Сандық көшпенділіктің өсіп келе жатқан ауқымы, болжанбайтын салдары мен айрықша тәуекелдері осы құбылысты зерттеу қажеттілігін және оның қазақстандық қоғамда теориялық және эмпирикалық деңгейде таралу болашағын өзектендіреді.

Әдебиеттер тізімі

1. De Almeida M. A., Correia A., De Souza J. M., Schneider D. Digital Nomads during the COVID-19 Pandemic: Evidence from Narratives on Reddit discussions // 2022 IEEE 25th International Conference on Computer Supported Cooperative Work in Design, CSCWD. – IEEE, 2022. – P. 1510-1516.
2. Wang B., Schlagwein D., Cecez-Kecmanovic D., Cahalane M. C. Digital work and high-tech wanderers: Three theoretical framings and a research agenda for digital nomadism // In Proceedings of the Australasian Conference on Information Systems. – 2018. – № 55. – P. 1-12.
3. Olga H. In search of a digital nomad: Defining the phenomenon // Information Technology & Tourism. – 2020. – № 22(3). – P. 335-353.
4. Reichenberger I. Digital nomads – A quest for holistic freedom in work and leisure // Annals of Leisure Research. – 2018. – № 21(3). – P. 364-380.
5. Nash C., Jarrahi M. H., Sutherland W., Phillips G. Digital nomads beyond the buzzword: Defining digital nomadic work and use of digital technologies // In Proceedings of the International Conference on Information. – 2018. – P. 207-217.
6. Müller A. The digital nomad: Buzzword or research category? // Transnational Social Review. – 2016. – № 3. – P. 344–348. – DOI: 10.1080/21931674.2016.1229930.
7. Hannonen O. In search of a digital nomad: defining the phenomenon // Information Technology & Tourism. – 2020. – № 3. – P. 335–353. – DOI: 10.1007/s40558–020–00177-z.
8. Жанкубаев Б. А., Шегенова У. К. Новые эффективные формы занятости для использования в экономике современного Казахстана // Экономика и предпринимательство. – 2023. – № 4(153). – С. 474-481.
9. Рахматуллаева Д. Ж. Анализ тенденций развития самозанятости в Казахстане за 1991-2018 годы. Креативная экономика: новые шансы для развития: Монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 140 с.
10. Иляшова Г. К., Қондыбаева С. К., Сатпаева З. Т. Қазақстандағы экономикалық даму мен халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуы арасындағы корреляциялық байланыс // «Тұран» университетінің хабаршысы. – 2021. – № 4(92). – Б. 200-207.
11. Абд্রেисова Д. Ж., Байтенизов Д. Т., Амержанова Д. А. Услуги фриланса в Казахстане и перспективы его развития // Статистика, учет и аудит. – 2021. – № 2(81). – С. 59-65.
12. Hardjono T., Pentland A. Empowering artists, songwriters & musicians in a data cooperative through blockchains and smart contracts // arXiv preprint arXiv:1911.10433. – 2019. – 12 p.
13. COVID-19: Guidance for labour statistics data collection [Электронды ресурсы] // ILO [web-сайт]. – 2020. – URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_741145.pdf (Қарау уақыты: 15.12.2023).
14. The future of work after COVID-19 [Электронды ресурсы] // McKinsey Global Institute [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-after-covid-19> (Қарау уақыты: 15.12.2023).

15. Labour market of Kazakhstan 2022: on the way to digital reality. [Электронды ресурс] // АО «Центр развития трудовых ресурсов» [web-сайт]. – 2022. – URL: <https://iac.enbek.kz/sites/default/files/WDC.%20Labour%20market%20in%20Kazakhstan%2C%20November%202022.pdf> (Қарау уақыты: 05.01.2024).
16. Жұмыспен қамту және жұмыссыздық [Электронды ресурс] // Ұлттық статистика бюросы Қазақстан республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі [web-сайт]. – 2024. – URL: <https://old.stat.gov.kz> (Қарау уақыты: 16.02.2024).
17. About the 2021 Cohort [Электронды ресурс] // Becker Friedman Institute [web-сайт]. – 2024. – URL: <https://bfi.uchicago.edu/class-of-2021-highlights/> (Қарау уақыты: 15.12.2023).
18. Schlagwein D. The history of digital nomadism // In Proceedings of the International Workshop on the Changing Nature of Work. – 2018. – Vol. 22. – P. 1-5.
19. McRae E., Aykens P., Lowmaster K., Shepp J. Trends that will shape work in 2023 and beyond [Электронды ресурс] // Harvard Business Publishing [web-сайт]. – 2023. – Т. 20(9). – URL: <https://hbr.org/2024/01/9-trends-that-will-shape-work-in-2024-and-beyond> (Қарау уақыты: 25.01.2024).

Reference

1. De Almeida, M. A., Correia, A., De Souza, J. M., & Schneider, D. (2022). Digital Nomads during the COVID-19 Pandemic: Evidence from Narratives on Reddit discussions. 2022 IEEE 25th International Conference on Computer Supported Cooperative Work in Design, CSCWD (pp. 1510-1516). IEEE.
2. Wang, B., Schlagwein, D., Cecez-Kecmanovic, D., & Cahalane, M. C. (2018). Digital work and high-tech wanderers: Three theoretical framings and a research agenda for digital nomadism. Proceedings of the Australasian Conference on Information Systems, 55, 1-12.
3. Olga, H. (2020). In search of a digital nomad: Defining the phenomenon. Information Technology & Tourism, 22(3), 335-353.
4. Reichenberger, I. (2018). Digital nomads – A quest for holistic freedom in work and leisure. Annals of Leisure Research, 21(3), 364-380.
5. Nash, C., Jarrahi, M. H., Sutherland, W., & Phillips, G. (2018). Digital nomads beyond the buzzword: Defining digital nomadic work and use of digital technologies. Proceedings of the International Conference on Information (pp. 207-217).
6. Müller, A. (2016). The digital nomad: Buzzword or research category? Transnational Social Review, 3, 344-348. <https://doi.org/10.1080/21931674.2016.1229930>
7. Hannonen, O. (2020). In search of a digital nomad: Defining the phenomenon. Information Technology & Tourism, 22(3), 335-353. <https://doi.org/10.1007/s40558-020-00177-z>
8. Zhankubaev, B. A., & Shegenova, U. K. (2023). Novye effektivnye formy zanyatosti dlya ispol'zovaniya v ekonomike sovremennogo Kazahstana. Ekonomika i predprinimatel'stvo, 4(153), 474-481.
9. Rahmatullaeva, D. Zh. (2020). Analiz tendencij razvitiya samozanyatosti v Kazahstane za 1991-2018 gody. Kreativnaya ekonomika: novye shansy dlya razvitiya: Monografiya (p. 140). Almaty: Qazaq university.
10. Ilyashova, G. K., Kondybaeva, S. K., & Satpaeva, Z. T. (2021). Kazakstandagy ekonomikalık damu men halyktyn ozin-ozı zhumyspen kamtuı arasyndagy korrelyaciyaık bajlans. Bulletin of «Turan» university, 4(92), 200-207.
11. Abdreisova, D. Zh., Bajtenizov, D. T., & Amerzhanova, D. A. (2021). Usługi frilansa v Kazahstane i perspektivy ego razvitiya. Statistika, uchet i audit, 2(81), 59-65.
12. Hardjono, T., & Pentland, A. (2019). Empowering artists, songwriters & musicians in a data cooperative through blockchains and smart contracts. arXiv preprint arXiv:1911.10433 (p. 12).
13. COVID-19: Guidance for labour statistics data collection. (2020). Official website of the ILO. Retrieved December 15, 2023, from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_741145.pdf.
14. The future of work after COVID-19. (2021). McKinsey Global Institute. Retrieved December 15, 2023, from <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-after-covid-19>.

15. Labour market of Kazakhstan 2022: on the way to digital reality [Elektrondy resurs]. (2022). АО «Centr razvitiya trudovyh resursov» [web-sajt]. Retrieved January 5, 2024, from <https://iac.enbek.kz/sites/default/files/WDC.%20Labour%20market%20in%20Kazakhstan%2C%20November%202022.pdf>
16. Zhumyspen kamtu zhane zhumysyzydyk. (2024). Agency for Strategic Planning and Reform of the Republic of Kazakhstan Bureau of National Statistics. Retrieved February 16, 2024, from <https://old.stat.gov.kz>.
17. About the 2021 Cohort. (2024). Website of the Becker Friedman Institute. Retrieved December 15, 2023, from <https://bfi.uchicago.edu/class-of-2021-highlights/>
18. Schlagwein, D. (2018). The history of digital nomadism. Proceedings of the International Workshop on the Changing Nature of Work, 22, 1-5.
19. McRae, E., Aykens, P., Lowmaster, K., & Shepp, J. (2023). Trends that will shape work in 2023 and beyond [Elektrondy resurs]. Harvard Business Publishing, 20(9). Retrieved January 25, 2024, from <https://hbr.org/2024/01/9-trends-that-will-shape-work-in-2024-and-beyond>.

«ЦИФРОВЫЕ КОЧЕВНИКИ» НА СОВРЕМЕННОМ РЫНКЕ ТРУДА

Ж. Б. Рахметулина^{1*}, А. О. Сулейменова², Т. А. Абылайханова²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Астана, Республика Казахстан

²Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – провести анализ экономического положения «цифровых кочевников», их влияния на рынке труда, с учетом, что они отличаются динамизмом географической мобильности. Изучить проблемы нетрадиционной занятости в условиях цифровизации экономики.

Методология исследования: в работе использован сравнительный анализ между цифровыми кочевниками, фрилансерами и самозанятыми гражданами, который показал, что они образуют пересекающиеся множества с таким общим признаком, как удаленная нестандартная занятость. В данном исследовании применены нетопографический подход, который включает методы онлайн-иммерсивного взаимодействия, контент-анализа сайтов, форумов, блогов и т.п.

Оригинальность / ценность исследования: несмотря на множество публикаций, все еще сохраняется ряд затруднений по изучению феномена цифровых кочевников. В статье рассматривается дефиниция «цифровые кочевники», их сущностные характеристики, отличия от самозанятых граждан и фрилансеров. Обосновывается важная роль «цифровых кочевников» на современном рынке труда, которые обеспечивают информационную, технологическую, управленческую поддержку, оказывают различные виды услуг.

Результаты исследования: Повышение уровня мобильности населения стимулировало появление на рынке труда новой формы занятости. «Цифровые кочевники» отличаются высоким уровнем образования и профессиональной подготовки; значительной свободой в выборе сферы производства и предоставление услуг в сфере нематериального производства. В постковидных условиях «цифровые кочевники» могут способствовать замещению утраченных работников.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, фриланс, самозанятость, цифровые кочевники, трансформация труда, креативная экономика.

Благодарности: Статья выполнена при финансовой поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (номер гранта AP19680192).

«DIGITAL NOMADS» IN THE MODERN LABOR MARKET

Zh. B. Rakhmetulina^{1*}, A. O. Suleimenova², T. A. Abylaikhanova²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan

²Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Oskemen, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research: Analyze the economic situation of digital nomads, their influence on the labor market, taking into account that they differ in dynamism of geographic mobility. To study the problems of non-traditional employment in the context of digitalization of the economy.

Methodology: The paper uses a comparative analysis between digital nomads, freelancers and self-employed citizens, which showed that they form overlapping sets with such common feature as remote non-standard employment. Study of digital nomads involves the use of a non-ethnographic approach, including methods such as online immersive interaction, content analysis of websites, forums, blogs, etc.

Originality/value of the research: Despite many publications, there are still a number of difficulties in studying the phenomenon of digital nomads. The article discusses definition of digital nomads, their essential characteristics, differences from self-employed citizens and freelancers. The article proves an important role of digital nomads in the modern labor market, who provide information, technological, managerial support, and various types of services.

Findings: Increase in level of the population mobility stimulated emergence of a new form of employment on the labor market. Digital nomads are distinguished by a high level of education and professional training; considerable freedom in choosing the production sphere and provision of services in the field of intangible production. In post-covid conditions, digital nomads can contribute to replacement of lost workers.

Keywords: labor market, employment, freelancing, self-employment, digital nomads, labor transformation, creative economy.

Acknowledgments: The article was financially supported by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (grant number AR19680192).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Рахметулина Жибек Берлибековна – экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан Республикасы, e-mail: rahmetulina_zh@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-9973-9627*

Сүлейменова Асель Омерсериковна – докторант, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан Республикасы, e-mail: Asel_1982_17@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-5959-7022.

Абылайханова Тана Абылайхановна – экономика ғылымдарының кандидаты, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан Республикасы, e-mail: tablaihanova@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-3934-0606.

МРНТИ 06.77.97

JEL Classification: J16; J70

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2024-2-102-115>

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК СЕГРЕГАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ

А. Мекебаева^{1*}, С. Ж. Болтаева¹

¹ Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – экономика саласындағы еңбек қатынастарындағы гендерлік бөлінушілік пен кәсіби сегрегацияға байланысты зерттеулерге әдеби шолу жасау, еңбек нарығындағы гендерлік алшақтықтың детерминантын анықтау және Қазақстанда әйелдерге байланысты дискриминация деңгейін бағалау. Мақалада гендерлік экономика, оның ішінде еңбек нарығындағы гендерлік сегрегация әдіснамасының қалыптасуы мен дамуының негізгі мәселелері көрсетілген. Шетелдік және отандық экономистердің зерттеулерінде қолданылған гендерлік экономиканың негізгі теориялық тұжырымдамалары сарапталды.

Зерттеу әдіснамасы – тарихи талдау, фактологиялық (статистикалық) талдау және болжау әдістері.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – Қазақстанның еңбек нарығындағы гендерлік теңсіздікке байланысты зерттеулерге шолу жасау арқылы, қазіргі гендерлік сегрегация мәселелерін анықтау.

Зерттеу нәтижелері: әдеби шолу барысында еңбек нарығындағы гендерлік сегрегация туралы әртүрлі тұжырымдамалар бар екені анықталды. Зерттеудің басым бөлігі Қазақстандағы гендерлік экономиканың қолданбалы мәселелерін шешуге арналған, ал шетелдік экономистер құрастырған әдіснамалық құралдар қазақстандық шындықты зерттеуге лайықты емес екенін көреміз. Еңбек нарығындағы гендерлік дискриминация бойынша зерттеулердің көпшілігі, әсіресе отандық зерттеулер практикалық сипатта жүргізіледі. Сонымен қатар, көптеген авторлардың бұл мәселеге деген қызығушылығы эпизодтық сипатта ғана екені байқалады, яғни жүйелі зерттеулердің нәтижелері аз.

Түйін сөздер: гендерлік экономика, гендер, гендерлік теңсіздік, еңбек нарығы, гендерлік сегрегация.

КІРІСПЕ

Мәселенің өзектілігі. Қоғамдағы әйелдердің еңбек нарығындағы жағдайларына байланысты зерттеу жүргізу үшін шетелде және отандық ғалымдардың еңбектеріне талдау жүргізіп, сарапқа саламыз. Басты зерттеу нысанымыз әрі талдауымыз, соңғы жылдардағы гендерлік экономиканың бір бағыты, яғни еңбек нарығындағы гендерлік сегрегация мәселесіне байланысты жарияланған зерттеулер.

Қазіргі таңда қоғам гендерлік мәселелерге басымдылық беріліп, оның өзектілігі артуда. Зерттеудің бағыты еңбек нарығындағы айқын гендерлік асимметрия, жынысына байланысты кәсіби сегрегация. Бұл белгілі бір кәсіптік салада жұмыс істейтін әйелдердің үлесі мен орташа жалақы деңгейі арасындағы тұрақты корреляция. Яғни, жалпы әйелдер еңбегін төмен бағалау проблемасы, әйелдердің кәсіби және отбасылық міндеттерін біріктірудің жаңа бағыты. Ұзақ жылдар бойы әйелдердің жеке бас қиындықтары болып саналған мәселе біртіндеп олардың басым көпшілігінің проблемасына айналды. Жынысы бойынша жұмыспен қамтуда кемсітушіліктің болуы (ашық және жанама түрде); еңбек нарығында әйелдер үлесінің артуы және экономикалық тәуелсіздік қоғамда ажырасу санының өсуіне ықпал ететін басты факторларға айналды.

Қолданылған зерттеу әдістері. Құбылыстың даму тенденциясын анықтау үшін тарихи талдау, фактологиялық (статистикалық) талдау және болжау әдістері қолданылды. Бірінші кезеңде гендерлік экономика мен гендерлік сегрегация мәселелерімен айналысатын шетелдік ғалымдардың еңбектеріне шолу және талдау жүргізілді. Фактологиялық талдаудың негізінде зерттеліп жатқан материалдары бойынша шетелдік теоретиктердің деректері талданды және қарастырылды.

Екінші кезеңде Қазақстандағы еңбек нарығындағы гендерлік сегрегация мәселесімен айналысатын зерттеулерлер таңдалды. Гендерлік экономиканың даму эволюциясын куәландыратын материалдар жинақталды әрі оларға талдау жасалынды. Фактологиялық талдаудың негізін құрған ұлттық статистика деректеріне баға берілді. Гендерлік экономикадағы еңбек сегрегациясының болашақ жағдайын болжау әдісі қолданылды. Отандық ғалымдар мен статистикалық деректердің қолданыстағы зерттеулері негізінде ғылыми болжам жасауға мүмкіндік беретін бағыттары айқындалды.

Еңбек нарығындағы гендерлік мәселелерді зерттеудің әртүрлі әдістемелері бар, мұнда гендерлік қатынастардың сипатын анықтайтын ерлер мен әйелдердің биологиялық ерекшеліктері туралы қағида басымдылыққа алынды. Гендерлік айырмашылықтарын зерттеу кезінде тәсілдердің тұтас жиынтығын болашақ зерттеулерде қолдану қажет. Саралауда жұмыстардың көпшілігі жалақыны жынысы бойынша белгілеуге негізделген деген қорытынды жасалды.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Әдебиетке шолу. 1960-жылдары Еуропаның бірқатар дамыған елдерінде әйелдер еңбек нарығында басымдылыққа ие бола бастады. Осы өзгеріс ерлер мен әйелдердің әлеуметтік рөлдері туралы дәстүрлі идеялардың мызғымастығын шайқап, гендерлік экономикадағы әйелдер проблемасын күн тәртібіне шығарды және мемлекетте жаңаша модельдердің қалыптасуына өз әсерін тигізді. Бұл гендерлік экономиканың пайда болуының негізгі себептерінің біріне айналды.

Еңбек нарығында, экономикада гендерлік мәселе зерттеу өзегіне айналды. Бұл негізгі екі бағытты қамтыды: гендермен анықталатын әйелдердің еңбек нарығына қатысуы және еңбек нарығындағы гендерлік сегрегация мәселелері.

Қоғамдағы гендер тақырыбын зерттеудің теориялық аспектілеріне, жұмыс күшіне мүмкіндігінше қолайлы жағдайды қалыптастыру, оны жүзеге асыру және біртұтас экономикалық даму кезінде бірдей табыс көзіне ие болуды жатқызамыз. Қоғамда гендерлік бөлінуінің экономикалық дамуға әсері, оның мүшелерінің әлеуметтік құрылымы мен әлеуметтік рөлдері адамзат тарихында әр түрлі бағытта қалыптасты.

«Гендерлік сегрегация» ұғымының дәстүрлі теориялық тұжырымдамасы, оның ер адамдар мен әйелдердің табысына ықпалы 1990-жылдары пайда бола бастады. Гендерлік сегрегация мен еңбек нарығындағы дискриминация туралы зерттеулердің басым көпшілігінде жұмыспен қамтылу, жалақының мөлшері және табыстың басқа көздері туралы ақпаратты алудың қиын екені жазылған. Зерттеулерде кәсіпорындарда гендерлік сегрегацияның туындауының негізгі себебіне кейбір кәсіби ұстанымдар тек бір жынысқа арналғандықтан деп айтылған [1]. Кәсіпорындарда көп жағдайда ерлерге қарағанда әйелдерде ішкі еңбек мобильділігі жоғары болады.

Ерлер мен әйелдердің арасындағы теңсіздіктің негізіне гендерлік сегрегацияны жатқызатын ғылыми зерттеулер де баршылық [2]. Гендерлік еңбек сегрегациясының негізгі мәселелері Б. Рескиннің еңбектерінде түбегейлі зерттелген [3]. Егер барлық ер адамдар «ерлер жұмысымен» ал барлық әйелдер «әйелдер жұмысымен» айналысса, адамдардың жұмыстағы «стресс-ауру» көзқарасына тежегіш әсері туралы сұрау ақылға қонымсыз болар еді. Кейбір әйелдер ер адамдар атқаратын жұмыстармен айналысқанда, ал бірқатар ер адамдар әйелдерге тиеселі іспен айналысқанда өзіндік өзгеріс орын алады. Әйелдер әйелдік кәсіпті таңдаса, ер адамдарға қарағанда табысы төмен болады және мансаптық өсу мүмкіндігі төмендей түседі, әлеуметтік мәртебесі көтерілмейді, қызметте басқарушылық деңгейге көтерілу мүмкіндігі де азаяды.

Еңбек нарығындағы гендерлік сегрегацияның екі түрі бар, олар көлденең және тік болып аналады. Көлденең сегрегация еңбек нарығында немесе бір кәсіп шеңберінде белгілі бір сектордағы әйелдерге қарағанда ер адамдардың үлес санының басым болуын көрсетеді. Б. Рескиннің зерттеуі бойынша, еңбек нарығы бірқатар типтік еркек немесе типтік әйел кәсіптерімен немесе экономикалық қызмет салаларымен нақтыланған маңызды көлденең сегрегациямен сипатталады [3].

Тік сегрегация кәсіби иерархияның әртүрлі деңгейлеріндегі әйелдердің немесе ер адамдардың пропорционалды емес қатысуымен сипатталуы мүмкін, мысалы, басшылық лауазымдарда, орта менедж-

ментте, жауапкершіліктің белгілі бір дәрежесін талап ететін лауазымдарда. Ф. Коренің зерттеуіне сәйкес [4], Еуропаның көптеген елдерінде әйелдер саны ер адамдардың санынан көп болғанына қарамастан басшылық лауазымды атқару мүмкіндігі азайып, қызметтің төмен сатыларында қалады.

XX ғасырда ерте индустриализация үрдісінің салдарынан гендерлік бөлінуде әйелдердің жұмыс күшінің күрт ұлғаюы байқалды. Негізгі дамыған қоғамдарда әйелдерді жұмыспен қамтуда оң үрдістер басымдылыққа ие бола бастады.

Гендерлік сегрегация құбылысы әйелдердің еңбек нарығына деген ынтасының өсуіне орай әрқилы көрініс тапты. Әйелдердің дамыған елдердегі еңбекке белсене қатысуы XX ғасырдағы экономикалық және әлеуметтік өзгерістердің маңызды белгісі болып саналды.

XX ғасырда әйелдердің еңбек нарығына қатысуы ұзақ мерзімді оң процесс болды, әрі мұндай қатысушылардың басым бөлігі отбасылы әйелдер болатын. Дж. Хекман мен М. Киллингсворт Ұлыбритания, Германия, Канада және басқа елдердегі билік үшін әйелдер сегментіндегі еңбек нарығының өзгеруінің тарихи тенденцияларына ұқсас дәлелдерді келтіреді [5]. Адамзат тарихында еңбек нарығына жас ерекшеліктеріне байланысты топтарға бөлініп қатысуы барлық уақытта болған жағдай. М. Джексон, Т. Хавенсон және Т. Чиркина жұмыс күшін қалыптастыру процесінде білім беру теңсіздігі мәселелерін қарастырған болатын. С. Алонның, М. Тиенда, Дж. Хойберте, К. Бухманн [6-10] оқу үрдісі мансаптық өсу үшін өте маңызды екенін атап өтеді. Осыған байланысты жоғары кәсіптік білім алу процесі білім беруге инвестициялаудың пайдасы айқындалады. Нәтижесінде білім беру процесіне қолжетімді болмау теңсіздікті одан әрі ұшықтыра түсті.

Экономикада гендерлік сегрегация жұмыс берушінің іс-әрекеттерінің салдарынан пайда болған құбылыс деп танылды [11]. Ер адамдарға қарағанда әйелдердің адамдық капиталына қажетті дәрежеде инвестициялар тартылмады, себебі әйелдердің капиталына салынған қаржының қайтарылу кезеңі ұзақ болатын [12]. Ал ерлерге қойылатын кәсіби біліктілік талаптар әртүрлі болады. Жұмыскерлерді жұмысқа жалдауда да, мансап бойынша көтерілуде де теңсіздік байқалады. Қоғамда ұзақ уақыттан бері жыныс теңсіздігіне байланысты нақты позиция қалыптасты.

Зерттеу нәтижелері мен талқылау. Соңғы жылдарда қазақстандық зерттеулер гендерлік сегрегация мәселелеріне де баса назар аудара бастады, 1990-шы жылдардағы әлеуметтік-экономикалық формацияның өзгеруіне байланысты нарықтық қайта құру тарихындағы осы құбылыстың өзгеру мәселелері саралануда.

Қоғамдағы гендерлік қарым-қатынастың өзіндік ерекшеліктері бар, мысалы, әйелдердің көпшілігі жұмыспен қамтылған, ер адамдар мен әйелдер білім алудағы қолжетімділігі тең, формалды түрде құқықтары жағынан теңсіздік байқалмайды. Атап айтар мәселе, бізде ашық дискриминацияға қарағанда жасырын дискриминацияға тән көріністер бар. Бүгінде еңбек нарығындағы теңдікті шектейтін гендермен байланысты механизмдерді сараптайтын зерттеулер өзекті.

А. А. Киреева, Д. М. Кангалакова секілді ғалымдар өз еңбектерінде нарықтағы теңсіздікке, гендерлік әртүрліліктің пайда болуына әдеби шолу жасаған. Түрлі зерттеулер бойынша қоғамның әлеуметтік құрылымы жыныстар арасындағы қарым-қатынасқа ерекше әсерін тигізеді және әйелдердің еңбегі ер адамдарға қарағанда аз сұранысқа ие деген қорытындыға келген [13].

Жұмыс істейтін әйелдер, әсіресе жоғары лауазымда қызмет атқаратын нәзік жандылар әлеуметтік оқшалануға жиі түсетіні зерттеу нәтижесінде белгілі болды [14]. Әлеуметтік оқшаланудың әйелдерге кері әсері бар, сондықтан әйелдер қосымша тәлімгерлік жұмыспен айналысса бұл тиімді нәтиже береді.

Әлеуметтік тұрғыдан оқшаулану кәсіби даму жолындағы әйелдерге кері ықпал етеді. Зерттеулер барысында нақтыланғандай, әйелдердің өзге әйелдерді оқытып, оларға бағыт беруі, өзіне деген сенімділікті қалыптастыратыны анықталды. Бұл әйелдердің өздері үшін де үлкен тәжірибие алаңы болып, жеке табысқа жетуіне жол ашады. Жалпы тәлімгерлік кез келген уақытта барлық қоғамда үлкен маңызға ие. Өмір жолын енді қалыптастырып жатқан жандарды оқыту тәлімгерлерге шабыт береді әрі үлкен мектеп. Бұл өзін-өзі бағалауды арттырады, тұлғаның өзін сауатты сезінуге және кәсіби болмысыңызды дамытуға мүмкіндік береді. Қоғамдағы гендерлік жіктелу мен әйелдердің дұрыс жұмыс табуға тырысуы ұзақ жылдар бойы талқыланып келеді. Бұл талқылаудың басты себебі, әйелдерге жұмыс іздеу және жұмысты өзге міндеттермен үйлестірудеггі қосымша қиындықтардың болуы. Ал отбасылы әйелдер үшін қызмет пен тұрмысты қатар алып жүру үлкен жауапкершілік әрі күрделі іс.

Еңбек нарығындағы көлденең және тік гендерлік сегрегация мәселелері А. Ш. Әбдімомынова, М. А. Махамбетова, А. Е. Жүсіпованың зерттеулерінде кеңінен қарастырылды [15]. Аталмыш ғалымдар өз зерттеулеріне қоғамның бірқатар әлеуметтік салаларын арқау еткен. Олар білім жүйесін, денсаулық сақтау саласын, халықты әлеуметтік қорғау бағыттарындағы маңызды жәйттерді қамтыды. Осы үлкен әлеуметтік бағыт қоғамның барлық саласындағы ерлер мен әйелдердің гендерлік жағдайынан нақты көрініс береді. Бұл салалар қай кезеңде де терең талдаулар, нақты зерттеулердің объектісі болып қала береді.

Нарықта «ер адамдар», «әйелдер» және аралық бағыттар деп санау гендерлік сегрегацияға байланысты кәсіби нақтылықты көрсетпейтіні жазылған. Сондықтан сегрегацияның кезеңдерін нақты бағалау үшін сегрегацияның ID, SR, WE и MM деген төрт индекс жүйесіне лайықты болуы тиіс. Осы ғылыми талдаулар гендерлік сегрегациялық көріністер кәсіби, салалық құрылымдардан нақты байқалады. Негізінен көлденең сегрегация көбінесе кәсіби топтарда байқалса, тік сегрегация тек бір кәсіби категорияда ғана кездеседі. Жалпы мұндай жағдайда бірінші сегрегацияға салалық және кәсіби, ал екіншісіне лауазымдық салас жатады. Статистика тек нәсілі бойынша салалық және кәсіби сегрегацияны бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, кәсіби сегрегацияны тек көлденең деп те санауға болмайды. Зерттеулердің бағалауы бойынша Қазақстандағы еңбек нарығына қатысушылар арасында көлденең гендерлік сегрегация өсімі байқалады. Алайда, ерлер, әйелдер және олардың арасындағы салаларды бөліп көрсету нақты емес. Өйткені нәсілі бойынша жалпы салалық сегрегацияның шын мәнінде қандай екенін бірден бағалау қиын.

А.Липовканың зерттеуі бойынша тарихи және фактологиялық талдау еңбек нарығындағы гендерлік сегрегация мектеп оқушыларының болашақ мамандығын таңдауға өз әсерін тигізеді [16]. Қазақстанда әйелдер білім беру мен медицинада, ерлер – құрылыста, көлікте, пайдалы қазбаларды өндіру мен өңдеуде басым орынға ие. Зерттеу нәтижесінде жоғары оқу орындарынан ерлердің азаюы, әйелдер санының артуының әлеуметтік-экономикалық әсері анықталды.

Жоғары оқу орындарындағы гендерлік өзгерістер еңбек нарығындағы сегрегацияға өз үлесін қосады. Бұл гендерлік теңгерімсіздік гендерлік стереотиптер мен қоғамның бағыттарын оқу бағыты ретінде таңдайтын мектеп түлектерінің мамандық таңдауына ықпал етеді. Осылай әлеуметтік-экономикалық құрылымның әртүрлі деңгейлерінде гендерлік сегрегацияның қатал циклі қалыптасады.

Зерттеу нәтижесінде студенттердің арасында гендерлік стереотиптерінің жоғары екені айқындалды. Бұл факт гендерлік туралы консервативтік көзқарастарды қолдайтын адамдарға (экономикалық игілік өндіретін ер адам, ошақтың қамқоршысы әйел) қоғамның гендерлік мәселелерін бағаламау тән екенін көрсетеді. Бұл олардың жалпы гендерлік мәселелер туралы білімдерінің жеткіліксіздігімен байланысты болуы мүмкін.

Келесі зерттеуде кәсіби сегрегация әйелдердің адами капиталын дамытуға инвестициялауға ынталандырудың болмауы олардың кәсіби позицияларының әлсіреуіне әкелетін үздіксіз циклді қалыптастырады. Көлденең гендерлік сегрегацияның қалыптасуы экономиканың жалақысы төмен салаларында жұмыс істейтін әйелдер қатарының көп екенін көрсетеді [17]. Қазақстандық еңбек нарығында қай жерде әйелдер саны басым болса, немесе феминизацияланса, соғұрлым табыс көзі төмендейді екен. Кәсіби сегрегация тек гендерлік емес, сонымен қатар екі жынысқа да әсер ететін жасқа байланысты дискриминацияны көрсетеді. Кемсітушілікке кез келген адам және барлық уақытта ұшырауы мүмкін.

Еңбек нарығындағы гендерлік сегрегацияны бағалау үшін ақпараттың және біркелкіліктің әртүрлі индекстерінің ішінде Дункан (**Duncan Index of Dissimilarity**) диссимиляция индексі жиі қолданылады. Бұл индекс жыныс арасындағы еңбек нарығындағы кәсіби сегрегацияны өлшеуге мүмкін береді. Зерттеу әдістемесі бірқатар аймақтық сипаттамаларды қамтитын жалақының теңдеуінің эконометрикалық бағалауына негізделген [18].

Осы мәселені зерттейтін авторлар еңбекақы деңгейі бойынша кемсітушілікті бағалау үшін ерлер мен әйелдердің өнімділігіне мониторинг жүргізу ұсынды [19]. Кейбір сарапшылар бұл проблеманы ойдағыдай шешу үшін әйелдердің әлеуметтік және саяси белсенділігін арттыру керек деген ұстанымды білдірді. Сондай-ақ оларды гендерлік теңдікті қамтамасыз ететін нормативтік базаны әзірлеуге және іске асыруға қатыстырып, әйелдер кәсіпкерлігін ынталандырып, әлеуетін іске асыруға кедергі келтіретін гендерлік стереотиптерді жойып, оны тарту қажет деген қағидатты ұстанды.

Г. Даулиева, А. Жұбаназарова гендерлік алшақтық жалақы алуда, гендерлік еңбек бөлінісінде, гендерлік сауаттылықтың төмен деңгейінде, басшылық лауазымдарға тағайындау мен шешім қабылдаудағы гендерлік кемсітушілікте, әйелдердің еңбекке қатысу мүмкіндігінің шектелуінде деген ойларын білдірді [20]. Қазақстанда әйелдер кәсіпкерлігі мен жұмыспен қамтуды қолдау үшін түрлі жобалар мен бағдарламалар іске асырылып жатқанына қарамастан, әйелдердің басым көпшілігі қоғамнан лайықты орындарын таппаған.

К. Н. Родионова «Қазақстанның академиялық ортасындағы әйелдердің өкілділігі мен гендерлік сегрегация» деген мақаласында білім және ғылым жүйесіндегі гендерлік бөліністерді зерттеген [21]. Білім және ғылым жүйесінің феминизациялануы қарама-қайшы жағдайлардың үлгісі болуы мүмкін. Бұл гендерлік теңдікке қарай бағыт алып, теңсіздіктің жаңа түрлерінің пайда болуын байқатады. Негізінен гендерді зерттейтін ғалымдар екі түрлі көзқарасты ұстанады. Институционалистер мен модернистер әртүрлі кәсіптік салалардағы, соның ішінде ғылыми саладағы әйелдердің сандық арақатынасының артуы гендерлік теңсіздіктің төмендеуінің көрсеткіші деп санайды. Гендерологияның мамандары М. Чарльз, С. Лесли жекелеген салалардағы ер адамдар мен әйелдердің бөлінуіне назар аударады және гендерлік теңсіздіктің жаңа түрлерінің пайда болуын мүмкін деп санайды.

Ресми түрде белгіленген гендерлік кәсіби сегрегацияны алдын-ала анықтай алатын кәсіби артықшылықтардағы белгілі бір айырмашылықтар зерттеулерде қарастырылған [22]. Авторлар қазақстандық студенттік контингенттің гендерлік диспропорциясы дайындық профиліне байланысты байқалады деген пікірде. Бұл негізінен әйелдер мен ер адамдардың қоғамдағы және кәсіптегі рөлі туралы қоғамдық санада қалыптасқан стереотиптерге байланысты әрі эмпирикалық түрде расталған.

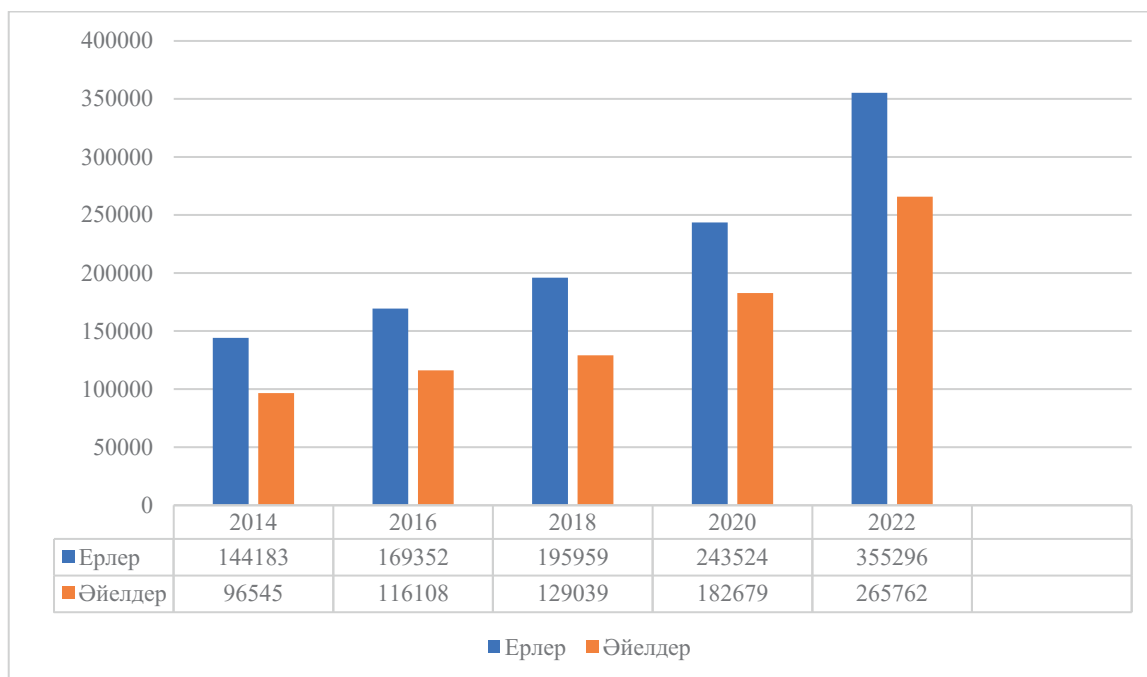
Қазақстандық әлеуметтанушы А. Беймишева зерттеулерінде 133/246 деген формуланы ұсынады [23]. Формулада әйелдің үй шарушалығын атқаруда ерлер мен әйелдердің еңбегінің сандық көрсеткіші көрсетілген. 133 дегеніміз ақылы жұмыста өткізетін бір күнді минутпен санағанда уақыттың орташа ұзақтығы. 246 дегеніміз үй шаруашылығына және үй күтіміне жұмсалатын төленбейтін уақыт. Зерттеу қазақстандық отбасыларда мәдени факторлар, патриархалдық немесе модельдік көзқарастардың болуы маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Ерлер мен әйелдердің қатысуының, уақыт шығындарының және мінез – құлық стратегияларының әртүрлі дәрежесін айқындайтын гендерлік-рөлдік қатынастардың айқын көрінетін, нақты жүйесі бар екені анықталды.

Отандық еңбек нарығындағы гендерлік жалақы алшақтығына қандай факторлар әсер ететінін, Ұлттық статистика бюросының мәлеметтерінен білуге болады. Қоғамдағы ерлер мен әйелдердің еңбек нарығындағы негізгі сипаттамаларын, жұмыспен қамту және еңбекақы төлеудің негізгі көрсеткіштерін саралайық.

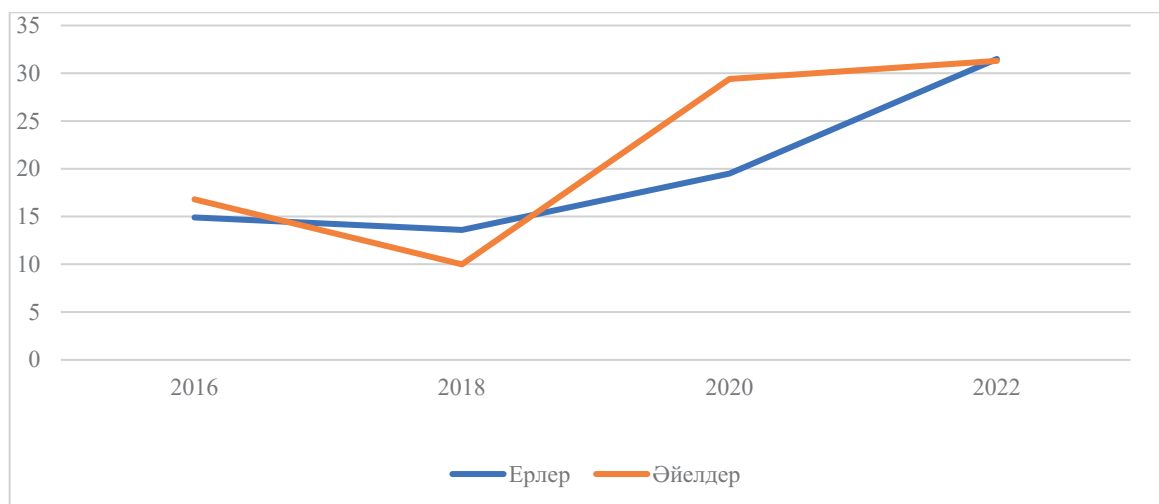
Ерлер мен әйелдердің еңбек ақысының арасындағы айырмашылық 2022 жылы 25 % құрады. Бұл үлкен алшақтық болғанымен, алдыңғы жылдарға (2018 жылы 34,2 %) қарағанда, біршама азайғанын көреміз (Сурет 1).

2014 жылдан 2022 жылға дейін бұл бірнеше рет өзгеріске ұшыраған. Жалпы 2022 жылы болған өзгеріс қалай жүзеге асты, бұл мемлекет тарапынан қолға алынған іс-шаралардың тиімділігі ме немесе бүкіл әлемге ықпал еткен COVID-19 әсері ме? (8 жылда гендерлік жалақы алшақтығы 9 %-ға қысқарды). Ол бөлек зерттеуді талап етеді.

Зерттеулердің басым бөлігі пандемияның ер адамдардың әлеуметтік-экономикалық жағдайына көбірек әсер еткенін көрсетеді. Ерлердің кірістерінің азаюы гендерлік жалақы алшақтығының төмендеуіне ықпалын тигізді. 2018 жылы ерлердің жалақысы 13,6 % көтерілсе, әйелдердің жалақысы 10 % ғана өскен, ал 2022 жылы ерлер мен әйелдердің еңбек табысы бірдей мөлшерде (31 %) өскенін байқаймыз. Осылайша, пандемияға байланысты ерлер мен әйелдер жалақысының айырмашылығы едәуір теңескен. Кейбір болжамдар бойынша экономикалық белсенділік қайта қалпына келсе, алшақтық 30 %-дан асатын көрсеткіштерге қайта оралуы мүмкін (Сурет 2).

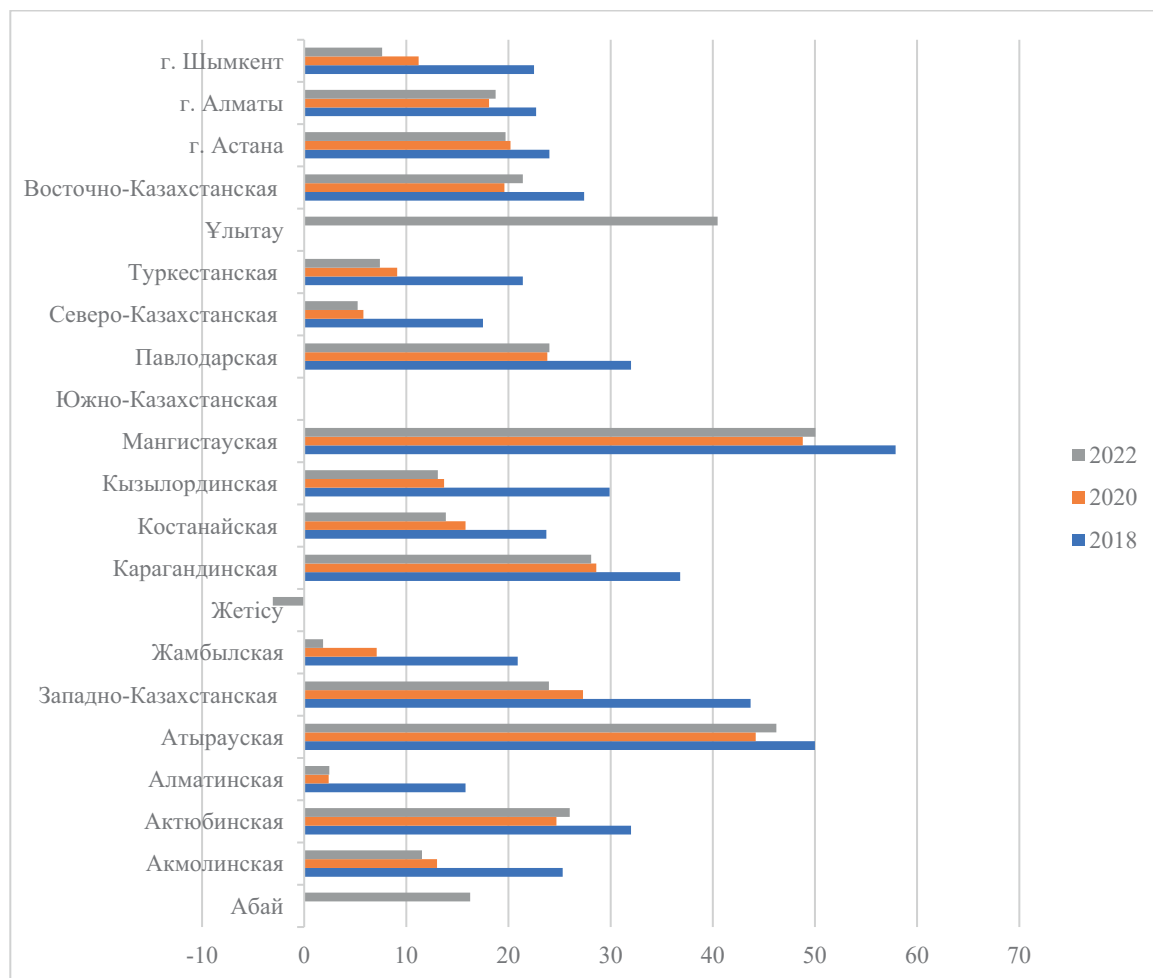
Сурет 1 – Ерлер мен әйелдердің еңбек табыстарының арасындағы алшақтық
Ескерту – [24] дереккөз авторлармен құрастырылған.

Сурет 2 – Гендерлік жалақы алшақтығы
Ескерту – [24] дереккөз авторлармен құрастырылған.

Ал аймақтардағы гендерлік жалақы алшақтықты әркімкі. Мысалы, Атырау (46,2 %) және Манғыстау (50 %) облыстарында ер адамдардың жалақысы әйелдерге қарағанда екі есеге артық. Бұл аймақтың ерекшелігіне, әрі мұнда мұнай-газ кен орындарының көп болуымен байланысты. Мұнай өндіру және өңдеу кәсіпорындарындағы күрделі және зиянды еңбек орындарында ер адамдар көбірек жұмыс істейтіндігі белгілі.

Ал Жамбыл (1,9 %) және Алматы облыстарында (2,5 %) алшақтық аз ғана көлемде (Сурет 3).

Сурет 3 – Аймақтар бойынша гендерлік жалақы алшақтығы
Ескерту – [24] дереккөз авторлармен құрастырылған.

1-кестеден көріп отырғанымыздай, әйелдер орта есеппен 4,62 % көп жалақыны тек білім саласында ғана алады екен. Жалпы білім саласында ежелден әйелдердің үлесі басым әрі бұл олардың табиғи ерекшелігіне де тән, сондықтан бұл жүйеде олардың ерлерден жоғары жалақы алатыны қоғамдағы белгілі жәйт. Экономиканың басқа секторларында керісінше үлкен алшақтық бар. Ерлер мен әйелдер арасындағы табыс дифференциациясының ең жоғары көрсеткіштері орташа айлық жалақысы ең жоғары секторларда байқалады. Ең жоғары алшақтық (63,2 %) қаржылық және сақтандыру қызметі саласында. Мұнда әйелдердің орташа жалақысы 730 мыңды құрайды. Бұл айлық экономиканың басқа салаларындағы әйелдердің жалақысынан 76 % жоғары. Орташа жалақы алатын экономикалық секторларда ерлер мен әйелдердің арасындағы алшақтық та төмен. Денсаулық сақтау және халыққа әлеуметтік қызмет көрсету саласындағы алшақтық 4,1 % ғана құраса, ал мемлекеттік басқару және қорғаныс, міндетті әлеуметтік қамсыздандыру саласында 7,3 %.

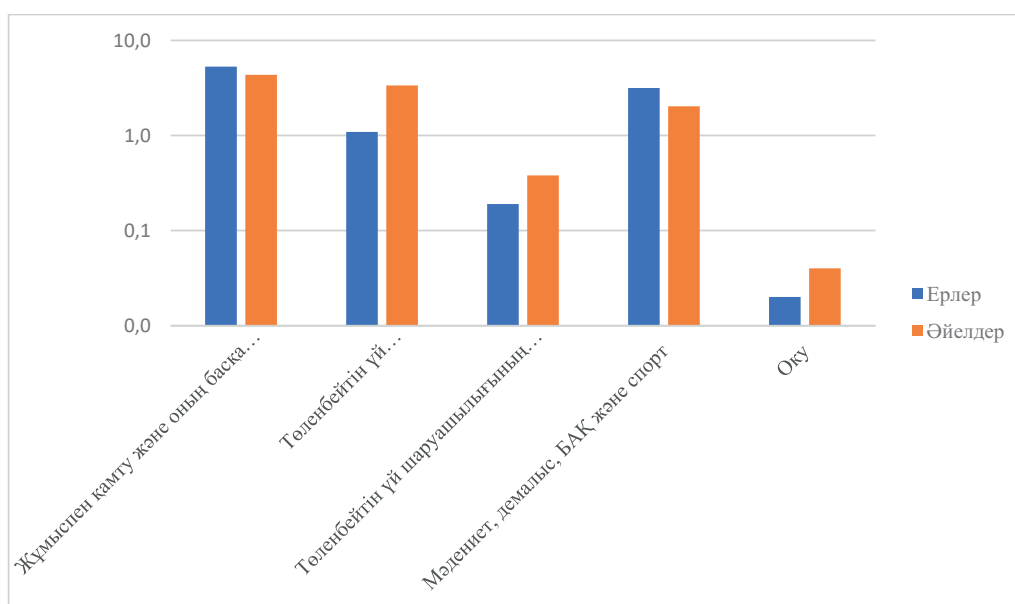
Гендерлік алшақтық аз байқалатын секторларда көп жағдайда жұмыстар, қол күшімен атқарылады немесе еңбек жағдайлары зиянды әрі қауіпті болып саналады.

Ерлер мен әйелдердің күнделікті жұмыс уақытын қарастырсақ, әйел адамдар ерлерге қарағанда орташа есеппен бір сағатқа аз жұмыс істейтіні байқалады. Сондықтан, жалақылары жоғары болып келетін секторларда ерлер белгіленген жұмыс уақытынан артық жұмыс істеп, жалақыны көбірек алуға тырысатыны қалыпты жағдай саналады.

Кесте 1 – Экономика салаларындағы гендерлік алшақтық көрсеткіштері

	2022 жыл		
	орташа айлық номиналды жалақы, теңге		әйелдердің ерлерге қарағанда жалақысының арақатынасы, %
	Әйелдер	Ерлер	
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	158 155	203 016	77,9
Өндіріс	317 437	453 773	70,0
Құрылыс	343 454	427 996	80,2
Көтерме және бөлшек сауда; көлік жөндеу	235 420	302 709	77,8
Тасымалдау және сақтау	326 949	405 760	80,6
Тұру және тамақтану қызметтерін көрсету	234 850	324 233	72,4
Ақпарат және байланыс	403 017	458 481	87,9
Қаржылық және сақтандыру қызметі	460 228	728 741	63,2
Жылжымайтын мүлік	202 370	249 626	81,1
Кәсіби, ғылыми және техникалық қызметі	398 110	499 174	79,8
Өкімшілік және қолдау қызметтері саласындағы қызмет	264 030	321 593	82,1
Мемлекеттік басқару және қорғаныс; міндетті әлеуметтік қамсыздандыру	251 102	270 952	92,7
Білім	251 418	239 800	104,8
Денсаулық сақтау және халыққа әлеуметтік қызмет көрсету	247 501	258 098	95,9
Мәдениет, ойын-сауық және демалыс	161 600	209 044	77,3
Басқа қызмет түрлері	276 134	309 697	89,2
Ескерту – [24] дереккөз авторлармен құрастырылған.			

Есесіне әйелдердің үй шаруашылығына және отбасына арнаған уақыты, ерлерге қарағанда үш есе көп. Яғни әйелдер 3 сағат 36 минут, ал ерлер 1 сағат 09 минут отбасына арнайды. Зерттеулерге сай әйелдер ерлерге қарағанда мәдениетке, демалысқа және спортқа екі сағат үш минут жұмсаса, ерлер үш сағаттан артық уақытын жұмсайды екен. Оның есесіне әйелдер өзінің бой күтіміне, жеке басына ерлерге қарағанда екі есе көп уақыт кетіреді. Бұдан шығатын қортынды, әйелдер жұмыстан тыс уақытын үй шаруашылығына, отбасы мүшелеріне арнаса, ерлердің жұмысқа уақытының басым бөлігін арнауға мүмкіндіктері бар. Ерлер отбасының асыраушы болады әрі қызметте де өседі (Сурет 4).

Сурет 4 – Ерлер мен әйелдердің күнделікті уақыт қорын бөлу
Ескерту – [24] дереккөз авторлармен құрастырылған.

Мұндай жағдайдың қалыптасуына кеңестік кезеңдегі жұмыспен қамту саласындағы гендерлік бірегейліктің де ықпалы бар. Мәселен, кеңестік заманда ер адамдар мен әйелдердің қоғамдағы рөлдері олардың әлеуметтік мәртебесіне байланысты болатын. Ерлердің мәртебесі жұмыста атқаратын қызметімен анықталатын, яғни отбасын асыраушы, ал әйелдер жұмыс істесе де, үйдің шаруашылығын атқарушы болып саналатын [25; 26].

2-кестеден көріп отырғанымыздай, әйелдер көп жағдайда мамандыққа ие болу мақсатымен жоғары оқу орнында білім алуға тырысады. Ерлерге қарағанда жоғары білімі бар әйелдер 9,4 % көп, ал орта кәсіптік / арнаулы білім әйелдерге қарағанда ерлердің саны 17,5 % жоғары. Ер адамдар кәсіби мамандыққа ие болғысы келсе, әйелдер үшін қоғамнан орнын табу, заманға лайықты болу маңызды.

Кесте 2 – Білім деңгейі бойынша жұмыс күші

Ерлер			
	2018	2020	2022
Жұмыс күші – барлығы	4676,8	4729,1	4881,3
Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі	1599,4	1784,2	1993,3
Аяқталмаған жоғары	69,6	-	-
Орта кәсіптік / арнаулы	1923,2	1936,7	2300,4
Бастауыш кәсіптік	283,1	300,0	237,4
Жалпы орта	749,0	77,4	348,5
Негізгі орта	50,1	0,7	0,5
Бастауыш	2,4	0,0	1,2
Әйелдер			
	2018	2020	2022
Жұмыс күші – барлығы	4461,9	4451,7	4548,5
Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі	1888,3	2090,9	2200,6
Аяқталмаған жоғары	68,0	-	-
Орта кәсіптік / арнаулы	1726,3	1674,6	1897,2
Бастауыш кәсіптік	154,6	180,3	153,1
Жалпы орта	580,8	505,4	295,9
Негізгі орта	41,0	0,5	1,1
Бастауыш	2,9	0,0	0,5
Ескерту – [24] дереккөз авторлармен құрастырылған.			

Еңбек нарығындағы гендерлік сегрегацияда ер адамдардың жалақысы жоғары жұмыстарға уақытының басым бөлігін (демалысын да) арнап, үлкен жетістікке жетуге мүмкіндіктері мол. Бұған олардың физикалық та, табиғи да мүмкіндіктері де бар.

Әйелдердің еңбек табысы төмен болса, ондай қызмет әйелдерге отбасы мен жұмысты бірге алып жүруге мүмкіндік береді. Сондықтан әйелдер көп жағдайда атқаратын қызметтерінің жауапкершілігі төмен, жұмыс кестесі еркін жұмыстарды таңдайды.

Зерттеу нәтижесінде бүгінгі таңда жастар арасында қоғамнан өз орнын табу, үздіксіз білім алу, ешкімге тәуелді болмау, жалақысы жоғары қызмет атқару басты құндылық болып саналады деген қорытынды жасауға болады. Әлемдік көзқарастар мен технологияның, ақпараттың шексіздігі, заманның, қоғамның ерекше жылдамдықпен дамуы, осындай жаңаша құндылықтарды қалыптастыруда. Алайда мұндай көзқарастар жеке өмірде бақытты болу, толыққанды отбасын құру секілді дәстүрлі, ұлттық аса маңызды жәйттерге кері әсерін беруде, сол себепті қоғамда ажырасу аса жоғары деңгейге жетті. Бұл тағы бір үлкен мәселені туындатып отыр, ол қоғамда ажырасқан, жалғызбасты әйелдердің немесе жетім балалардың көбеюі. Сондықтан, жақын арада еңбек нарығындағы гендерлік сегрегация мәселесін шешу өзекті болуда. Бұл терең зерттеуді, аса үлкен ауқымды талдауды қажет ететін мемлекеттік мәселе болып отыр.

Сонымен жиналған мәліметтерден көріп отырғанымыздай, әйел мансап сатысына неғұрлым жоғары көтерілсе, гендерлік кемсітушілік деңгейі соғұрлым жоғары болады. Деректер қазақстандық еңбек нарығында жыныстық сегрегацияның бар екенін көрсетеді. Бұл үрдіс барлық салада байқалады, мысалы кәсіби деңгей неғұрлым жоғары болса да, әйелдердің жалақысы төмендеу. Әйелдер ер адамдармен бірдей жалақы алатын сауда саттық, білім беру және денсаулық сақтау саласы ғана.

Қазіргі еңбек нарығында гендерлік бөлінудің нақты жаңа тенденциялары қалыптасуда. Экономикалық сандық көрсеткіштері бойынша ғана емес, жұмыс күшін қалыптастырудың сапалық сипаттамалары, әйелдердің репродуктивті және неке қатынастарына қосылуы бойынша да бағалан өзгеріске ұшырады. Репродуктивті және неке қатынастары контекстінен тыс еңбек нарығындағы әйелдердің экономикалық белсенділігінің селективті өсуінің жалпы тенденциясы қалыптасты. Әйелдердің жұмыс күшінің құрамынан сапалылық үрдісі белең алды.

АЛЫНҒАН НӘТИЖЕЛЕР (ҚОРЫТЫНДЫЛАР)

Әдеби шолу еңбек нарығында гендерлік сегрегация туралы түрлі тұжырымдамалар бар екенін көрсетті. Алайда, осы уақытқа дейін гендерлік сегрегацияның жеке теориясының қажеттілігі туралы консенсус болған жоқ. Бұл еңбек нарығындағы гендерлік кемсітушілік бойынша зерттеулердің көпшілігі, әсіресе отандық зерттеулер практикалық сипатта жүргізілетінінің көрсеткіші. Сонымен қатар, көптеген авторлардың бұл мәселеге деген қызығушылығы эпизодтық сипатты ғана қамтыды, олар жүйелі зерттеулердің нәтижелерін білдірмейді. Негізінен гендерлік экономиканы зерттеу әлеуметтанулық сауалнамалардың нәтижелерін білдіреді. Мұндай зерттеулер көбінесе экономикалық теорияға негізделген еңбек нарығындағы әйелдер қызметінің ішкі және мазмұнды ерекшеліктерін елемейді. Қарастырылған жұмыстарда, әсіресе отандық жұмыстарда мәселенің теориялық аспектілері сирек кездеседі. Гендерлік сегрегацияның отандық зерттеулерінде теориялық мазмұнның болмауы бүгінгі күні елде гендерге қатысты теориялық мәселелерді талқылау үшін алаңдар қалыптаспағанын көрсетеді. Бұл ретте осы тематика бойынша, оның ішінде әртүрлі елдердегі (мысалы, дамыған, дамушы, транзиттік экономикасы бар), өңірлердегі (мысалы, ауыл мен қала) және бизнес-секторлардағы (мысалы, өнеркәсіп, қызметтер) гендерлік сегрегация ерекшеліктерін ескере отырып, зерттеулердің аздығы байқалады. Гендерлік сегрегацияны зерттеу оған заңнама, әлеуметтік нормалар, экономикалық саясат, еңбек нарығының құрылымы, табыс деңгейі, білім деңгейі сияқты факторлардың әсер етуі тұрғысынан мүмкін.

«Қағаз жүзіндегі» тең құқықтың ұстанымының, яғни еңбек нарығында гендерлік сегрегация мәселелерінің заңнамалық шешімдерінің болуын атап өтіп, ұйымдар мен нормативті-құқықтық нормалардың алшақтығына назар аудару қажет.

Жылдар өткен сайын еңбек нарығындағы гендерлік теңсіздік өзгеріске ұшырауда. Соңғы жылдары еңбек нарығына қатысудың базалық көрсеткіштерін бөлуде еңбекке қабілетті әйелдердің де, ерлердің де санының төмендеуі байқалады. Еңбек нарығындағы ерекше экономикалық белсенділік жоғары және жоғарыдан кейінгі білімі бар әйелдермен сипатталады.

Әйелдер жұмыс пен отбасы арасында тепе-теңдікті сақтауға тырысады, өйткені үйдегі жауапкершілік пен бала күтімі әйелдердің жұмыс пен кәсіби мансаптағы мүмкіндіктеріне әсер етеді. Мұндай жауапкершіліктерді ерлер мен әйелдер арасында біркелкі бөлу жұмыс орнындағы әйелдерге кедергі келтіруі мүмкін. Сонымен қатар, дәстүрлі гендерлік рөлдер әйелдердің жұмыс кеңістігіндегі үміттері мен мүмкіндіктерін шектеледі. Әйелдердің қамқор ана ретіндегі немесе белгілі бір кәсіптерге жарамсыз рөлі туралы стереотиптер олардың кәсіби өсуіне ықпалы бар.

Гендерлік кәсіптік сегрегация саласындағы зерттеулер негізінен жұмыс күшін бөлудегі айырмашылықты азайту қажеттілігінен туындайды. Бірақ мұндай айырмашылықтар басқа мотивациялық факторлармен, еңбек нарығына қол жетімділіктің бұзылуынан емес, әлеуметтік қабылдаудың көрінісі болып табылатын гендерлік туа біткен қабілеттердің ерекшеліктерімен түсіндіріледі. Нарық кеңістігінен және өзін-өзі жүзеге асырудың дамуынан байқалады.

Еңбек нарығындағы әйелдердің позициясы барған сайын белсенді бола түсуде. Заман талабына сай әйелдер мансабын мүмкіндігінше ертерек бастауға тырысады әрі соған лайықты білім алады. Жыл сайын жоғары білім алатын әйелдердің үлесі артып келеді. Сонымен қатар, өздерінің кәсіби құзыреттерін

қалыптастыратын, бірақ еңбек нарығына шықпайтын әйелдер де бар. Еңбек нарығының белсенділігі мен оны таңдау адамның өз қалауына байланысты қалыптасатыны белгілі. **Бұл заман талабынан туындаған қажеттілік әрі нарықтың талабы.**

Әдебиеттер тізімі

1. Ransom M., Oaxaca R. Intrafirm Mobility and Sex Differences in Pay // *Industrial and Labor Relations Review*. – 2005. – № 58(2). – P. 219-237.
2. Nieva V. F., Gutek B. A., Sex effects on evaluation // *Academy of Management Review*. – 1980. – Vol. 5. – P. 267-276.
3. Reskin B. Sex Segregation in the Workplace // *Annual Review of Sociology*. – 1993. – № 19. – P. 241-270. – DOI: 1146/annurev.so.19.080193.001325.
4. Butker J. Gender trouble: Feminism and the Subversion of Identity. – Routledge, 2006. – 272 p.
5. Killingsworth M. R., Heckman J. J. Female labor supply: A survey // *Handbook of labor economics*. – 1986. – Vol. 1. – P. 103-204.
6. Jackson M., Khavenson T., Chirkina T. Raising the stakes: Inequality and testing in the Russian education system // *Social Forces*. – 2020. – № 4(98). – P. 1613-1635.
7. Alon S. The evolution of class inequality in higher education: Competition, exclusion, and adaptation // *American sociological review*. – 2009. – № 5(74). – P. 731-755.
8. Alon S., Tienda M. Diversity, opportunity, and the shifting meritocracy in higher education // *American Sociological Review*. – 2007. – № 4(72). – P. 487-511.
9. Heubert J. P., Hauser R. M. High Stakes: Testing for Tracking, Promotion, and Graduation. – Washington, DC: National Academies Press, 1999. – 350 p. – DOI: <https://doi.org/10.17226/6336>;
10. Buchmann C., Condron D.J., Roscigno V.J. Shadow education, American style: Test preparation, the SAT and college enrollment // *Social Forces*. – 2010. – № 89. – P. 435-461.
11. Becker E., Lindsay C.M. Sex Differences in Tenure Profiles: Effects of Shared Firm Specific Investments // *Journal of Labor Economics*. – 1994. – № 12(1). – P. 98-118.
12. Wirth L. Breaking through the Glass Ceiling: Women in Management. – Geneva: ILO, 2001. – 200 p
13. Киреева А. А., Кангалакова Д. М., Нургалиева К. Қазақстан еңбек нарығындағы гендерлік теңсіздік деңгейін талдау // *Journal of Economic Research & Business Administration*. – 2023. – № 2(144). – P. 14-24.
14. Бейсенова А. А. Қазіргі заманғы әйелдердің мансаптық стратегиялары // *Вестник «Социологические и политические науки»*. – 2020. – 3(71). – С. 57-64.
15. Абдимомынова А. Ш., Махамбетова М. А., Жусупов А. Е., Талапбаева Г. Е., Ерниязова Ж. Н. Гендерная структура занятости в Казахстане: проблемы дискриминации // *Международный журнал экспериментального образования*. – 2015. – №. 3-4. – С. 370-372.
16. Липовка А. Первое массовое исследование гендерного разрыва в STEM образовании РК [Электронды ресурс] // *Аргументы и факты [web-сайт]*. – 2023. – URL: <https://kzaif.kz/society/mozhet-lizmenitsya-rabochiy-grafik-iz-za-perehoda-na-letnee-vremya-v-rk> (Қарау уақыты: 05.01.2024).
17. Маланьина А. А. Проблемы профессиональной сегрегации на рынке труда Казахстана // *Экономика и управление: современные тенденции*. – 2019. – С. 19-23.
18. Майдырова А. Б., Бердибекова А. Ш. Вопросы гендерного равенства в человеческом капитале нации // *Вестник Карагандинского университета*. – 2014. – № 2(74). – С. 149-155.
19. Бөрібаев Е. А., Хамзина Ж. А. Международные гарантии прав на гендерное равенство и запрет дискриминации: действие в Казахстане // *Вестник «Исторические и социально-политические науки»*. – 2022. – № 2. – С. 73-28.
20. Даулиева Г. Р., Жубаназарова А. С. Гендерные проблемы на рынке труда в Республике Казахстан // 6th ISPC «International Forum: Problems and Scientific Solutions» (November 6-8, 2020; Melbourne, Australia). – 2020. – С. 38-48.

21. Родионова К.Н. Женская представленность и гендерная сегрегация в академической среде Казахстана // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. – 2020. – № 3(132). – С. 188-195.
22. Есентай А. Е., Кенжегулова Г. К., Раджхан О. М. Женский взгляд на возможности получения высшего образования в Казахстане // Экономика: стратегия и практика. – 2021. – № 16(3). – С. 204-216. – DOI: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-3-204-216>.
23. Беймишева А. «Вторая смена», или Неравенство обязанностей в структуре домашних хозяйств. Гендер и казахстанское общество. – Алматы: Издательство «DeLuxe Printery», 2022. – 300 с.
24. Занятость в Казахстане. Статистический сборник. 2018-2022 / Главный редактор Ж. Н. Шаймарданов. – Астана, 2023. – 260 с.
25. Мекебаева М.А. Қазақстандағы гендерлік мәселелерді зерттеу // Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университетінің Хабаршысы. – 2018. – № 1. – С. 103-108.
26. Козина И. М. Профессиональная сегрегация: гендерные стереотипы на рынке труда // Социологический журнал. – 2002. – № 3. – С. 126-136.

References

1. Ransom, M., & Oaxaca, R. (2005). Intrafirm Mobility and Sex Differences in Pay. *Industrial and Labor Relations Review*, 58(2), 219-237.
2. Nieva, V. F., & Gutek, B. A. (1980). Sex effects on evaluation. *Academy of Management Review*, 5, 267-276.
3. Reskin, B. (1993). Sex Segregation in the Workplace. *Annual Review of Sociology*, 19, 241-270. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.19.080193.001325>
4. Butker, J. (2006). *Gender trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge. 272 p.
5. Killingsworth, M. R., & Heckman, J. J. (1986). Female labor supply: A survey. In *Handbook of Labor Economics* (Vol. 1, pp. 103-204).
6. Jackson, M., Khavenson, T., & Chirkina, T. (2020). Raising the stakes: Inequality and testing in the Russian education system. *Social Forces*, 4(98), 1613-1635.
7. Alon, S. (2009). The evolution of class inequality in higher education: Competition, exclusion, and adaptation. *American Sociological Review*, 5(74), 731-755.
8. Alon, S., & Tienda, M. (2007). Diversity, opportunity, and the shifting meritocracy in higher education. *American Sociological Review*, 4(72), 487-511.
9. Heubert, J. P., & Hauser, R. M. (1999). *High Stakes: Testing for Tracking, Promotion, and Graduation*. Washington, DC: National Academies Press. 350 p. <https://doi.org/10.17226/6336>.
10. Buchmann, C., Condron, D. J., & Roscigno, V. J. (2010). Shadow education, American style: Test preparation, the SAT and college enrollment. *Social Forces*, 89, 435-461.
11. Becker, E., & Lindsay, C. M. (1994). Sex Differences in Tenure Profiles: Effects of Shared Firm Specific Investments. *Journal of Labor Economics*, 12(1), 98-118.
12. Wirth, L. (2001). *Breaking through the Glass Ceiling: Women in Management*. Geneva: ILO. 200 p.
13. Kireeva, A. A., Kangalakova, D. M., & Nurgalieva, K. (2023). Kazakhstan enbek narygyndagy genderlik tensizdik dengejin taldaу. *Journal of Economic Research & Business Administration*, 2(144), 14-24 (In Kazakh).
14. Bejsenova, A. A. (2020). Kazirgi zamangy aielderdin mansaptyk strategiyalary. *Vestnik «Sociologicheskie i politicheskie nauki»*, 3(71), 57-64 (In Kazakh).
15. Abdimomynova, A. Sh., Mahambetova, M. A., Zhusupov, A. E., Talapbaeva, G. E., & Erniyazova, Zh. N. (2015). Gendernaya struktura zanyatosti v Kazahstane: problemy diskriminacii. *Mezhdunarodnyj zhurnal eksperimental'nogo obrazovaniya*, 3-4, 370-372.
16. Lipovka, A. (2023). *Pervoe massovoe issledovanie gendernogo razryva v STEM obrazovanii RK. Argumenty i fakty*. Retrieved January 5, 2024, from <https://kzaif.kz/society/mozhet-li-izmenitsya-rabochiy-grafik-iz-za-perehoda-na-letnee-vremya-v-rk> (In Russian).

17. Malanina, A. A. (2019). Problemy professional'noj segregacii na rynke truda Kazahstana. In *Ekonomika i upravlenie: sovremennye tendencii*, 19-23.
18. Majdyrova, A. B., & Berdibekova, A. Sh. (2014). Voprosy gendernogo ravenstva v chelovecheskom kapitale natsii. *Vestnik Karagandinskogo universiteta*, 2(74), 149-155.
19. Bəribəyev, E. A., & Hamzina, ZH. A. (2022). Mezhdunarodnye garantii prav na gendernoe ravenstvo i zapret diskriminacii: dejstvie v Kazahstane. *Vestnik «Istoricheskie i social'no-politicheskie nauki*, 2, 73-82 (In Russian).
20. Daulieva, G. R., & Zhubanazarova, A. S. (2020). Gendernye problemy na rynke truda v Respublike Kazahstan. In 6th ISPC «International Forum: Problems and Scientific Solutions» (November 6-8, 2020; Melbourne, Australia) (pp. 38-48) (In Russian).
21. Rodionova, K. N. (2020). Zhenskaya predstavlenost' i gendernaya segregaciya v akademicheskoy srede Kazahstana. *Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva*, 3(132), 188-195.
22. Esentaj, A. E., Kenzhegulova, G. K., & Radzhkhan, O. M. (2021). Zhenskij vzglyad na vozmozhnosti polucheniya vysshego obrazovaniya v Kazahstane. *Ekonomika: strategiya i praktika*, 16(3), 204-216. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-3-204-216> (In Russian).
23. Beimisheva, A. (2022). «Vtoraya smena», ili Neravenstvo obyazannostej v strukture domashnih hozyajstv. *Gender i kazahstanskoe obshchestvo*. Almaty: «DeLuxe Printery». 300 p. (In Russian).
24. Shajmardanov Zh. N. (Eds.). (2023). Zanyatost' v Kazahstane. Statisticheskij sbornik. 2018-2022. Astana. 260 p. (In Russian).
25. Mekebaeva, M. A. (2018). Qazaqstandaǵy genderlik máselelerdi zertteu. *Qazaq Ǫlttyq Qyzdar Pedagogikalıq Universitetiniń Habarşysy*, 1, 103-108 (In Kazakh).
26. Kozina, I. M. (2002). Professional'naya segregaciya: gendernye stereotipy na rynke truda. *Sociologicheskij zhurnal*, 3, 126-136 (In Russian).

ГЕНДЕРНАЯ СЕГРЕГАЦИЯ НА РЫНКЕ ТРУДА В КАЗАХСТАНЕ

М. А. Мекебаева^{1*}, С. Ж. Болтаева¹

¹Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – провести литературный обзор исследований, связанных с гендерным разделением в сфере экономики и профессиональной сегрегацией в трудовых отношениях, выявить детерминант гендерного разрыва на рынке труда и оценить уровень дискриминации женщин в Казахстане. В статье отражены основные проблемы становления и развития гендерной экономики, в том числе методологии гендерной сегрегации на рынке труда. Определены основные теоретические концепции гендерной экономики, используемые в исследованиях зарубежных и современных казахстанских экономистов.

Методология – исторический анализ, методы фактологического (статистического) анализа и прогнозирования.

Оригинальность / ценность исследования заключается в выявлении проблем современной гендерной сегрегации путем обзора исследований, связанных с гендерным неравенством на рынке труда в Казахстане.

Результаты исследования – обзор литературы показал, что существуют различные концепции гендерной сегрегации на рынке труда. Большинство исследований направлено на решение прикладных проблем гендерной экономики Казахстана, кроме того, методологические инструменты, разработанные зарубежными экономистами, не адаптированы к изучению казахстанской реальности. Большинство исследований по гендерной дискриминации на рынке труда, особенно казахстанских, носят

практический характер. Кроме того, интерес многих авторов к этой проблеме проявляется эпизодически, то есть они не представляют результатов систематических исследований.

Ключевые слова: гендерная экономика, гендер, гендерное неравенство, рынок труда, гендерная сегрегация.

GENDER SEGREGATION IN THE LABOR MARKET IN KAZAKHSTAN

M. Mekebayeva^{1*}, S. Boltayeva¹

¹ Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research is to conduct a literary review of studies related to the gender division in the economy and occupational segregation in labor relations, to identify the determinants of the gender gap in the labor market and to assess the level of discrimination against women in Kazakhstan. The article reflects the main problems of the formation and development of the gender economy, including the methodology of gender segregation in the labor market. The main theoretical concepts of gender economics used in the research of foreign and modern Kazakh economists are identified.

Methodology – methods of historical analysis, factological (statistical) analysis and forecasting.

Originality / value of the research is to identify the problems of modern gender segregation in the labor market of Kazakhstan through a review of research related to gender inequality in the labor market.

Findings – a review of the literature showed that there are different concepts of gender segregation in the labor market. Most of the research is aimed at solving applied problems of the gender economy of Kazakhstan, in addition, methodological tools developed by foreign economists are not adapted to the study of Kazakh reality. Most of the studies on gender discrimination in the labor market, especially in Kazakhstan, are of a practical nature. In addition, the interest of many authors in this problem manifests itself sporadically, that is, they do not present the results of systematic research.

Keywords: gender economics, gender, gender inequality, labor market, gender segregation.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Мекебаева Майгүл Адамовна – Ph.D., Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: maigul.mekebayeva@narxoz.kz*

Болтаева Сая Жанатовна – аға оқытушы, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: saya.boltaeva@narxoz.kz

МРНТИ 06.81.19

JEL Classification: M12; J16; K38

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2024-2-116-131>

ГЕНДЕРНЫЕ БАРЬЕРЫ КАРЬЕРНОГО РОСТА И ПРОГРАММЫ ПОДДЕРЖКИ ЖЕНЩИН РУКОВОДИТЕЛЕЙ

Ж. А. Лян¹, Г. К. Ниеталина¹, Г. Ж. Таяуова¹

¹Университет Туран, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

В современном мире, где равенство и справедливость являются ключевыми принципами социального развития, вопрос гендерного равенства на рабочем месте приобретает особую актуальность. Эта статья посвящена анализу гендерных барьеров, которые женщины сталкиваются в процессе карьерного роста, и рассматривает эффективные программы поддержки, направленные на укрепление их позиций в руководящих ролях.

Цель исследования – провести анализ гендерных барьеров на пути к руководящим должностям и оценить эффективность программ поддержки женщин-лидеров.

Методология исследования заключается в использовании таких методов анализа как сравнение, сопоставление, систематизация и статистический анализ.

Оригинальность / ценность исследования проявляется в комплексном подходе к проблеме гендерного неравенства в карьерном росте, где учитываются как структурные и институциональные, так и индивидуальные и социально-культурные аспекты.

Результаты исследования заключаются в формулировании конкретных стратегий и рекомендаций для организаций и государственных структур по устранению гендерных барьеров в карьерном росте. Это включает в себя разработку эффективных программ наставничества и спонсорства, создание образовательных и обучающих программ, а также внедрение изменений в корпоративной культуре для уменьшения гендерных предубеждений и стереотипов. Рекомендации, представленные в статье, могут быть использованы для формирования политики гендерного равенства и создания более справедливой и инклюзивной рабочей среды в различных организациях и отраслях.

Ключевые слова: гендерное равенство, карьерный рост, женщины-руководители, гендерные барьеры, наставничество, корпоративная культура.

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время, когда вопросы гендерного равенства и разнообразия занимают центральное место в общественном дискурсе, важно осмыслить и обсудить гендерные барьеры, с которыми сталкиваются женщины в профессиональной сфере, особенно на пути к руководящим должностям. Несмотря на значительный прогресс в области гендерного равенства, женщины по-прежнему сталкиваются с многочисленными препятствиями в карьерном росте.

Вопросы гендерного равенства и устранения карьерных барьеров для женщин становятся все более значимыми. Повышение уровня представленности женщин в руководящих позициях способствует развитию более сбалансированных и эффективных управленческих команд, что важно, как для научных исследований, так и для практической бизнес-среды.

Объект исследования: карьерные пути женщин в различных секторах экономики.

Предмет исследования: гендерные барьеры, влияющие на карьерный рост женщин, и программы поддержки женщин-руководителей.

Цель исследования – провести анализ гендерных барьеров на пути к руководящим должностям и оценить эффективность программ поддержки женщин-лидеров.

Задачи:

- изучить теоретические аспекты гендерного неравенства в профессиональной сфере;
- проанализировать статистические данные о представленности женщин в руководящих должностях;
- определить ключевые барьеры и вызовы, с которыми сталкиваются женщины-лидеры;
- изучить и оценить существующие программы поддержки женщин на руководящих позициях.

Методы включают качественный и количественный анализ, анализ случаев из практики, а также сравнительный анализ международного опыта.

Гипотеза заключается в том, что наличие гендерных барьеров значительно влияет на карьерный рост женщин, и эффективные программы поддержки могут способствовать их продвижению на руководящие позиции.

Результаты исследования могут быть использованы для разработки стратегий и политик, направленных на устранение гендерных барьеров в карьере и повышение эффективности программ поддержки женщин-лидеров. Это способствует созданию более справедливой и инклюзивной рабочей среды.

Метод сравнения применяется для анализа различий в карьерном росте между мужчинами и женщинами в разных отраслях и странах. Это помогает выявить уникальные гендерные барьеры и области, где женщины могут сталкиваться с большими трудностями в достижении руководящих позиций.

Сопоставление используется для оценки эффективности различных программ поддержки женщин-лидеров. Путем сравнения результатов этих программ можно определить, какие из них наиболее эффективны в разных контекстах и почему. Систематизация применяется для организации собранных данных и теорий. Это включает классификацию гендерных барьеров, таких как структурные, организационные, культурные и личные, а также категоризацию различных типов программ поддержки, включая обучение, менторство, сетевое взаимодействие и политики рабочего места.

Статистический анализ используется для обработки и интерпретации количественных данных, связанных с гендерными барьерами и эффективностью программ поддержки. Это включает анализ таких показателей, как процентное соотношение женщин в руководящих должностях, различия в заработной плате между мужчинами и женщинами на аналогичных должностях, и статистически значимые изменения в этих показателях после внедрения программ поддержки.

Все эти методы взаимодействуют, обеспечивая многогранное исследование гендерных барьеров и программ поддержки женщин-лидеров, что позволяет получить глубокое понимание темы и сформулировать обоснованные выводы и рекомендации.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Имеющиеся исследования показывают, что несмотря на улучшение гендерного баланса в рабочей сфере, женщины все еще сталкиваются с многочисленными барьерами на пути к руководящим должностям. Эти барьеры включают стереотипы, нехватку менторства и сетевых возможностей, а также неравный доступ к ресурсам и обучению.

Несмотря на увеличение числа женщин на руководящих должностях, гендерный дисбаланс в высших эшелонах власти по-прежнему остается значительным. Женщины часто сталкиваются с «стеклянным потолком», который ограничивает их карьерный рост.

Решение этой проблематики не только способствует справедливости и равенству, но также улучшает производительность и инновационность в организациях. Поддержка женщин в достижении руководящих ролей важна для экономического роста и социального развития.

Основные позиции исследования выражаются в следующем:

- разнообразие барьеров: исследование подчеркивает, как разнообразные факторы, включая культурные, структурные и личные, влияют на карьерный рост женщин;
- анализируются различные программы поддержки, такие как менторство, обучение и развитие лидерских качеств, и их влияние на улучшение карьерных перспектив женщин;
- подчеркивается, что устранение гендерных барьеров и увеличение числа женщин в руководстве приносит позитивные изменения в рабочую среду и общественную жизнь.

Это исследование выделяет важность комплексного подхода к решению проблемы гендерного неравенства в профессиональной сфере, подчеркивая, что прогресс в этой области требует активных усилий как со стороны организаций, так и со стороны общества в целом.

В современных исследованиях акцент делается на поиск механизмов, связанных с гендером, которые ограничивают возможности карьерного продвижения женщин. В различных публикациях обсуждаются социальные и организационные факторы гендерного неравенства. Эти исследования показывают, что женщины часто рассматривают свой пол как значимый фактор в карьерном развитии, который может предоставлять определенные преимущества в краткосрочной перспективе, но в долгосрочной перспективе он превращается в стратегический барьер.

Подчеркивается, что для понимания феномена гендерного неравенства важно учитывать не только индивидуальное гендерно-специфическое поведение и гендерные нормы, но и структурные характеристики гендерного неравенства в организации. Концепт «организационной архитектуры», введенный М. И. Гай [1, с. 77], описывает структурные гендерные барьеры в организации, включая формальные и неформальные организационные структуры, а также процессы отбора, социализации и развития персонала. Организационная архитектура представляет собой комплекс структур, систем, управленческих процессов, технологий и стратегий, определяющих деятельность и функционирование организации. Включает в себя как формальную, так и неформальную структуру организации, а также разнообразные процессы, влияющие на работу и развитие ее персонала.

С. Б. Бегалиева, А. Т. Оналбаева, Т. Ж. Токтарова указывают, что «в казахской культуре невербальная коммуникация имеет значительные гендерные различия, которые глубоко укоренены в общественных традициях и обычаях. Эти различия в невербальном общении отражают и поддерживают гендерные стереотипы, преобладающие в казахском обществе» [2, с. 52]. Женское невербальное поведение в казахской культуре ограничено рядом табу и запретов, что отражает традиционные взгляды на роль и поведение женщин. Это проявляется в определенных ограничениях на жестикуляцию, выражения лица и общую мимику, которые должны соответствовать традиционным представлениям о скромности и сдержанности. Мужское невербальное поведение, напротив, характеризуется большей свободой и ориентировано на демонстрацию силы, превосходства и лидерских качеств. Мужчины имеют больше свободы в выборе невербальных средств общения, что также отражает традиционные представления о мужественности и доминировании. Возраст также играет важную роль в невербальном общении казахов. С возрастом люди склонны более строго придерживаться гендерных стереотипов, что проявляется в их невербальном поведении. Это может быть связано с уважением к традициям и стремлением поддерживать культурное наследие.

Ж. А. Темирбекова отмечает, что личный опыт обучения с профессором Азизой Эргенели может служить примером положительного влияния женских ролевых моделей в академической среде. Ее подход к преподаванию и исследованиям, возможно, отражал феминные ценности, что способствовало развитию более глубокого понимания гендерных вопросов и неравенства. Гендерное неравенство в науке и других сферах часто проявляется через такие явления, как «стеклянный потолок» и «липкий пол», особенно это стало заметно во время пандемии. «Стеклянный потолок» описывает невидимые барьеры, ограничивающие карьерный рост женщин, в то время как «липкий пол» отражает тенденцию к недооценке и недопродвижению женщин на начальных этапах карьеры [3].

Феномены, отражающие гендерное неравенство на структурном уровне организации, многообразны и включают в себя различные «стеклянные» явления. К ним относятся «стеклянный потолок», «стеклянные стены», «стеклянный эскалатор», «стеклянная скала», «липкий пол» и «стеклянная коробка».

«Стеклянный потолок» описывает искусственные барьеры, основанные на поведенческих и организационных предубеждениях, которые препятствуют продвижению квалифицированных специалистов на управленческие должности. Термин впервые появился в статье журналистов «The Wall Street Journal» в 1986 году, где он определялся как невидимый барьер, мешающий женщинам достигать высших должностей. Позже исследования А. Моррисона и других показали, что существуют определенные «естественные» пути продвижения в организациях, менее доступные для женщин [4].

К. К. Бронер отмечает, что «Стеклянные стены» представляют собой горизонтальные барьеры, ограничивающие женщин в продвижении по карьерной лестнице [5]. Этот феномен связан с горизонтальной профессиональной сегрегацией, при которой женщины и мужчины склонны выбирать разные профессии, причем «мужские» профессии часто ведут к высокому социальному статусу и материальному достатку, в то время как «женские» обычно оплачиваются хуже. Организационные барьеры в «стеклянных стенах» проявляются как ограничения между разными профессиональными сферами внутри одной и той же организации, что влияет на вертикальное продвижение женщин. Отмечается, что женщины часто «сконцентрированы» в подразделениях с простой структурой, таких как административные отделы, что мешает им получить опыт, необходимый для продвижения на более высокие должности.

С. Клонингер указывает, что феномен «стеклянного эскалатора» подчеркивает, что мужчины в традиционно «женских» профессиях, таких как медсестры или учителя, часто продвигаются по карьерной лестнице быстрее, чем в «мужских» профессиях [6]. Это связано с тем, что они получают структурные преимущества, в том числе через неформальное наставничество со стороны мужчин на управленческих позициях.

С другой стороны, «стеклянная скала» описывает высокий риск неудачи для женщин, занимающих высокие управленческие позиции, особенно в кризисные периоды для организации. Этот феномен также связан с феминизацией профессий, которые со временем становятся менее престижными и требуют большего трудового вложения.

Метафора «липкого пола» описывает непрестижные, низкооплачиваемые профессии, в которых доминируют женщины и где возможности карьерного роста крайне ограничены. Женщины часто «застревают» на низкооплачиваемых должностях с ограниченными возможностями для продвижения как по горизонтали, так и по вертикали.

«Стеклянная коробка», по мнению С. Д. Гуриевой [7, с. 88], отражает невидимые ограничения, которые отделяют женщин от пространства организационной власти. Это включает в себя ограниченные возможности для участия в неформальных отношениях с влиятельными мужчинами в организации и отсутствие поддерживающей сети среди женщин, обладающих властью.

В США за последние три десятилетия наблюдается значительный прогресс в достижении гендерного паритета на рынке труда в США, где женщины составляют более чем половину работников и занимают значительную часть руководящих должностей и профессиональных ролей [8]. Они также доминируют в получении академических степеней, включая бакалавра, магистра и доктора. Однако, несмотря на эти успехи, в компаниях из списка Fortune 500 женщины занимают лишь незначительное количество высших управленческих должностей [9].

Анализ данных С. Д. Гуриевой, Л. В. Марарица, Т. В. Казанцевой показывает, что всего 4 % женщин являются генеральными директорами в крупнейших компаниях России (в Казахстане данный показатель идентичен), что подчеркивает значительный разрыв между полами на высших уровнях корпоративного управления [10, с. 126]. Это расхождение в представленности на высших уровнях управления активно обсуждается в обществе и вызывает беспокойство относительно причин, препятствующих продвижению женщин к вершинам управленческой иерархии.

В работы Е. С. Зизевской, М. А. Щукиной [11, с. 68] были исследованы различные факторы, влияющие на карьерный рост женщин, включая эмоциональный интеллект и гендерную культуру. Исследование выявило, что проблема носит многофакторный характер и укоренена на протяжении многих поколений. Более того, определенные убеждения и представления, препятствующие продвижению женщин, присутствуют как у мужчин, так и у женщин.

Среди основных препятствий для женщин на пути к лидерским позициям выделяются структурные барьеры и институциональное мышление [12, с. 44]. Это включает в себя отсутствие доступа к важным неформальным сетям, в которых часто формируются профессиональные связи и возможности для карьерного роста. Такие сети могут проявляться в виде спортивных мероприятий или неформальных встреч после работы, где женщины часто остаются не учтенными из-за предположений о их интересах или желаниях участвовать в таких мероприятиях.

В контексте гендерного неравенства на руководящих позициях, по мнению М. С. Моргана, институциональные установки играют ключевую роль, включая гендерную предвзятость и стереотипы, которые формируют представления о соответствии определенных ролей мужчинам и женщинам [13]. Эти предвзятости и стереотипы порождают несоответствие ролей, при котором определенные поведенческие ожидания, связанные с гендером, кажутся несовместимыми с успешным выполнением определенных профессиональных ролей.

Примеры несоответствия ролей включают ситуации, в которых женщины на руководящих позициях или мужчины в традиционно женских профессиях сталкиваются с сопротивлением или неприятием. Например, женщина-военный лидер может столкнуться с неприятием со стороны своего взвода из-за воспринимаемой несовместимости ее роли с женственностью [14, с. 117]. Аналогично, мужчина, работающий медсестрой, может встретить непонимание со стороны пациентов из-за представлений о несоответствии его роли мужскому полу.

Теория соответствия ролей подчеркивает по мнению Вильямса К.Л., как сложно для индивидов преодолеть гендерные стереотипы в контексте лидерства, особенно когда их поведение не соответствует традиционным гендерным ожиданиям [15, с. 253]. Это обусловлено тем, что лидерские качества часто ассоциируются с агентным поведением, включающим черты, традиционно считающиеся мужскими, такие как напористость, агрессивность и доминирование. Это создает конфликт для женщин, достигающих руководящих позиций, так как от них ожидается проявление как мужских, так и женских черт.

В контексте гендерного неравенства в лидерских ролях индивидуальные установки женщин играют значительную роль в их карьерном продвижении. Исследования показывают, что большинство женщин достигают определенного уровня в иерархии организации, например, уровня директора, и затем останавливаются, часто по собственному выбору. Многие женщины не стремятся к более высоким должностям, таким как вице-президенты или позиции С-уровня, по различным причинам, включая трудности в социализации, недостаток уверенности, склонность избегать рисков, стремление к балансу между работой и личной жизнью или желание избежать корпоративной политики.

Женщины часто имеют отличные от мужчин предпочтения и сталкиваются с уникальными барьерами, что приводит к тому, что они часто выбирают работу в частном секторе, некоммерческих организациях или стартапах [16]. В таких сферах они обнаруживают меньше гендерных предубеждений и стереотипов, больше женских наставников и поддержку со стороны руководства, что способствует их продвижению.

Выбор образа жизни также влияет на карьерные перспективы женщин [17, с. 21]. Баланс между работой и личной жизнью, семейные обязанности и роли кормильца или опекуна часто рассматриваются как барьеры, способствующие гендерному разрыву в лидерстве. К примеру, женщины, являющиеся основными кормильцами семьи, обычно также выполняют основные уходовые функции, в то время как мужчины, находящиеся в аналогичной роли, редко берут на себя такие обязанности. Это ключевое различие, требующее внимания при обсуждении карьерных устремлений в семье. Чем больше равенство в домашних обязанностях, тем более сбалансированным может быть карьерный рост.

Этот дисбаланс создаёт дополнительные барьеры для женщин, стремящихся к руководящим должностям, поскольку из-за двойной нагрузки у них остается меньше времени и энергии на профессиональное развитие.

Кроме того, общество часто предполагает, что женщины должны согласовывать свои профессиональные амбиции с ожиданиями в отношении их роли в семье. Это восприятие усугубляется традиционными гендерными стереотипами, которые видят женщину в роли основного опекуна и домохозяйки, даже если она также выполняет роль кормильца. Такая несовместимость требований профессиональной и семейной жизни снижает возможности женщин расширять свои экономические перспективы.

Решение этой проблемы требует сдвига в общественных нормах и корпоративной политике, направленного на усиление гендерного равенства в домашних обязанностях. Политики, способствующие равному распределению семейных обязательств между женщинами и мужчинами, такие как отпуска по уходу за детьми для обоих родителей, могут помочь создать условия, при которых женщины смогут более активно участвовать в профессиональной жизни и достигать карьерного роста. Это будет

способствовать сокращению гендерного разрыва и расширению экономических возможностей для женщин, внося значимый вклад в развитие общества в целом.

Таким образом, для сокращения гендерного разрыва в руководстве необходимо учитывать эти индивидуальные установки и предоставлять поддержку, которая позволит женщинам преодолевать эти барьеры, а также способствовать равенству в домашней сфере.

Рассмотрим гендерный разрыв в Казахстане.

В 2022 году Казахстан в глобальном рейтинге гендерного разрыва улучшил свои показатели и продвинулся в рейтинге с 80-места до 65-места в целом, находясь в соседстве и уступая Италии, Израилю, Грузии или Сингапуру, но опережая при этом Словакию, Монголию, Чехию, Польшу и Армению. В странах Центральной Азии Казахстан занимает 4 место. В целом за год Казахстан улучшил свои показатели.

Наибольшим достижением Казахстана в рамках указанных критериев является отсутствие разрыва или полное равенство по доступу к образованию (27-место), предоставляющее равный доступ к школьному и профессиональному образованию для женщин и мужчин (Рисунок 1).

Рисунок 1 – Казахстан в Индексе глобального гендерного разрыва в 2022 г.

Примечание – составлено авторами на основе источника [18]

Казахстан демонстрирует разнообразную картину в контексте гендерной равноправности, особенно в сфере экономической активности и возможностей. Страна показывает высокие результаты в категориях, связанных с участием женщин на рынке труда и их представительством среди высоко- и среднеквалифицированных работников, занимая лидирующие позиции в мировом рейтинге. Однако в контексте равенства заработных плат и участия в рабочей силе Казахстан занимает менее высокие места. Эти данные указывают на существующий разрыв в оплате труда между мужчинами и женщинами, а также различия в уровне их участия в трудовом рынке.

В категории охраны здоровья и выживаемости Казахстан показывает хорошие результаты, подтвержденные высоким индексом. Но в области политических прав и возможностей страна занимает гораздо более низкое место. Это говорит о том, что, несмотря на достижения в некоторых сферах, вопросы гендерного равенства в политическом участии требуют дальнейшего внимания и развития.

На мировом уровне доля женщин-руководителей остается относительно низкой, особенно в таких секторах, как цепочки поставок и транспорт, энергетика и промышленность. Однако в отраслях с женским доминированием, например, в образовании и здравоохранении, процент женщин на руководящих позициях значительно выше. Это подчеркивает, что, хотя в некоторых сферах наблюдается прогресс, в целом проблема низкой доли женщин-руководителей остается актуальной. Анализ ситуации в сферах здравоохранения и образования выявляет интересную тенденцию: несмотря на высокий процент женщин, занимающих рабочие места в этих отраслях, они редко достигают высших уровней руководства. Это происходит, несмотря на то, что многие из этих женщин обладают необходимым опытом и уровнем образования для занятия руководящих должностей. Такая диспропорция указывает на наличие

системных гендерных барьеров, препятствующих карьерному продвижению женщин до уровня высшего руководства в данных сферах. Это явление свидетельствует о необходимости дальнейшего исследования и разработки целенаправленных стратегий и программ, направленных на устранение этих барьеров и содействие карьерному росту женщин в здравоохранении и образовании.

Для улучшения этой ситуации могут быть предприняты различные меры, включая усовершенствование правового регулирования, разработку программ поддержки женщин-лидеров, повышение осведомленности о важности гендерного равенства и борьба с дискриминацией. Увеличение доли женщин на руководящих позициях может способствовать улучшению бизнес-результатов и инновационной активности организаций благодаря внесению разнообразия в подходы к принятию решений и обогащению корпоративной культуры различными взглядами и опытом.

На рисунке 2 представлено количество электронных трудовых договоров среди мужчин и женщин по основным группам Национального классификатора занятий.

Рисунок 2 – Количество электронных трудовых договоров среди мужчин и женщин по основным группам Национального классификатора занятий в 2022 г.

Примечание - составлено авторами на основе источника [19]

Анализируя данные о действующих электронных трудовых договорах, можно отметить, что в Казахстане женщины составляют значительную часть квалифицированных профессионалов на рынке труда. Тем не менее, их представленность на руководящих должностях остается недостаточной по сравнению с мужчинами. В то же время, в сфере неквалифицированного труда женщины преобладают над мужчинами. Наблюдается также явное доминирование мужчин в таких отраслях, как сельское хозяйство, строительство, промышленность и транспорт.

Изучение заработных плат по основным группам Национального классификатора занятий показывает значительное неравенство в оплате труда между мужчинами и женщинами (Рисунок 3).

Заметно, что мужчины в среднем получают более высокую заработную плату во всех группах. Разрыв в зарплате особенно выражен среди руководителей, где мужчины зарабатывают примерно на 12,4 % больше, чем их женские коллеги. В группе специалистов-профессионалов, несмотря на значительное количество женщин, разница в оплате труда достигает 29,0 % в пользу мужчин. Самая боль-

шая разница в зарплате наблюдается в секторе рабочих промышленности, строительства и транспорта, где мужчины в среднем зарабатывают на 69 % больше, чем женщины. Эти данные указывают на существующие гендерные различия в оплате труда и представленности на руководящих должностях, подчеркивая необходимость дальнейших усилий по сокращению гендерного разрыва в Казахстане.

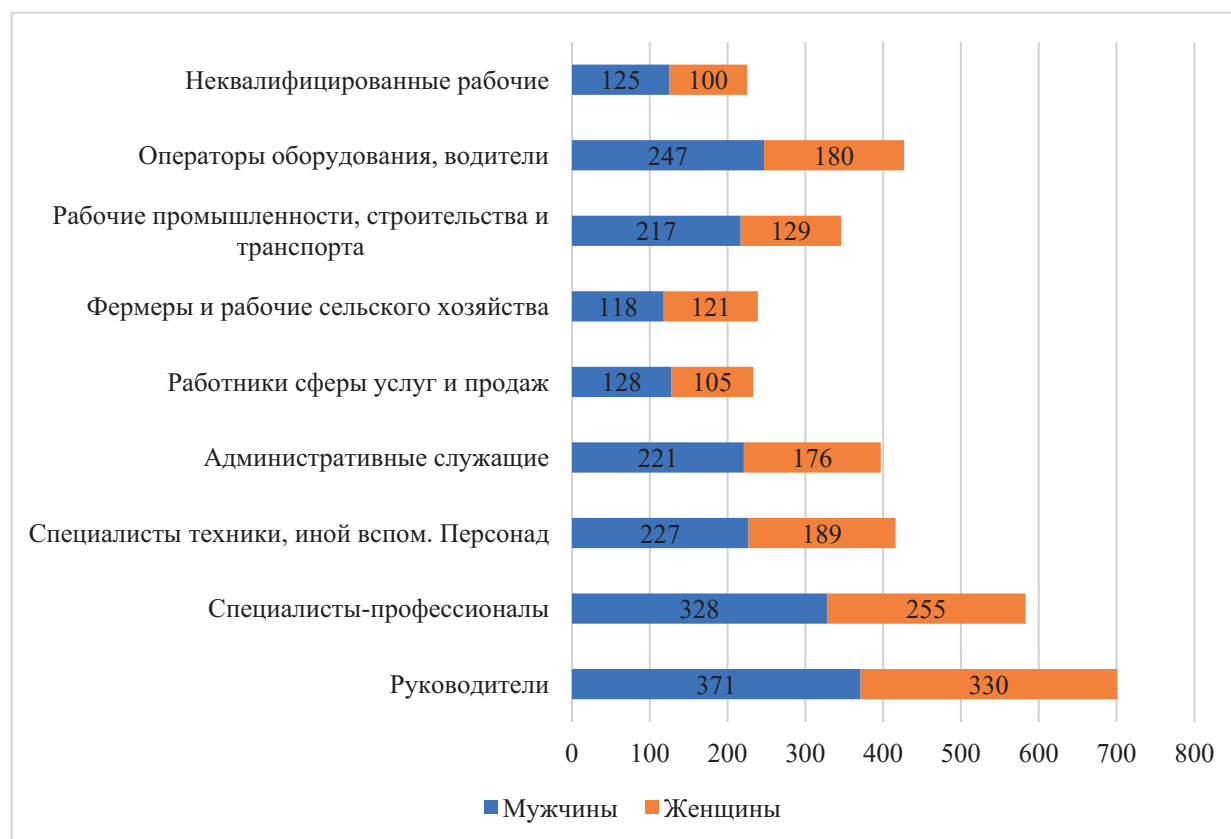

Рисунок 3 – Средняя заработная плата среди мужчин и женщин по основным группам Национального классификатора занятий (в тыс. тенге) в 2022 г.

Примечание – составлено авторами на основе источника [19]

Из представленных данных можно сделать вывод о том, что на текущий момент существует дискриминация по половому признаку в оплате труда в Казахстане. Женщины получают меньшую заработную плату по сравнению с мужчинами, особенно на руководящих и рабочих должностях. Это может свидетельствовать о неравенстве возможностей и ограниченном доступе женщин к определенным профессиям, а также о недостаточном признании их профессиональных навыков и квалификации.

Гендерный разрыв в оплате труда в разрезе регионов Казахстана представлен на рисунке 4.

Анализ гендерного разрыва в оплате труда в Казахстане показывает значительные региональные различия. В нефтяных и промышленных регионах, таких как Мангистауская область, наблюдается значительный гендерный разрыв в зарплатах, где средняя заработная плата мужчин превышает доходы женщин на 86 %. Особенно выражен этот разрыв в секторах промышленности, строительства, транспорта и среди специалистов-профессионалов.

В городских агломерациях, таких как крупные мегаполисы, гендерный разрыв в оплате труда также заметен, но его величина меньше и составляет примерно 16-19 %. В этих регионах главный вклад в разрыв по оплате труда вносят специалисты-профессионалы и работники сферы промышленности, строительства и транспорта. В то же время в Алматинской области и городе Шымкент зафиксировано сравнительное равенство в оплате труда между мужчинами и женщинами по всем группам Национального классификатора занятий. Это указывает на меньшую гендерную предвзятость в этих регионах по

сравнению с другими частями страны. Эти наблюдения подчеркивают важность регионального контекста в оценке и анализе гендерного неравенства в оплате труда и необходимость разработки мер, учитывающих специфику разных регионов для сокращения гендерного разрыва.

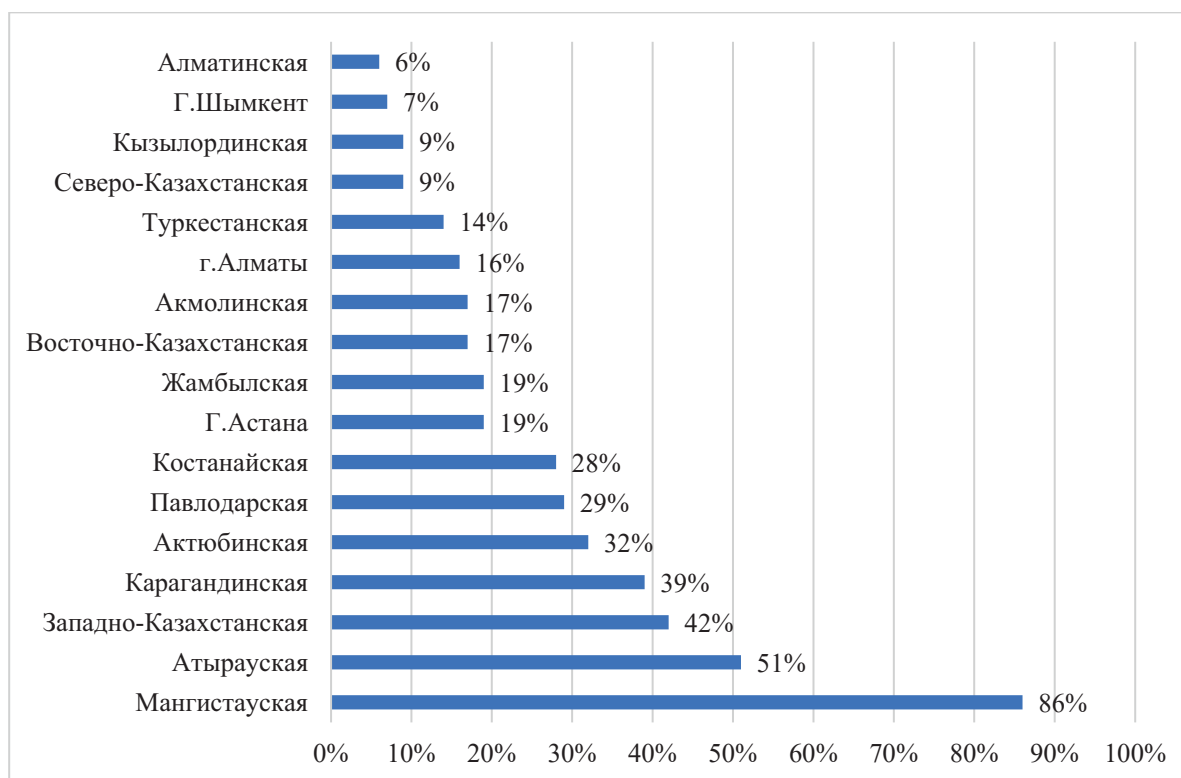

Рисунок 4 – Гендерный разрыв в оплате труда в разрезе регионов Казахстана 2022 г.

Примечание – составлено авторами на основе источника [19]

12 октября 2021 года в законодательство Республики Казахстан были внесены существенные изменения, касающиеся трудовых прав женщин. Согласно закону № 67-VII [20], из Трудового кодекса Республики Казахстан был исключен ряд ограничений на трудоустройство женщин. Ранее в пункте 2 статьи 26 содержалось положение, запрещающее трудоустройство женщин на тяжелые и опасные работы, указанные в специальном Списке работ с ограничениями. Теперь же работодатель может самостоятельно принимать решение о трудоустройстве женщин на такие работы при условии создания безопасных условий труда, что должно быть подтверждено результатами аттестации производственных объектов.

Изменения коснулись и статьи 76 Трудового кодекса РК, которая регулирует условия труда ночью. В соответствии с новой редакцией статьи, работодатели обязаны получать письменное согласие от работников, воспитывающих детей-инвалидов до восемнадцати лет, прежде чем привлекать их к ночной работе. Это представляет собой изменение от предыдущей версии статьи, где аналогичное согласие требовалось в случаях, когда дети-инвалиды не достигли шестнадцатилетнего возраста. Таким образом, внесенные изменения направлены на усиление защиты прав женщин и родителей, воспитывающих детей-инвалидов, в трудовом законодательстве.

Проект Конституционного закона «О внесении дополнений в Конституционный Закон «О выборах в Республике Казахстан» был разработан в ответ на поручение Президента, озвученное на втором заседании Национального совета общественного доверия [21]. Законопроект нацелен на реализацию политики, обеспечивающей равный доступ женщин и молодежи к избирательному процессу, что отражает общемировую тенденцию укрепления демократических принципов через включение

маргинализированных групп в политическую жизнь. В соответствии с предложениями законопроекта, в Конституционном законе «О выборах» установлено требование о резервировании не менее 30 % мест в избирательных партийных списках для женщин и молодежи. Это предложение подчеркивает стремление к созданию более инклюзивного избирательного процесса и поддерживает глобальные усилия по увеличению представленности данных социальных групп в политическом управлении.

В Казахстане наблюдается вариативность гендерного разрыва в оплате труда в зависимости от региона и отрасли. Наиболее заметный разрыв фиксируется в нефтяных и промышленных регионах, тогда как в аграрных и южных регионах он минимален. В мегаполисах, включая Алматинскую область и город Шымкент, гендерный разрыв в заработной плате также меньше, и наблюдается тенденция к равенству оплаты труда во всех группах классификатора занятий.

Тем не менее, несмотря на прогресс в глобальном рейтинге гендерного равенства, существенный гендерный разрыв в оплате труда остается актуальным вопросом. Разрыв наиболее выражен в секторах рабочих промышленности, строительства и транспорта, а также среди специалистов-профессионалов.

Для устранения гендерного разрыва в оплате труда важно проводить детальный анализ по регионам и отраслям. Работодатели должны стремиться к обеспечению равного вознаграждения за одинаковую работу, независимо от пола сотрудника. Важно также улучшение законодательства и проведение информационных кампаний для повышения осведомленности о проблеме гендерного разрыва в оплате труда.

Необходимо также реализовать образовательные программы, способствующие профессиональному развитию женщин в сферах, где разрыв в оплате труда наиболее значителен. Создание благоприятной рабочей среды, где все работники чувствуют себя уважаемыми и равноправными, является еще одним ключевым фактором. Регулярный мониторинг и анализ заработной платы необходимы для эффективного устранения гендерного разрыва в оплате труда в Казахстане.

На протяжении карьеры женщины часто сталкиваются с различными барьерами, некоторые из которых являются очевидными, а другие скрытыми. Например, случай, когда женщине, являющейся матерью маленького ребенка, отказывают в повышении по причине неподходящей квалификации, хотя настоящая причина кроется в предположениях руководства о ее нежелании путешествовать или брать на себя дополнительные обязанности из-за семейных обязательств. Такие ситуации свидетельствуют о влиянии гендерных стереотипов на профессиональное продвижение.

Преодоление структурных барьеров может быть достигнуто через активное вовлечение наставников и спонсоров. Наставничество ориентировано на развитие и рост на текущей должности, в то время как спонсорство направлено на продвижение к следующей позиции. Важно для женщин стремиться к поддержке со стороны спонсоров-мужчин, занимающих высокие руководящие должности, что может укрепить их авторитет и предоставить дополнительные возможности для карьерного роста. Тактика для поиска спонсора может включать в себя прямое обращение к потенциальному спонсору или использование связей для организации встречи и обсуждения карьерных целей.

Изменение институционального мышления является ключевым элементом в преодолении гендерного неравенства на руководящих уровнях. Стереотипы и предвзятость часто препятствуют продвижению женщин, особенно когда эти предубеждения являются бессознательными. Исследования показывают, что бессознательные предубеждения могут существенно влиять на восприятие женщин как лидеров и ограничивать их карьерный потенциал. Одним из способов преодоления этих барьеров является активное и последовательное выражение женщинами своих карьерных амбиций и готовности к новым вызовам, что помогает разрушить существующие стереотипы и изменить восприятие женщин на рабочем месте.

Индивидуальные установки и поведение могут служить дополнительными ограничениями для женщин на рабочем месте. Примером этого является тенденция женщин к выполнению менее заметных, но время затратных задач в офисе, таких как организационные и поддерживающие обязанности. Это включает в себя приготовление кофе, ведение записей, организацию корпоративных мероприятий и помощь новым сотрудникам. Хотя эти задачи важны для функционирования компании, они часто не признаются и не оцениваются на должном уровне. В то же время мужчины склонны участвовать в более заметных и признанных видах деятельности.

Решение этой проблемы для женщин заключается в снижении добровольного участия в таких задачах, передавая часть ответственности другим сотрудникам, включая мужчин. При назначении задач необходимо стремиться к равномерному распределению обязанностей среди сотрудников обоих полов.

В современном обществе большое внимание уделяется балансу между работой и личной жизнью, что ценится как мужчинами, так и женщинами. Несмотря на это, многие компании продолжают придерживаться традиционных графиков и структур. Решение этой проблемы может заключаться в поиске работодателей, которые ценят гибкий подход к рабочему процессу, или в инициировании изменений в существующих условиях труда в своей компании. Важно отметить, что современные компании более открыты к предложениям и инициативам со стороны своих сотрудников, что создает возможности для изменения корпоративной культуры и политики в сторону большей гибкости и сбалансированности.

Можно предложить ряд программ поддержки женщин-руководителей, направленных на преодоление гендерных барьеров карьерного роста. Программы должны включать комплексные меры, ориентированные как на устранение структурных, так и индивидуальных барьеров. Одной из ключевых инициатив может стать программа наставничества и спонсорства, которая помогает женщинам в развитии профессиональных навыков и продвижении по карьерной лестнице. Наставники и спонсоры, занимающие высокие руководящие позиции, могут оказывать поддержку в виде консультаций, обеспечения доступа к важным ресурсам и рекомендации для продвижения на более высокие должности.

Также важным направлением является создание образовательных и тренинговых программ, направленных на укрепление профессиональных и лидерских навыков у женщин. Это может включать обучение по вопросам управления, коммуникации, решения конфликтов и развития эмоционального интеллекта. Необходимо также разработать инициативы, направленные на изменение корпоративной культуры и повышение осведомленности о гендерных стереотипах и предубеждениях. Это может включать в себя проведение семинаров и тренингов по гендерному равенству для всех сотрудников, а также внедрение политик и практик, которые способствуют созданию более инклюзивного и поддерживающего рабочего места.

Стратегия, направленная на преодоление гендерных барьеров и экономических проблем, связанных с гендерным равенством на рабочем месте, заключается в введении и активном продвижении политик равной оплаты за равный труд. Эта стратегия подразумевает обеспечение того, чтобы за одинаковую работу, выполняемую на одинаковых должностях, женщины и мужчины получали одинаковую заработную плату. В рамках этой стратегии компании должны провести тщательный аудит своих заработных плат для выявления и устранения любых необоснованных различий в оплате, которые могут существовать из-за гендерных предвзятостей. Для реализации такой стратегии компании должны установить четкие и прозрачные критерии для определения заработной платы, которые базируются на квалификации, опыте и выполнении работы, а не на гендере. Это включает в себя пересмотр структур вознаграждения и системы продвижения, чтобы исключить любую субъективность, которая может привести к гендерному дисбалансу. Кроме того, необходимо регулярное обучение руководителей и HR-специалистов для повышения осведомленности о гендерной справедливости и методах борьбы с неосознанной предвзятостью.

Дополнительно, компании могут ввести механизмы отчетности и мониторинга, которые позволят регулярно отслеживать и оценивать эффективность внедряемых изменений. Создание внутренних и внешних отчетов по заработной плате по гендерному признаку способствует поддержанию прозрачности и дает стимул к соблюдению установленных стандартов.

Эффективное применение политики равной оплаты труда не только способствует снижению гендерного неравенства, но и повышает моральный дух сотрудников, укрепляет корпоративную культуру и улучшает восприятие компании как справедливого и привлекательного работодателя.

Для устранения гендерного разрыва в оплате труда и представленности на руководящих должностях необходимы меры по обеспечению прозрачности и справедливости в процессах найма, продвижения и оплаты труда. Это может включать регулярный анализ зарплат и принятие мер для устранения разрывов в оплате труда между мужчинами и женщинами.

С целью решения проблемы гендерного неравенства в семейных и профессиональных обязанностях важно сосредоточиться на создании условий, которые способствуют равному участию обоих родите-

лей в уходе за детьми и домашнем хозяйстве. Одним из эффективных подходов может стать разработка и внедрение государственных программ, предоставляющих обоим родителям равные и достаточные отпуска по уходу за ребенком. Это позволяет не только справедливо распределить семейные обязанности, но и уменьшить профессиональное отставание женщин, которое часто возникает из-за длительных перерывов в работе, связанных с рождением и воспитанием детей. Подобная политика должна сопровождаться законодательными гарантиями возвращения на работу после отпуска, что снижает риск увольнения и поддерживает карьерное развитие.

Другой подход заключается в усилении корпоративной ответственности через внедрение гибких рабочих условий, таких как возможность удаленной работы, гибкий график, и частичная занятость. Это особенно актуально для женщин, которые стремятся совмещать карьерные амбиции с ролью основного ухаживающего за детьми. Корпорации, принимающие такие меры, помогают снизить рабочее давление и предоставляют женщинам больше возможностей для профессионального роста и развития. Важно, чтобы такие политики были подкреплены корпоративной культурой, которая ценит равенство и разнообразие, и где не возникает дискриминация против тех, кто выбирает воспользоваться этими возможностями. Эти подходы могут значительно улучшить карьерные перспективы женщин, сократить гендерные разрывы в профессиональной сфере и способствовать созданию более справедливого общества.

В целом, для эффективного преодоления гендерных барьеров карьерного роста требуется системный подход, включающий как изменения на уровне организаций, так и на уровне общественного сознания и законодательства.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Несмотря на достижение определенного уровня гендерного паритета в рабочей сфере, женщины продолжают сталкиваться с множественными препятствиями на пути к руководящим должностям. Эти барьеры многообразны и включают в себя как явные, так и скрытые формы гендерной дискриминации и стереотипов. Особое внимание уделяется индивидуальным установкам женщин, которые зачастую включают принятие на себя менее заметных и недооцениваемых обязанностей на рабочем месте, а также стремление к балансу между работой и личной жизнью.

Важны программы поддержки женщин-руководителей, включая наставничество и спонсорство. Для успешного продвижения женщин на руководящие должности критически важно преодоление как структурных, так и институциональных барьеров, включая борьбу со стереотипами и предубеждениями в корпоративной среде.

Акцент нужно сделать на необходимости изменения корпоративной культуры и политики, чтобы она в большей степени отвечала требованиям гендерного равенства и предоставляла равные возможности для карьерного роста независимо от пола. Прогресс в области гендерного равенства в профессиональной сфере требует активных усилий как со стороны организаций, так и со стороны общества в целом для создания более справедливой и инклюзивной рабочей среды.

Список источников

1. Guy M. E. Organizational Architecture, Gender and Women's Career // Review of Public Personnel Administration. – 1994. – № 2. – Р. 77-90.
2. Бегалиева С. Б., Оналбаева А. Т., Токтарова Т. Ж. Гендерные стереотипы в казахской коммуникативной культуре // Вестник Омского государственного педагогического университета. Гуманитарные исследования. – 2017. - № 4. – С. 52-67.
3. Темирбекова Ж.А. В науке для женщин тоже существует «стеклянный потолок» и «липкий пол» [Электронный ресурс] // Наука.кз [web-портал]. – 2022. – URL: https://nauka.kz/page.php?page_id=992&lang=1&article_id=6032 (Дата обращения: 08.11.2023).
4. Morrison A. M., White R. P., Van Velsor E. The Center for Creative Leadership. Breaking the Glass Ceiling: Can Women Reach the Top of America's Largest Corporations. - NY: Addison Wesley, 1987. – 520 p.

5. Broner C. K. Men, Women, and the Glass Escalator // Women on Business [Электронный ресурс] // Women on business [web-портал]. – 2022. – URL: <https://www.womenonbusiness.com/men-women-the-glass-escalator/> (Дата обращения: 08.11.2023).
6. Cloninger S. Exploring the Lives of Women Who Lead: dissertation, 2017 [Электронный ресурс] // Aura [web-портал]. – 2022. – URL: <https://aura.antioch.edu/etds/370> (Дата обращения: 13.11.2023).
7. Гуриева С. Д., Казанцева Т. В., Белова О. Е. Социальные представления о гендерных различиях в разных сферах жизни: апробация опросника и проверка надежности шкал // Петербургский психологический журнал. – 2019. – № 27. – С. 88-114.
8. The Global Gender Gap Report 2020 by World Economic Forum [Электронный ресурс] // We forum [web-портал]. – 2020. – URL: <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2020> (Дата обращения: 13.11.2023).
9. U. S. Glass Ceiling Commission. A Solid Investment: Making Full Use of the Nation's Human Capital (Final Report of the Commission). – Washington DC: U. S. Government Printing Office, 1995. – 61 p.
10. Гуриева С. Д., Марарица Л. В., Казанцева Т. В. Социальные и организационные факторы проявления гендерного неравенства в организации // Мужское измерение работы и семьи в современном мире: государственная политика и практики повседневности: сборник материалов Междунар. науч.-практич. конф. / под общ. ред. И. В. Фроловой. – Уфа: Инеш, 2020. – С. 126-134.
11. Зизевская Е. С., Щукина М. А. Зарубежные методики психологической диагностики сексизма // Современная зарубежная психология. – 2019. – № 3. – С. 68-77.
12. Марарица Л. В., Казанцева Т. В., Гуриева С. Д. Феномен гендерного неравенства как фактор карьерного капитала женщины: постановка проблемы // Психология человека в образовании. – 2019. – № 1. – С. 44-52.
13. Morgan M. S. Glass Ceilings and Sticky Floors // Economic History Working Papers. – 2015. – № 228. – P. 56-67.
14. Peterson H. Is Managing Academics «women's work»? Exploring the Glass Cliff in Higher Education Management // Educational Management Administration and Leadership. – 2016. – № 1. – P. 112-127.
15. Williams C. L. The Glass Escalator: Hidden Advantages for Men in the "Female" Professions // Social Problems. - 1992. - № 3. - P. 253-267. (журнал)
16. Wirth L. Breaking through the Glass Ceiling: Women in Management. - Geneva: ILO, 2001. – 450 p.
17. Рощин С. Ю., Солнцев С. А. Кто преодолевает «стеклянный потолок»: вертикальная гендерная сегрегация в российской экономике. – М.: ГУ ВШЭ, 2006. – 52 с.
18. World Economic Forum. Global Gender Gap Report 2022. – Geneva, 2022. – 374 p.
19. Разрыв в гендерном неравенстве. Центр развития трудовых ресурсов [Электронный ресурс] // Enbek.kz [web-портал]. – 2022. – URL: <https://iac.enbek.kz/sites/default/files/2022-07-21%20Гендерный%20разрыв%20Казахстана%20РУС.pdf> (Дата обращения: 19.11.2023).
20. Закон Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 67-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам социальной защиты отдельных категорий граждан» [Электронный ресурс] // Закон.кз [web-портал]. – 2024. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33623622 (Дата обращения: 19.11.2023).
21. Конституционный закон Республики Казахстан от 25 мая 2020 года № 335-VI «О внесении дополнений в Конституционный закон Республики Казахстан «О выборах в Республике Казахстан» [Электронный ресурс] // Закон.кз [web-портал]. – 2024. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38968768 (Дата обращения: 19.11.2023).

References

1. Guy, M. E. (1994). Organizational Architecture, Gender and Women's Career. Review of Public Personnel Administration, 2, 77-90.
2. Begaliev, S. B., Onalbaeva, A. T., & Toktarova, T. Zh. (2017). Gendernye stereotipy v kazahskoj kommunikativnoj kulture. Vestnik Omskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. Gumanitarnye issledovaniya, 4, 52-67 (In Russian).

3. Temirbekova, Zh. A. (2022). V nauke dlya zhenshin tozhe sushestvuet «steklyannyj potolok» i lipkij pol. Nauka.kz. Retrieved November 8, 2023, from www.nauka.kz (In Russian).
4. Morrison, A. M., White, R. P., & Van Velsor, E. (1987). *Breaking the Glass Ceiling: Can Women Reach the Top of America's Largest Corporations?* Addison Wesley, New York. 520 p.
5. Broner, C. K. (2022). Men, Women, and the Glass Escalator. *Women on Business*. Retrieved November 8, 2023, from <https://womenonbusiness.com>.
6. Cloninger, S. (2022). *Exploring the Lives of Women Who Lead: Dissertation*. Antioch University Repository and Archive (AURA). Retrieved November 13, 2023, from <https://aura.antioch.edu>.
7. Gurieva, S. D., Kazanceva, T. V., & Belova, O. E. (2019). Socialnye predstavleniya o gendernyh razlichiyah v raznyh sferah zhizni: aprobaciya oprosnika i proverka nadezhnosti shkal. *Peterburgskij psihologicheskij zhurnal*, 27, 88-114 (In Russian).
8. World Economic Forum. (2022). *The Global Gender Gap Report*. Retrieved November 13, 2023, from <https://weforum.org>.
9. U. S. Glass Ceiling Commission. (1995). *A Solid Investment: Making Full Use of the Nation's Human Capital (Final Report of the Commission)*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office. 61 p.
10. Gurieva, S. D., Mararica, L. V., & Kazanceva, T. V. (2020). Socialnye i organizacionnye faktory proyavleniya gendernogo neravenstva v organizacii. In *Muzhskoe izmerenie raboty i semi v sovremennom mire: gosudarstvennaya politika i praktiki povsednevnosti: sbornik materialov Mezhdunar. nauch.-praktich. konf., Inesh, Ufa*, 126-134 (In Russian).
11. Zizevskaya, E. S., & Shukina, M. A. (2019). Zarubezhnye metodiki psihologicheskoy diagnostiki seksizma. *Sovremennaya zarubezhnaya psihologiya*, 3, 68-77 (In Russian).
12. Mararica, L. V., Kazanceva, T. V., & Gurieva, S. D. (2019). Fenomen gendernogo neravenstva kak faktor karernogo kapitala zhenshiny: postanovka problemy. *Psihologiya cheloveka v obrazovanii*, 44-52. (In Russian).
13. Morgan, M. S. (2015). Glass Ceilings and Sticky Floors. *Economic History Working Papers*, 56-67.
14. Peterson, H. (2016). Is Managing Academics "women's work"? Exploring the Glass Cliff in Higher Education Management. *Educational Management Administration and Leadership*, 112-127.
15. Williams, C. L. (1992). The Glass Escalator: Hidden Advantages for Men in the "Female" Professions. *Social Problems*, 253-267.
16. Wirth, L. (2001). *Breaking through the Glass Ceiling: Women in Management*. ILO, Geneva. 450 p.
17. Roshin, S. Yu., & Solncev, S. A. (2006). Kto preodolevaet «steklyannyj potolok»: vertikalnaya gendernaya segregaciya v rossijskoj ekonomike. GU VShE, Moscow. 52 p. (In Russian).
18. World Economic Forum. (2022). *Global Gender Gap Report*. Geneva. 374 p.
19. Centr razvitiya trudovyh resursov. (2022). Razryv v gendernom neravenstve. *Enbek.kz*. Retrieved November 19, 2023, from <https://enbek.kz> (In Russian).
20. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 12 oktyabrya 2021 goda № 67-VII «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatelnye akty Respubliki Kazakhstan po voprosam socialnoj zashity ot delnyh kategorij grazhdan». *Zakon.kz*. Retrieved November 19, 2023, from <https://zakon.kz> (In Russian).
21. Konstitucionnyj zakon Respubliki Kazakhstan ot 25 maya 2020 goda № 335-VI «O vnesenii dopolnenij v Konstitucionnyj zakon Respubliki Kazakhstan «O vyborah v Respublike Kazakhstan». *Zakon.kz*. Retrieved November 19, 2023, from <https://zakon.kz> (In Russian).

**GENDER BARRIERS TO CAREER GROWTH AND SUPPORT
PROGRAMS FOR WOMEN MANAGERS**

Zh. A. Lyan^{1*}, G. K. Nietalina¹, G. J. Tayauova¹

¹Turan University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

In the modern world, where equality and justice are the key principles of social development, the issue of gender equality in the workplace is becoming particularly relevant. This article analyzes the gender barriers that women face in the process of career growth and examines effective support programs aimed at strengthening their positions in leadership roles.

Purpose of the research – analyze gender barriers to leadership positions and evaluate the effectiveness of support programs for women leaders.

Methodology – use of such methods of analysis as comparison, collation, systematization and statistical analysis.

Originality / value – manifested in an integrated approach to the problem of gender inequality in career growth, which takes into account both structural and institutional, as well as individual and socio-cultural aspects.

Findings – consist in the formulation of specific strategies and recommendations for organizations and government agencies to eliminate gender barriers in career growth. This includes the development of effective mentoring and sponsorship programs, the creation of educational and training programs, as well as the introduction of changes in corporate culture to reduce gender bias and stereotypes. The recommendations presented in the article can be used to shape gender equality policies and create a more equitable and inclusive work environment in various organizations and industries.

Keywords: gender equality, career growth, female managers, gender barriers, mentoring, corporate culture.

**ГЕНДЕРЛІК МАНСАПТЫҚ КЕДЕРГІЛЕР ЖӘНЕ ӘЙЕЛ
КӨШБАСШЫЛАРДЫ ҚОЛДАУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫ**

Ж. А. Лян^{1*}, Г.К. Ниеталина¹, Г.Ж. Таяуова¹

¹Тұран Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Теңдік пен әділеттілік әлеуметтік дамудың негізгі қағидалары болып табылатын қазіргі әлемде жұмыс орнындағы гендерлік теңдік мәселесі ерекше өзектілікке ие. Бұл мақала әйелдердің мансаптық дамуында кездесетін гендерлік кедергілерді қарастырады және олардың көшбасшылық рөлдердегі ұстанымдарын нығайту үшін тиімді қолдау бағдарламаларын зерттейді.

Зерттеу мақсаты – басшы лауазымдарға гендерлік кедергілерді талдау және әйел басшыларды қолдау бағдарламаларының тиімділігін бағалау.

Әдіснамасы – салыстыру, жүйелеу және статистикалық талдау сияқты талдау әдістерін қолданудан тұрады.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – құрылымдық және институционалдық, сондай-ақ жеке және әлеуметтік-мәдени аспектілерді ескеретін мансаптық өсудегі гендерлік теңсіздік мәселесіне кешенді көзқарас.

Зерттеу нәтижелері – мансаптық өсудегі гендерлік кедергілерді жою үшін ұйымдар мен мемлекеттік құрылымдар үшін нақты стратегиялар мен ұсыныстарды тұжырымдау болып табылады. Бұған

тиімді тәлімгерлік және демеушілік бағдарламаларды әзірлеу, білім беру және оқыту бағдарламаларын құру және гендерлік бейімділік пен стереотиптерді азайту үшін корпоративтік мәдениетке өзгерістер енгізу кіреді. Мақалада келтірілген ұсыныстар гендерлік теңдік саясатын қалыптастыру және әртүрлі ұйымдар мен салаларда әділ және инклюзивті жұмыс ортасын құру үшін пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: гендерлік теңдік, мансаптық өсу, әйел басшылар, гендерлік кедергілер, тәлімгерлік, корпоративтік мәдениет.

ОБ АВТОРАХ

Лян Жанат Амандыковна – магистр экономических наук, докторант PhD 1 года обучения, Университет «Туран», Алматы, Республика Казахстан, email: 23240196@turanaedu.kz, ORCID ID: 0009-0006-8055-1356*

Нияталиа Гаухар Кудайбергеновна – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, директор отдела докторантуры, Университет «Туран», Алматы, Республика Казахстан, email: g.niyetalina@turanaedu.kz, ORCID ID: 0000-0002-2004-0603.

Таяуова Гулжанат Жубаткановна – доктор PhD, доцент, проректор по внешним связям и докторантуре, Университет «Туран», Алматы, Республика Казахстан, email: g.tayauova@turanaedu.kz, ORCID ID: 0000-0001-8061-3955.

MPHTI 06.39.41

JEL Classification: I21; I23; I26

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2024-2-131-146>

STRATEGIC MANAGEMENT OF ALUMNI ASSOCIATIONS: A STAKEHOLDER APPROACH FOR OPTIMAL EFFICIENCY

K. N. Ibrashev¹, A. K. Jumasseitova¹, E. S. Smolyakova^{1*}

¹Kazakh-British Technical University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the study is to explore the role of university alumni associations in aligning with the sustainable development goals (SDGs) articulated by the United Nations, emphasizing the criteria that define a sustainable alumni association and their impact on university operations and broader economic and management practices.

Methodology. Emphasis is placed on elucidating criteria that characterize a sustainable alumni association. This is complemented by a comprehensive analysis utilizing qualitative research methodologies, including in-depth interviews and expert assessments.

Originality / value of the research lies in its focus on the intersection of university alumni associations and sustainable development goals, an area that has received limited attention in academic discourse.

Findings. The derived conclusions are rigorously substantiated through mathematical computations, culminating in actionable recommendations aimed at fortifying the future endeavors of alumni associations. The study is contextualized within the framework of a university in Kazakhstan, offering practical insights and implications for economic and management practices in the contemporary academic landscape.

Keywords: Strategic Management, Alumni Associations, Sustainable Development, Social Development Goals, Stakeholder Approach, University, Graduates.

INTRODUCTION

In an era where the global landscape is shifting towards a knowledge-based economy, the significance of human capital cannot be overstated. Kazakhstan, aligning with this global trend, places a strategic emphasis on developing human capital as a key goal for sustainable growth. Recognizing that education is a pivotal contributor to this goal, it is equally crucial to extend this focus beyond graduation. The post-university period, marked by alumni engagement, becomes a key phase in maintaining and enhancing the connection with human capital in Kazakhstan.

Efforts towards forming and nurturing human capital in Kazakhstan not only involve the academic journey but extend to the crucial post-graduation phase. Alumni, as integral components of the human capital network, play a pivotal role in contributing to the country's development. It is imperative, however, to explore innovative approaches to strategically manage alumni associations to optimize their efficiency in the context of Kazakhstani universities.

Against this backdrop, our paper introduces a pioneering perspective by employing stakeholder theory to strategically manage alumni associations in Kazakhstan. As the country endeavors to develop its human capital, universities must take a proactive role in maintaining a robust connection with their graduates. What adds an extra layer of significance is the incorporation of stakeholder theory, which advocates for recognizing and incorporating the interests of all stakeholders involved.

The researchers selected the following list of hypotheses based on the immense literature review and theoretical framework. The following hypotheses were equally chosen from the responses of Kazakhstan university graduates alumni of university, which consists of students and academic staff with different background.

Hypothesis 1: The university's reputation is the most significant criteria for the successful alumni association.

Hypothesis 2: The importance of criteria among graduates of technical background is higher than among graduates of social and humanitarian background.

Hypothesis 3: Alumni associations should devise distinct strategies tailored to graduates based on their respective backgrounds.

While the global community acknowledges the importance of forming strong human capital, this paper contends that the strategic management of alumni associations in Kazakhstan, informed by stakeholder theory, is a distinct and underexplored dimension. It is imperative to bridge the gap between academia and real-world application by not only recognizing the contribution of graduates in disseminating knowledge but also by aligning the interests of various stakeholders, a crucial aspect emphasized by stakeholder theory.

As the world witnesses a paradigm shift towards the economy of knowledge, our paper contributes to the ongoing discourse by presenting a novel framework tailored to the unique context of Kazakhstan. Through a comprehensive exploration of successful examples and the application of stakeholder theory, this paper aspires to set a precedent for strategic alumni management, thereby furthering the goals of developing human capital and ensuring the sustained growth of Kazakhstani universities.

Research methods. In this article, we utilized a qualitative method – specifically, in-depth interviews – to fill a rank matrix. Open-ended questions facilitated more precise responses from respondents, particularly university graduates. Based on a selection of 10 key criteria defining the relationship between the alumni association and the sustainable development of the university, along with its positive influence on society, we conducted an analysis. This analysis allowed us to ascertain the importance of each criterion and its impact, illustrated by the university under examination.

Social and economic phenomena are characterized by a multitude of interconnected factors acting in various directions, leading to complexities in their definition and statistical processing. Often, in these cases, there is a lack of initial information due to the impossibility of using it in quantitative form for various reasons. To address this issue, the experience and knowledge of specialists can be harnessed through the application of interviews. In-depth interviews with leading experts can unveil the most informative features. Typically, researchers compile a list of features beforehand, and the task of experts lies in ranking them based on their influence on the modeled indicator.

The application of this method in our study stems from the qualitative nature of all features characterizing the efficiency of the alumni association and its correlation with the goals of sustainable development. These

features cannot be expressed quantitatively in the modeled indicator. The interviews took both face-to-face and virtual forms, involving the completion of questionnaires. They were conducted during personal conversations with each expert after explaining the objectives of the research.

Expert judgment methods are approaches used to organize interactions with specialist experts and process their opinions, expressed in quantitative and/or qualitative forms. The application of expert methods helps formalize procedures for gathering, synthesizing, and analyzing expert opinions with the objective of converting them into a format most suitable for making informed decisions.

Table 1 – Grouping of Experts by Gender, sphere of activity and university background

Experts		%
The sphere of activity	<i>Art</i>	5%
	Business	25%
	Education	25%
	Fin tech	10%
	Government structure	5%
	Industry	30%
	<i>Female</i>	45%
Gender	Male	55%
	<i>Social and Humanitarian</i>	50%
Background	Technical	50%
	Note – Compiled by the authors based on their own research	

As evident from Table 1, our experts exhibit an equal distribution by gender, major backgrounds in technical and social humanities, and a variety of spheres of activities.

In the conducted interview, we asked experts to determine the weight and significance of the following criteria:

- X1 – Reputation
- X2 – Loyalty
- X3 – Activity and involvement
- X4 – Networking
- X5 – Feedback
- X6 – Support for educational programs
- X7 – Resources and privileges
- X8 – Hard skills
- X9 – Soft skills
- X10 – Social responsibility

If we break down each criterion in the context of the Alumni association of the University and its alignment with the social development goals of the university:

University Reputation (X1). Explanation: This criterion assesses how the Alumni association contributes to enhancing and maintaining the positive image and reputation of the university [1]. Research has consistently shown that a strong university reputation significantly benefits both alumni associations and graduates. Alumni from universities with positive reputations are more likely to actively engage with their alma mater and participate in alumni association activities. A. M. Brown highlight how a prestigious university reputation enhances the perceived value of graduates in the job market, leading to increased career opportunities and earning potential. Thus, fostering and maintaining a positive university reputation is crucial for alumni associations seeking to effectively support their graduates in their professional endeavors. Social Development Goals Alignment: A positive university image can attract support, resources, and collaboration, fostering community engagement and social impact [2].

Loyalty (X2). Explanation: Loyalty measures the commitment and allegiance of alumni towards their alma mater, reflecting the strength of the bond between the university and its graduates. Research findings

consistently underscore the positive relationship between university reputation and alumni loyalty. According to research [3, 4], alumni from prestigious universities tend to demonstrate higher levels of loyalty to their alma mater, engaging more actively in alumni association events and contributing to fundraising efforts. Similarly, authors [2; 5], found that graduates from institutions with strong reputations exhibit greater affinity towards their alma mater, often maintaining lifelong connections and advocating for their university within their professional networks. Thus, cultivating a positive university reputation is essential for fostering enduring loyalty among alumni, which in turn strengthens the alumni association's impact and support for graduates Social Development Goals Alignment: Strong alumni loyalty can lead to increased participation in social initiatives, volunteerism, and support for community development projects.

Activity and Involvement (X3). Explanation: This criterion evaluates the level of alumni engagement and active participation in events, programs, and initiatives organized by the Alumni association. The significance of prioritizing alumni activity and involvement is essential components of alumni association strategy, as outlined by A. M. Brown [2]. By fostering active engagement among alumni, associations can enhance their support networks and better serve the needs of graduates in various professional and personal capacities." Social Development Goals Alignment: Active alumni involvement can facilitate the implementation of social projects, skill-sharing, and mentorship, contributing to the university's social development objectives.

Networking (X4). Explanation: Networking assesses the Alumni association's role in creating and facilitating professional and social connections among its members. Research [6] highlights how alumni networking enhances career opportunities and facilitates knowledge exchange within alumni communities. Additionally, a study by [7] underscores the role of networking in alumni association effectiveness, emphasizing its contribution to alumni engagement and support. Furthermore, research [8] reveals that alumni networks provide valuable connections for job seekers and entrepreneurs, promoting lifelong learning and skill development. These findings underscore the importance of networking for alumni associations in facilitating alumni success and fostering a vibrant community of graduates. Social Development Goals Alignment: Networking can lead to collaborative efforts, knowledge sharing, and partnerships that support the university's social development goals and initiatives.

Feedback (X5). Explanation: This criterion gauges the effectiveness of communication channels between the Alumni association and its members, ensuring feedback mechanisms are in place. The article [9] explores the role of feedback information from alumni associations in the quality assurance system for higher education, particularly focusing on its impact and relevance within the context of academic quality assessment and improvement processes. Social Development Goals Alignment: Regular feedback helps in refining and aligning social initiatives with alumni expectations and societal needs.

Support for Educational Programs (X6). Explanation: This criteria measures alumni contributions and support for educational programs initiated by the university. Nanda et al. [10] investigates the correlation between alumni engagement and university curriculum reform within the context of support and improvement. Social Development Goals Alignment: Alumni support for educational programs can enhance accessibility to quality education, aligning with the university's commitment to social development.

Resources and Privileges (X7). Explanation: This criterion evaluates the provision of resources and privileges to alumni, acknowledging their contributions and fostering a sense of belonging. In article [11] delve into the significant role of alumni associations in supporting student life, particularly highlighting their contributions towards enhancing educational programs and initiatives within academic institutions. Authors discuss how alumni associations serve as valuable resources for students, providing mentorship, networking opportunities, and financial support to enrich their educational experience. Social Development Goals Alignment: Providing resources and privileges can motivate alumni to actively participate in social development projects and initiatives.

Hard Skills (X8). Explanation: This criterion assesses the development and application of tangible skills by alumni that contribute to their professional and personal growth. Social Development Goals Alignment: Alumni with enhanced hard skills can positively impact society through contributions to various fields, aligning with the university's social development objectives.

Soft Skills (X9). Explanation: Soft skills refer to interpersonal and communication skills. This criterion evaluates the emphasis on cultivating these skills among alumni. Social Development Goals Alignment: Alumni with strong soft skills can play key roles in community engagement, effective communication, and leadership, supporting social development initiatives.

Social Responsibility (X10). Explanation: This criterion measures the extent to which the Alumni association promotes and instills a sense of social responsibility among its members. Social Development Goals Alignment: Alumni actively involved in socially responsible activities contribute to the broader societal goals championed by the university.

By considering these criteria within the framework of the Alumni association, the university can strategically align its activities and engagement efforts to further its social development goals.

It is noteworthy that experts were given the right to supplement the proposed list of features. The statistical processing of interview data comprises several stages, with two significant ones being: a) studying the overall mean concordance of responses across all features; b) determining the influence of expert characteristics on the content of responses. The overall mean concordance of responses across all features was evaluated using the concordance coefficient.

The concordance coefficient assesses the degree of agreement in experts' opinions and ranking on a given feature. It ranges from 0 to 1. If $W=0$, it signifies no connection between rankings, and if $W=1$, it indicates complete agreement among experts on the ranking of features (equation 1):

$$W = \frac{S}{\frac{1}{12}m^2(n^3-n) - m \sum_{j=1}^m T_i} \quad (1)$$

Where:

- m – is the number of rates or observers.
- n – is the number of items being ranked.
- T_i – is the number of tied groups (elements with the same rank).

Our analysis delves into the multifaceted realm of Kendall's W , a coefficient of concordance widely employed in statistics to measure agreement among raters or observers. From its advantages in ranking scenarios to its sensitivity to sample size, we explore the nuances of this statistical measure. Understanding the strengths and limitations of Kendall's W is crucial for researchers and practitioners seeking to employ it judiciously. We discuss the contextual appropriateness of using Kendall's W , its robustness in handling tied rankings, and its applications in various fields. Additionally, we shed light on its sensitivity to sample size, the equal weighting of disagreements, and the assumption of independence among observations.

In the assessment of the significance of parameters, experts assign them a rank number. The factor to which the expert assigns the highest rating is given the rank of 1. If an expert recognizes multiple factors as equal, they are assigned the same rank number. Based on the data from the interview, a consolidated matrix of ranks is compiled.

Upon expert evaluation, scores were computed for each criterion, considering their weight and expressiveness. These scores facilitate the determination of the most valuable and pronounced criteria. Furthermore, the results were divided into two expert groups: Group 1 comprised graduates in technical disciplines, while Group 2 consisted of graduates in social and humanitarian fields. Subsequent analysis unveiled preferences in expert opinions within each group, also allowing for the identification of trends in expert opinions across criteria. Criteria with the lowest scores serve as indicators for enhancing their positions.

The final stage of analysis involves constructing a matrix to assess the attractiveness of each of our groups based on two coordinates: the X-axis characterizes the indicator – the strength of position (PP) of each group, while the Y-axis represents the indicator – the attractiveness (AA) of the alumni association under consideration. Each of these coordinates is determined taking into account several parameters, with each axis divided into three parts. The matrix has dimensions of 3 by 3. Each coordinate axis is treated as a multi-factor measure-

ment axis. These indicators are characterized by their dependence on multiple factors. The simplest way to determine the values of the factors is associated with finding the mean values, where:

$$\begin{aligned} P_j &= \sum_{i=1}^n x_i f_{ji}, \sum_{i=1}^n x_i = 1, \\ K_j &= \sum_{k=1}^m y_k g_{kj}, \sum_{k=1}^m y_k = 1, \\ P_{\min} &\leq P_j \leq P_{\max}, K_{\min} \leq K_j \leq K_{\max}. \end{aligned} \quad (2)$$

Where, f_{ji} – is the value of the i -th factor of the j -th object (university) for the attractiveness indicator; x_i – is the value of the weighting coefficient of the i -th factor for the attractiveness indicator; g_{kj} – is the value of the k -th factor of the j -th object (university) for the competitiveness indicator; m – is the number of factors for the competitiveness indicator; $j=1, j, J$ – objects (universities); $P_{\min}, P_{\max}, K_{\min}, K_{\max}$ – minimum and maximum values of the indicators P and K .

Literature review. The stakeholder theory plays a vital role in the success and effectiveness of university alumni associations. These associations serve as a bridge between the university and its graduates, fostering a sense of community and providing valuable resources to alumni. In order to fully leverage the potential of alumni associations, implementing the principles of stakeholder theory becomes crucial. This approach emphasizes the importance of considering the needs and interests of various stakeholders, including alumni, faculty, staff, and the university itself. By doing so, alumni associations can enhance engagement and support, maximize benefits, and ultimately strengthen their connection with the university and its graduates. In this essay, we will explore the significance of stakeholder theory in university alumni associations and how it can contribute to their overall success.

The development of stakeholder theory can be traced back to its origins in the 1960s and has since evolved significantly over time. Stakeholder theory emerged as a response to the prevailing shareholder primacy perspective, which argues that the only responsibility of a corporation is to maximize shareholder wealth. In contrast, stakeholder theory recognizes the existence of multiple stakeholders who have a legitimate interest in a company's activities and should be considered in decision-making processes. The early evolution of stakeholder theory can be attributed to the works of scholars such as R. Edward Freeman and Ian Mitroff, who emphasized the importance of considering the interests of various stakeholders in management practices. Over the years, stakeholder theory has undergone several transformations and refinements, incorporating perspectives from various disciplines such as economics, sociology, and ethics. These developments have led to the recognition of a broader range of stakeholders, including employees, customers, communities, and the environment, among others. Stakeholder theory has also gained relevance in the context of corporate social responsibility, as it provides a framework for corporations to engage with and address the concerns of their stakeholders [12].

Stakeholder theory plays a crucial role in university alumni associations, as it recognizes the importance of engaging and satisfying various stakeholders involved in the organization. Stakeholder theory emphasizes the significance of considering the interests and expectations of different groups, including alumni, faculty, staff, students, and the broader community. By adopting stakeholder theory, alumni associations can effectively identify and address the needs and concerns of their stakeholders, thus fostering stronger relationships and enhancing the overall success of the organization. This theory encourages alumni associations to not only focus on alumni engagement and satisfaction but also to consider the broader impact of their activities on other stakeholders. For instance, by involving faculty and students in alumni events and initiatives, alumni associations can create opportunities for networking, mentorship, and collaboration, benefiting both alumni and current students. Additionally, by engaging the broader community through outreach programs and partnerships, alumni associations can contribute to the social and economic development of the region. Therefore, stakeholder theory provides a comprehensive framework for university alumni associations to navigate their complex network of stakeholders and ensure their long-term sustainability and success [13].

Implementing stakeholder theory in alumni associations can significantly enhance engagement and support among its members. According to research [13], stakeholder theory emphasizes the importance of considering the various stakeholders involved in an organization and their respective needs and interests. In the context of alumni associations, stakeholders may include not only the alumni themselves but also current students, faculty, staff, and the community at large. By adopting a stakeholder perspective, alumni associations can develop strategies that align with the diverse needs and expectations of their stakeholders. This approach can lead to increased engagement and support from alumni, as they feel that their voices are heard and their opinions are valued. Moreover, involving other stakeholders such as current students and faculty can foster collaboration and create a sense of belonging within the association. By implementing stakeholder theory, alumni associations can create a more inclusive and supportive environment that benefits all stakeholders involved.

In the realm of higher education, university alumni associations play a crucial role in maintaining and strengthening the relationship between the institution and its graduates. To maximize the benefits derived from these associations, it is essential to adopt a stakeholder theory approach. Stakeholder theory emphasizes the importance of considering the interests and needs of all stakeholders involved in an organization, beyond just the shareholders. According to research [14], the application of stakeholder theory to alumni associations can lead to a more holistic approach in managing these relationships. By identifying and engaging with various stakeholders, such as alumni, current students, faculty members, and employers, universities can create a network that promotes collaboration and mutual growth. This approach not only enhances the value proposition for alumni but also benefits the university through increased support, donations, and professional networking opportunities [14]. By recognizing the diverse interests and needs of stakeholders and aligning them with the objectives of the alumni association, universities can create a more robust and effective platform for engagement and collaboration.

This theory emphasizes the importance of maintaining positive relationships and meeting the expectations of various stakeholders for sustainable success.

Figure 1 – Application to Alumni Association Management
Note – Compiled by the authors based on their own research

Figure 1 illustrates the multifaceted approach to Alumni Association Management, encompassing seven key aspects. These include Alumni Engagement, which focuses on fostering connections and involvement; Resource Mobilization, essential for securing financial support and resources; Strategic Planning, guiding the association's long-term goals and initiatives; Measuring Success, evaluating the effectiveness of programs

and initiatives; Long-Term Sustainability, ensuring continued viability and growth; Communication and Relationship Building, facilitating effective outreach and networking efforts; and Alumni Benefits and Services, providing valuable resources and support to alumni members. Each aspect plays a vital role in ensuring the success and longevity of the alumni association [15].

THE MAIN PART

The results obtained (Table 2) indicate a high level of consensus among the experts for each criterion. Based on the average values of each expert's individual opinions and the Concordance Coefficient, the weight of each criterion was determined. It is observed that the criteria with the highest weights are soft skills, university image, networking, and support for educational initiatives.

Table 2 – Weight Distribution, Concordance Coefficients, and Dispersion

#	Criteria	Weight	Concordance coefficient	Dispersion
X1	Reputation	5	0,995	0,3
X2	Loyalty	4	0,994	0,37
X3	Activity and involvement	3	0,987	0,86
X4	Networking	5	0,993	0,46
X5	Feedback	4	0,98	1,31
X6	Support for educational programs	5	0,99	0,64
X7	Resources and privileges	4	0,973	1,78
X8	Hard skills	4	0,982	1,13
X9	Soft skills	5	0,997	0,17
X10	Social responsibility	4	0,992	0,48

Note – Compiled by the authors based on their own research

As evident from the table 2, the highest rating is 5 points, with criteria X1, X4, X6, and X9 carrying the greatest weight. This is explained by the experts' belief in the significance of these criteria for the effectiveness of the alumni association. These criteria are substantial and encompass external factors such as employers, partner companies, current students, faculty, and staff. The lowest weight is assigned to criterion X3, with 3 points. This is justified by the high employment rates of graduates in their primary professional and personal roles, as well as their geographical distance from the university's location.

Table 3 – Significance of each criteria

#	Criteria	Significance	Concordance coefficient	Dispersion
X1	Reputation	6	0,912	5,88
X2	Loyalty	6	0,923	4,80
X3	Activity and involvement	5	0,860	9,30
X4	Networking	5	0,864	9,05
X5	Feedback	4	0,903	6,43
X6	Support for educational programs	5	0,927	4,83
X7	Resources and privileges	5	0,841	10,57
X8	Hard skills	7	0,950	3,31
X9	Soft skills	7	0,903	6,43
X10	Social responsibility	5	0,907	6,20

Note – Compiled by the authors based on their own research

In our analysis, we evaluated the significance of each factor, using the university in the city of Almaty as an example. The significance of each factor enables us to determine the degree to which each of the 10 criteria is prominent or developed in this university, based on the activities of the alumni association. This indicator spans from 1 to 10, where 1 represents the minimum value, and 10 indicates the maximum value. The results indicate that the factors deemed most significant by the experts are as follows: Hard Skills – 7, Soft Skills – 7.

6 points for Loyalty and Reputation criteria, and 5 points for criteria such as Support for Educational Initiatives, Social Responsibility, Networking, Activity and Involvement, as well as Resources and Privileges. The least significant factor is Feedback, with a rating of 4 points.

Data from experts were categorized into two groups: 1. Graduates of technical specialties; 2. Graduates of social-humanitarian disciplines. The total number of respondents was 20 people, with 10 individuals in each group, maintaining a balanced distribution across graduation years.

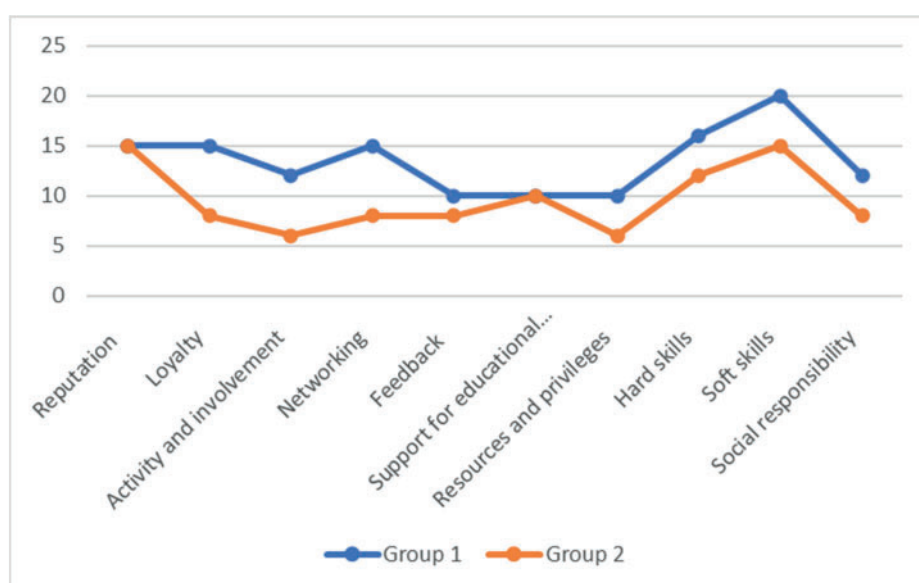

Figure 2 – Criteria trends for both groups

Note – Compiled by the authors based on their own research

As shown in Figure 2, criteria X1 and X6 have equal scores across the considered groups, while the scores for graduates from technical specialties are higher than those of the second group for the remaining criteria. The university's reputation and willingness to support educational initiatives hold equal importance for both groups regardless of background.

Furthermore, the most significant discrepancy in expert opinions is observed for criteria X2, X3, and X4, where the values for the social sciences direction are nearly half of those for technical specialties. This is primarily explained by the fact that, despite these criteria holding similar weight in importance for both groups, each group assessed the prominence of these criteria differently within the context of the Association.

A detailed conduct of in-depth interviews with experts allowed us to determine that graduates from technical specialties, due to the nature of their work, interact more closely with each other and with the university.

As observed, graduates from technical specialties scored the highest in criteria X9 with 20 points and X8 with 16 points, indicating the demand for skills specific to their fields. Criteria X1, X2, and X4 each received 15 points. Conversely, the lowest scores were attributed to X5, X6, and X7, each receiving 10 points.

In line with the trend, graduates from social sciences and humanities specialties achieved the highest scores of 15 points in criteria X1 and X9. Conversely, experts in this group assigned the lowest scores to X3 and X7, each with 6 points.

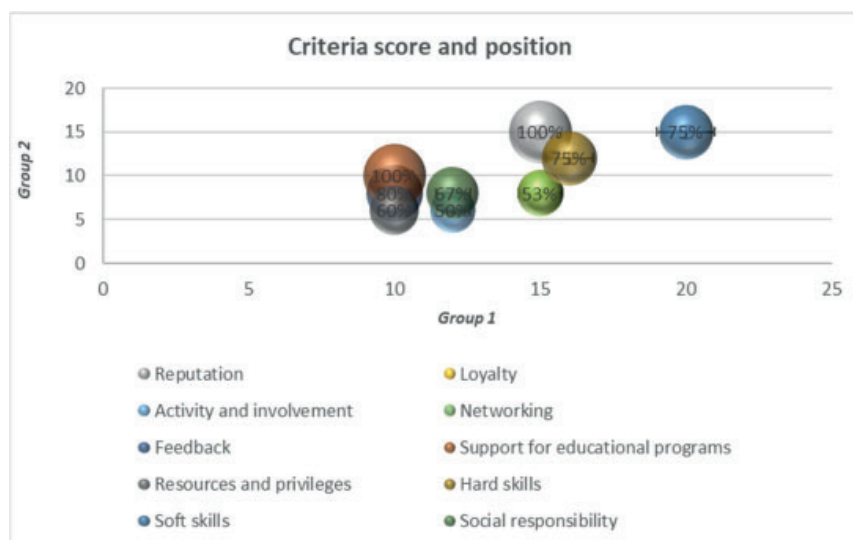

Figure 3 – Criteria score and position

Note – Compiled by the authors based on their own research

In Figure 3, scores for each criterion in the two study groups are shown. Each circle represents a criterion, and the circle's size is the third dimension of the data, depending on the agreement between the values of the two groups. If both groups have identical scores, indicating a 100% match, it will be represented in the figure by the largest circle. Thus, we can observe that the largest circles, indicating a 100 % score match for each criterion in both groups, represent reputation and support for educational initiatives. These circles have the largest sizes in Figure 3, despite the fact that the scores for these criteria are not maximal. However, the scores are the same: 15 points for reputation and 10 points for support for educational initiatives. An 80 % score match in size is observed for the criterion of feedback system in both study groups, and 75 % for criteria such as professional and soft skills, as reflected in the circle sizes. The smallest circle represents the criterion of activity and involvement, as the score match for this criterion is 50 %: 12 points for technical graduates and 6 points for graduates from social and humanitarian fields. The analysis presented has facilitated a clear visual identification (indicated by the sizes of the circles) of the alignment in responses between the two studied groups. Figure 4 illustrates the overall number of points for each criterion, as provided by the experts, without categorization by groups.

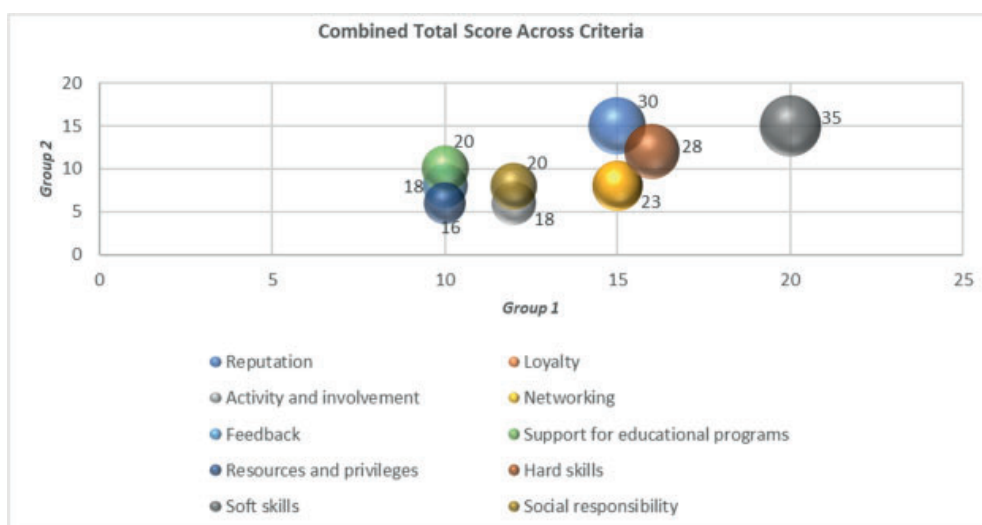

Figure 4 – Combined Total Score Across Criteria

Note – Compiled by the authors based on their own research

As evident from Figure 4, the size of each circle is determined by the total number of points assigned to each criterion. The largest circles represent the criteria of soft skills (35 points), reputation (30 points), and hard skills (28 points).

In this regard, the expert analysis has shown that among all criteria, those most developed in terms of significance and expression within the studied object are: soft skills, university reputation, professional skills, and support for educational initiatives.

Areas needing improvement and tactical action include criteria such as resources and privileges, activity, and involvement, as well as feedback systems.

The next step involved devising approaches to enhance the position of each criterion and determining operational steps. To achieve this, the expert analysis method was utilized to assess the weight of each criterion and evaluate each group, followed by defining the target segment. The analysis results are presented in Tables 4 and 5.

Table 4 – Competitiveness indicator

Weight of the criterion	Final assessment		Factor weight
	Group 1	Group 2	
Reputation	1,05	0,84	0,105
Loyalty	1	0,8	0,10
Activity and involvement	0,64	0,48	0,08
Networking	1,05	0,84	0,105
Feedback	1	0,6	0,10
Support for educational programs	1,05	0,84	0,105
Resources and privileges	1	0,4	0,10
Hard skills	0,8	0,8	0,10
Soft skills	1,05	1,05	0,105
Social responsibility	0,8	0,8	0,10
Total:	9,44	7,45	
Note – Compiled by the authors based on their own research			

As evident from Table 4, Group 1 (graduates of technical specialties) has a score of 9.44 out of a possible 10. These indicators demonstrate the potential to meet the required basic characteristics of each group at the desired level. The score for the second group is 7.4. These findings indicate differing levels of strength in position expression between the two groups.

Table 5 - Attractiveness indicator

Weight of the criterion	Final assessment		Factor weight
	Group 1	Group 2	
Reputation	0,63	0,63	0,105
Loyalty	0,63	0,42	0,105
Activity and involvement	0,57	0,38	0,095
Networking	0,57	0,38	0,095
Feedback	0,34	0,34	0,085
Support for educational programs	0,38	0,38	0,095
Resources and privileges	0,38	0,38	0,095
Hard skills	0,92	0,69	0,115
Soft skills	0,92	0,69	0,115
Social responsibility	0,57	0,38	0,095
Total:	5,9	4,7	

Note – Compiled by the authors based on their own research

Table 5 presents the data analysis of the expression of each criterion and based on this, the attractiveness of the alumni association under consideration. According to the data, the first group also holds an advantage with a score of 5.9 compared to the second group's 4.7 out of a maximum of 10 points. The data from Table 5 allow for a conclusion to be drawn regarding the average level of attractiveness of the segment. Figure 5 depicts a constructed matrix and identifies the position within the matrix for each group. Depending on their position in the matrix, effective management decisions can be formulated. All segments of the matrix can be divided into three categories: those with high potential, low potential, and those in between. In our case, three areas are delineated in the matrix based on scores (Figure 5): the leadership area, the neutral area, and the outsider area.

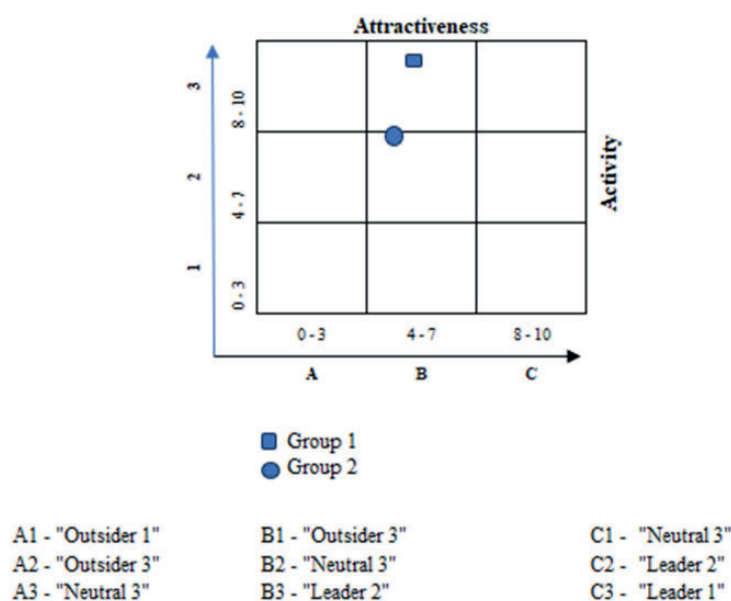

Figure 5 – Matrix (absolute positioning)

Note – Compiled by the authors based on their own research

As depicted in the matrix (Figure 5), when considering absolute positioning, the first group is situated in the Leader 2 sector, while the second group is in the Neutral 2 sector. The relative positioning of these groups is illustrated in Figure 6. The distinction between Figures 5 and 6 lies in the method used to determine boundaries. The matrix in Figure 5 is created using the classical method according to rules and standard parameters, where the boundaries are set as the minimum and maximum possible values from 0 to 10, representing absolute positioning. The matrix in Figure 6 is assembled taking into account the boundaries of the minimum and maximum actual values attained by one of the groups that scored the highest number of points, thus indicating relative positioning. The first approach enables the positioning of each group based on expert ratings as a whole, while the second approach demonstrates how groups are positioned relative to each other.

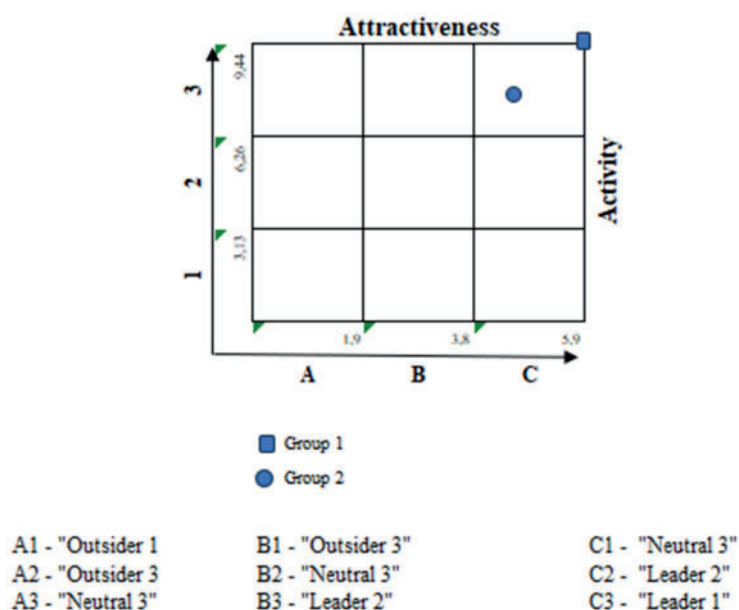

Figure 6 - Matrix (relative positioning)
Note – Compiled by the authors based on their own research

As evident from Figure 6, with relative positioning, the second group falls into the «Leader 1» sector, indicating a slight lead over the first group. Analysing the positions of the groups in the sectors allows recommendations to be made regarding management strategies for both groups.

CONCLUSION

Based on the research findings, conclusions can be drawn regarding the hypotheses set forth.

Hypothesis 1: The university's reputation is the most significant criterion for the successful alumni association.

This hypothesis is not confirmed. The score for this criterion is 30 points, whereas for the criterion «Soft Skills», the score is 35. This suggests that the university's reputation is not the most important criterion for a successful alumni association.

Hypothesis 2: The importance of criteria among graduates of technical background is higher than among graduates of social and humanitarian background.

This hypothesis is confirmed, as the first group scores 135 points compared to the second group's 96 points.

Hypothesis 3: Alumni associations should devise distinct strategies tailored to graduates based on their respective backgrounds.

This hypothesis is not confirmed, as both groups fall into the same «Leaders» category and, upon relative positioning, reside within the same «Leader 1» sector.

The data from the multi-stage analysis of graduates' group positioning allow for recommendations to be formulated for the alumni association to enhance the expression of criteria in its operations. It is advisable to conduct an analysis of the implementation of approaches for each criterion, paying particular attention to resources and privileges, activity and involvement, and feedback systems. The conducted analysis provides the university administration and alumni association with analytically justified information for subsequent effective management decisions.

References

1. Snijders I., Wijnia L., Rikers R. M. J. P. Alumni loyalty drivers in higher education // *Social Psychology of Education*. – 2019. – T. 22. – № 3. – P. 607-627.
2. Brown A. M., Ashford R. D., Figley N., Courson K., Curtis B., Kimball T. Alumni characteristics of collegiate recovery programs: A national survey // *Alcoholism Treatment Quarterly*. – 2019. – № 2(37). – P. 149-162.
3. Johnson J. T. A study of higher education alumni perceptions of in-person or online engagement. Masters Theses and Doctoral Dissertations. – University of Tennessee at Chattanooga UTC Scholar, 2023. – 112 p.
4. Iskhakova L., Hoffmann S., Hilbert A. Alumni loyalty: Systematic literature review // *Journal of Non-profit & Public Sector Marketing*. – 2017. – № 3(29). – P. 274-316.
5. Cabrera A. F., Weerts D. J., Zulick B. J. Alumni Survey: Three conceptualizations to alumni research. – Universidad de León, 2003. – 34 p.
6. Turner M., Lindsteadt G. Voices in the Hall: Alumni Perspectives on the Value of Networking // *Journal of Applied Learning in Higher Education*. – 2012. – № 4. – P. 63-78.
7. Nguyen V. A. T. Why do graduates choose to work in a less attractive specialty? A cross-sectional study on the role of personal values and expectations // *Human Resources for Health*. – 2020. – № 18. – Article 32.
8. Barnard Z., Rensleigh C. Investigating online community portals for enhanced alumni networking // *The Electronic Library*. – 2008. – № 4(26). – P. 433-445.
9. Spasić Ž., Peja P. Feedback Information of Alumni Association in Quality Assurance System for Higher Education // *FME Transactions*. – 2005. – № 2(33). – P. 103-109.
10. Nanda H. I., Putri S. F., Putri D. M., Ermayda R. Z., Pali M. R. Study of Alumni Engagement and its Relationship to University Curriculum Reforming // *ICE-BEES 2020: Proceedings of 3rd International Conference on Economics, Business and Economic Education Science*. – 2020. – P. 354-362.
11. Singer T. S., Hughey A. W. The role of the alumni association in student life // *New directions for student services*. – 2002. – № 100. – P. 51-68.
12. Windsor D. Stakeholder theory: Developmental history and future directions. // *Proceedings of the International Association for Business and Society*. – 2001. – Vol. 12. – P. 527-538.
13. Langrafe T., Barakat S. R., Stocker F., Boaventur J. M. A stakeholder theory approach to creating value in higher education institutions // *The Bottom Line: Managing Library Finances*. – 2020. – 4(33). – P. 297-313.
14. Gianiodis P. T., Meek W. R. Entrepreneurial education for the entrepreneurial university: a stakeholder perspective // *The Journal of Technology Transfer*. – 2020. – № 45. – P. 1167-1195.
15. Gilbert C. M. Alumni Role Identity Among Recent College Graduates // *Research in Higher Education Journal*. – 2022. – № 43. – P. 16-32.

References

1. Snijders, I., Wijnia, L., & Rikers, R. M. J. P. (2019). Alumni loyalty drivers in higher education. *Social Psychology of Education*, 22(3), 607-627.
2. Brown, A. M., Ashford, R. D., Figley, N., Courson, K., Curtis, B., & Kimball, T. (2019). Alumni characteristics of collegiate recovery programs: A national survey. *Alcoholism Treatment Quarterly*, 37(2), 149-162.
3. Johnson, J. T. (2023). A study of higher education alumni perceptions of in-person or online engagement (Master's thesis). University of Tennessee at Chattanooga UTC Scholar. 112 p. Retrieved from <https://scholar.utc.edu/etds/2023> (accessed: November 13, 2023).

4. Iskhakova, L., Hoffmann, S., & Hilbert, A. (2017). Alumni loyalty: Systematic literature review. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 29(3), 274-316.
5. Cabrera, A. F., Weerts, D. J., & Zulick, B. J. (2003). Alumni Survey: Three conceptualizations to alumni research. *Universidad de León*. 34 p. Retrieved from https://repositorio.unileon.es/bitstream/handle/2023/14204/Alumni_Survey.pdf (accessed: November 13, 2023).
6. Turner, M., & Lindsteadt, G. (2012). Voices in the Hall: Alumni Perspectives on the Value of Networking. *Journal of Applied Learning in Higher Education*, 4, 63-78.
7. Nguyen, V. A. T. (2020). Why do graduates choose to work in a less attractive specialty? A cross-sectional study on the role of personal values and expectations. *Human Resources for Health*, 18, Article 32.
8. Barnard, Z., & Rensleigh, C. (2008). Investigating online community portals for enhanced alumni networking. *The Electronic Library*, 26(4), 433-445.
9. Spasić, Ž., & Peja, P. (2005). Feedback Information of Alumni Association in Quality Assurance System for Higher Education. *FME Transactions*, 33(2), 103-109.
10. Nanda, H. I., Putri, S. F., Putri, D. M., Ermayda, R. Z., & Pali, M. R. (2020). Study of Alumni Engagement and its Relationship to University Curriculum Reforming. In *ICE-BEES 2020: Proceedings of 3rd International Conference on Economics, Business and Economic Education Science* (pp. 354-362).
11. Singer, T. S., & Hughey, A. W. (2002). The role of the alumni association in student life. *New Directions for Student Services*, 100, 51-68.
12. Windsor, D. (2001). Stakeholder theory: Developmental history and future directions. In *Proceedings of the International Association for Business and Society*, 12 (pp. 527-538).
13. Langrafe, T., Barakat, S. R., Stocker, F., & Boaventur, J. M. (2020). A stakeholder theory approach to creating value in higher education institutions. *The Bottom Line: Managing Library Finances*, 33(4), 297-313.
14. Gianiodis, P. T., & Meek, W. R. (2020). Entrepreneurial education for the entrepreneurial university: A stakeholder perspective. *The Journal of Technology Transfer*, 45, 1167-1195.
15. Gilbert, C. M. (2022). Alumni Role Identity Among Recent College Graduates. *Research in Higher Education Journal*, 43, 16-32.

ТҮЛЕКТЕР АССОЦИАЦИЯЛАРЫН СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСҚАРУ: ОҢТАЙЛЫ ТИІМДІЛІККЕ ҚОЛ ЖЕТКІЗУ ҮШІН МҮДДЕЛІ ТАРАПТАРДЫҢ ҚАТЫСУЫ ТӘСІЛІН ҚОЛДАНУ

К. Н. Ибрашев¹, А. К. Джумасейтова¹, Е. С. Смолякова^{1*}

¹Қазақстан-Британ техникалық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты – тұрақты түлектер қауымдастығын анықтайтын критерийлерге және олардың университеттің жұмысына және кеңірек экономикалық және басқару тәжірибесіне әсеріне назар аударатын, Біріккен Ұлттар Ұйымының Тұрақты даму мақсаттарына (SDG) қол жеткізудегі университет түлектері қауымдастығының рөлін зерттеу.

Әдістемесі. Түлектердің тұрақты ассоциацияларын сипаттайтын критерийлерді түсіндіруге баса назар аударылады. Бұл терең сұхбат пен сараптамалық бағалауды қоса алғанда, сапалы зерттеу әдістерін қолдана отырып, жан-жақты талдаумен толықтырылады.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – зерттеу университет түлектері қауымдастығы мен тұрақты даму мақсаттарының қиылысына бағытталған, зерттеу тақырыбы академиялық дискурста шектеулі назар аударылған сала болып табылады. Бұл зерттеу жан-жақты талдаулар мен практикалық ұсыныстарды ұсына отырып, университеттер үшін, әсіресе қазақстандық контекстте, олардың жаһандық тұрақты даму мақсаттарымен стратегиялық сәйкестігін арттыру үшін құнды түсініктер ұсынады.

Зерттеу нәтижелері түлектер ассоциацияларының тиімділігін анықтайтын критерийлер бойынша сарапшылардың көзқарастарын түсінуге мүмкіндік береді. Алынған тұжырымдар математикалық есептеулермен мұқият негізделген және Түлектер ассоциацияларының болашақ күш-жігерін нығайтуға бағытталған нақты ұсыныстарға құйылады. Зерттеу қазіргі академиялық Әлемдегі экономикалық және басқару практикасы үшін практикалық идеялар мен қорытындыларды ұсына отырып, Қазақстандағы университет шеңберінде контексттендіріледі.

Түйін сөздер: стратегиялық менеджмент, түлектер ассоциациялары, тұрақты даму, әлеуметтік даму мақсаттары, мүдделі тараптардың қатысуы тәсілі, университет, түлектер

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ АССОЦИАЦИЯМИ ВЫПУСКНИКОВ: ПОДХОД С УЧАСТИЕМ ЗАИНТЕРЕСОВАННЫХ СТОРОН ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ ОПТИМАЛЬНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ

К. Н. Ибрашев¹, А. К. Джумасейтова¹, Е. С. Смолякова^{1*}

¹Казахстанско-Британский технический университет, Алматы,
Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Целью исследования является изучение роли ассоциаций выпускников университетов в достижении целей устойчивого развития (ЦУР), сформулированных Организацией Объединенных Наций, с акцентом на критерии, которые определяют устойчивую ассоциацию выпускников, и их влияние на деятельность университетов и более широкую экономическую практику, и практику управления.

Методология исследования. Для сбора данных используются качественные методологии, включая глубинные интервью и экспертные оценки.

Оригинальность / ценность исследования заключается в том, что оно сосредоточено на пересечении ассоциаций выпускников университетов и целей устойчивого развития, области, которая получила ограниченное внимание в академическом дискурсе. Предоставляя всесторонний анализ и практические рекомендации, это исследование предлагает ценную информацию для университетов, особенно в контексте Казахстана, повышая их стратегическое соответствие глобальным целям устойчивого развития.

Результаты. Полученные данные обеспечивают понимание взглядов экспертов на критерии, определяющие эффективность ассоциаций выпускников. Полученные выводы тщательно обоснованы математическими расчетами и выливаются в конкретные рекомендации, направленные на укрепление будущих усилий ассоциаций выпускников. Исследование контекстуализируется в рамках университета в Казахстане, предлагая практические идеи и выводы для экономической и управленческой практики в современном академическом мире.

Ключевые слова: стратегический менеджмент, ассоциации выпускников, устойчивое развитие, цели социального развития, подход заинтересованных сторон, университет, выпускники.

ABOUT THE AUTHORS

Ibrashev Kenzhebek Niyazovich – candidate of technical sciences, academician of the National Academy of Mining Sciences (NAGN), Kazakh-British Technical University, Almaty, Republic of Kazakhstan, email: ik.niyazov@gmail.com; ORCID ID:0000-0003-2979-1056.

Jumasseitova Assel Kenesovna – PhD, professor, Kazakh-British Technical University, Almaty, Republic of Kazakhstan, email: a.dzhumaseitova@kbtu.kz; ORCID ID: 0000-0002-2193-9418.

Smolyakova Ekaterina Sergeevna – DBA doctoral student, Kazakh-British Technical University, Almaty, Republic of Kazakhstan, email: e.smolyakova@kbtu.kz; ORCID ID: 0009-0005-0702-2266*

Мпртн 06.73.65

JEL Classification: G22

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2024-2-147-159>

БОНУС-МАЛУС ЖҮЙЕСІНІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

А. О. Базарбаев¹, Б. К. Купешова^{1*}, Б. Ж. Ақпанбетова²

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Алматы гуманитарлы-экономикалық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру сыныбы бойынша бонус-малустың тиімділігін бағалау және шет елдерінің тәжірибесіне тән азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандырудың тұжырымдамалық негіздерін бөліп көрсету, сонымен қатар осы сақтандыруды жүргізу шарттарын жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Әдіснамасы – зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде шет елдік ғалым-экономистердің еңбектері мен жариялымдары, жалпы ғылыми және жеке ғылыми таным әдістерінің кешені (аналитикалық, жүйелік әдіс, талдау, синтез, салыстыру және т.б.) қолданылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандырудың қолайлы мәндерінде оның теңгерімділігін қамтамасыз ету мақсатында бонус-малус жүйесін жаңғыртудың әдіснамалық тәсілдерін қарастырып және қазақстанның сақтандыру нарығында пайдаланудың орындылығы мен мүмкіндігімен айқындалады.

Зерттеу нәтижелері – отандық сақтандыру компанияларының әр түрлі санаттағы сақтанушылардың тәуекел дәрежесі мен мүдделерін ескеретін сақтандыру тарифтерін саралаудың оңтайлы тәсілдерін қолдану және сақтандыру қызметтерін тұтынушылардың кең ауқымы үшін тарифтердің қолжетімділігін сақтау қарыстырылған.

Түйін сөздер: сақтандыру, міндетті сақтандыру, автокөлік иелерінің азаматтық жауапкершілігі, бонус-малус.

КІРІСПЕ

Өмірден тыс сақтандыру (non-life insurance) тәжірибесінде бонус-малус жүйесі (БМЖ) кеңінен қолданылды. Бұл жағдайда сақтандыру сыйлықақысын тағайындау кезінде сақтандыру компаниясы сақтандыру шартының тарихын ескереді: сақтандырудың алдыңғы кезеңдерінде сақтандыру жағдайлары болмаған сақтанушы бонус алады (сақтандыру сыйлықақысы азаяды). Тиісінше, сақтандыру жағдайлары болған сақтанушының сақтандыру сыйлықақысы артады (малус). БМЖ енгізу сақтандыру жағдайларының санын азайтуға ықпал етеді, сондай-ақ сақтандыру жүйесіне «әділеттіліктің» белгілі бір элементін әкеледі: сақтандыру компаниясының портфеліне тәуекелді көбірек енгізген адам көбірек төлейді [1].

Соңғы кездері бсж-мен қатар сақтандырушы мен сақтанушы арасындағы тәуекелді бөлудің әртүрлі жүйелері кеңінен таралуда (сақтандыру жағдайы бойынша шығыстардың бір бөлігін сақтанушы қабылдайды). Тәуекелді пропорционалды бөлу кезінде (сақтанушы сақтандыру жағдайы бойынша келтірілген зиянның пайызын төлейді) ешқандай математикалық проблемалар туындамайды. Тәуекелдің пропорционалды емес бөлінуі жағдайында әдетте бастапқы тәуекелді жабу немесе шегерілетін сақтандыру қолданылады. Бірінші жағдайда сақтандыру компаниясы сақтандыру жағдайы бойынша залалды төлейді, бірақ алдын ала белгіленген (сақтандыру шартында көрсетілген) құннан аспайды. Екінші жағдайда, сақтанушы залал белгіленген мөлшерден аспайтын сақтандыру шарттары бойынша залалды дербес төлейді, ал егер залал мөлшері шегерім деңгейінен асып кетсе, сақтандыру

компаниясы сақтандыру жағдайы бойынша залал мен шегерім деңгейі арасындағы айырманы төлейді (шегерімге жатқызылатын шегерім). Шегеріммен сақтандыру сақтанушы үшін де (ерекше қаржылық қиындықтарға тап болмай, ол сақтандыру жағдайын рәсімдеу қажеттілігінен аулақ болады) және сақтандырушы үшін де ыңғайлы (ұсақ шығындар сақтандыру компаниясының іс жүргізу шығындарын пропорционалды түрде арттырады).

Ж.Лемер жұмысында бонус-малустың оңтайлы жүйесіне анықтама берген: егер ол сақтандырушының да, сақтанушының да талаптарына сәйкес келсе, БМЖ оңтайлы деп аталады, яғни, егер ол қаржылық жағынан теңестірілген болса (жабық портфель үшін сыйлықақылардың орташа деңгейі жылдан жылға өзгермейді) және әділ болса (әр полис ұстаушы сыйлықақыны төлейді, оның мөлшері ол ұсынатын тәуекелге пропорционалды) [2].

Г. И. Фалиннің жұмысында сақтандыру оқиғаларының саны гофманның үлестірімімен немесе пуассондық үлестірімдердің соңғы қоспасымен сипатталатын жағдай үшін оңтайлы БМЖ құрылды [3]. L. Hulin, D. Justens жұмысында инверттелген гаусс үлестірімі пуассондық үлестіру параметрі ретінде пайдаланылған жағдайда оңтайлы БМЖ нұсқасы ұсынылған [4]. Көптеген БМЖ тек сақтандыру жағдайларының санын есепке алуға негізделген.

Бұл жұмыста сақтандыру жағдайларының санын бөлуді сипаттайтын бірқатар басқа модельдер қарастырылған және сақтандыру жағдайларының санын ғана емес, сонымен қатар сақтандыру төлемдерінің мөлшерін де ескеретін оңтайлы БМЖ модельдері ұсынылған (сақтандыру төлемдерінің мөлшерін ескеретін кейбір модельдер Frangos N.E., Vrontos S.D.) [5]. Айта кету керек, сақтандыру жағдайларының санын сипаттайтын модельді таңдау қиын міндет.

А. А. Цыгановтың, Е. А. Яненконың, В. Н. Баскаковтың қазіргі еңбектерінде бонус-малус жүйесінің мерзімді басылымдардағы жарияланымдар немесе практикалық нұсқаулық түріндегі басылымдар түріндегі тарифке әсері туралы кейбір мәселелер қарастырылады, олар негізінен қолданбалы сипатта болады және көбінесе оңтайлы балама модель құруға бағытталған [6].

Шет елдерде автоазаматтық жауапкершілікті міндетті сақтандыру жол-көлік оқиғаларының алдын алу және олардың салдарының ауырлығын төмендету бөлігінде жол қозғалысының қауіпсіздігіне айтарлықтай әсер етеді. Кейбір шараларды бүкіл сақтандыру қауымдастығы, ал кейбіреулері жеке сақтандыру компанияларының күшімен жүзеге асырады. Сақтандыру қоғамдастығының жол қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қатысуының ең көп таралған нысандарының бірі – жол қауіпсіздігін насихаттауды қаржыландыру болып табылады.

Дамыған елдердің көпшілігінде автомобильдерді сақтандыру кезінде бір немесе одан да көп жол-көлік оқиғаларына жауапты сақтанушыға сыйлықақы мөлшерін ұлғайту немесе малуспен айыппұл салатын рейтингтік жүйе бар және сақтандыру жағдайларын жасамаған сақтанушыларды сыйлықақы мөлшерін азайту немесе бонуспен марапаттайды. Бұл жүйенің негізгі мақсаты – сақтанушылардың ұқыпты жүргізуге деген қызығушылығын арттыру, сондай-ақ әрбір сақтанушы өзінің сақтандыру оқиғаларының жиілігіне сәйкес сақтандыру сыйлықақысын төлеуі үшін жеке тәуекелдерді мүмкіндігінше ескеру болып табылады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Қолданыстағы «бонус-малус» жүйесі сақтанушылар үшін белгілі бір баға преференцияларын ұсынады. Сонымен қатар, сақтанушылардың көпшілігінің максималды бонусқа қол жеткізуін ескере отырып, сақтандыру сыйлықақысының мөлшеріне тек бір критерий әсер ететіндігін (жол-көлік апатының болуы) ескере отырып, «бонус-малус» жүйесін қайта қарау талап етіледі.

Бонус-малус жүйесі – бұл өткен және қазіргі жүргізу тарихына қатысты жағдайларға байланысты әрбір автокөлік иесі үшін тәуекел дәрежесін есептеу әдісі. Әрбір жүргізуші бонус-малус коэффициентін (БМК) алады, бұл автосақтандыру құнын есептеуге әсер етеді.

Бұл коэффициент белгілі бір факторлардың негізінде есептеледі, мысалы, жазатайым оқиғаның туындауы немесе болмауы, сақтандыру жағдайлары үшін төлемдер саны және т. б. Егер автокөлік иесінің ағымдағы сақтандыру полисі болмаса, оның БМЖ 1-ге тең болады [7].

Көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру алғаш рет 1913 жылы норвегияда пайда болды. Одан кейін оны бірқатар батыс еуропа елдері мен ақш-тың штаттары енгізді. Атап айтқанда, Дания – 1919 жылы, Массачусетс – 1927 жылы, Швеция – 1929 жылы, Ұлыбритания – 1930 жылы, Швейцария – 1933 жылы. XX ғасырдың екінші жартысында барлық дамыған және көптеген дамушы елдерде көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін мін-детті сақтандыру енгізілді.

Бонус-малустың алғашқы жүйелерінің бірі Ұлыбританияда 1910 жылы салынған, Еуропа елдері astin bulletin-де осы тақырып бойынша жұмыс жариялай бастағаннан кейін 1960 жылдан кейін БМЖ қолдана бастады [8].

Автокөлік иелерінің жауапкершілігін сақтандырудағы сыйлықақыны есептеуде осы елдің құқықтық нормалары маңызды рөл атқарады. Мұндай ережелер түзету коэффициенттеріне де, БМЖ-не де қатысты болуы мүмкін. Люксембург, Франция немесе Бельгия сияқты кейбір елдерде БМЖ заңмен енгізілген. Австрияда, Ирландияда, Грецияда, Испанияда, Ұлыбританияда, Польшада немесе Германияда сақтандырушылар БМЖ құра алады. Көбінесе шет елдерде БМЖ-не қатысты нормативтік құқықтық актілердің себебі әлеуметтік-экономикалық детерминанттар болып табылады. Бұл сақтандыру нарығындағы бәсекеге қабілеттілікті шектейді және сыйлықақылардың өсуіне әкелуі мүмкін.

Бүкіл әлемде sbm айтарлықтай әртүрлілікпен ерекшеленеді. Бұл бонус-малус сыныптарының санына, сондай-ақ малус және бонус сыныптарының пропорциясына, сыныптар арасында ауысу ережелеріне қатысты.

Бельгияда, Германияда, Люксембургте немесе Францияда БМЖ өте дамыған, 20-дан астам сыныптары бар және сыныптар арасында ауысудың әртүрлі ережелері бар.

Тек бейтарап және бонустық сыныптары бар БМЖ бар, малус жоқ. Мұндай жүйелер Бразилияда, Испанияда, Кенияда, Швецияда, Англияда, Вьетнамда, Ирландияда, Финляндияда және Гонконгта жұмыс істейді және олардың айрықша ерекшелігі – сыныптардың аз саны және көбінесе бірінші зақымданудан кейін сақтанушылар жеңілдіктерін жоғалтады.

БМЖ тек малус сыныптарымен сирек кездеседі, мысалы ақш. Бұл елде БМЖ бонус-малустың 5 сыныбынан және 100 % таза сыйлықақысы бар бір сыныптан, қалғандары үстемеден тұрады.

Көбінесе сақтандырылғандар бірінші рет кіретін бастапқы сынып, таза сыйлықақысы бар бейтарап сынып болып табылады. Ерекшеліктер болғанымен, мысалы, Германия – 140 %, Бельгия – 85 %, Италия – 115 % және Англия – 75 % [9].

Франция. Францияда міндетті сақтандыруды құқықтық реттеу 1958 жылғы 27 ақпандағы сақтандыру туралы заңдар кодексінің, 1976 жылғы сақтандыру туралы заңдар кодексінің (code des assurances) ережелеріне сәйкес жүзеге асырылады.

Француз базалық мөлшерлемесін есептеу үшін бірнеше міндетті факторлар бар: автомобиль түрі, оны пайдалану аймағы және пайдалану мақсаты. Сақтанушының жасы, тіркеу орны және отбасылық жағдайы сияқты басқа факторларды сақтандыру компаниялары өз қалауы бойынша пайдаланады [10].

«Бонус-малус» француз жүйесінің ерекшелігі:

- Біріншіден, францияда «бонус-малус» коэффициентінің сынып кестесі жоқ. Сақтандыру кезеңінде залалсыз жүру кезінде жүргізуші 5 % жеңілдік алады, ал жүргізушінің кінәсінен жол апаты болған кезде 25 % үстемеақы, ал егер кінә өзара деп танылса, 12,5 % жеңілдік алады. Бұл ретте «бонус-малус» коэффициентін қолданғаннан кейін полистің құны 50 %-дан кем және 350 %-дан артық болмайды;

- Екіншіден, францияда ұқыпты жүргізушілерді ынталандыруға арналған арнайы ережелер бар. Екі жыл бойы көлікті апатсыз басқарған жағдайда сақтандыру сыйлықақысы полистің базалық құнының 100 %-нан аспауы керек. Сақтанушы соңғы бес жыл ішінде жыл сайын жазатайым оқиғаға кінәлі болса да, осы шараның арқасында сақтанушының жазатайым оқиғаның бүкіл тарихы одан есептен шығарылады.

Францияда да «қорғалған жеңілдік» бар: егер үш жыл қатарынан жүргізуші апатсыз жүрсе, онда бір апат оның жеңілдігіне әсер етпейді және ол қайтадан 5 % жеңілдік алады. Мұндағы апаттың екінші жағдайы бірінші болып, ал үшіншісі екінші және т. б. болып саналады.

Франциядағы бонус-малус коэффициенті жүргізушінің сақтандыру тарихымен тығыз байланысты: автокөлікті ауыстырған кезде де, сақтандырушыны ауыстырған кезде де бұл тарих сақталады. Сақтанушының меншігінде бірнеше автокөлік болса, олардың әрқайсысы үшін көлік құралдары иелерінің жауапкершілігін сақтандыру полисін сатып алу қажет, бірақ бір полис ұстаушының әрбір көлігінің тарифі бірдей болады.

Францияда жол ережесін өрескел бұзған жағдайда қолданылатын арнайы айыппұл коэффициенті бар. Мысалы, егер жүргізуші көлікті мас күйінде басқарса немесе жылдамдықты шектен асырып жіберсе, автокөлікті үшінші тұлғалардың жауапкершілігін сақтандыру полисін ұзарту кезінде сізге көбірек төлеуге тура келеді.

Төменде әртүрлі бонус-малус жүйесі және өтпелі ережелері бар елдердің мысалдары берілген (Кесте 1).

Кесте 1 – Франциядағы бонус-малус жүйесі

Франция				0-ден кейін	1-ден кейін	2-ден кейін	3-тен кейін	4-тен кейін
№	сынып		жарна - %	сақтандыру жағдайы (сақтандыру жағдайлары)				
1	1		350%	332%	350%	350%	350%	350%
2	2		303%	287%	350%	350%	350%	350%
3	3		243%	230%	303%	350%	350%	350%
4	4		195%	185%	243%	303%	350%	350%
5	5		156%	148%	195%	243%	303%	350%
6	6		125%	118%	156%	195%	243%	303%
7	7	A	100%	95%	125%	156%	195%	243%
8	8		95%	90%	118%	147%	183%	228%
9	9		90%	85%	112%	140%	175%	218%
10	10		85%	80%	106%	132%	165%	206%
11	11		80%	76%	100%	125%	156%	195%
12	12		76%	72%	95%	118%	147%	183%
13	13		72%	68%	90%	112%	140%	175%
14	14		68%	64%	85%	106%	132%	165%
15	15		64%	60%	80%	100%	125%	156%
16	16		60%	57%	75%	93%	116%	145%
17	17		57%	54%	71%	88%	110%	137%
18	18		54%	51%	67%	83%	103%	128%
19	19		51%	50%	63%	78%	97%	121%
20	20		50%	50%	62%	77%	96%	120%

Ескерту – [11] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Заңнамалық тұрғыдан бонус-малус коэффициенті (бм) сыныптарға қатаң бөлінбейді.

- А-бастауыш сынып;
- Сақтандыру жағдайлары болмаған әр жылдан кейін сақтандыру сыйлықақысы 5 %-ке төмендейді;
- Сыйлықақының өсуі 1 сақтандыру жағдайынан кейін 25 %-ға, ал егер жүргізуші ішінара кінәлі болса, 12,5 %-ға артады;
- Сақтандыру жағдайы жоқ 2 жылдан кейін жүргізушінің сыйлықақысы 100 %-ан аспайды (сыйлықақы 100 %-дан асқан жағдайда);
- Сақтандыру жағдайларының саны 3-тен асқан жағдайда қосымша жүктеме 50 %-ге артады;
- Ең жоғары сыныпқа жеткен және осы сыныпта сақтандыру жағдайы жоқ 3 жылдан астам болған жағдайда, 1 сақтандыру жағдайынан кейін сыныпта төмендеу болмайды;
- Лимиттер: 50 %-дан 350 %-ға дейін [11].

Германия. Германиядағы автоазаматтық жауапкершілікті сақтандырудың құқықтық негізі міндетті сақтандыру туралы заң, автоазаматтық жауапкершілікті міндетті сақтандыру туралы заң және сақтандыру шарты туралы заң болып табылады. Міндетті сақтандыру туралы заңның 1-бабына сәйкес, жол қозғалысына қатысатын барлық автомобильдер үшін автоазаматтық жауапкершілікті сақтандыру шартын жасасу міндетті болып табылады.

1994 жылға дейін Германияда тарифтік шектеулер белгіленді, бірақ қазір бүкіл Еуропадағыдай тарифтік ставкаларды еркін белгілеуге рұқсат етілді [12]. Германияда клиентті кемсітпеу принципі қатаң сақталады: сақтандырушының сақтандыруды сатып алудан бас тартуға немесе полистің бағасын, мысалы, елдің көптеген азаматтарының басқа нәсілді адамға асыра бағалауға құқығы жоқ.

Германиядағы тарифтік ставкаларды есептеу кезінде кәсіби бірлестік – неміс сақтандыру одағы (НСО) маңызды рөл атқарады. Ол статистиканы жинайды және өңдейді, соның негізінде өз мүшелеріне тарифтер мен «бонус-малус» коэффициентін қолдану бойынша ұсыныстар береді.

Германияда автокөлік әуесқойлары үшін сақтандыру сыйлықақысын есептеу үшін: автомобиль түрі, тіркеу аймағы, жорық, иесінің кәсібі қолданылады.

Германиядағы «бонус-малус» коэффициент жүйесі 29 сыныптан тұрады (Кесте 2). Сақтандыру полисі клиентке полистің негізгі құнының 245 % құрайтын ең жоғары сыныпқа тек құқықтары бар және тәжірибесі жоқ сақтанушылар кіреді. Егер полис ұстаушының көлік жүргізу құқығы мен тәжірибесі болса, бірақ ол ұзақ уақыт бойы көлік жүргізумен айналыспаған болса, онда сақтандыру сыйлықақысы оның базалық бағасының 140 % құрайды. Апатсыз жүргізушілер жеңілдік алады. 30 жылдық апатсыз жүру тәжірибесі бар егде жастағы автокөлік иесіне саясат жалпы құнының 17 % ғана тұрады.

Германиядағы бонус-малус коэффициенті нақты клиентке және оның сақтандыру шартына байланысты. Германиядағы сақтандыру тарихы автокөлікті ауыстыру кезінде сақталады.

Кесте 2 – Германиядағы бонус-малус жүйесі

Германия				0-ден кейін	1-ден кейін	2-ден кейін	3-тен кейін	4-тен кейін
№	сынып		жарна - %	сақтандыру жағдайы (сақтандыру жағдайлары)				
1	M		245%	SF 1	M	M	M	M
2	0	A1	230%	SF 1	M	M	M	M
3	S		155%	SF 1	M	M	M	M
4	SF 1/2	A2	140%	SF 1	S	M	M	M
5	SF 1		100%	SF 2	SF 1/2	M	M	M
6	SF 2		85%	SF 3	SF 1	S	M	M
7	SF 3		70%	SF 4	SF 2	S	M	M
8	SF 4		60%	SF 5	SF 2	SF 1/2	S	M
9	SF 5		55%	SF 6	SF 3	SF 1/2	S	M
10	SF 6		55%	SF 7	SF 3	SF 1/2	S	M
11	SF 7		50%	SF 8	SF 4	SF 1/2	S	M
12	SF 8		50%	SF 9	SF 4	SF 1	S	M
13	SF 9		45%	SF 10	SF 5	SF 1	S	M
14	SF 10		45%	SF 11	SF 5	SF 1	S	M
15	SF 11		40%	SF 12	SF 5	SF 1	S	M
16	SF 12		40%	SF 13	SF 6	SF 1	S	M
17	SF 13		40%	SF 14	SF 6	SF 2	SF 1/2	M
18	SF 14		40%	SF 15	SF 7	SF 2	SF 1/2	M
19	SF 15		40%	SF 16	SF 9	SF 2	SF 1/2	M
20	SF 16		35%	SF 17	SF 9	SF 2	SF 1/2	M
21	SF 17		35%	SF 18	SF 9	SF 2	SF 1/2	M

22	SF 18		35%	SF 19	SF 9	SF 3	SF 1	M
23	SF 19		35%	SF 20	SF 9	SF 3	SF 1	M
24	SF 20		35%	SF 21	SF 9	SF 3	SF 1	M
25	SF 21		30%	SF 22	SF 10	SF 4	SF 2	M
26	SF 22		30%	SF 23	SF 10	SF 4	SF 2	M
27	SF 23		30%	SF 24	SF 10	SF 4	SF 2	M
28	SF 24		30%	SF 25	SF 11	SF 4	SF 2	M
29	SF 25		30%	SF 25	SF 11	SF 4	SF 2	M
Ескерту – [13] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған								

Германияның Еуропаның басқа елдерінен айырмашылығы – күнтізбелік жылды КБМ кезеңі ретінде пайдаланады.

Бастауыш сынып сыйлықақының 100 % емес, одан жоғары деңгейден басталады. Жүргізуші куәлігін алған жүргізушілер 3 жыл ішінде сақтандыру шартын жасасқан жағдайда «0» сыныпқа түседі. Бұл ережені айналып өтуге болады, егер 18 жастағы жүргізуші сыныпта жоғары деңгеймен бірлескен сақтандыру шартын жасаса, онда ол «sf 1/2» сыныбынан басталады. Егер, бәсекелес 0-сыныпта 1 (күнтізбелік) жылдан аз, бірақ жарты (күнтізбелік) жылдан астам сақтандыру жағдайынсыз болса, олар келесі (күнтізбелік) жылда «sf 1/2» сыныбына жатқызылады.

Тиісінше, бастапқыда «sf 1/2» сыныбына қатысушы, егер кемінде 6 ай бойы сақтандыру жағдайы болмаса, келесі жылы «sf 1» сыныбына көтеріледі.

A1 – жүргізуші куәлігін алғаннан кейін 3 жыл ішінде сақтандыру шартын бірінші рет жасайтындар үшін.

A2 – жүргізуші куәлігін алғаннан кейін 3 жыл ішінде, жоғары сыныппен бірлескен сақтандыру шартын жасасқан жағдайда, сақтандыру шартын бірінші рет жасайтындар үшін [13].

Швеция. А) құқықтық негіз. Жол-көлік оқиғасы туралы заң көлік құралдарын міндетті сақтандыруды реттейтін ережелерді қамтиды. Швеция заңнамасы бойынша талап арыз (сонымен қатар өтемақы туралы кейінгі сот ісі) тек сақтандырушыға қарсы қойылуы мүмкін. Жазатайым оқиғалардан келтірілген залал туралы заңға сәйкес, өтемақы, ең алдымен, жол-көлік оқиғасына ұшыраған адам басқарған көлік құралын сақтандырған көлік құралдары иелерінің жауапкершілігін сақтандырушымен төленеді. Егер басқа көліктің жүргізушісі жол-көлік оқиғасына толық немесе ішінара жауапты болса, онда келтірілген шығынның орнын толтыру, оның мөлшері жауапкершілік дәрежесіне байланысты болады, ал оның шығынын сақтандыру компаниясы төлейді.

Жол-көлік апаты нәтижесінде келтірілген залал туралы заңға сәйкес жәбірленуші тарап швецияның азаптау міндеттемелері туралы заңнамасына сәйкес абайсыздыққа жол берген көлік құралы жүргізушісіне қарсы талап қоюға құқылы. Қалай болғанда да, дене жарақатын алған жағдайда мұндай мүмкіндікті іс жүзінде ешкім пайдаланбайды. Әдетте, жәбірленуші тарап жазатайым оқиға салдарынан келтірілген залал туралы заң бойынша өзіне берілген, кінәлі адам абсолютті жауапты болатын дене жарақаты үшін өтемақы алу құқығын пайдаланады.

В) ең төменгі сақтандыру сомасы. Жол-көлік апаты нәтижесінде келтірілген залал туралы заңға сәйкес, сол жол-көлік апаты үшін өтемақының жалпы мөлшері 300 млн. Швед кронынан аспауы керек (міндеттемелерді орындауды кешіктіргені және сот шығындарын өтегені үшін пайыздарды шегергенде). Бұл сомаға денсаулыққа зиян келтіргені үшін өтемақы да, мүліктік залал үшін өтемақы да кіреді (Кесте 3).

- Швецияда малус жоқ, тек бонустар;
- A1-жасына байланысты алғаш рет сақтандыру шартын жасаушылар үшін;
- A2-жасына байланысты алғаш рет сақтандыру шартын жасаушылар үшін;
- 7-Сыныпқа 6 жыл ішінде сақтандыру жағдайлары болмаған жағдайда қол жеткізіледі;
- Ең жоғары сыныпқа жеткен және осы сыныпта ұзақ уақыт сақтандырусыз болған жағдайда сыныпта төмендетпеуге тиіс.

Кесте 3 – Швециядағы бонус-малус жүйесі

Швеция				0-ден кейін	1-ден кейін	2-ден кейін	3-тен кейін
№	сынып		жарна - %	сақтандыру жағдайы (сақтандыру жағдайлары)			
1	1	A1	100%	2	1	1	1
2	2	A2	80%	3	1	1	1
3	3		70%	4	1	1	1
4	4		60%	5	2	1	1
5	5		50%	6	3	1	1
6	6		40%	6	4	2	1
7	7		25%	7	5	3	1

Ескерту – [14] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Америка құрама штаттарында көлік құралдары иелерінің жауапкершілігін міндетті сақтандыру 50 штаттың 45-інде жүзеге асырылады. Міндетті сақтандыру шарттары не федералдық деңгейде белгіленуі мүмкін, бүкіл аумақ үшін бірыңғай болуы мүмкін немесе әртүрлі штаттарда әртүрлі болуы мүмкін [15]. Ең төменгі пакет жылына 500 доллардан басталады, бірақ сақтандыру өтемінің ең аз мөлшері мен сыйлықақы мөлшері сияқты сақтандыру шарттары әр штатта әртүрлі. Біреуінде автокөлік иесі оны OSAGO полисінсіз тіркей алмайды, екіншісінде бірінші апатқа немесе бұзушылыққа дейін ешкім жүргізушіден сақтандыру полисін талап етпейді. АҚШ-та автокөлікті сақтандыру тарифтері мемлекет тарапынан бақыланбайды және сақтандыру компанияларымен белгіленеді [16]. Жылдық сыйлықақы мөлшері автокөліктің құнын және өткен жылдағы сақтандыру тарихын есепке алатын кешенді формула бойынша есептеледі.

Сақтандыру өтемінің мөлшері үш цифрмен сипатталады: біріншіден, әрбір жәбірленушіге физикалық және моральдық зиянды барынша өтеу шамасы (басқаша айтқанда, емдеу шығындарын жабу); екіншіден, апат салдарынан зардап шеккендердің барлығына төленетін төлем сомасы, үшіншіден, материалдық залалды өтеу мөлшері (Кесте 4) [17].

Мемлекетке байланысты тиісті сандар әртүрлі:

- Калифорнияда – 15 000 / 30 000 / 5 000 доллар;
- Нью-Йоркте – 25 000 / 50 000 / 10 000 доллар;
- Аляскада – 50 000 / 100 000 / 25 000 доллар.

Сақтандыру полис иесінің өзіне де, жолаушыларға да медициналық шығындар мен қаржылық шығындарды жабады. Нью-Йоркте 2000 жылы шығарылған С-класты көлігі бар 35 жастағы отбасылық ер адам өзінің көлігін гаражға қояды, гүлденген ауданда, бір күнде 35 км-ге жуық іскерлік мақсатта жүреді, жылына 2 500 доллар сыйлықақы төлейді.

Кесте 4 – Америка Құрама Штаттарындағы бонус-малус жүйесі

АҚШ				0-ден кейін	1-ден кейін	2-ден кейін	3-тен кейін
№	сынып		жарна - %	сақтандыру жағдайы (сақтандыру жағдайлары)			
1	4		+220%	0	1	2	3
2	3		+150%	0	1	2	3
3	2		+90%	0	1	2	3
4	1		+40%	0	1	2	3
5	0	A	0%	0	1	2	3

Ескерту – [17] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

- АҚШ-та тек малус жүйесі;
- Жүргізуші тарихы соңғы 3 жылда қабылданады;
- А-сақтандыру шартын алғаш жасаушылар үшін;
- Берілген шкала бойынша 0-ден 3-ке дейін малус жол қозғалысы мен апат ережелерін бұзғаны үшін ұпайлар беріледі. Мас күйінде көлік жүргізгені үшін белгілі бір шектен (1000\$) аспайтын шығынмен

жол-көлік оқиғалары жағдайында 3 пунктке және 1 пунктке төмендету. Мыналар малус нүктелер 3 жыл ішінде анықталады және жинақталады.

Қазақстанда «бонус-малус» жүйесі бойынша коэффициенттер (Кесте 5) алдыңғы шарттың қолданылу кезеңінде азаматтық-құқықтық жауапкершілігі сақтандырылған адамдардың кінәсінен сақтандыру жағдайларының болуына немесе болмауына байланысты қолданылады және сақтандыру сыйлықақысын азайтуға немесе ұлғайтуға арналған.

Кесте 5 – Қазақстандағы бонус-малус жүйесі

Сақтандыру мерзімі басындағы сыныбы	Коэффициент мөлшері	Сақтанушының (сақтандырылған тұлғаның) кінәсінен сақтандыру жағдайының болуын есепке алғанда сақтандыру мерзімі аяқталғандағы сыныбы				
		сақтандыру жағдайы 0	сақтандыру жағдайы 1	сақтандыру жағдайы 2	сақтандыру жағдайы 3	сақтандыру жағдайы 4 және одан көп
1	2	3	4	5	6	7
Класс М	2,45	0	М	М	М	М
Класс 0	2,3	1	М	М	М	М
Класс 1	1,55	2	М	М	М	М
Класс 2	1,4	3	1	М	М	М
Класс 3	1	4	1	М	М	М
Класс 4	0,95	5	2	1	М	М
Класс 5	0,9	6	3	1	М	М
Класс 6	0,85	7	4	2	М	М
Класс 7	0,8	8	4	2	М	М
Класс 8	0,75	9	5	2	М	М
Класс 9	0,7	10	5	2	1	М
Класс 10	0,65	11	6	3	1	М
Класс 11	0,6	12	6	3	1	М
Класс 12	0,55	13	6	3	1	М
Класс 13	0,5	13	7	3	1	М

Ескерту – [18] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Қазақстандық сақтандыру нарығында бонус-малус жүйелері сыныптар санымен, сыйақы мөлшерлемелерімен және жүйенің сыныптары арасында ауысу ережелерімен ерекшеленеді. Қазақстанда жұмыс істейтін бонус-малус жүйелерінің 15 сыныбы бар, оның ішінде төртеуі жоғары сыйақы мөлшерлемесімен. Әдетте, келесі жылы зақымданудан сақтандыру бағамына жеңілдік 5 %, ең жоғары жеңілдік 50 % құрайды. Сыйлықақылардың максималды өсуі 245 % дейін.

Сондай-ақ, коэффициенттер автокөлік иелерінің жауапкершілігін міндетті сақтандыру бойынша төлемнің базалық мөлшеріне қолданыла бастаған кезде 2007 жылдан бастап автокөлікті жөндеуге және қызмет көрсетуге халықтың шығындары 17 млрд. теңгені құрады. 2022 жылы бұл шығыстардың көлемі 168 млрд. теңгені құрап, соңғы 15 жылда 10 есеге артты.

Қазақстанда сақтандырылған жеңіл көлік құралдарының саны да өсуде, егер 2007 жылы олардың саны 2,2 млн. болса, бүгінде бұл жыл басына 4 млн. және шетелдік автомобильдерді жария еткеннен кейін 4,5 млн. Сонымен қатар, 2008 жылы автокөлік иелерінің жауапкершілігін міндетті сақтандыру шеңберінде жол-көлік оқиғасы залалы үшін орташа төлем 180 мың теңгені құрады, ал 2023 жылы ол небәрі 550 мың теңгеге тең (өсім 2,5 есе).

ҚОРЫТЫНДЫ

Халықаралық тәжірибені қарастыра отырып, «бонус-малус» жүйесін қолданудың мынадай түйінді тұстарын атап өту қажет: бірінші рет жоғары коэффициентпен (100 %-дан жоғары) сақтандыру шартын жасасушылар үшін жеке класс (Германия, Италия сияқты елдерде); әрбір сақтандыру жағдайы үшін бір сыныптан екінші сыныпқа төмендеген кезде біркелкі ауысу; сақтандыру шартын жасасқандар үшін жеңілдіктер кім ең жоғары сыныпқа жетті және бұл сыныпта ұзақ уақыт сақтандыру жағдайы жоқ (Франция, Швеция, Австрия); егер сақтандыру жағдайы болса, бонус-малус сыныбын анықтау үшін сақтандыру жағдайының жиілігі мен ауырлығы ескеріледі (АҚШ, Швеция); кейбір елдерде сақтандыру сыныбын анықтау кезінде тек сақтандыру жағдайлары ғана ескерілмейді, сонымен қатар сынып жылдамдықты арттыру, мас күйінде көлік жүргізу және т. б. сияқты жол ережелерін бұзғаны үшін төмендетілуі мүмкін (АҚШ, Франция).

Зерттеу көлік иелерінің азаматтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру бойынша сақтандыру сыйлықақыларының өсу серпінін, сақтандырудың негізгі шарттарын, сақтандырудың осы түрінің шарттарын ұлттық реттеудің ЕО директиваларының талаптарымен арақатынасын сипаттайтын ЕО елдерінің негізгі статикалық көрсеткіштерін жүйелендірді.

Автоазаматтық жауапкершілікті міндетті сақтандырудың ең ірі Еуропалық нарығы – Италия: сақтандыру сыйлықақыны жынау 18,2 млрд. еуро құрады. Одан кейін Германия (13,1 млрд. еуродан астам), Франция (шамамен 7,6 млрд. еуро).

Сақтандыру оқиғаларының орташа жиілігі шамамен 7 % құрайды. Сарапшылар көптеген елдерде хабарланған сақтандыру жағдайларының төмен жиілігі болашақ жылдардағы сақтандыру сыйлықақысының мөлшері ағымдағы жылы хабарланған сақтандыру оқиғаларының санына байланысты болатын қолданыстағы бонустық-малус жүйелерімен түсіндірілетінін атап өтеді.

ЕО елдерінде автоазаматтық жауапкершілікті міндетті сақтандыру бойынша сақтандыру төлемінің орташа мөлшері шамамен 10 мың еуроны құрайды. Сонымен қатар, бұл көрсеткіш әр елде айтарлықтай ерекшеленеді, бұл, ең алдымен, сақтандыру өтемінің де, сондай-ақ құрамын (өтелетін залал мен залалдың түрлері) және өтеуді есептеу тәртібін реттейтін азаматтық заңнаманың да әртүрлі шарттарымен түсіндіріледі.

Сақтандыру операцияларының шығын көрсеткіштері 60-тан 99 %-ға дейін құрады. Шығынның минималды көрсеткіші (60 %) Германияға тән. Егер сақтандырушылардың істерді жүргізуге арналған шығыстарын назарға алсақ, сақтандырушылардың автоазаматтық жауапкершілікті міндетті сақтандыру өткізуден түсетін пайдасы қолайлы жылдары 2 %-дан аспайды деген қорытынды жасауға болады.

Еуропа елдерінде автоазаматтық жауапкершілікті міндетті сақтандыру дамуының аса маңызды үрдісі жол-көлік оқиғасында жәбірленушілердің өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеуге байланысты сақтандыру төлемдерінің мөлшерінің өсуі болып табылады. Ғылыми зерттеуде жәбірленушінің көптеген Еуропа елдерінің заңнамасы бойынша зиян келтірушіден және, тиісінше, автоазаматтық жауапкершілікті міндетті сақтандыру шарты бойынша келтірілген залалдың орнын толтыруды талап етуге негіздердің кең тізімі бар екендігі көрсетілген. ЕО-ның жаңа елдерінде автоазаматтық жауапкершілікті міндетті сақтандыру сақтандырудың негізгі түрі болып табылады, ол жалпы сақтандыру сыйлықақыларының 40-70 % құрайды.

Қолданыстағы БМЖ модернизациясымен байланысты практикалық мәселені кешенді шешу әлдеқайда күрделі екенін атап өткен жөн, өйткені ол бірқатар қосымша, көбінесе бейресми критерийлерді ескере отырып, белгілі бір мағынада тиімді жүйені таңдауды қамтиды. Бонус-малустың «тиімді» жүйесін таңдау кезінде іздестіру, әдетте, актуарийлерден алыс принциптерге негізделген, сондықтан бұл жұмыстың шеңберінен шығады.

Бұл ретте кез келген жағдайда жүйенің құрылымы мен коэффициенттерін өзгерту туралы шешім қабылданады немесе қабылданбайды, бонус-малус жүйесінің демографиялық көрсеткіштері мен функционалдық сипаттамаларының сақтандыру сыйлықақысының мөлшеріне әсерін жыл сайынғы мониторингілеу және көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру бойынша сақтандыру тарифтерін жыл сайын түзету кезінде осы әсерді есепке алу талап етіледі.

Қазақстанда автокөлік тәуекелдерін сақтандыру саласында қазіргі уақытта заңнаманың жетілмегендігімен, кәсіпқойлықтың, тәжірибенің, дәстүрлердің, құқықтық сауаттылықтың, сақтандыру мәдениетінің және т. б. болмауымен байланысты көптеген шешілмеген проблемалар бар. Алайда, жаппай автокөліктендіру, нарықтық қатынастар және әлеуметтік қорғаудың мемлекеттік функцияларын шектеу жағдайында автосақтандыру, оның барлық кемшіліктеріне қарамастан, көлік құралдары иелері мен үшінші тұлғалардың жол-көлік оқиғалары және ұрлау кезіндегі мүлкіктік мүдделерін қорғаудың, әсіресе азаматтық жауапкершілікке байланысты зардап шеккен үшінші тұлғаларға келтірілген материалдық және моральдық зиянды өтеу талап етілетін жағдайларда ең сенімді құралы болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Лемер Ж. Автомобильное страхование. Актуарные проблемы. – М.: «Янус-к», 1998. – 316 С.
2. Лемер Ж. Системы бонус-малус в автомобильном сираховании. – М.: «Янус-к», 1998. – 268 С.
3. Фалин Г. И. Математический анализ рисков в страховании. – Рос. Юрид. Издательский дом, 1994. – 85 С.
4. Hulin L., Justens D., Pictet-luxembourg B. General properties of mixed poisson distributions application to data fitting in the case of “automobile collision claims” distributions // 2nd conference in actuarial science & finance in samos. – 2002. – Vol. 7. – 193-203.
5. Frangos N. E., Vrontos S. D. Design of optimal bonus-malus systems with a frequency and a severity compnent on an individual basis in automobile insurance // Astin bulletin. – 2001. – V. 31. – P. 1–22.
6. Цыганов А.А., Баскаков В.Н., Языков А.Д. Влияние системы бонус-малус на тарифообразование при обязательном страховании ответственности владельцев транспорта в россии (осаго) // прикладная эконометрика. – 2019. – Vol. 56. – P. 123–141.
7. Порядок применения системы «бонус-малус» в автостраховании: подробное руководство [электронды ресурс] // официальный сайт управления образования администрации г. Кудымкара [web-сайт]. – N.D. – Url: <https://kudobr.Ru> (қарау уақыты: 18.12.2023).
8. Bichsel F. Une méthode pour calculer une ristourne adéquate pour années sans sinistres // astin bulletin: the journal of the iaa. – 1960. – № 3(1). – P. 106-112.
9. Бидайбек М. Н. Актуализация страховых тарифов по обязательному страхованию гражданско-правовой ответственности владельцев транспортных средств в республике казахстан с учетом оптимизации системы «бонус-малус» // молодой ученый. – 2022. – № 10(405). – С. 28-30.
10. Благути́н Д. Ю. Французский режим возмещения ущерба от стихийных бедствий // страховое дело. – 2002. – № 11. – С. 57-62.
11. Сведения и материалы [электронды ресурс] // официальный сайт национального банка рк [web-сайт]. – N.D. – Url: <https://www.Nationalbank.Kz> (қарау уақыты: 18.12.2023).
12. Плешков а. П., Орлова и. В. Очерки зарубежного страхования. – М.: Анкил, 1997. – 200 С.
13. Growitsch C. et al. Risikoorientierte prämiendifferenzierunginderkfz-haftpflichtversicherung–mehr prämiengerechtigkeit und weniger verkehrsunfälle? // Zeitschrift für die gesamte versicherungswissenschaft. – 2006. – Vol. 95. – С. 225-249.
14. Губина А. Ю., Сечко В. В. Система бонус малус в автомобильном страховании // международная научная конференция «теория вероятностей, случайные процессы, математическая статистика и приложения». – Минск, 2008. – С. 57-64.
15. Жилкина М. Обязательное страхование: зарубежная практика // страховое ревю. – 2000. –№ 3. – С. 35-36.
16. Алиев Р. Страхование регулирование в сша: обзор // страховое дело. – 2000. – № 5. – С. 18-35.
17. Базанов А. Н., Дэвидсон И. В. Страхование личного автотранспорта в сша и россии. Краткий сравнительный анализ // страховое дело. – 2005. – № 7. – С. 55-58.
18. Көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру бойынша сақтандыру сыйлықақысын есептеу үшін «бонус-малус» жүйесі бойынша коэффициентті есептеу және

қолдану қағидаларын бекіту туралы. ҚР қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі басқармасының 23.11.2022 №102 Қаулысы [электронды ресурс] // Әділет [web-сайт]. – 2022. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/v1600013928> (қарау уақыты: 18.12.2023).

References

1. Lemer, J. (1998). Avtomobilnoe strahovanie. Aktuarnye problemy. M.: «Janus-k». 316 P. (In russian).
1. Lemer, J. (1998). Sistemy bonus-malus v avtomobilnom strahovanii. M.: «Janus-k». 268 P. (In russian).
2. Falin, G. I. (1994). Matematicheski analiz riskov v strahovanii [математический анализ рисков в страховании]. Ros. ĭurid. ĭzdatelski dom. 85 S.
3. Hulin, L., Justens, D., & Pictet-luxembourg, B. (2002). General properties of mixed poisson distributions: application to data fitting in the case of "automobile collision claims" distributions. In 2nd conference in actuarial science & finance in samos (vol. 7, Pp. 193-203).
4. Frangos, N. E., & Vrontos, S. D. (2001). Design of optimal bonus-malus systems with a frequency and a severity component on an individual basis in automobile insurance. Astin bulletin, 31, 1-22.
5. Syganov, A. A., Baskakov, V. N., & ĭazykov, A. D. (2019). Vlianie sistemy bonus-malus na tarifoobrazovanie pri obāzatelnom strahovanii otvetstvenosti vladelsev transporta v rosi (osago). Prikladnaia ekonometrika, 56, 123-141 (in Russian).
6. Porādok primeneniia sistemy "bonus-malus" v avtostrahovanii: podrobnoe rukovodstvo. (N.D.). Official website of the education department of the kudymkar city administration. Retrieved december 18, 2023, from <https://kudobr.Ru> (in Russian).
7. Bichsel, F. (1960). Une mēthode pour calculer une ristourne adēquate pour annēes sans sinistres. Astin bulletin: the journal of the iaa, 3(1), 106-112 (in French).
8. Bidaibek, M. N. (2022). Aktualizatsia strahovyh tarifov po obāzatelnomu strahovaniu grajdansko-pravovoi otvetstvenosti vladelsev transportnyh sredstv v respublike kazakhstan s uchetom optimizatsii sistemy "bonus-malus". Molodoi uchenyi, 10(405), 28-30 (in Russian).
9. Blagutin, d. ĭu. (2002). Fransuzski rejim vozmeseniia ushcherba ot stihinyh bedstvi. Strahovoe delo, 11, 57-62 (in Russian).
10. Svedeniia i materialy. (N.D.). Official website of the national bank of rk. Retrieved december 18, 2023, from <https://www.Nationalbank.Kz> (in Russian).
11. Pleškov, A. P., & Orlova, I. V. (1997). Ocherki zarubejnogo strahovania. M.: Ankil. 200 P. (In Russian).
12. Growitsch, c., Et al. (2006). Risikoorientierte prēmendifferenzierung in der kfz-haftpflichtversicherung – mehr prēmienberechtigung und weniger verkehrsunfälle? Zeitschrift für die gesamte versicherungswissenschaft, 95, 225-249 (in German).
13. Gubina, A. ĭu., & Sechko, V. V. (2008). Sistema bonus malus v avtomobilnom strahovanii [система бонус-малус в автомобильном страховании]. In mejdunarodnaia nauchnaia konferensia «teoria veroiatnostei, sluchainye prosesy, matematicheskaia statistika i prilozhenia» (pp. 57-64). Minsk. (In Russian).
14. Jilkina, M. (2000). Obāzatelnoe strahovanie: zarubejnaia praktika. Strahovoe revū, 3, 35-36 (in russian).
15. Aliev, R. (2000). Strahovoe regulirovanie v sša: obzor. Strahovoe delo, 5, 18-35. (In Russian).
16. Bazanov, A. N., & Davidson, V. (2005). Strahovanie lichnogo avtotransporta v sša i rosi. Kratki sravnitelnyi analiz. Strahovoe delo, 7, 55-58. (In Russian).
17. Kölk qūraldary ieleriniñ azamattyq-qūyqytyq jauapkerşılıgıń mindetti saqtandyru boıynşa saqtandyru syilyqaqsyn esepu üşin «bonus-malus» jüesi boıynşa koefisientti esepu jāne qoldanu qağıdalaryn bekıtu turaly. Qr qarjy naryğyn retteu jāne damytu agenttiğı basqarmasynyñ 23.11.2022 №102 Qaulysy. Ädilet. 2022. Retrieved december 18, 2023, from <https://adilet.Zan.Kz/kaz/docs/v1600013928> (in Kazakh).

INTERNATIONAL PRACTICE OF THE BONUS-MALUS SYSTEM

A. O. Bazarbayev¹, B. K. Kupeshova^{1*}, B. J. Akpanbetova²

¹Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Almaty University of Humanities and Economics, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research – evaluation of the effectiveness of the "bonus-malus" in the class of compulsory insurance of civil liability of vehicle owners and the identification of the conceptual foundations of compulsory insurance of civil liability inherent in the experience of foreign countries, as well as the development of proposals to improve the rules of this insurance.

Methodology – the methodological basis of the research was the works and publications of foreign economic scientists, a set of general scientific and private methods of scientific cognition (analytical, systematic method, analysis, synthesis, comparison, etc.).

Originality / value – in order to ensure a balance with favorable values of compulsory civil liability insurance, methodological approaches to the modernization of the bonus-malus system are provided and determined by the expediency and possibility of use in the insurance market of kazakhstan.

Findings – it provides for the use of optimal ways of differentiating insurance tariffs by domestic insurance companies, taking into account the degree of risk and interests of policyholders of various categories, and maintaining the availability of tariffs for a wide range of consumers of insurance services.

Keywords – insurance, compulsory insurance, civil liability of car owners, bonus-malus.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРАКТИКА СИСТЕМЫ БОНУС-МАЛУС

A. O. Базарбаев¹, б. К. Купешова^{1*}, б. Ж. Акпанбетова²

¹Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

²Алматинский гуманитарно-экономический университет, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – оценка эффективности бонуса-малуса по классу обязательного страхования гражданско-правовой ответственности владельцев транспортных средств и выделение концептуальных основ обязательного страхования гражданско-правовой ответственности, присущих опыту зарубежных стран, а также выработка предложений по совершенствованию правил ведения данного страхования.

Методология – в качестве методологической основы исследования использовались труды и публикации зарубежных ученых-экономистов, комплекс общенаучных и частных методов научного познания (аналитический, системный метод, анализ, синтез, сравнение и др.).

Оригинальность / ценность исследования – в целях обеспечения сбалансированности при благоприятных значениях обязательного страхования гражданско-правовой ответственности предусматриваются методологические подходы к модернизации системы бонус-малус и определяются целесообразностью и возможностью использования на страховом рынке казахстана.

Результаты исследования – предусматривается применение оптимальных способов дифференциации страховых тарифов отечественными страховыми компаниями, учитывающих степень риска и интересы страхователей различных категорий, и сохранение доступности тарифов для широкого круга потребителей страховых услуг.

Ключевые слова: страхование, обязательное страхование, гражданская ответственность автовладельцев, бонус-малус.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Базарбаев Асылбек Ориншаихович – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: asylbek.bazarbaev@narхоз.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3290-3349>.

Купешова Баян Куанышбековна – экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: bayan.kupeshova@narхоз.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5335-8685>*

Ақпанбетова Бейнегуль Женисовна – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Алматы гуманитарлы-экономикалық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: abeinegul@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6817-052x>.

MPHTI 06.35.35

JEL Classification: C23; D24; G32

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2024-2-159-171>

КАПИТАЛ ҚҰРЫЛЫМЫ, ТАБЫСТЫЛЫҚ ЖӘНЕ ТӘУЕКЕЛ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӨНЕРКӘСІП СЕКТОРЫНДАҒЫ ШАҒЫН КОМПАНИЯЛАРДЫ ЗЕРТТЕУ

С. Э. Кокеева^{1*}, А. А. Адамбекова²

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты. Капитал құрылымының өнеркәсіп саласында қызмет атқаратын қазақтандық шағын компаниялар қызметінің нәтижесіне әсерін анықтау.

Зерттеу проблемасы. Зерттеуде талдауға алынатын мәселе: капитал құрылымы өнеркәсіп саласында қызмет атқаратын қазақтандық шағын компаниялардың қызмет нәтижесіне әсер ме?

Зерттеу әдістемесі. Бұл зерттеуде 2012-2022 жылдар аралығындағы жылдық есептіліктер негізінде Қазақстанның 30 шағын өнеркәсіп саласындағы компаниялардың деректері пайдаланылды. Зерттеуде қолданылатын тәуелді айнымалы ретінде жалпы қарыз коэффициенті қарастырылады. Табыстылық көрсеткіші, бизнес-тәуекел, салық үнемділігі және компанияның жасы тәуелсіз айнымалылар ретінде алынды. Деректерді талдау үшін статистика, корреляция және көпөлшемді регрессия қолданылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Капитал құрылымы табыстылық, салық ауыртпалығы, бизнес-тәуекелі факторларына тәуелді екені анықталды. Кәсіпорын жасының қарыз капиталына айтарлықтай әсері анықталмады.

Зерттеу нәтижелері. Бұл зерттеу дамушы елдердегі капитал құрылымының факторлары мен өнеркәсіп саласында қызмет атқаратын шағын кәсіпорындардың қаржылық жағдайы туралы әдебиеттерді толықтырады. Сонымен қатар, зерттеу тәуекелдерді төмендету мақсатында қарыз капиталын қолданудың компания табыстылығын арттыру үшін потенциалды мүмкіндіктерін зерттеп білуге бағытталады.

Түйін сөздер: капитал құрылымы, қарыз коэффициенті, тиімді қызмет, бизнес тәуекелі.

КІРІСПЕ

Капитал құрылымына байланысты қабылданатын шешімдер компанияның құнын арттыру үшін маңызды. Сол себепті оңтайлы капитал құрылымын құру үшін оған әсер ететін факторларды ескеру

кажет. Капитал құрылымын құру саясаты тек күрделі компанияларда ғана емес, сонымен қатар шағын компанияларда да жүргізілуі маңызы.

Қазіргі кезде Үкімет тарапынан өнеркәсіп саласына жақсы көңіл бөлінуде.

Мысалы, өндіруші өнеркәсіп саласында ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар жүргізетін компаниялардың шығындарын шегеру сияқты шаралар қаражаттарды инновацияларға жұмсауға итермелейді. Сонымен қатар Үкімет тарапынан қабылданатын дайын өнеркәсіптік ғимараттарды салатын шағын және орта бизнес субъектілеріне жеңілдетілген несие беру бойынша жоба [1] бизнестің дамуына оң ықпал ететіні белгілі.

Дамушы елдердің тәжірибесі шағын кәсіпкерлік мемлекеттің өркендеуінің экономикалық негіздерін құруда маңызды роль атқаратынын көрсетті.

Қазақстан экономикасының ағымдық жағдайы және шикізат өнімдеріне қойылатын баға тербелісі мен жаһандық экономикалық өзгерістерге қарамастан, мемлекеттің ауқымды көмек көрсету шараларының нәтижесінде Қазақстандық шағын және орта кәсіпкерлік жағдайы жақсаруда. Инфляцияның жоғары өсу қарқынының салдарынан қарыз құнынның өсуіне де қарамастан шағын және орта бизнестің несие рестурстарына деген сұранысы артуда. Бұл өз кезегінде инвестиция көлемін өсіріп, экономикалық дамуға оң әсер етуі мүмкін [2]. Қазақстан Үкіметі инвестициялық климатты жақсарту, шағын және орта бизнесті қолдау сияқты бағытта стратегиялық жоспарларын жүзеге асырып келеді.

Шағын кәсіпкерлік бәсекелестікті арттырып, ғылыми-техникалық прогрестің жылдамдауына әсер етеді. Алайда экономикадағы шағын кәсіпкерлік ролін анықтағанда барлық экономикалық салада қызмет атқаратын шағын бизнес субъектілері қарастырылады, ал тек өнеркәсіп саласында қызмет атқаратын шағын кәсіпорындардың қызметі әлі де толық зерттелмеген. Бұл сектор жалпы ішкі өнімнің басым бөлігін құрап, ел экономикасында маңызды роль атқарады [3]. Шағын және орта кәсіпорындардың шығаратын өнімінің 71 %-ы шағын кәсіпорындар үлесіне тиесілі. Егер республика бойынша шағын және орта кәсіпорындарының шығару үлесін алатын болсақ, өнеркәсіп секторы сауда секторынан кейінгі маңызды бөлігін құрап, бүкіл саланың 21,9 % үлесін алады (Сурет 1). Осылайша, бұл жұмыстың мақсаты – Қазақстан Республикасында қызмет атқаратын шағын өнеркәсіптің даму деңгейі мен оның қаржылық жағдайына капитал құрымының әсерін анықтау.

Қазақстандағы өнеркәсіп саласындағы шағын компаниялар күрделі компаниялардың қосымшасы ретінде ғана қызмет атқаратынын көрсетеді. Алайда, Қазақстанның ғылыми-технологиялық саласы дамыған сайын өнеркәсіп саласындағы шағын компаниялар саны да өсуі мүмкін, ол өз кезегінде шағын компаниялардың маңызын арттырып, оны бәсекеқабілетті толық компания ретінде қарастыруға мүмкіндік берер еді.

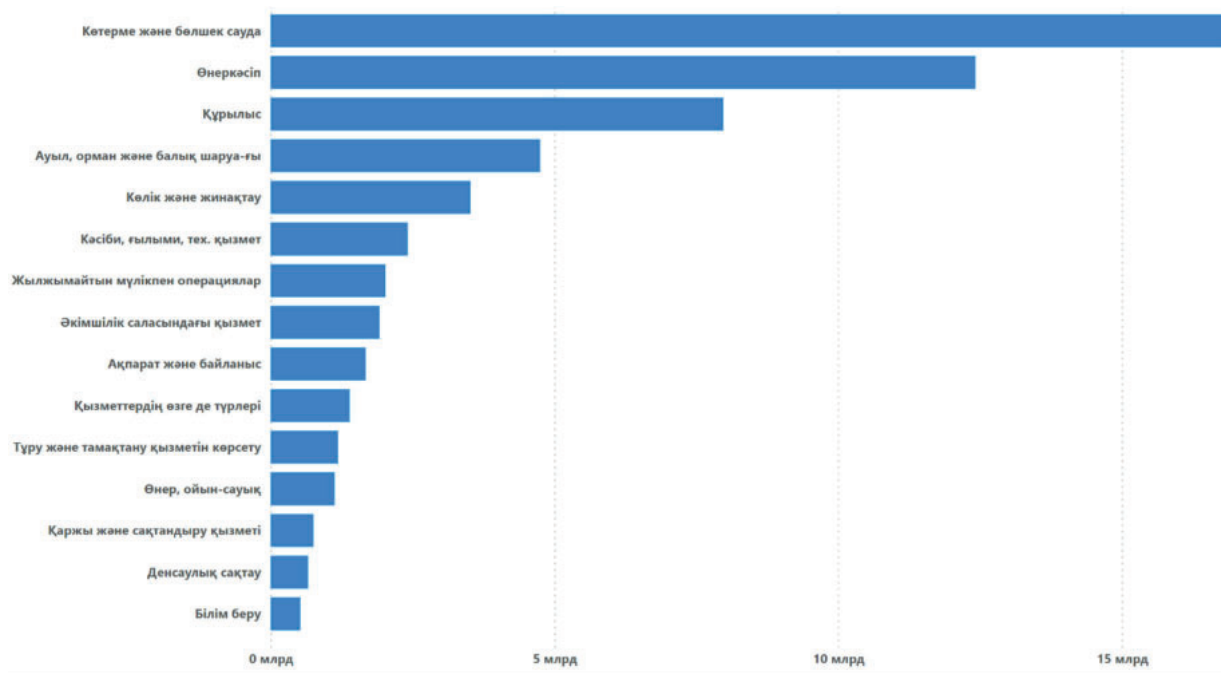
Өнеркәсіп секторындағы шағын кәсіпорындар Қазақстан экономикасының маңызды бөлігі болып табылады. Мемлекет өнеркәсіп саласында қызмет атқаратын шағын кәсіпорындарға көптеген көмек көрсетуде, оның ішінде салық жеңілдіктері, гранттар мен субсидиялар және төмен пайыздық қарыз беру шараларын ерекше атап өту керек.

Алайда, өнеркәсіп саласының әлі де даму потенциалы жоғары. Оған жеткізетін шараның бірі – компанияның капитал құрылымын дұрыс құру арқылы тиімді қаржылық басқару. Егер компания өзіне берілген артықшылықтарды дұрыс қолнадаана алса, шағын бизнестің жақын арада ірі бизнеске айналуына мүмкіндігі жоғары болады. Сол себепті осы жұмыс өнеркәсіп саласында қызмет атқаратын шағын кәсіпорындардың капитал құрылымының құрылу ерекшелігін анықтап, оның компаниялардың қызмет нәтижесіне әсерін түсінуге мүмкіндік береді.

Әдебиетке шолу. Харрис және Равивтің айтуынша, капитал құрылымы – шектен тыс инвестициялар немесе жеткілікті инвестицияламау мәселесін шешудің бір бөлігі [5]. Ал Майерс пен Майлуф [6], капитал құрылымы кәсіпорындар қолданатын қарыз және меншік қорларынан тұратын кәсіпорынның қаржылық құрылымы деп көрсетеді. Сонымен қатар кейбір авторлар капитал құрылымын кәсіпорынның ұзақ мерзімді капиталы мен қысқа мерзімді міндеттемелер арқылы қаржыландыру әдісі ретінде түсіндіреді.

Капитал құрылымына негізделген теориялардың алғашқысының бірі капитал құрылымының фирма құнына әсері жоқ деп тұжырымдаған Модильяни мен Миллердің теориясы болды. 1963 жылы бұл

авторлар өз тұжырымдамаларын түзетіп, қарыз қаражаты арқылы қаржыландыру салықтық артықшылықтар беретінін айтты [7]. Сәйкесінше, капитал құрылымы компания құнына әсер етеді, және компания өз капиталының құрамындағы қарыз қаражатының көлемін түзету арқылы құнын ұлғайта алатыны анықталды. Капитал құрылымының детерминанттарын зерттеген үндістандық авторлар Ханду мен Шарманың [8] айтуынша, оңтайлы капитал құрылымын белгілеген кезде пайда болатын мәселелерді қарыз қаражатын өсіру арқылы шешуге болады. Қаржылық икемділік пен фискалдық тәртіп арасында жасалатын ымыра капитал құрылымын анықтаудағы маңызды фактор болып табылады, және көптеген ірі компаниялар үшін мардымсыз боп келетін салықтық жеңілдіктерден әлдеқайда асып түседі.

Сурет 1 – Шағын және орта кәсіпорындардың салалар бойынша
2022 жылы шығарған өнімдері мен қызметтері.

Ескерту – автормен [4] негізінде құрастырылды.

Капитал құрылымының тағы бір маңызды теорияларының бірі, компромистер теориясы, қарызға байланысты туындайтын банкроттық шығындар мен салықтық үнемдеулерге негізделген [9]. Миллер мен Модильянидің айтуынша, компания қарызға байланысты шығаратын шығындарды одан түсетін пайдамен теңестіре алатын қарыз деңгейін таңдайды. Яғни, компаниялар нарықтық факторларға байланысты проблемалар болса да, қарыздың оңтайлы деңгейіне жетуге тырысады [7]. Компромистер теориясына сәйкес жоғары табыстылығы бар компаниялар қаржылық қиындықтарсыз қарыз көлемін өсіру арқылы жоғары салықтық артықшылықтарды қолдана алады. Яғни қарыздан түсетін салықтық үнемдеулер мен банкрот болу шығындары арасында тепе теңдікті сақтай отыра қарыз қаражатын алады. Салаву, Колман [10; 11] сияқты зерттеушілер компромистер теориясына эмпирикалық дәлелдемелер жасап, қарыз деңгейі мен табыстылық арасында оң байланыс барын көрсетті.; Алайда бұл теорияны талқыға салған зерттеулер де көптеп кездеседі. Мысалы, Петтит пен Сингер [12] компромистер теориясының шағын компанияларға сай келмейтінін айтады, өйткені шағын компаниялардың қарыз құнын жабу үшін табысы жеткіліксіз болады. Қарыз деңгейі мен табыстылық арасында теріс байланыс барын қазақстандық шағын компаниялардың капитал құрылымын зерттеу барысында Кокеева, Адамбекова және Хайек анықтаған [13; 14].

Ал Майерс пен Майлуфтың иерархиялық құрылым теориясы бойынша оңтайлы капитал құрылымы жоқ, және компания басшылары өз қызметін қаржыландыру үшін меншік қаражатын қолданғанды жөн көреді. Компанияның өз қаржылық қажеттіліктерін ішкі қаражат көздерінен қаржыландырудан басталады: алдымен бөлінбеген табыс қоланылады, содан соң қарыз қаражаты қолданылады, және соңғы кезекте акциялар шығарылады [6]. Компания сыртқы қаражатқа тәуелді болуға мәжбүр болғанда, олардың басым бөлігі қарыз міндеттемелерін тандайды, сол арқылы ассиметриялық ақпараттың әсерін төмендетуге тырысады [15].

Компания менеджері сыртқы инвестордан қарағанда компания туралы көбірек ақпарат білетіндіктен екеуінің арасында ассиметриялық ақпарат проблемасы туындайды. Сол себепті, иерархия теориясына сәйкес, менеджерлер ең алдымен ішкі қорды, одан соң қарызды, және соңғы кезекте меншікті капиталды қолданғанды жөн көреді. Бұл тұжырымды эмпирикалық зерттеу жүргізген [16-18], [8], [19], [20], [9], [13; 14; 21], [22] сияқты авторлар өз зерттеулерінде капитал құрылымын тексеру үшін иерархия теориясын қолданған кезде капитал құрылымы компания қызметінің нәтижелеріне теріс әсер ететінін анықтады.

Алайда бұл теория салық қорғанысының тиімділігін толық ескермейді, және де қаржылық дағдарыс жағдайын ескермегендіктен, ұзақ мерзімді кезеңде фирма құнының түсуіне себеп болуы мүмкін [23].

Бұған қарамастан, компания неғұрлым табысты болған сайын оның қарыз коэффициенті шығарылу жолына қарамастан, соғұрлым төмен болады деген шешімге келген зерттеушілер басымдырақ. Эмпирикалық зерттеулер нәтижесінде компаниялар жаңа инвестициялық жобаларды бөлінбеген табыс есебінен қаржыландырғанды жөн көретіндігі анықталды, осылайша, компания неғұрлым табыстырақ болса, соғұрлым қарыз қаражатын сирек қоладанатыны анықталды.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Гипотезалар. Жалпы, авторлар қорытындылары, қабылданатын қаржылық шешімдерді иерархиялық теория арқылы түсіндіру маңызды роль атқаратынын мегзейді. Сонымен қатар, қарыздың жоғарғы деңгейі компания құнын төмендететіндігін, ал капитал құрылымы компанияның қызметінің нәтижесіне әсер етсе, олардың арасында теріс корреляциялық байланыс барын айтады. Қазақстандық шағын компаниялар бойынша жоғарыда айтып кеткен алдыңғы зерттеулерімізге негізделсек [13], капитал құрылымы мен табыстылық арасында теріс байланыс бар. Сол себепті өнеркәсіп секторында қызмет атқаратын шағын кәсіпорындардың капитал құрылымы мен табыстылығының арасындағы байланыс бойынша келесідей гипотеза құрамыз:

H1: Қарыз коэффициенті өнеркәсіп саласында қызмет атқаратын шағын компаниялардың табыстылығына теріс әсер етеді.

Бизнес-тәуекелі компания табысын активтермен салыстыру арқылы анықталады. Бизнес-тәуекел деңгейі өскен кезде қарыз деңгейі де өседі [24]. Буттың он дамушы елдердің капитал құрылымын зерттеуінде [15] де бизнес-тәуекелі капитал құрылымына оң әсер ететіндігі анықталды. Алайда автор, бизнес-тәуекелінің капитал құрылымына әсері заң ерекшеліктеріне байланысты әртүрлі елде әртүрлі нәтиже көрсетуі мүмкін деп тұжырымдайды. Осылайша, бизнес-тәуекелі мен қарыз коэффициенті арасындағы байланыс бойынша келесідей гипотеза құрамыз:

H2: Бизнес-тәуекелі қарыз коэффициентіне оң әсер етеді.

Компромистер теориясына негізделсек, рентабельдігі жоғары фирмалар салықтық артықшылықты көбірек қолдана алады, өйткені олардың қаржылық қиындықтарға тап болу тәуекелі төмен болады [25]. Сәйкесінше, компанияның қарызының өсуі салық шығындарын төмендетіп, компания қызметінің тиімділігін арттыруы мүмкін.

Алайда бұл тұжырымға теріс нәтиже берген зерттеулер де көптеп кездеседі.

Гаспар [26] экономикалық өсім мен дамуға салықтың тигізетін әсерін зерттейді. Пайдаға салынатын салықтың тиімді мөлшерлемесі салық менеджментінің сапасы мен компанияның қаржылық жағдайын

анықтауға мүмкіндік береді. Салық ставкасы жоғары компания көбірек қарыз қаражатын қолдануы тиіс. Өйткені мұндай компанияда салықтан қорғайтын жоғары табыс үшін қаржы тұтқасы болуы әбден мүмкін болғандықтан, көбірек қарыз міндеттемелерін алады. Осы тұжырымдамаларды негіздей келе, келесідей гипотеза құрамыз:

H3: Қарыз коэффициенті мен салықтық үнемдеулер арасында оң байланыс бар.

Зерттеу әдістемесі. Зерттеуге Қазақстанның өнеркәсіп саласында қызмет атқаратын шағын кәсіпорындардың 2012-2022 жылдар аралығындағы ҚР Статистикалық Бюросына тапсырған есептілігінен жиналған мәліметтер алынды. Бұл сала Қазақстанның маңызды салаларының бірі болып табылады, және мемлекет тарапынан бұл салаға жеңілдіктер беріліп, қолдау көрсетіліп отырылады.

Таңдау әдістемесі ретінде кездейсоқ әдісті қолданбай, нақты қаржылық мәліметтер алу үшін ыңғайлы іріктеу әдісі қолданылды. Ыңғайлы іріктеу әдісі – іріктеуге алынатын мәліметтер белгілі бір критерийлерге сәйкес келгенде алынуы [27]. Ranking.kz сайтының негізінде, Қазақстанда 2023 жылдың бірінші тоқсанындағы мәлімет бойынша өндіруші өнеркәсіп саласында қызмет атқаратын он мың кәсіпорынды құрады. Біздің зерттеуде солардың отыз кәсіпорны алынды. Зерттеуге іріктеп алу шарттарына сәйкес, компания зерттеуге алыну үшін оның балансында қарыз міндеттемесі болу керек, және компания 2012 жылдан 2022 жылға дейін үздіксіз қызмет атқару керек. Өкінішке орай, шағын компаниялардың өмірлік циклы өте қысқа болады, және көптеген компаниялар 3-4 жылдан кейін не қызметін тоқтатады, не табысты болса, орта компанияларға айналады. Осылайша, зерттеуге 30 кәсіпорын, 11 жыл және 5 айнымалы алынды. Мәліметтер көптік регрессиялық талдау арқылы талданады.

Өнеркәсіп саласында қызмет атқаратын кәсіпорындардың капитал құрылымының олардың қызметінің нәтижесіне әсерін 1-кестеде көрсетілгендей, тәуелді айнымалы ретінде қарыз коэффициенттері, ал тәуелсіз айнымалыларға компания табыстылығын, тиімді салық мөлшерлемесін, компания жасы мен бизнес-тәуекелді аламыз.

Бұл зерттеуде қолданылатын бақылау көрсеткіштері ретінде компания жасы мен салық жеңілдіктері алынады.

Зерттеуде түсіндірме дизайны және уақыт қатары дизайны қолданылады, ол капитал құрылымының компания қызметіне әсер еткенін не әсер етпегенін анықтауға, сонымен қатар гипотезаларды тексеру жүзеге асатындықтан, нақтырақ қорытындылар жасауға мүмкіндік береді.

Кесте 1 – Зерттелетін көрсеткіштер сипаттамасы.

Көрсеткіштер	Сипаттамасы	Формула
TD	Жалпы қарыз коэффициенті	Жалпы қарыз сомасының жалпы активтер сомасына қатынасы арқылы анықталады
Prof	Табыстылық	Пайыздар мен салықтарды шегергенге дейінгі пайданың жалпы активке қатынасы
Business risk	Тәуекел	EBIT көрсеткішінің ағымдық және алдыңғы екі жылғы өлшемінің стандартты ауытқуының EBIT көрсеткішінің үш жыл бойынша орташа жылдық өлшеміне қатынасы.
Tax	Салық ставкасы	Табысқа салынған салық көлемінің пайдаға қатынасы
Age	Компания жасы	Компанияның жұмыс істеп келе жатқан жыл ұзақтығы
Ескерту – автормен құрастырылған		

Уақыт қатары әдісі қиылысқан қатарлар әдісіне қарағанда нақтырақ мәліметтермен қамтамасыз етуі мүмкін, өйткені уақыт қатарлары әдісі белгілі бір кезеңде болған өзгерістерді айқындап, қабылданатын шешімдер табиғатына нақтырақ түсініктеме бере алады [28].

Бұл зерттеуде компаниялар есептілігінен компанияның таза пайдасы, салық салынғанға дейінгі пайдасы, жалпы қарыз міндеттемелері, жалпы активтер сомасы, меншікті капитал сомасы және табыс салығының көрсеткіштері туралы мәліметтер алынды.

Зерттеу барысында сипаттамалық талдау және көптік сызықтық регрессиялық талдау әдістері қолданылды.

Панельді мәліметтер үшін регрессиялық модель келесідей жазылуы мүмкін:

$$TD_t = \beta_0 + \beta_1 Tax + \beta_2 Risk + \beta_3 Prof + \beta_4 Age + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

мұндағы,

Tax – тиімді салық мөлшерлемесі

Risk – бизнес-тәуекелі;

Prof – табыстылық;

Age – кәсіпорын жасы;

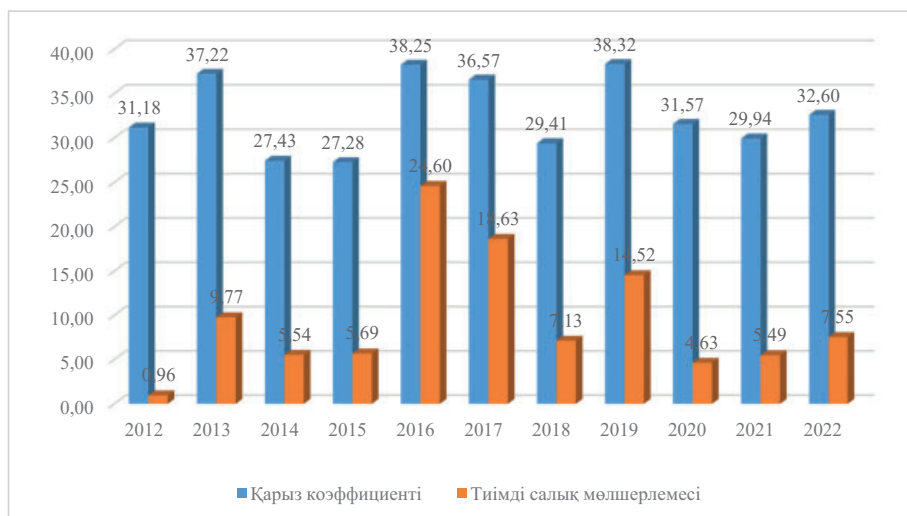
μ – ескерілмеген қателіктер.

Мәліметтерді талдау. Мәліметтерді Stata бағдарламасын қолдану арқылы көпфакторлы регрессиялық модель арылы талдаймыз. Айнымалылардың сипаттамалық статистикасының қорытындылары 2-кестеде көрсетілген.

Кесте 2 – Зерттелетін көрсеткіштер сипаттамасы.

Айнымалылар	Орташа мәні	Минимум	Максимум
Қарыз коэффициенті	0.33	0	1.86
Табыстылық	0.033	-0.93	0.92
Бизнес-тәуекел	2.10	-23.05	460.78
Тиімді салық мөлшерлемесі	9.8	-0.87	29.43
Компания жасы	18	11	28
Ескерту – Кесте [29] мәліметтері негізінде автормен құрастырылған			

Екінші кестеге сәйкес, қарыз коэффициентінің орташа мәні жоғары емес (33 %), бұл өнеркәсіп саласында қызмет атқаратын компаниялардың көбі меншік қаражаттарына жүгінетінін көрсетеді. Ол шағын кәсіпорындар табыстылығы төменділігінің белгісі. Сонымен қатар бұл санаттағы кәсіпорындар жеңілдетілген салық режимін де қолданатынын тиімді салық мөлшерлемесінің орташа мәні 9.8 % болуынан байқаймыз. Жалпы, 2-суреттен он бір жыл бойындағы орташа қарыз коэффициенті мен орташа тиімді салық мөлшерлемесінің көрсеткіштерінің трендін көре аламыз. Яғни, тиімді салық мөлшерлемесін мен қарыз коэффициентінің арасында тұрақты оң байланыс барын анықтадық. Сонымен қатар, суреттен көріп отырғанымыздай, шағын бизнесті үш жылға салықтан босату туралы заң қабылданған [30]. Сол себепті соңғы үш жылда салық ауыртпалығы күрт төмендегенін көре аламыз.

Сурет 2 – ШОК субъектілері мен салалары бойынша 2022 жылы шығарылған өнімдер мен қызметтер.
Ескерту – автормен [31] негізінде құрастырылды.

Гипотезаларды тексеру барысында адымен көрсеткіштер арасында корреляциялық талдау жасалып, айнымалылар арасында мультиколлинеарлық жоқ екені анықталды. Келесі кезекте көпфакторлы регрессиялық талдау жүргізілді. Эмпирикалық талдау нәтижелері 3-кестеде көрсетілген.

Кесте 3 – Гипотезалар бойынша регрессиялық талдау нәтижесі

Көрсеткіштер	Коэффициент	Стандартты қате	t-value	p-value
Prof	-0.245***	0.067	-3.64	0.000
Risk	0.011***	0.000	12.69	0.000
Tax	0.001***	0.000	-3.37	0.001
Age	-0.018	-1.59	-1.59	0.113
Constant	0.660**	0.257	2.57	0.010

Ескерту - *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$
Кесте [29] мәліметтері негізінде автормен құрастырылған

3-кестеге сәйкес, F-статистика өлшемі модельдің маңыздылығын көрсетеді. Алынған нәтижелерге жекелей тоқтап кетейік. Талдау нәтижесі компания жасының маңызды еместігін көрсетті, бұл нәтиже талдауға алынған компаниялардың басым бөлігі шамамен бірдей уақыт аралығында қызмет атқарып келе жатқандықтан болуы мүмкін. Алайда компания жасының қарыз коэффициентімен теріс байланысы, шағын компаниялардың капитал құрылымы бойынша мінез-құлқын иерархия теориясына сәйкес келеді деп түсіндіруге мүмкіндік береді. Мұндай нәтижелер [9; 15; 20; 32–34] өз зерттеулерінде қарыз қаражаты арқылы қаржыландыру тәуелдігі компания жасына байланысты екенін айтады. Яғни, компания жасы өскен сайын, оның тәжірибесі артып, табыстылығы ұлғая түседі, сол себепті меншік қаражаты арқылы қаржыландыру артықшылығы туындайды. Бізді қызықтыратын айнымалыларға тоқталсақ, 3-кестеден көріп отырғанымыздай, компания табыстылығы мен қарыз коэффициенті арасында теріс және маңызды байланыс бар. Бұл нәтиже, табысты компаниялар пайданы сақтау арқылы өз қарыздарын азайтуға тырысатынын көрсетеді. Осылайша, біз құрған модель теориялық болжамдарға сәйкес келіп, біздің бірінші гипотезамыз расталады. Шағын компанияның бизнес-тәуекелі көрсеткішіне келсек, ол қарыз коэффициентімен оң байланыста және маңызды. Регрессиялық талдау нәтижелері бизнес-

тәуекел қарыз капиталына оң әсер етеді деген шешімге келген Ватаву [24] нәтижелерімен сәйкес келеді. Яғни екінші гипотеза да расталады.

Талдау нәтижесі тиімді салық мөлшерлемесінің қарыз коэффициентіне маңызды оң әсері барын көрсетті. Яғни, компания салық артықшылықтарын қолану арқылы қарыз қаражатының көлемін өсіруге тырысады. Бұл тұжырым үшінші гипотезамыздың расталғандығының белгісі. Алынған нәтижелер, өнеркәсіп саласында қызмет атқаратын шағын кәсіпорындардың қарыз алу бойынша саясатын иерархия теориясына сәйкес жүргізіледі деген қорытынды шығаруға мүмкіндік береді.

Бұл зерттеудің нәтижелері табыстылық, тиімді салық мөлшерлемесі мен бизнес-тәуекел қазақстандық шағын өнеркәсіп компанияларының капитал құрылымы бойынша қабылданатын шешімдеріне әсер ететін маңызды факторлар болып табылатынын көрсетеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Үкіметіміз өнеркәсіп саласын Қазақстанның экономикалық дамуына ықпал ететін маңызды салалардың бірі ретінде белгіледі. Осы секторды белсенді қолдайды, және модернизация мен технологиялық жаңарту бағдарламаларын жүзеге асыра отыра, өндіріске салынатын инвестицияларды тартуға да ықпал етеді [3]. Бұл сала біртіндеп өндіріс бойынша өз мүмкіндіктерін арттырып, бәсекеқабілеттігі артуда. Сонымен қатар ішкі сұранысты қанағаттандырып қана қоймай, Қазақстанның экспорттық потенциалын да кеңейтеді. Сол себептен, бұл зерттеу алынған нәтижелерді тиімді қолдану арқылы өнеркәсіп саласында қызмет атқаратын кәсіпорындардың тиімді бизнес жүргізуіне тікелей әсер етеді. Зерттеуде компанияның тиімді қызмет атқаруына ықпал ететін капитал құрылымына әсер ететін факторлар талданды. Зерттеу нәтижесі өнеркәсіп саласында қызмет атқаратын кәсіпорындар капитал құрылымы бойынша шешім қабылдағандауын иерархия теориясы арқылы түсіндіруге болатынын көрсетті. Кәсіпорындар өз қызметін қаржыландыру барысында бизнес-тәуекелдерді азайту үшін алдымен меншік қаражатын қолданып, тек меншік қаражы жетпеген кезде ғана сыртқы көздерден қаражат тартуға жүгінетіні анықталды.

Пайдаға салынатын салық пен компанияның қарыз коэффициенті арасында, капитал құрылымы бойынша жүргізілген кейбір зерттеулерге сәйкес келетін оң байланыс барын, пайдаға салынатын салықтың қаржы левириджін өсіруге ынталандырады. Сонымен қатар, компания жасына байланысты алған нәтижелер, тәжірибелі компаниялар жас компанияларға қарағанда қарыз қаражатына азырақ сүйенетінін көрсетті.

Өнеркәсіп саласындағы шағын бизнес субъектілері Үкіметтен әртүрлі жеңілдіктер алып отырады, осыған орай олардың қарыз алу мүмкіндіктері де жоғары боуы тиіс. «Бизнестің жол картасы», «Қарапайым заттар экономикасы» сияқты бағдарламалар шегінде пайыздық мөлшерлемемер субсидияланып, банк несиелері бойынша гарантиялар беріледі [1]. Алайда, зерттеу көрсеткендей, компаниялардың орташа қарыз коэффициенті тек 33 %-ды құрады. Бұл шағын компаниялардың, көрсеткіш оңтайлы деңгейге жақын болғанымен, қарыз қаражатына қарағанда өз қаражаттарын көбірек қолданатынының тағы бір дәлелдемесі.

Сонымен қатар бизнес-тәуекелі көрсеткіші мен қарыз коэффициентінің оң байланысы, қарыздық оңтайлы деңгейден жоғарылап кетуі компания қызметінің нәтижелеріне теріс әсерін тигізетінін көрсетеді. Сондықтан, компания басшысы қарыз қаражатын қолданған кезде сақтық таныту керек.

Шектеулер. Бұл зерттеу өнеркәсіп саласында қызмет атқаратын шағын компаниялар шегінде ғана жасалғандықтан, бүкіл шағын компаниялар үшін репрезентативті бола алмайды. Сонымен қатар, бұл зерттеуде қарыз коэффициентінің жалпы мөлшері ғана зерттеледі, қарыз қаражатын қысқа және ұзақ мерзімді қарыз коэффициенттеріне бөліп қарастырмаймыз.

Болашақ зерттеулер. Болашақта зерттеулер басқа салаларда қызмет атқаратын шағын компаниялардың капитал құрылымын зерттеуге бағытталады. Сонымен қатар, қазақстандық өнеркәсіп саласындағы шағын компаниялардың көрсеткіштердің басқа елмен салыстырма талдау жүргізуге болады. Болашақ зерттеулерде активтер құрылымы тәуекелдің басқа түрлері сияқты айнымалылар санын қосып, зерттеуді кеңейтуге болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Kapital.kz. Малые промышленные зоны для МСБ запустят в регионах [Electronic resource] // Деловой портал Капитал.кз. – 2023. – URL: <https://kapital.kz/economic/119562/malyye-promyshlennyye-zony-dlya-msb-zapustyat-v-regionakh.html> (accessed: 09.02.2024).
2. Halyk Finance. Обзор сектора малого и среднего предпринимательства (МСП) [Electronic resource] // Halyk Finance [website]. – 2022. – URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/sme_082022.pdf (accessed: 08.02.2024).
3. Аралбай Р. Экономика Казахстана 2023: реальные цифры, прогнозы, анализ, статистика [Electronic resource] // Институт маркетинговых и социологических исследований Elim [website]. – 2024. – URL: <https://marketingcenter.kz/20/economy-kazakhstan.html> (Accessed: 23.02.2024).
4. ШОК субъектілері қызметінің негізгі көрсеткіштері [Electronic resource] // Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. [website]. – 2023. – URL: <https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-org/publications/5120/> (Accessed: 26.02.2024).
5. Harris M., Raviv A. The theory of capital structure // the Journal of Finance. – 1991. – № 1(46). – P. 297-355.
6. Myers S. C., Majluf N. S. Corporate Financing and Investment Decisions When Firms Have Information That Investors Do Not Have: Working Paper 1396. – National Bureau of Economic Research, 1984. – 61 p.
7. Modigliani F., Miller M.H. Corporate Income Taxes and the Cost of Capital: A Correction // Am. Econ. Rev. – 1963. – Vol. 53, № 3. – P. 433–443.
8. Handoo A., Sharma K. A study on determinants of capital structure in India // IIMB Manag. Rev. – 2014. – Vol. 26, № 3. – P. 170–182.
9. Öztekin Ö. Capital Structure Decisions around the World: Which Factors Are Reliably Important? // J. Financ. Quant. Anal. – 2015. – Vol. 50, № 3. – P. 301–323.
10. Salawu R. An Empirical Analysis of the Capital Structure of Selected Quoted Companies in Nigeria // The International Journal of Applied Economics and Finance. – 2007. – № 1(1). – P. 16-28.
11. Coleman S., Cotei C., Farhat J. The debt-equity financing decisions of U.S. startup firms // J. Econ. Finance. – 2016. – Vol. 40, № 1. – P. 105–126.
12. Pettit R. R., Singer R. F. Small Business Finance: A Research Agenda // Financ. Manag. – 1985. – Vol. 14, № 3. – P. 47–60.
13. Kokeyeva S., Hájek P., Adambekova A. Small Firms' capital Structure and Performance // Economic Studies. – 2022. – Т. 31. – №. 4. – P. 128-144.
14. Адамбекова А.А., Кокеева С. Капитал Құрылымының детерминанттары: Қазақстанның мұнай және газ өнеркәсібін зерттеу // *Central Asian Economic Review*. – 2018. – № 4. – Б. 46-56.
15. Booth et al. Capital Structures in Developing Countries // J. Finance. – 2001. – Vol. 56, № 1. – P. 87–130.
16. Abor J. Industry classification and the capital structure of Ghanaian SMEs // Stud. Econ. Finance. Emerald Group Publishing Limited. – 2007. – Vol. 24, № 3. – P. 207–219.
17. Degryse H., de Goeij P., Kappert P. The impact of firm and industry characteristics on small firms' capital structure // Small Bus. Econ. – 2012. – Vol. 38, № 4. – P. 431–447.
18. Di Pietro F., Palacín-Sánchez M.-J., Roldán J.L. Regional development and capital structure of SMEs // Desarro. Reg. Estruct. Cap. Las PYME. – 2018. – Vol. 18, № 1. – P. 37–60.
19. Fan J.P.H., Titman S., Twite G. An International Comparison of Capital Structure and Debt Maturity Choices // J. Financ. Quant. Anal. – 2012. – Vol. 47, № 1. – P. 23–56.
20. Serghiescu L., Văidean V. L. Determinant factors of the capital structure of a firm-an empirical analysis // *Procedia Economics and Finance*. – 2014. – Т. 15. – P. 1447-1457.
21. Кокеева С., Адамбекова А. Шағын Аграрлық Бизнесің Капитал Құрылымы Мен Оның Детерминаттары: 3 // Вестник КазНУ Серия Экономическая. – 2019. – № 3(129). – P. 194–205.
22. Zeitun R., Temimi A., Mimouni K. Do financial crises alter the dynamics of corporate capital structure? Evidence from GCC countries // Q. Rev. Econ. Finance. – 2017. – Vol. 63. – P. 21–33.

23. Liesz T. Why Pecking Order Theory Should be Included in Introductory Finance Courses // *Mt. Plains J. Bus. Technol.* – 2001. – Vol. 2, № 1. – P. 43-51.
24. Vătavu S. The Impact of Capital Structure on Financial Performance in Romanian Listed Companies // *Procedia Econ. Finance.* – 2015. – Vol. 32. – P. 1314-1322.
25. Myers S. C. The Capital Structure Puzzle // *J. Finance.* – 1984. – Vol. 39, № 3. – P. 574–592.
26. Gaspar V., Jaramillo L., Wingender M.P. Tax Capacity and Growth: Is there a Tipping Point? – *International Monetary Fund*, 2016. – 41 p.
27. Farrokhi F., Mahmoudi A. Rethinking Convenience Sampling: Defining Quality Criteria // *Theory Pract. Lang. Stud.* – 2012. – Vol. 2. – P. 784-792.
28. Shukla S., Wood A. W. Use of a standardized runoff index for characterizing hydrologic drought // *Geophysical research letters.* – 2008. – T. 35. – №. 2. – Article L02405.
29. Респонденттерге [Electronic resource] // Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлтық статистика бюросы [website]. – 2023. – URL: <https://stat.gov.kz/respondents/> (Accessed: 02.10.2023).
30. Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 290-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования процедур реабилитации и банкротства, бюджетного, налогового законодательства и законодательства о железнодорожном транспорте» [Electronic resource] // Информационная система ПАРАГРАФ. [website]. – 2019. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39563570 (Accessed: 29.02.2024).
31. Валовой внутренний продукт методом производства на душу населения [Electronic resource] // ТАЛДАУ - Информационно аналитическая система Комитета по Статистике РК [web-сайт]. – 2024. – URL: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/2709380?keyword=%D0%B2%D0%B2%D0%BF> (Accessed: 30.12.2023).
32. Kokeyeva S. SMEs Capital Structure Determinants: Empirical Evidence from Kazakhstan // *Financ. Sci. Nauki O Finans. Sciendo.* – 2019. – № 3(24). – P. 13–22.
33. Pfaffermayr M., Stöckl M., Winner H. Capital structure, corporate taxation and firm age // *Fiscal Studies.* – 2013. – T. 34. – №. 1. – P. 109-135.
34. Arilyn E. J. et al. The Influence of Growth, Asset Tangibility, Cost of Debt, Profitability and Business Risk on Debt Capital // *Acc. Fin. Review.* – 2019. – T. 4. – №. 4. – P. 120-127.

References

1. Kapital.kz. (2023). *Malye promyshlennyye zony dlya MSB zapustyat v regionah*. Kapital.kz. Retrieved February 9, 2024, from <https://kapital.kz/economic/119562/malye-promyshlennyye-zony-dlya-msb-zapustyat-v-regionakh.html> (In Russian).
2. Halyk Finance. (2022). *Obzor sektora malogo i srednego predprinimatelstva (MSP)*. Halyk Finance. Retrieved February 8, 2024, from https://halykfinance.kz/download/files/analytics/sme_082022.pdf (In Russian).
3. Aralbai, R. (2024). *Ekonomika Kazakhstana 2023: realnye sifry, prognozy, analiz, statistika*. Elim Institute of Marketing and Sociological Research. Retrieved February 23, 2024, from <https://marketingcenter.kz/20/economy-kazakhstan.html> (In Kazakh).
4. ŞOK subektleri qyzmetiniñ negizgi körsetkişteri. (2023). *Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jáne reformalar agenttiğı Ұлтық статистика бюросы*. Retrieved February 26, 2024, from <https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-org/publications/5120/> (In Kazakh).
5. Harris, M., & Raviv, A. (1991). The theory of capital structure. *The Journal of Finance*, 46(1), 297-355.
6. Myers, S. C., & Majluf, N. S. (1984). *Corporate Financing and Investment Decisions When Firms Have Information That Investors Do Not Have: Working Paper 1396*. National Bureau of Economic Research. 61 p.
7. Modigliani, F., & Miller, M. H. (1963). Corporate Income Taxes and the Cost of Capital: A Correction. *American Economic Review*, 53(3), 433-443.
8. Handoo, A., & Sharma, K. (2014). A study on determinants of capital structure in India. *IIMB Management Review*, 26(3), 170-182.

9. Öztekin, Ö. (2015). Capital Structure Decisions around the World: Which Factors Are Reliably Important? *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 50(3), 301-323.
10. Salawu, R. (2007). An Empirical Analysis of the Capital Structure of Selected Quoted Companies in Nigeria. *The International Journal of Applied Economics and Finance*, 1(1), 16-28.
11. Coleman, S., Cotei, C., & Farhat, J. (2016). The debt-equity financing decisions of U.S. startup firms. *Journal of Economics and Finance*, 40(1), 105-126.
12. Pettit, R. R., & Singer, R. F. (1985). Small Business Finance: A Research Agenda. *Financial Management*, 14(3), 47-60.
13. Kokeyeva, S., Hájek, P., & Adambekova, A. (2022). Small Firms' capital Structure and Performance. *Economic Studies*, 31(4), 128-144.
14. Adambekova, A. A., & Kokeeva, S. (2018). Kapital Qūrylymynyñ determinanttary: Qazaqstannyñ mūnai jāne gaz önerkāsıbyn zertteu. *Central Asian Economic Review*, 4, 46-56 (In Kazakh).
15. Booth, L., Aivazian, V., Demircug-Kunt, A., & Maksimovic, V. (2001). Capital Structures in Developing Countries. *Journal of Finance*, 56(1), 87-130.
16. Abor, J. (2007). Industry classification and the capital structure of Ghanaian SMEs. *Studies in Economics and Finance*, 24(3), 207-219.
17. Degryse, H., de Goeij, P., & Kappert, P. (2012). The impact of firm and industry characteristics on small firms' capital structure. *Small Business Economics*, 38(4), 431-447.
18. Di Pietro, F., Palacín-Sánchez, M.-J., & Roldán, J. L. (2018). Regional development and capital structure of SMEs. *Desarrollo Regional Estructura Capital Las PYME*, 18(1), 37-60.
19. Fan, J. P. H., Titman, S., & Twite, G. (2012). An International Comparison of Capital Structure and Debt Maturity Choices. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 47(1), 23-56.
20. Serghiescu, L., & Văidean, V. L. (2014). Determinant factors of the capital structure of a firm-an empirical analysis. *Procedia Economics and Finance*, 15, 1447-1457.
21. Kokeeva, S., & Adambekova, A. (2019). Şağyn Agrarlyq Biznestiñ Kapital Qūrylymy Men Onyñ Determinattary: 3. *Vestnik KazNU Seria Ekonomicheskaya*, 3(129), 194-205.
22. Zeitun, R., Temimi, A., & Mimouni, K. (2017). Do financial crises alter the dynamics of corporate capital structure? Evidence from GCC countries. *Quarterly Review of Economics and Finance*, 63, 21-33.
23. Liesz, T. (2001). Why Pecking Order Theory Should Be Included in Introductory Finance Courses. *Mountain Plains Journal of Business and Technology*, 2(1), 43-51.
24. Vătavu, S. (2015). The Impact of Capital Structure on Financial Performance in Romanian Listed Companies. *Procedia Economics and Finance*, 32, 1314-1322.
25. Myers, S. C. (1984). The Capital Structure Puzzle. *Journal of Finance*, 39(3), 574-592.
26. Gaspar, V., Jaramillo, L., & Wingender, M. P. (2016). Tax Capacity and Growth: Is there a Tipping Point? *International Monetary Fund*. 41 p.
27. Farrokhi, F., & Mahmoudi, A. (2012). Rethinking Convenience Sampling: Defining Quality Criteria. *Theory and Practice in Language Studies*, 2, 784-792.
28. Shukla, S., & Wood, A. W. (2008). Use of a standardized runoff index for characterizing hydrologic drought. *Geophysical Research Letters*, 35(2), Article L02405.
29. Respondentterge. (2023). Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jāne reformalar agenttigi Ūlttyq statistika bürosy [website]. Retrieved October 2, 2023, from <https://stat.gov.kz/respondents/> (In Kazakh).
30. Zakon Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrä 2019 goda № 290-VI «O vnesenii izmeneni i dopolneni v nekotorye zakonodatelnye akty Respubliki Kazahstan po voprosam soverşenstvovaniya prosedur reabilitatii i bankrotstva, büdjetnogo, nalogovogo zakonodatelstva i zakonodatelstva o jeleznodorojnom transporte». (2019). PARAGRAF. Retrieved February 29, 2024, from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39563570 (In Russian).
31. Valovoi vnutreni produkt metodom proizvodstva na duşu naselenia [Electronic resource]. (2024). TALDAU. Retrieved December 30, 2023, from <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/2709380?keyword=%D0%B2%D0%B2%D0%BF> (In Russian).

32. Kokeyeva, S. (2019). SMEs Capital Structure Determinants: Empirical Evidence from Kazakhstan. *Finance and Science Nauki O Finans*, 3(24), 13-22.

33. Pfaffermayr, M., Stöckl, M., & Winner, H. (2013). Capital structure, corporate taxation and firm age. *Fiscal Studies*, 34(1), 109-135.

34. Arilyn, E. J., Silva, A., Tran, Q. N., & Lee, J. (2019). The Influence of Growth, Asset Tangibility, Cost of Debt, Profitability and Business Risk on Debt Capital. *Accounting and Finance Review*, 4(4), 120-127.

CAPITAL STRUCTURE, PROFITABILITY AND RISK: A STUDY OF SMALL COMPANIES IN THE INDUSTRIAL SECTOR OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

S. E. Kokeyeva^{1*}, A. A. Adambekova²

¹Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the study: Determining the impact of the capital structure on small companies' performance operating in the field of industry in Kazakhstan

The problem statement. The question to be analyzed in this study is: does the capital structure affect the performance of small Kazakhstani companies operating in the industrial sector?

Methodology: In this study, we use data from 30 small industry companies in Kazakhstan based on annual reports for 2012-2022. The total debt ratio is the dependent variable used in this study. Profitability, business risk, tax efficiency and age of the company were taken as independent variables. Statistics, correlation and multivariate regression were used to analyze the data.

Originality/value of the study: The results showed that borrowed capital is subject to factors of profitability, tax burden, and business risk. There was no significant impact of the age of the company on the borrowed capital.

Relevance: This study complements the literature on capital structure factors in developing countries and the financial condition of small industrial enterprises. This research will be aimed at exploring the potential use of borrowed capital to increase the profitability of the company to reduce business risks.

Key words: Capital structure, debt, profitability, business risk.

СТРУКТУРА КАПИТАЛА, ДОХОДНОСТЬ И РИСК: ИССЛЕДОВАНИЕ МАЛЫХ КОМПАНИЙ ПРОМЫШЛЕННОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

С. Э. Кокеева^{1*}, А. А. Адамбекова²

¹Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

²Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Определение влияния структуры капитала на результаты деятельности малых казахских компаний, осуществляющих деятельность в сфере промышленности.

Проблема исследования. Постановка проблемы, подлежащая анализу в данном исследовании, заключается в следующем: влияет ли структура капитала на результаты деятельности малых казахстанских компаний, осуществляющих деятельность в сфере промышленности?

Методология исследования. В данном исследовании использованы данные 30 компаний малых отраслей промышленности Казахстана на основе годовых отчетов за 2012-2022 годы. Общий

коэффициент долга рассматривается как независимые переменные, используемые в этом исследовании. Показатель прибыльности, бизнес-риск, налоговая экономичность и возраст компании были приняты в качестве независимых переменных. Статистика, корреляция и многомерная регрессия использовались для анализа данных.

Оригинальность / ценность исследования. Полученные результаты показали, что заемный капитал подвержен факторам доходности, налогового бремени, бизнес-риска. Существенного влияния возраста предприятия на заемный капитал не выявлено.

Результаты исследования. Данное исследование дополняет литературу о факторах структуры капитала в развивающихся странах и финансовом состоянии малых предприятий, осуществляющих деятельность в промышленности. Данное исследование будет направлено на изучение потенциальных возможностей использования заемного капитала для повышения прибыльности компании с целью снижения бизнес-рисков.

Ключевые слова: Структура капитала, задолженность, капитал, эффективная деятельность, бизнес-риск.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Кокеева Самал Эркиновна – магистр, аға оқытушы, докторант, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: samal.kokeyeva@gmail.com.kz*

Адамбекова Айнагуль Амангельдиновна – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық уни-верситеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: ainatas0408@gmail.com

Central Asian Economic Review №2 (155) 2024

Жазылатын индекс / – 74002

Редакторлары / Редакторы – ***А.Ж. Сарсембаева***

Компьютерде беттеген / Компьютерная верстка – ***А.Т. Акылова***

Басуға / Подписано к печати 26.04.2024

Пішімі / Формат 70×100¹/₈.

Көлемі б.т./ Объем 20,6 п.л. / Есептік б.т. / Уч-изд. 19,18 п.л. / Шартты б.т./ Усл. 15,6 п.л.

Таралымы / Тираж 300 дана /экз.

«Фортуна полиграф» баспасы» ЖШС / ТОО «Издательство «Фортуна полиграф»
050063, Алматы қаласы, 1-ықшам ауданы, 81-үй / 050063, г. Алматы, 1-микрорайон, д. 81.
akikat_@mail.ru

Тел: + 7 707 463 13 22, +7 701 787 32 92,
+7 771 574 57 05

